T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İSMAİL GASPIRALI VE KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

Ataalp Kadir PINARER
2502080181

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Levent ÜRER

İSTANBUL – 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı	**: ATAALP KADİR PINARER**	Numarası	**: 2502080181**
Anabilim/Bilim Dalı	**: SİYASET BİLİMİ VE ULUS. İLİŞ.**	Danışman	**: PROF. DR. LEVENT ÜRER**
Tez Savunma Tarihi	**: 16.01.2014**	Saati	**: 14:00**
Tez Başlığı	**: "İSMAİL GASPIRALI VE KIRIM TATAR MİLLİ HAREKETİ"**		

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
2- DOÇ. DR. NAMIK SİNAN TURAN		KABUL
3- DOÇ. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY		KABUL
4- DOÇ. DR. L. HİLAL AKGÜL		kabul
5-YRD. DOÇ. DR. İLKER AKTÜKÜN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ. DR. CELİL UĞUR ÖZGÖKER		
2-YRD. DOÇ. DR. E. ASAF BEKAROĞLU		

İSMAİL GASPIRALI VE KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

Ataalp Kadir PINARER

ÖZ

Bu çalışma ile esas olarak, İsmail Gaspıralı'nın fikir ve çalışmalarının kendinden sonra gelen Kırım Tatar millî hareketleri ile Kırım Tatarlarının millî kimlik oluşturma yönündeki mücadelelerine yönelik etkilerinin ortaya çıkarılması ve daha genelde; Kırım Tatarlarında milliyetçilik hareket ve düşüncelerinin doğuşu ve gelişmesinin diakronik tarihsel bir perspektifte tahlil edilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda; milliyetçilik konusunda kuramsal bir genel özet ve tartışmadan sonra, Kırım Tatarlarının genel bir tarihi geçmişi ile özellikle ilhâktan sonraki tarihleri kapsamındaki önemli konular incelenmiş; Gaspıralı'nın düşünceleri, bu düşüncelerin ortaya çıkmalarına neden olan faktörler de incelenerek, analiz edilmiş; Gaspıralı sonrasındaki millî hareketlerin, fikir ve amaçları ile çalışmaları, Sovyet dönemi milliyetler politikası, Kırım Tatarlarının toplu olarak sürgünü, vatanlarına geri dönme çabaları ve güncel Kırım Tatar Millî Hareketi incelenmiş; Kırım Tatarlarında güncel sosyo-ekonomik durumun tespiti için gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçları çerçevesinde Tatarların algılarındaki genel durum ortaya konmuş; Gaspıralı'nın inceleme ve analiz sonucu tespit edilen düşünce ve çalışmalarının genel etkileri yanında, kendinden sonra gelen Kırım Tatar millî hareketleri ile Kırım Tatarlarının millî kimlik gelişimi ve bu kapsamdaki mücadelelerine katkıları ortaya çıkarılmıştır.

Bu Tez; 20. yüzyılda kısmen unutulmuş olan İsmail Gaspıralı'nın, Rusya'daki Türk halklarının aydınlanması, modernleşmesi ile kültürel gelişimine olan katkıları yanında; içinden çıkmış bulunduğu Kırım Tatarlarının tarihî, kültürel ve siyasî mücadelelerine olan derin etkisini daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Anahtar sözcükler: Kırım, Kırım Tatarları, İsmail Gaspıralı, Numan Çelebi Cihan, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kırım Tatar Milli Hareketi

İSMAİL GASPIRALI AND CRIMEAN TATAR NATIONAL MOVEMENT

Ataalp Kadir PINARER

ABSTRACT

This Thesis aims to reveal the effects of the ideas and works of Ismail Gaspirali on the subsequent Crimean Tatar national movements and national identity and in general terms their effect on the Crimean Tatar fight to form a national identity, and historically diachronic development of Crimean Tatar nationalism.

In this regard, this study, after reviewing nationalism theories, analyzes; the general history of the Crimean Tatars and significant subjects belonging to the post-acquisition period; Gaspirali's ideas and the factors behind their formation; the national movement ideas, objectives and works that appeared after Gaspirali; Soviet period policy regarding nationalities, the mass exile of the Crimean Tatars, Crimean Tatar struggle to return to their motherland, and the current Crimean Tatar National Movement; for the determination of the current socio-economic situation of Crimean Tatars, results of a survey, carried out within the framework of understanding the perceptions of the Crimean Tatars, were set out. Apart from presenting the general effects of the ideas and works of Gaspirali identified as a result of the analysis, this study also shows how these ideas and works have contributed to the subsequent Crimean Tatar national movements and the development of Crimean Tatar identity and the Crimean Tatar struggle in this regard.

This thesis will be of notable help to understand the contributions of İsmail Gaspirali, having been partly forgotten in the 20th Century, to the enlightenment, modernization and cultural development of the Turkic peoples in Russia and also his profound effect on the historical, cultural and political fight of the people of his homeland, Crimean Tatars.

Key words: Crimea, Crimean Tatars, İsmail Gaspirali, Numan Celebi Cihan, Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu, Crimean Tatar National Movement

ÖNSÖZ

İsmail Gaspıralı (1851-1914), döneminin önde gelen Türk şahsiyetleri arasında yer almasına karşın, bu alanda yapılmış olan akademik çalışmaların yetersizliği nedeniyle ülkemizde ve Türk Dünyasında adı az bilinen ancak önemi her geçen gün daha da anlaşılan önemli bir düşünce adamıdır. Bu çalışmanın amacı; Kırım Tatar Millî Hareketinin tarihsel perspektifi bağlamında, Kırım Tatarlarının siyasi, sosyal, kültürel ve millî kimlik gelişiminin incelenmesi; bu kapsamda özellikle Sovyet Rusya döneminde unutturulmaya çalışılan İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin gün ışığına çıkarılarak, Kırım Tatarlarındaki etnikçilik ve/veya milliyetçilik hareketlerine yönelik etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Yeryüzünün dört bir yanına dağılmış Kırım Halkına bir armağan niteliği taşıyan bu çalışmanın faydalı olmasını dilerim.

Çalışmanın oluşturulmasında gösterdikleri sabır, alaka ve destek için değerli hocam Prof. Dr. Toktamış Ateş, Tez Danışmanım Prof. Dr. Levent Ürer ve Tez İzleme Komitesinden Doç. Dr. Namık Sinan Turan ve Yrd. Doç. Dr.İlker Aktükün'e şükranlarımı bir borç bilirim.

Çalışmaya mülakatlarıyla önemli bir bakış açısı kazandıran Sayın Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'na teşekkür ederim.

Ayrıca verdiği her türlü destek için İstanbul Kırım Derneği Başkanı Celal İçten ile Kırım'daki anket çalışmama yaptığı yardım ve katkılar nedeniyle Doç. Dr. Tahir Kerim'e; Kırım'da bulunduğum sürede gösterdikleri konukseverlik ve yardımlar için Enver Kakura'ya; düzenlenen anketin SPSS analizinde verdiği destek için Sonay Açık'a; ayrıca çalışma esnasında değerli zamanlarını çaldığım başta eşim olmak üzere aileme de desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....iii

ABSTRACT.....iv

ÖNSÖZ.....v

İÇİNDEKİLER.....vi

HARİTALAR LİSTESİ……..……..x

RESİMLER LİSTESİ.....xi

TABLOLAR LİSTESİ……..…….xii

GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM YAKLAŞIM VE KURAMLAR

1.1. Primordializm ve Perennializm…….……11

1.2. Modernizm……..……...17

1.2.1. Ernest Gellner; Endüstrileşme ve Modernizm……..….21

1.2.2. Bedenict Anderson; Sosyal İnşa ve Hayal Edilmiş Bir Söylem Olarak Milliyetçilik ……..…...…….24

1.3. Etno-Sembolizm…….....31

1.4. Andreas Wımmer; Sosyal Anlaşma ve Kültürel Dönüşüm……..…..37

İKİNCİ BÖLÜM TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. Kırım Hanlığı Öncesi Dönem.....47

2.2. Kırım Hanlığı Dönemi..... 52

2.3. Rusların Güneye ve Doğuya İlerlemeleri.....57

2.4. Kırım'da Rus İşgali ve İşgalin İlk Yüzyılı.....60

2.5. Rus İşgali Altındaki Kırım Tatarlarının Genel Durumu..... 65

2.5.1 Tatar Göçleri.....66

2.5.2 Rus İşgali Altındaki Tatar Toplumundaki Eğitim Durumu..... 73

2.6. Uyanış ve Reform Düşüncesinin Öncüleri…….,..…77

2.7. İsmail Gaspıralı ve Millî Uyanışın Başlaması..... 80

2.7.1. İsmail Gaspıralı'nın Çocukluk, Arayış ve Hazırlık Yılları…….....81
2.7.2. İsmail Gaspıralı'nın Eğitimcilik ve Gazetecilik Yılları…….....86
2.7.3. İsmail Gaspıralı'nın 1905 Devrimi Sonrasındaki Yılları…….. 93
2.8. 1905-1906 Yıllarında Tüm Rusya Çapında Düzenlenen Türk Kongreleri…… 95
2.8.1. Rusya Müslümanları Birinci Kongresi (15 Ağustos 1905).....96
2.8.2. Rusya Müslümanları İkinci Kongresi (13-23 Ocak 1906).....98
2.8.3. Rusya Müslümanları Üçüncü Kongresi (16-21 Ağustos 1906)……...100
2.8.4. Kongrelerin Genel Değerlendirilmesi.....104
2.9. Genç Tatarlar Hareketi.....105
2.10. İsmail Gaspıralı'nın 1907 Sonrasındaki Yılları.....118
2.11. Vatan Cemiyeti ve Milliyetçiler (Millî Hareketin Kitleselleşmesi) 121
2.12. Birinci Kırım Tatar Millî Kurultayı.....134
2.13. Sovyetler Birliği Dönemi.....148
2.14. Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası…….……...….148
2.15. Devrim ve İç Savaş Yılları.....157
2.16. Özerk Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....162
2.17. 18 Mayıs 1944 Sürgünü.....168
2.18. Sürgün Yılları ve İlk Teşkilatlanma Çabaları.....175
2.19. Millî Hareketinin Tekrar Canlanması ve Vatana Dönüş Çabaları.....178
2.20. Vatana Geri Dönüş……..……..…184

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSMAİL GASPIRALI'NIN DÜŞÜNCELERİ

3.1. Gaspıralı'nın Düşüncelerinin Oluşmasına Katkı Sağlayan Etkenler.....187
3.1.1. Gaspıralı ve Panslavizm.....187
3.1.1.1. Panslavizm..... 187
3.1.1.2. Panslavizmin Gaspıralı'nın Fikirlerine Etkisi.....194
3.1.2. Rusya'daki Misyonerlik Faaliyetleri ve Gaspıralı Üzerindeki Etkisi.....196
3.1.3. Gaspıralı Üzerinde Osmanlı Etkisi.....203

3.2. Gaspıralı'nın Fikir Dünyası.....209
3.2.1. "Rusya Müslümanları" ve "Rus Doğu Anlaşması" Makaleleri Temelinde Analiz.....209
3.3. Gaspıralı'nın Millî Kimlik Anlayışı.....228
3.4. Gaspıralı'nın Eğitim Üzerine Görüşleri 232
3.5. Gaspıralı'nın Kültür ve Dil Üzerine Düşünceleri.....243
3.6. Gaspıralı'nın İslâma Bakış Açısı……..……..…..248
3.7. Gaspıralı'ya Yöneltilen Eleştiriler.....252

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM GÜNCEL KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

4.1. İkinci Kırım Tatar Kurultayı.....255
4.2. Sovyetler Birliği Sonrası Dönem.....257
4.3. Kırım Tatarlarının Güncel Etnik Kimlik Algısı, Sorunlar ve Taleplerinin Sosyal, Politik, Ekonomik ve Uluslararası Faktörler Işığında İncelenmesi…….263
4.3.1. Kırım Tatarlarında Güncel Kimlik Algısı……..…..265
4.3.2. Kırım Tatarlarına Yerli (Indigenous) Halk Statüsü Tanınması.....….269
4.3.3. Siyasal Katılma Noktasında Sorunlar……..……..……...271
4.3.4. Ana Dilin Öğrenilmesi……..……..…...274
4.3.5. Diğer Kültürel Konular……...……..…….276
4.3.6. Sosyo-ekonomik Durum……..……..…...277
4.3.7. Sosyal Anlaşma ve Toplumsal Barış……...…….278
4.3.8. Uluslararası Ortam ve Dış Politik Faktörler……...….281
4.4. Gaspıralı İsmail'in Güncel Kırım Tatar Millî Hareketine Etkileri…….….282

SONUÇ 288

EKLER

EK-A Rusya Müslümanlar Birinci Kongresi'nde Alınan Kararlar……..….294
EK-B Rusya Müslümanlar İkinci Kongresi'nde Alınan Kararlar……..…..296
EK-C Rusya Müslümanlar Üçüncü Kongresi'nde Alınan Kararlar…….....297

EK-D İkinci Kongre'de Kabul Edilen Rusya Müslümanları İttifakı'nın Tüzüğü ve Programı.....304
EK-E Rusya Müslümanları Üçüncü Kongresi Eğitim Raporu……..….320
EK-F Kırım Tatarlarının Sürgün Kararnamesi……..……323
EK-G Kırım Tatar Halkının Millî Egemenlik İlanı…….325
EK-H Kırım'daki Nüfus Yapısındaki Etnik Değişme Oranları.…….…329
EK-I Anket Araştırması Kurallar ve Sorular……..……..330
EK-J Anket Araştırması Bulgular……..….337

KAYNAKÇA.....449

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Ortaçağda Kırım ve Çevresi…….…….439

Harita 2: 15 ve 16 ncı Yüzyıllarda Moskovya Prensliği……..….440

Harita 3: 17 nci Yüzyılda Kırım Hanlığı……..……..…...…441

Harita 4: 18 inci ve 19 uncu Yüzyıllarda Rusya'nın Genişlemesi……...…..…442

Harita 5: Kırım Yarımadasındaki Başlıca Yerleşimler……..……443

RESIMLER LISTESI

Resim 1: İsmail Gaspıralı……..……..…….444

Resim 2 : Abdürreşit Mehdi…….……445

Resim 3 : Numan Çelebi Cihan ……..…...…….....446

Resim 4 : Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu……...…..….447

Resim 5: Numan Çelebi Cihan (sağda) ve Cafer Seydahmet
(Kırımer) (solda) Bahçesaray'daki tarihi Hansaray'da
Gözyaşı Çeşmesi'nin önünde (1917)……..…….448

TABLOLAR LISTESI

Tablo 1: Geri Dönüş Dinamikleri……..….186

"Yeniden Yeşereceği, gövdesinden filizlerin fışkıracağı sona erdi sanılan bir ağaç değil mi Kırımlılar? Ulusça bağımsızlıklarını yitirdikleri günden başlayarak, ağacın dalı budağı kesilmediği bir devre geçmedi. Gene de taze filizler fışkırdı gövdesinden. Filizlerin kalınlaşıp dal budak olmasına zaman kalmadan, tekrar kesildiler. Gövde yeniden filizlendi. Sonunda kökünden kesilip uzak, ıssız ve kısır bir toprağa atıldı. Orda da yeni filizler fışkırdı gövdesinden; filizler dal oldu, dallar uzadı uzadı, ağacın bin yıl önce dikildiği toprağa ulaştılar."
Cengiz DAĞCI

GİRİŞ

Bu çalışmada; Dünya kamuoyunda tarihleri, mücadeleleri ve güncel sorunları pek az bilinen, Kırım'ın Rus İmparatorluğu egemenliğine girmesinden bu yana yok olmamak için mücadele etmiş, birçok zulme ve baskıya maruz kalmış, 1944 yılında topyekün Sibirya ve Orta Asya'ya sürülmüş ve yaklaşık yarısına yakını sürgün ve sonrasındaki zor koşullarda yaşamını yitirmiş olan Kırım Tatarlarının; millî kimliklerini geliştirme mücadelesi tarihi bir perspektif içinde incelenmiş ve bu kapsamda; Gaspıralı İsmail'in geleneksel yapıdan millî bir kimlik inşasına uzanan bu süreçteki etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, önce milliyetçilik üzerindeki kuramsal çalışmaların ortaya konduğu bölüm sonrasında, Kırım Tatarları'nın, özellikle ve ağırlıkla modern zamanlar olmak üzere, tarihi; biyografik inceleme kapsamında İsmail Gaspıralı'nın çalışmaları, makaleleri, eserleri ile beraber, diğer Kırım Tatar siyasî ve millî hareketleri ile hareket liderleri çeşitli yönlerden incelenmiş; güncel durum kapsamında bir anket çalışması ile tespit edilen bilgilerin gerçekte olan ile sınaması yapılmış; tüm bu kuramsal, tarihi, biyografik ve anket çalışmaları ile Kırım Tatarlarında milliyetçiliğin gelişimi, Gaspıralı'nın Kırım Tatar millî kimliğinin gelişimine ve Kırım Tatarlarındaki milliyetçi düşünce ve hareketlere olan etkileri ortaya konmuştur.

Bu çalışmamızda kullandığımız yöntem, bir önceki paragrafta açıklandığı üzere tarihsel sosyoloji olacaktır.

Siyaset bilimi açısından; yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalmış, Türkiye Türklerine yakın bir akraba halk olan Kırım Tatarlarının geleneksel olarak, dine ve kabile bağlarına dayalı kimlik bilincinden millî kimliğe dayalı bir bilinç geliştirmeleri yönündeki tarihi gelişimi incelenmeyi hak eden bir konuyu teşkil etmektedir.

Bu konuyu araştırma nedenimizin daha iyi anlaşılması açısından Kırım'ın önemini bu bölümde biraz daha açmakta fayda görüyoruz.

Kırım yarımadası Karadeniz coğrafyasındaki başta Ukrayna ve Rusya olmak üzere, tüm devletler için olduğu kadar, Türkiye için de jeopolitik, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel açılardan önemli bir yer konumundadır.

Kırım Karadeniz'in kuzeyinde tam merkezi bir mevkide yer almakta ve geniş bir alanı kontrol eden, stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu konum, Kırım'ı elinde bulunduran devlete ilave savunma yetenekleri kazandırdığı gibi, güney veya kuzey yönünde taarruzî harekât için de önemli imkânlar sunmaktadır.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile birlikte Marmara Denizi, Karadeniz'in Akdeniz'e bağlantısını sağlayan bir kapı durumunda ise; bu bölgenin ilerden savunulabileceği en uygun ileri mevkilerden birisi Kırım'dır.

Çariçe Katerina tarafından kurulan edilen Karadeniz Filosu'nu barındıran Sivastopol (Akyar) Deniz Üssü, Rusya için önemli bir askeri merkez olma konumunu sürdürmektedir. Rusya halen Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet

statüsünde olan Kırım'daki bu üs için Ukrayna'ya yıllık 98 milyon Amerikan Doları kira ödemektedir.[1]

Diğer taraftan bu küçük yarımada; ona hâkim olan devletlere, Avrupa ile ekonomik, siyasi ve kültürel bağlarını ve ilişkilerini geliştirmeyi sağlayabilecek "sıcak deniz" limanları sunmaktadır. Rusya ve Ukrayna ticaretlerinin önemli bir bölümünü buradaki limanlar vasıtasıyla gerçekleştirmiş/gerçekleştirmektedir. Tarihsel olarak Rusya'nın sıcak denizlere açılan en önemli kapısı Karadeniz ve dolayısıyla Kırım olmuştur. Baltık Denizi'ndeki limanların ve Uzak Doğu'daki Vladivostok'un coğrafi, iklimsel koşullar başta olmak üzere, birçok gerekçeyle, Karadeniz ve Kırım limanlarının önemini yakalaması beklenemez.

İlave olarak, bu alan kuzeye göre daha ılıman iklimi ve verimli ovaları ile soğuk kuzey topraklarında yetişemeyen zengin sebze ve meyve çeşitleri ile birlikte, her çeşit tarımsal üretim açısından büyük bir ekonomik imkân yaratmaktadır. Rus İmparatorluğu'nun çoğalan nüfusunu besleyebilmek için güneye, Ukrayna ve Kırım'ın verimli ovalarına doğru genişleme mecburiyetinde olduğu bu düşünceyi destekleyen açık bir gerçekliktir.

Türkiye'de Kırım kökenli 5 milyon insan yaşadığı tahmin edilmektedir.[2] Akrabalık ve insani bağlar açısından da Ukrayna ve Rusya ile Türkiye arasında bir bağlantı veya köprü konumunda olan Kırım Tatarlarının ayrı bir önemi olduğu ve Kırım Tatarlarına yönelik çalışmalara ihtiyacımız olduğu açıktır. Bizim burada çalışma alanımız Kırım Tatarlarında milliyetçiliğin gelişimi olacaktır.

1 Pomerantsev, Peter. "Putin's God Squad", 10 Eylül 2012, Newsweek, http://www.thedailybeast.com/newsweek/2012/09/09/putin-s-god-squad-the-orthodox-church-and-russian-politics.html

2 Fisher, Alan, Encyclopedia of Russian History, s.342

Bazı tarihçiler milliyetçiliği, tarihin derinliklerine kadar izi sürülebilen, doğal bir tarihi sürece bağlayarak analiz etmişlerdir.

Diğer bazı çağdaş sosyal bilim yaklaşımları da; Ernest Gellner örneğinde olduğu gibi, milletleri modern bir olgu olarak veya Anthony Smith gibi en azından premodern zamanlarda yok olmayan "kültürel bir öz" olarak tanımlamaktadırlar.

Hangi yaklaşım kullanılırsa kullanılsın bazı sorular cevap beklemeye devam etmektedir. Bu sorulara, premodern toplumların modern kimlik algılarına nasıl ulaştığı, hangi sosyal kuvvetlerin bunda ne tür rolü olduğu örneklerini vermek mümkündür.

Kırım Tatar milliyetçiliği bağlamında, güncel yaklaşımlar üzerine inşa edilen millet ve milliyetçiliğin tarihsel gelişimi açısından bir analizi ile bunun ötesinde, bu milliyetçiliğin oluşum ve gelişiminin kapsamlı bir sosyo-tarihsel yorumunun yapılması ihtiyacına binaen bu çalışma yapılmıştır.

Bu tezin ana amacı; Kırım Tatar milliyetçiliğinin doğuşu, bu kapsamda eğitimci, gazeteci, yazar olan ve devrinde Rusya Türkleri üzerinde büyük bir tanınırlık ve karizmaya sahip olan İsmail Gaspıralı'nın etkisi; diğer taraftan Kırım Tatarları içinde milliyetçiliğin gelişimi ile onun toplum ve devletle ilişkisinin incelenmesi olup, analizin temeli tarihsel sosyolojiye dayanmaktadır. Tarihsel sosyoloji "tarih ile sosyoloji arasında ortak bir girişimi temsil etmekte ve birlikte kullanıldıklarında iki disiplin arasında kuvvetli bir sinerji doğduğu fikrine dayanmaktadır"[3]

Analiz güncel Kırım Tatar tarihi dönemlerine vardığında, tarihi yaklaşımı desteklemek üzere anket araştırması kullanılacaktır.

[3] Özdalga, Elisabeth, "Tarihsel Sosyoloji", Doğu-Batı Yayınları, 2011, s.9

Son birkaç on yıldır, sosyoloji ve tarih disiplinlerindeki gelişmeler, her iki alanı da önceki dönemlere göre, birbirine daha fazla yaklaştırmıştır. Modern sosyoloji on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında modernleşme, endüstri devrimi, şehirleşme, yeni sınıfların ortaya çıkışı, yeni devlet ve milletlerin doğuşu ve bunlara bağlı olarak meydana gelen sosyal sorunlar gibi büyük çaplı tarihî ve sosyal değişimleri anlamak ve açıklamak üzere doğmuştur. Sosyolojinin kurucuları sayılabilecek, ya da bu alanda çok önemli katkılar sağlamış olan Herbert Spencer, Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber gibi düşünürler, evrensel tarihi kanunları temel olarak almak ve tarihi deneyimleri öngördükleri şemalara uydurmak üzere tarihin kullanımına başvurmuşlar, tarihi ve sosyolojiyi birlikte kullanmışlardır. Weber, batıda kapitalizmin yükselişinin analizi ile bu birlikteliğe önemli katkılar yapmıştır. Yirminci yüzyılın başından itibaren bu alana hâkim olan Amerikan asıllı sosyoloji çalışmaları ise, tarihsel sosyolojiye büyük bir ilgi duymamış; daha çok somut, deneysel sosyal olgu ve sorunlara odaklanmıştır.

II. Dünya Savaşı'dan sonraki dönemde, tarihi içermeyen ve sadece yaşanılan devir olan "bugün"e odaklanan bir sosyoloji, bazı sosyologlarda tepkiye yol açmış ve bu sosyologlar daha tarihsel bir bakış ve bilgi üretimi ile sosyolojik çalışmaların gerçekleştirilebileceği fikrinden hareketle; bu alanı inşa etmeye başlamışlardır.[4] Bu kapsamda, C.W. Mills "The Sociological Imagination"[5] adlı kitabında "…adını hak eden sosyoloji 'tarihsel sosyoloji"dir."; E.H. Carr da, "Tarih Nedir?"[6] adlı kitabında "…gerek sosyoloğun tarihe daha çok dayanması, gerekse tarihçinin sosyolojiye daha çok dayanması her ikisinin de hayrınadır" diyerek bu durumu açıklamışlardır.[7]

---

4 Turgut, Ferdan, "Tarihsel Sosyoloji", Doğu-Batı Yayınları, 2011, s.212

5 Mills, C.W., "The Sociological Imagination", Oxford: Oxford University Pres, 1954

6 Carr, E. H., "Tarih Nedir", İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

7 Turgut, Ferdan, "Tarihsel Sosyoloji", Doğu-Batı Yayınları, 2011, s.212; Hunt Lynn, Charles Tilly'nın Kolektif Eylemi Makalesi, "Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler ,Skocpol Theda (editör)," (Orjinali Vision and Method in Historical Sociology, Cambridge University Pres, 1984) Bölüm 8. , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2011, s.298

Sosyal dünyaya farklı kuramsal ve yöntemsel bakış açısı getiren, tarihsel sosyoloji 1970'lerden sonra "Yeni Tarihçilik (New Historism)" veya "Tarihsel Sosyoloji (Historical Sosyoloji)" anlayışı ile yeniden yükselişe geçmiştir. Norbert Elias "sosyologların geri çekilişlerine" ve çok fazla ampirik araştırma temeline dayanarak gerçeklere ulaşma yöntemine karşı çıkan tarihsel sosyologların ilklerinden biridir. Elias, günümüzdeki her toplum önceki toplumlardan ve tarihsel süreçler sonucu ortaya çıkmış ve geleceğe yönelmiş olduğundan; bir toplumu anlamanın onun tarihini anlamak demek olduğuna vurgu yapmıştır.[8]

Daha sonra, Philip Abrams, tarihin ve sosyolojinin asli uğraşı alanlarının aynı olmasına yönelik iddialarından hareketle, tarih ve sosyolojinin bütün olarak kabul edilmesine, ya da tarihsel sosyoloji olarak yeniden yapılanmasına yönelik düşüncelerini ortaya atmıştır.

Ona göre her iki alan da, insanlık bilmecesini anlamaya çalışmakta ve bunun için sosyal yapılanma sürecini kullanmaktadır. Abrams "toplumun, toplum tarafından tarihsel olarak inşa edilen bireyler tarafından, tarihsel olarak inşa edilen bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini" söylemektedir. Sosyal analizin merkezi alanı, bireylerin ve toplumun bu "devamlı inşa sürecidir".[9]

Abrams, her iki disiplinin de kalbinde ortak bir projenin yattığını, her ikisinin de aynı amaca sahip olduğunu[10] savunmakta ve bu düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:"…Aklımda olan şey…her iki disiplinin de yapmaya çalıştıkları

---

[8] Elias, Norbert. (1987). 'The Retreat of Sociologists into the Présent/, *Theory, Culture and Society, Volume* 4, pp. 223-47.)

[9] Abrams, Philip. (1982). Historical Sociology. Ithaca: Cornell University Press.), s.x

[10] Skocpol Theda (editör), Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler" (Orjinali Vision and Method in Historical Sociology, Cambridge University Pres, 1984) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2011, s.437

şeyin kimi temel açılardan aynı olduğu ve bunu yapmak için aynı açıklama mantığını kullandıklarının daha açık ve köklü bir şekilde tanınmasıdır…".[11]

Bir diğer önemli tarihsel sosyolog olan Charles Tilly benzer şekilde, sosyal bilimi tarihselleştirmek ve teorik monistliğe karşı herkesi uyarmak olarak özetlenebilecek çalışmaları çerçevesinde bu alana önemli katkılar sağlamıştır.[12] Bir sosyolog olarak eğitim görmüş olmasına karşın Tilly, hem sosyoloji hem de tarih disiplinlerinin diliyle konuşmayı ya da terimleriyle tartışmayı başarmıştır.[13]

Tilly, nereden gelip nereye gittiğimizi görebilmek ve günümüzdeki şartlarda mevcut alternatiflerimizin neler olduğunu anlamak ve bu kapsamda toplumların yer ve zaman bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmesi için sosyolojinin tarihsel temelli olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir.

Sosyolojinin tarih bilimine doğru ilerleyişinin, tarih biliminin sosyolojiye doğru hareketi ile karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Tarih iktidarı elinde bulunduranların yaptıklarının kronolojik bir kaydı olarak artık kabul edilemez; ilgi alanı yeni perspektiflerle genişlemiş durumdadır.

Tilly, tarih içinde sosyolojik çalışmaların en az üç ayrı bölüm oluşturduğunu söylemektedir; 1) Şehirlerin ve diğer topluluklar üzerine çalışmalar, 2) Nüfus, aile,

---

11 Abrams, Philip, Historical Sociology, 1982, p.p. ix,x; Aktaran Özdalga, Elisabeth, "Tarihsel Sosyoloji", Doğu-Batı Yayınları, 2011, ss.24-25

12 Turgut, Ferdan, "Tarihsel Sosyoloji", Doğu-Batı Yayınları, 2011, s.218

13 Hunt Lynn, Charles Tilly'nın Kolektif Eylemi, "Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, Skocpol Theda (editör), "(Orjinali Vision and Method in Historical Sociology, Cambridge University Pres, 1984) Bölüm 8. , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2011, s.299

evlilik üzerine çalışmalar, 3) Elitler, toplumsal sınıflar ve sosyal mobilite çalışmaları.[14]

Tarihsel sosyoloji yaklaşımı, özellikle 1960'ların ortalarından itibaren Ernest Gellner, Benedict Anderson, John Armstrong, Walker Connor, Anthony Smith, John Breuilly, Andreas Wimmer ve diğer birçok sosyal bilimci tarafından millet ve milliyetçilik çalışmaları kapsamında başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bu akademisyenlerin arasındaki büyük görüş farklılıklarına rağmen, karmaşık durumu, sosyal değişim çerçevesinde ve sosyolojik disiplin kuralları dâhilinde ele alma çabasından doğmakta olan ortak bir alan da mevcuttur.

Konuya yönelik tam teşekküllü bir analiz yapabilmek için, ilgili ana kavramsal hususları ve konuya yönelik temel yaklaşımları özetlemek ve mevcut çalışmanın tasarlanan bakış açısı ile analiz sürecini belirtmek gereklidir. Çıkış noktası olarak, Özkırımlı'nın gözlemlediği gibi, çağdaş kavramsal çalışmaların etrafında döndüğü ana soruları alabiliriz. Bu sorular; a) millet ve milliyetçilik nedir? b) milletlerin ve milliyetçiliğin kökenleri nedir? (Eski veya modern birer olgu mudurlar?) c) Milliyetçilin farklı türleri nelerdir? Bu soruların her biri üç ana yaklaşım ve kuram tarafından farklı bir şekilde cevaplanmaktadır.[15] Kırım Tatarlarının kimlik gelişimlerinin incelenmesinde de son derece kullanışlı olan bu farklı sorulara odaklanan kuramsal yaklaşımlar Birinci Bölümde "Yaklaşımlar ve Kuramlar" başlığıyla verilecektir.

Bu çalışmada ortaya koyduğum Tez; Kırım Tatar Millî Mücadele tarihi bağlamındaki millîyetçi düşünce ve hareketlerin, yaklaşık 130 yıllık bir geçmişe sahip, modern zamanlara özgü ve geç bir milliyetçilik olarak kabul edilebileceği,

---

[14] Tilly Charles, "Historical Sociology", Current Perspectives in Social Theory, volüme I, 1980, ss. 55-59

[15] Özkırımlı, Umut, "Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış", Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.64

bununla beraber; milliyetçiliğin Kırım Tatarlarında kendine has bir gelişme göstermiş olması nedeniyle, kuramsal olarak tek bir bakış açısı ile incelenemeyeceği ve milliyetçilik, devletlerin topluma dayattığı söylemleri bozma, değişebilirliklerini gösterme ve bireylerin sadakat ve kimlik üzerinde rekabet eden düşünceler arasında seçim yapmaya zorlandıkları tarihi anlarda, kendi alternatifini benimsetme girişimi olarak da kabul edilebileceğinden[16]; tarihi gelişmelerin yarattığı uygun yapısal bir zeminde ortaya çıkan Gaspıralı'nın, bu bağlamda, Kırım Tatarlarında milliyetçi düşüncenin uyanmasını sağlayan etkileri olduğudur.

Dört bölüm şeklinde tasarlanan bu çalışmada; Kırım'ın genel tarihi geçmişinden başlamak üzere; Kırım'ın Rus işgali sonrasındaki durumunun tasviriyle daha sonraki dönemdeki Kırım Tatar tarihi incelenecek; bu çerçevede Kırım Tatarlarında milliyetçiliğin gelişimi ve İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin analiziyle, Kırım Tatarlarındaki etnik mobilizasyonun durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bölümleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Birinci bölümde milliyetçiliğe ilişkin kuramlar ile bu kuramların Kırım Tatarları örneğinde, bu çalışmada kullanılabilirlik durumu analiz edilmektedir.

İkinci bölümde, tarihsel ve kronolojik bir yaklaşımla Kırım Tatarları'nın varlıklarını etkileyen önemli evreler incelenmektedir. Bu kapsamda; Osmanlı Öncesi Kırım Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi Kırım Hanlığı, Kırım'da Rus hâkimiyetinin ilk yüzyılı (1783-1883), bu dönemlerde yaşanan göçler neticesinde nüfus dağılımları ve sosyal yapıdaki değişim incelenmektedir. Gaspıralı'nın hayatı ile eğitim ve gazetecilik başta olmak üzere çalışmaları, Genç Tatarlar Hareketi, Numan Çelebi Cihan ve Vatan Cemiyeti, Milli Fırka, Birinci Kurultay, 1917 Bolşevik Devrimi ve sonucunda kurulan Sovyetler Birliği Dönemi kapsamında;

[16] Beissinger, Mark R., Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State, Cambridge University Press, United Kingdom, 2004, s.18

uygulanan milliyetler politikası, Sosyalist Özerk Kırım Cumhuriyeti, Stalinist baskı dönemi ve 1944 yılı sürgünü ile sonraki dönemdeki "vatana ihanet" suçlamalarından kurtulma ve Kırım'a dönüş çabaları, vatana dönüş konularının incelenmesi ile teze yönelik tarihi bir temel sağlanması amaçlanmaktadır.

Üçüncü bölümde İsmail Gaspıralı'nın düşünce temelleri ele alınmaktadır. Gaspıralı'nın fikir dünyasının temelleri, kavramlar ve reform programı hakkında detaylı incelemeler bu bölümde yer almaktadır.

Dördüncü bölümde, Kırım Tatarlaının Kırım'a dönüşünden günümüze kadar genel bir bakış, Kırım Tatar Millî Hareketinin özellikleri ile İsmail Gaspıralı'nın düşünce temellerinin Kırım Tatar Millî Hareketi üzerindeki etkilerine yer verilmekte; Kırım Tatarlarının güncel kimlik algısı, toplum içinde uzlaşı ve sosyal barış adına mevcut ihtiyaçları, gerçekleştirilen bir anket araştırılması vasıtasıyla, ortaya konmaktadır.

Çalışma, elde edilen sonuçlara yer verilen bölüm ile son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKLAŞIMLAR VE KURAMLAR

1.1. PRİMORDİALİZM VE PERENNİALİZM

"İlkçilik" olarak Türkçe'ye tercüme edebileceğimiz primordializm millet ve milliyetçiliğe yönelik tarihsel açıdan ilk yaklaşımdır ve politik romantizme kadar ulaşan bir geçmişe sahiptir.

Primordializm'in ana ilkesi dünyanın, hatırlanamayan zamanlarda oluşmuş, doğal birer varlık olarak kabul edilen milletlerden oluştuğu ve kendilerine özgü kültür ve ruha sahip milletlerin dünya tarihinin ana aktörleri olduğudur. Kolektif aktörler olarak milletler kendilerine has emsalsiz bir kimliğe sahiptir. Bu kimlikler özgürlüğün kaybedilmesi durumunda yitirilebilir veya zarar görebilir. Bu nedenle, hürriyetlerini kazanmak veya mevcut durumu korumak, gerekirse tekrar canlanma için mücadele etmek milliyetçilerin görevi olmaktadır. Bu görüş milliyetçi tarihçiler ve genel olarak milliyetçiler tarafından benimsenmektedir.[17]

Doğallık olgusunun biyolojik/genetik veya kültürel olacağından hareketle, primordialist yaklaşım iki türe ayrılmıştır. İlk olarak sosyo-biyolojik primordialist yaklaşımda, milletlerin, etnik grupların ve ırkların birey üzerindeki genetik etkileri üzerinde durulmaktadır.[18]

---

[17] Smith, Anthony, *Nationalism and Modernism.* London: Routledge, 1998, s. 146., Özkırımlı, Umut, a.g.e., ss.75-76; Smith, Anthony, Ulusların Etnik Kökeni, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, Ankara, ss.34-35

[18] Smith, Anthony, 2002, a.g.e., s.34; Özkırımlı, Umut, a.g.e., s.83

Sosyal bilimlerde bu yaklaşım Pierre van der Berghe tarafından temsil edilmektedir. Berghe'nin ana tezine göre "etnik ve ırksal duygular akrabalık duygularının bir uzantısıdır.[19]

Etnik merkezcilik (ethnocentrism) ve ırkçılık, soydan gelenlere ayrımcılık eğilimi ve akraba kayırmacılığının (nepotism) aşırı formları olarak kabul edilmektedir.[20]

Ona göre, biyolojik olarak akraba organizmalara daha yakın hissetme ve davranma eğilimi insanlar ve diğer türler arasında var olan genel bir eğilimdir. Aradaki ilişki yakınlaştıkça, ayrımcı davranış kuvvetlenmektedir.[21]

Van den Berghe'ye göre etnik gruplar tarih boyunca çoğalan süper ailelerdir; milletler de gerçek veya atfedildiği şekilde akraba gruplarıdır. Devletler tarih boyunca öncelikle tek bir etnik temel üzerinde teşkil olmuşlardır. Geçmişteki devletlerin günümüzdeki modern millî devletlerden ana farkı, imparatorluklar gibi daha büyük veya şehir devletleri gibi daha küçük şekillerde ortaya çıkmış olmalarıdır. Bir millet siyasallaşmış bir etnik unsurdan başka bir şey değildir. Birden çok etnisiteye dayanan devletler, etnisitelerin talepleri karşısında, bu talepleri güçle bastırmak (böylelikle demokratik prensiplerden uzaklaşırlar), ya da talepleri karşılamak (ki bu durumda gerilimin daha da artması veya çok uluslu devletin çözülmesi riski ortaya çıkar) seçeneklerinden başka çareleri olmadığından yıkılmaya mahkûmdurlar.[22]

---

19 Van Der Berghe P. L., (1987), The Ethnie Phenomenon. United States: Praeger, ss. 15-36

20 Van Der Berghe, a.g.e., s.18

21 Van Der Berghe, a.g.e., ss.18-19

22 Van Der Berghe, a.g.e., s. 82

Kültürel primordialism olarak da adlandırılan ikinci primordialist yaklaşım, etnik grupların ve milletlerin, toplumsal varoluşun çeşitliliğinin arka planında yer alan kültürel veriler üzerinde oluştuğunu ileri sürmektedir.[23] Bu yaklaşımın kökenleri ve ilgili akademik tartışmalar Edward Shils ve Clifford Geertz'e kadar uzanır. Shils 1950'lerin sonlarına doğru, modern toplumların nasıl entegre olacağı, birlik ve beraberliğini nasıl sağlayacağı konusu üzerinde çalışırken; bu toplumlarda iki tür bağ olduğunu ileri sürer: Bunlardan birisi daha soyut, yurttaşlıkla alakalı normlar; diğer ise şahsi bağlar, ahlaki yükümlülükler ve primordial olarak nitelenen etnik yakınlıklardır. İdealler ve inançlar sadece şahsi ve primordial bağlar yoluyla etki oluşturabildiğinden, kan ve akrabalık bağı ve diğer temel ve yakın grup bağları modern toplumların asli yapıştırıcı unsurunu oluşturmaktadır.[24]

1970'lerin başlarında, Geertz benzer bir şekilde, sömürge dönemi sonrasında yeni devletleri neyin birleştireceği sorusuna cevap arıyordu. Gözlemlerine göre bu devletlerdeki halkın temel yaklaşımı aynı din, ırk, kültür gibi bağlılıkların önemi üzerineydi. Yeni devletlerin çok etnikli nüfusu, böylesi doğal olarak kabul ettikleri bu ayrımları, benliklerinin ana unsuru olarak benimsemeye eğilim gösteriyorlardı.[25]

Primordial bağlılıklar, genellikle yeni devletlerde millet inşası için gerekli olan vatandaşlık duyguları ile çatışma içine giriyordu. "Bütün bu temel bağlılıklar tam olarak nedir ve bunların gücü nereden gelmektedir?" sorusuna Geertz şöyle cevap vermektedir:

"Primordial bir bağ ile "verili" olandan türeyen anlaşılır –veya daha açık bir şekilde, bu konulara kültür kaçınılmaz olarak dâhil olduğundan, sosyal varoluş için

---

[23] Smith, Anthony, (1998), a.g.e., s. 157

[24] Shils, E., (1957). 'Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties', British Journal of Sociology, 8(2), pp. 130-145.

[25] Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures. New York: Basic Boks, s. 258.

farz edilen "verili" hususlar; esas olarak hısım, akrabalık bağlarıdır. Ancak onların da ötesinde bir dini toplumda doğmuş olma, kendine has bir dili veya hatta bir dilin lehçesini konuşuyor olma da önemlidir. Kan bağı, konuşma, gelenekler gibi benzerlikler, sadece kendisini bağlamak üzere atfedilmiş, açıklanamaz, ancak mutlak olan bir değer tarafından yaratılan, kendi içlerinde ve dışlarındaki aşırı güçlü ve tarifsiz bir baskı unsuru olarak görülmektedir." [26]

Sınıf veya siyasi partilere ilişkin diğer bağlar, vatandaşlık bağları ile rekabet içinde olan bağlılıklara neden olabiliyorlardı ancak, bu bağlar milliyet duygusu için yeni bir adaylık yaratmadığı ve yaratılan milleti tahrip etme gibi bir tehdit taşımadığı için bir sorun oluşturmuyordu. Primordial bağlar ve bağlılıklar ise, millet inşasında alternatif temeller olarak hizmet edebiliyor ve böylelikle, yeni oluşmuş devletlerin çöküşüne neden olabiliyorlardı. "Ekonomik/sınıfsal veya entelektüel hoşnutsuzluk devrim tehdidi oluştururken; ırk, dil veya kültüre dayanan hoşnutsuzluklar ayrılma, dışarıdaki akraba halklarla birleşme, ya da, devletin temellerinin ve onu oluşturan unsurların yeniden tanımlanması tehdidini ortaya çıkarmaktaydı."[27]

Geertz'e göre yeni devletlerdeki bu sorunlar esas olarak primordial bağların varlığı nedeniyle değil ancak, bu farklılıkların siyasileşmesi nedeniyle oluşmaktaydı. Bu nedenle yeni devletlerde birleştirici bir ödül ve ayrımcı çatışmalara karşı da ceza mekanizması, kısaca bir "birleştirici devrim" olması, farklı primordial toplulukların tek bir egemenlik altında tutulması veya primordial hoşnutsuzluğun siyasi açıdan normalleşmesi için gerekliydi.

Smith ve ona dayanarak Özkırımlı, Primordializmin içinde, Smith'in 'Prennialism' (Özkırımlı'nın Türkçe'ye çevirisi ile 'Eskilcilik') adını verdiği, daha

---

[26] Geertz, C., a.g.e., s. 259.
[27] Geertz, C., a.g.e., s. 261.

yumuşak bir görüş olduğunu belirtmektedir.[28] Bu ayrıma göre, millet organik veya doğal olmaktan ziyade, eski devirlerden gelen, fakat aynı zamanda sosyal ve/veya tarihi yapılar olarak ve en önemlisi modern bir olgu olarak kabul edilmektedir. Primordializm'in yumuşak şekli olan prennializmin, on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıl ortalarına kadar milletlerin değerlendirilmesinde, daha esnek bakış açısı ile nispeten baskın bir paradigma olduğunu söylemek mümkündür.[29]

İkinci Dünya Harbi neticesinde ırkçı ideoloji ve sosyal evrimcilik fikri geçerliliğini kaybetti ve paralel olarak primordial yaklaşımlar da bundan etkilendi. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerdeki sömürgecilik karşıtı milliyetçilikler ile bu ülkelerdeki millî elitler tarafından yürütülen millet inşası düşünce ve çalışmaları da bundan nasibini aldı. Bütün bunlar aslında, birçok milletin; sosyal ve tarihi değişimler ve modernitenin yayılmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmış, oldukça yeni kabul edilebilecek, insan yapıları olduğunu gösteriyordu. Bu gelişmeler primordialismi geri plana iterken modernist yaklaşımın yükselmesine neden oldu.

Primordializm ve perennializm'in çeşitli türleri ve onlarla bağlantılı iddiaları akademik çevrelerde önemli bir tartışma konusudur. Ancak bu kapsamdaki düşüncelerin milliyetçi akademisyenler ile ülkelerdeki genel kamuoylarında hala yaygın olduğunu söylemek de bir ölçüde mümkündür. Bu durum Kırım Tatarları için de geçerlidir. Kırım'ın Tatarların çok eski bir yurdu olduğunu ispatlama çalışmaları yanında, Rus milliyetçileri de bu yarımadanın, Cengiz Ordularıyla gelen Tatarlarca işgal edilmiş eski bir Slav alanı olduğu iddialarına sarılmaktadırlar.

Primordializm ve perennializm çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Eller ve Coughan primordializmin üç ana fikir üzerinde durduğunu söylemektedir:

---

[28] Özkırımlı, Umut, a.g.e., ss.79-80; Smith, Anthony,1998, s. 159; Smith, Anthony, (2002), a.g.e., s.35

[29] Özkırımlı, Umut, a.g.e., s.86

a) primordial bağlar verilidir b) tarif edilemez, güçlü ve bağlayıcıdır; c) temelde duygusal ve heyecanlarla ilişkilidir.[30]

Bu özellikler primordial bağları ve duyguları gerçek ötesi bir yere taşımakta ve onlara açıklanamaz mistik bir anlam vermekte veya en azından biyolojik bir zorunlulukla açıklamaktadır. Bu doğrultudan hareketle Eller ve Coughan primordial düşünce konseptinde etnik bağlılıklara mistik bir nitelik kazandırılmasına itiraz ederek ampirik bulgulara dayanan etnisite çalışmalarında bulunmuşlardır.[31]

Bir diğer eleştiri, etnisitenin gücünü ortaya çıkaran şeyin primordial bağlar veya millî duygular olmadığını, ancak menfaatleri doğrultusunda etnisite gruplarını kullanan elitlerin yönlendirmesi olduğunu iddia eden Brass gibi, Türkçe'de araçsalcı olarak ifade edilen, enstrumentalistlerden gelmektedir. Brass'a göre, kültürlerin siyasileşmesine, etnik grupların kendilerini algılamalarında milletleşmeye doğru değişikliklere yol açan, elitler arasındaki mücadeledir.[32]

Bu eleştirilerin aşırı uçlarda sürdürülmesinin ortaya konan kuramların mevcut faydalarını ortadan kaldıracağı da bir gerçektir. Primordialist yaklaşımın uç örnekleri etnisite ve milliyetçiliği verili ve değişmez değerler olarak gören kültürel determinizme yol açıp, sosyolojik incelemelere engel teşkil edebilirken; aşırı bir enstrümantalizmin de bu kavramı, elitler için her zaman kullanılabilecek el altındaki bir araç basitliğine dönüştürebileceği akılda tutulması önem arz eden bir faktördür.[33]

---

30 Eller, J. D. & Coughan, R. M. (1993). The Poverty of Primordialism: The Dysfunction of Ethnie Attachments', *Ethnie and Racial Studies,* 16 (2), s.187, aktaran Özkırımlı, a.g.e. s.84

31 Eller, J. D. & Coughan, a.g.e., s.192; aktaran Özkırımlı, a.g.e., s.92

32 Özkırımlı, a.g.e., ss.129-135

33 Smith, Anthony, (1998), a.g.e., s. 157

Bu çerçevede, insanların duygularını harekete geçiren, onları birlikte harekete ve kendilerini feda etmeye kadar sevk edebilen algı, inanç ve heyecanların anlaşılmasına yönelik katkılarının kabul edilmesi ile primordialist yaklaşıma ilişkin daha dengeli tutum geliştirilmesi ve modernist yaklaşım ile primordialist yaklaşımın ortasında kabul edilebilecek bir anlayış Anthony Smith tarafından benimsenmiştir.[34]

1.2. MODERNİZM

Modernist yaklaşımların ortak noktası milletler ve milliyetçiliğin son birkaç yüzyıla ait yapılar olduğu iddiasıdır. Buna göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin oluşması gibi modern oluşumlarla beraber ve/veya onların etkisiyle oluşmuştur. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olan sosyal, ekonomik ve siyasî şartlar ancak modern çağlarda oluşmuştur. Milletler de ortaya çıkan milliyetçiliklerin ürünüdür.[35]

Smith'e göre modernist paradigma primordialist veya perennialist yaklaşımların tam zıt kutbu olarak değerlendirilebilir. Bu durum milletin tamamen farklı iki tanımına yol açmaktadır.[36]

Bir taraftan, perennializm milleti eski zamanlardan gelen, tarihi geçmiş ve vatana sahip toplum bünyesinde genel kabul görmüş, birleşik bir bütün ve atalardan gelen bağlar ve otantik kültüre dayanan etno-kültürel bir topluluk olarak görürken; öte yandan modernizm de milleti, siyasî (toprağa veya vatandaşlığa dayanan) eşit vatandaşlar topluluğu şeklinde, yeni ve modern, modernitenin endüstrileşme, bürokrasi, şehirleşme, sekülerleşme gibi özel sosyo-ekonomik koşullarının neden

---

34 Smith, Anthony, (1998), a.g.e., s. 158

35 Özkırımlı, a.g.e., s.98

36 Smith, Anthony, (1998), a.g.e., ss.22-23

olduğu insan ürünü; bu anlamda özellikle elitlerin yarattıkları, vatandaşlık ve sosyal iletişim vasıtasıyla entegre olmuş bir yapı olarak görmektedir.[37]

Bu ortak noktaların dışında modernist kuramlar çok çeşitlidir ve her biri belirli farklı faktöre odaklanırken diğerlerini nispeten dikkate almamaktadır.

Modernizm kapsamında, milliyetçiliği elitlerin siyasi amaçları için üretip kullandıkları bir vasıta olarak gören araçsalcıların (enstrümentalist) yanında, milletin ve milliyetçiliğin yine elitler ve/veya devlet bürokrasisi tarafından üretilen, inşa edilen bir söylem olduğunu iddia eden inşacı (konstrüktivist) akademisyen ve düşünürler de mevcuttur.

Özkırımlı modernist kuramları Breuilly'den esinlenerek, konuyu ekonomik, siyasî ve toplumsal-kültürel dönüşümler kapsamında ele alan üç kategoriye ayırmaktadır.[38]

Neo-Marksist kuramlar olarak da adlandırılan, ekonomik dönüşüm kategorisindeki çalışmalar; 'ekonomik emperyalizm' ya da uluslararası sermayeye karşı çeşitli ülkelerde verilen mücadelenin millî bir nitelik taşımasının kaçınılmaz olduğu düşüncesi ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki yeni etnik akım ve mücadelelerin etkisi ile oluşmuştur.[39]

Bu kategoriye örnek verilebilecek Tom Nairn'in dengesiz kalkınma temelindeki analizine göre; milliyetçiliğin kökleri toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihî gelişim sürecindedir. Ona göre milliyetçilik

---

37 Smith, Anthony, (1998), a.g.e., ss.22-23, 222-225

38 Özkırımlı, a.g.e., s.99; Breuilly John, 'Approaches to Nationalism', Gopal Balakrishnan (der), Mapping the Nation (Londra: Verso, 1996)'dan Özkırımlı tarafından aktarılmakta.

39 Özkırımlı, a.g.e., s.101

sanayileşme, kentleşme gibi modern süreçlerin ürünü değil ancak on sekizinci yüzyıldan itibaren, kapitalist ekonominin dengesiz gelişimidir. Gelişmiş, sanayileşmiş ülkeler geri kalmış ülkeler üzerinde, bir ölçüde kaçınılmaz olarak, üstünlük kurmuşlardı. Geri kalmış ülkelerdeki seçkinler, gelişmişlik farkını kapatmak, bu yolda kalkınma planları oluşturmak ve uygulamak için halklarını ikna etmek ve bunu da 'yabancıların' doğrudan müdahaleleri olmadan yapabilme gereksinimleri nedeniyle kendi milliyetçiliklerini yaratmak durumunda kalmışlardı.[40] Kapitalizmin emperyalist yayılması, sınıf mücadelesi yerine milletler arasında bir mücadeleye yol açmıştı ve ortodoks Marksistler'in en büyük yanılgısı, bu gelişmeye tezat olarak, sınıf farklılıklarını millî farklılıklardan önemli görmeleri olmuştu.[41]

Özellikle sömürge yönetimi altında kalmış, az gelişmiş bazı ülkelerde, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, geri kalmışlıktan kurtulmak ve gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilmek adına, bu yönde uygulamalara rastlanmakla beraber; Kırım Tatarlarının Sovyetler Birliği yönetimi altında, sosyalist bir rejim altında yaşamış olmalarına rağmen, kendi hakları uğruna mücadelelerinin yok olmak veya törpülenmek bir yana, daha da keskinleşmiş olması bu yaklaşımın her yerde ve durumda geçerli olamayabileceğini göstermektedir.

Ekonomik temelli bir diğer yaklaşım, milliyetçiliğin çözümlenmesinde istatistiğe dayalı araştırma yöntemlerini ilk defa kullanan Amerikalı Sosyolog Michael Hechter'in iç sömürgecilik yaklaşımıdır. Hechter'in ülkeler içindeki etnik azınlıklara yönelik geliştirdiği bu yaklaşıma göre; topluluklar arası ekonomik eşitsizliğin artması ezilen topluluğun içine kapanmasına ve siyasî bütünleşmeyi reddetmesine neden olmaktadır. Ezen ve ezilen topluluklar arasındaki dil, din, kültür gibi farklılıklar arttıkça ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma da

---

40 Nairn, Tom, 'The Break-up of Britain', s. 340; aktaran Özkırımlı, a.g.e., s.105

41 Nairn, a.g.e., s.353, aktaran Özkırımlı, a.g.e., s.106

artmaktadır. Bu çerçevedeki gelişmeler sonunda ezilen topluluk zaman içinde kendini farklı bir millet olarak algılayabilmekte ve buna paralel siyasî taleplerde bulunabilmektedir.[42]

Bu yaklaşımın özellikle Çarlık Rusya'sı devrinde Kırım'ın nispeten geri kalmış, tarım ekonomisinin geçerli olduğu bir yer olarak bırakılması ile Kırım Tatarlarının eğitim ve kültür olarak geri kalmış bir toplum olması ile paralellikler taşıdığı sonucuna varılabilir. Ancak Sovyet sisteminin büyük bedellere rağmen uyguladığı sanayileşme politikalarının da Kırım Tatarlarındaki millî bilinç ve dayanışmanın yok olmasını sağlayamadığı da görülmektedir.

John Breuilly, Paul Brass ve Eric Hobsbawn gibi bazı milliyetçilik kuramcıları çalışmalarında toplumlardaki siyasî dönüşümlere odaklanmışlardır.

Genel kuramlar yerine milliyetçiliği türlerine göre kategorilendiren ve milliyetçiliğin bir siyaset biçimi olduğunu söyleyen Breuilly, karşılaştırmalı tarih yöntemini kullanarak kuramsal bir çerçeve çizmiş ve bunu çeşitli örnek olaylara uygulamıştır. Ona göre milliyetçilik, iktidar mücadelesinin bir aracıdır. Milliyetçiliği çözümlemek için genel bir yöntem oluşturulacak ise, işe milliyetçiliğin bir siyaset biçimi olarak kabulü ile başlanmalıdır.[43]

Seçkinleri ön plana çıkaran enstrumentalist (araçsalcı) kuramcı Paul R. Brass da milliyetçiliğin etnik gruplar arasındaki ekonomik çıkar sağlama veya

---

42 Hechter Michael, 'Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966 (Londra, Henley: Routledge and Kegan Paul, 1975; aktaran Özkırımlı, a.g.e., ss.113-17

43 Özkırımlı, a.g.e., ss.122-128

iktidarı ele geçirme mücadelesinde, grupların seçkinleri tarafından kullanılan bir araç olduğunu iddia etmektedir.[44]

Eric Hobsbawm da milliyetçiliği, toplumlardaki ezici çoğunluğu oluşturan halk kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzene bir tehdit oluşturduğunu düşünen, meşruiyet kazanmak veya meşruiyetini güçlendirmek isteyen devlet veya dolaylı olarak hâkim sınıfların icat ettiği gelenekler olarak görmektedir.[45] Ona göre milletler ve milliyetçilik bir sosyal mühendislik ürünüdür.[46]

Modernist kuramlarda toplumsal ve kültürel dönüşüme odaklanan iki yaklaşımın ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bunlar Ernest Gellner'in endüstrileşme penceresinden modernizm yaklaşımı ile Benedict Anderson'un milliyetçiliği hayal edilmiş bir söylem olarak ele aldığı yaklaşımdır.

1.2.1. ERNEST GELLNER, ENDÜSTRİLEŞME VE MODERNİZM

Ernest Gellner'in kuramı milletleri ve milliyetçiliği modernist bir bakıştan anlamaya yönelik ilk ve en orijinal teşebbüs olarak kabul edilebilir. Gellner milliyetçiliği yerelciliğin, toplumu kısmi parçaları açısından ele almanın türevi olan bir ürün olarak tanımlarken; ana vurguyu ulus devlet inşasına yapmış ve bu bağlamda, odak noktası da geleneksel toplumların endüstrileşmesi olmuştur.[47]

Gellner'e göre, eşlik eden çeşitli değişiklikleri de içeren modernizasyon ve endüstrileşme, insan toplumlarının radikal dönüşümünden sorumludur. Tarım

---

44 Özkırımlı, a.g.e., ss.129-135

45 Hobsbawm Eric J., 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.105-115;

46 Özkırımlı, a.g.e., s.136

47 Roger Antoine, (Les Grandes Theories du Nationalisme) Milliyetçilik Kuramları, (Çeviri Aziz Ufuk Kılıç), Versus Kitap, 2008, s.14

toplumlarında, insanları bir arada tutan etmen, kendilerine verilen roller ve akrabalık gibi geleneksel sosyal kurumların oluşturduğu yapıydı. Okuryazarlık, tarımsal üretici kitleden kendilerini bir farklılaştırma aracı olarak, sadece hükmeden sınıfa özgüydü.[48] Küçük cemaatlerde iletişim belirli içerikle sınırlıyken, okuryazar gruplar bu konuda daha özgür olmanın nimetlerini yaşıyordu. Yüksek ve alçak kültür arasında bir uçurum; güç ve kültür arasında da bir bağdaşmazlık oluşmuştu. Kültürel heterojenlik milletlerin oluşumuna yönelik ana engeli oluşturuyordu.[49]

Bunun tersine, endüstri toplumları ise yüksek sosyal mobilite gerektiriyordu, roller artık verili değildi ve sistem liyakat ve eşitlikçiliğe dayanıyordu. İşgücünün artan oranda karmaşık işbölümüne gitmesi ile mevcut yapı geniş bir iletişime ve yüksek seviyede kültürel standardizasyona ihtiyaç duymaya başladı. Kültür mevcut yapının yerini aldı. İletişim kurulmasına yönelik öğretilen kültür insanların kimliğinin temelini oluşturdu.[50]

Eğitim sadece istihdam maksatları için değil, bireylerin saygınlık, güvenlik ve özsaygılarını göstermesi açısından da önem kazandı. Kitlesel eğitim ihtiyacı ve lisanın tekleştirilmesi devleti hiç olmadığı kadar buyurgan, güç ve kültürle bağdaşmış bir hale getirmişti.[51]

Gellner'e göre milletler bu nedenle; genel sosyal şartlar sadece elitlere yönelik kültürleri değil; standart, homojen, tüm halka yayılan, merkezileşmiş yüksek kültürleri yarattığında doğmaktadır.[52]

---

48 Gellner Ernest, Uluslar ve Ulusçuluk, Hil Yayınları, İstanbul, 2006, s.80

49 Gellner, a.g.e., ss.83-85

50 Gellner, a.g.e., s.111

51 Gellner, a.g.e., ss.113

52 Gellner, a.g.e., ss.115-116

Benzer şekilde milliyetçilik, esas olarak yüksek bir kültürün genel bir biçimde topluma dayatılmasıdır. Bu aynı zamanda, anonim, kendi yerel özellikleri silinmiş, karşılıklı ikame edilebilir, yerel ve geleneksel dayanışma bağlarından uzaklaşmış bireylerin paylaşılan aynı tür bir kültür vasıtasıyla her şeyin üzerinde tutulmasıdır.[53]

Buradan hareketle Gellner milliyetçiliğin milleti oluşturduğu sonucuna varıyordu.[54]

Bu bakımdan milliyetçilik kendisini öyle gösterse de, eski, gizli, uyuyan bir gücün uyanışı değildir. Gerçekte sosyal organizasyonun, kendi devleti tarafından korunan, derin bir şekilde içselleşmiş, eğitimle sıkı bağlar kurmuş yüksek kültürler temelinde, yeni bir şekilde ortaya çıkmasıdır.[55]

Bu kuram modern endüstrileşmiş toplumlardaki milliyetçilik gelişmelerini açıklanmasına daha uygun düştüğünden, Gellner'in kuramı 19. yüzyıl sonları ve 20 yüzyıl başlarında endüstri öncesi bir tarım toplumu olan Kırım Tatarlarının durumunu açıklamakta kısmen yetersiz kalmaktadır. Belki Rus Çarlığı ve kısmen Sovyet Rejimi döneminde, rejim tarafından yüksek kültür olarak kabul edilen Rus kültürü temelinde, homojen bir kültürel toplum ya da millet oluşturmaya yönelik çalışmalar bu çerçevede daha iyi anlaşılabilir. Sovyet Rejimi sırasındaki hızlı sanayileşme ile durum farklılaşmış olmakla beraber; Kırım Tatarları bünyesinde, özellikle kitlesel sürgünün etkileri ve buna gösterilen reaksiyon temelinde gelişen bir etno-milliyetçilik söz konusu olduğundan Gellner'in yaklaşımının yine yetersiz kaldığı söylenebilir. Gaspıralı'nın düşünce ve yönlendirmeleri sonucu, kitlesel bir hamleye dönüşen eğitim çalışmaları sonucunda milliyetçi düşüncenin toplum nezdinde kitlesel bir yaygınlık kazandığı doğrudur. Ancak bu uygulama hâkim

---

53 Gellner, a.g.e., ss.135-140

54 Gellner, a.g.e., ss.138

55 Gellner, a.g.e., ss.129

yüksek kültürün (Rus kültürü) koruyucu devleti olan Rus Çarlığı tarafından yapılmamış, yönetilen halkın bizzat kendisi tarafından, reaksiyoner bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği zamanında uygulanan politikalar sonucu, diğer alt kültürlere mensup halklar gibi Kırım Tatarları da yoğun bir şekilde Rusça ve Rus kültürünün etkisinde kalmış olmalarına rağmen, bu durum kendi etno-miliyetçiliklerinin gelişimini yavaşlatmamıştır.

Sonuçta, Gellner'in yaklaşımının milliyetçiliğin modern endüstri toplumlarının gelişim süreci veya genel olarak modernizmin ortaya çıkışı ile olan ilişkilerinin açıklanması yönünde çok önemli katkılar sağladığı bir gerçektir. Ancak Kırım Tatarlarının durumunda olduğu gibi, milliyetçiliğin farklı toplumlarda gelişen farklı çeşitlerini açıklamakta yetersiz kaldığı da görülmektedir.

1.2.2. BEDENİCT ANDERSON'UN SOSYAL İNŞA VE HAYAL EDİLMİŞ VE BİR SÖYLEM OLARAK MİLLİYETÇİLİK YAKLAŞIMI:

Anderson'un Hayali Cemaatler (Imagined Communities: *Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (1983)) kitabı modernist kuramların gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Anderson kitabında, İkinci Dünya Harbi sonrası gelişen milliyetçi düşünce ve söylemlerin neden böylesi baskın bir hal aldığı ve genel kabul gördüğünü; aynı zamanda insanlar üzerinden neden derin duygular uyandırdığını incelemiştir.

Anderson milletlerin ideolojik bir inşa kategorisine çok fazla ait olmadığını, daha çok akrabalık veya dine benzerlik gösterdiğini ileri sürerek, milleti "hayal edilmiş siyasî bir topluluk" olarak tanımlıyordu. Hayal edilmişti çünkü milletin her bir ferdi diğer millet üyelerinin birçoğunu tanımıyorlardı ve tanımayacaklardı. Ancak böyle olsa da, her birinin algısında yakınlık ve ortaklık hissiyatı mevcuttu. Millet bir cemaatti, çünkü tüm eşitsizlik ve sömürüye rağmen millet derin, yatay bir

dayanışma tasarısıydı. Bu dayanışma birçok insanın milletleri için neden hayatlarını feda etmeye hazır olduğunu da açıklıyordu. Milletler sınırlanmış olarak hayal edilmişti, çünkü onları diğer milletlerden ayıran sınırlar mevcuttu. Egemenlik olarak hayal edilmişti, çünkü Aydınlanma ve Devrimler çağının çocuklarıydılar ve ilahi rütbelere sahip hanedanlıklar kendi kendilerini yönettikleri rejimlere dönüşmüştü.[56]

Milletlerin ve milliyetçiliklerin doğuşuna neden olan koşullar neydi? Bu kavramlar daha önceki dinsel olarak tahayyül edilmiş toplumlar ve hanedanlık dünyaları gibi büyük kültür sistemlerinin ölümü üzerine, onlara karşı oluşmuşlardı. Bu nedenle, ölümden sonra hayatın devamlılığı söylemi ile ölümlülüğe karşı bir ümit aşılayan dinin etkisinin sönmeye başlaması ile milliyetçilik, milletin geçmişten sonsuz geleceğe uzandığı görüşü yoluyla seküler bir alternatif yol öneriyordu.[57]

Milliyetçilik klasik dinsel düşünce tarzları ve kültürel sistemlerinin geri çekilmesi ile ortaya çıkan yeni süreklilik inancı ihtiyacını karşılamak üzere doğmuş; mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama dünyevi bir tarzda dönüştürebilmiş olduğu için ortaya çıkmıştı.[58]

Kutsal yazı dillerinin ayrıcalıklarını kaybetmesi, ilahî bir buyruktan ötürü hükmeden kralların meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesi ve zaman tasarımı anlayışının değişmesi ile bir milleti hayal edebilmek de mümkün hale gelmişti.[59]

Kutsal dinî ve hanedan topluluklarının çöküşüne paralel olarak, daha temel dönüşüm dünyayı algılama tarzlarındaydı. Simültane geçmiş, bugün ve gelecek

---

56 Özkırımlı, a.g.e., s.168-169

57 Özkırımlı, a.g.e., s.169-170

58 Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.25

59 Anderson, a.g.e., s. 51

fikrine dayanan ilk Hristiyan zaman konsepti, zamanı doğrusal ve homojen olarak gören yeni bir bakışa dönüşmüştü. Olayların akışı şimdi saat ve takvim yoluyla ölçülebiliyordu ve yeni düşünce formları roman ve gazeteyi mümkün kılmıştı. İnsanlar milletin üyelerini, hiç tanımadıkları, ancak varlıklarına emin oldukları binlerce, milyonlarca insanın gazetelerini okuması şeklindeki günlük ritüelleri göz önüne alarak tahayyül edebiliyorlardı. Böylece millet üyeleri arasında modern milletlerin ayırt edici bir özelliği olan ortak bir bağ oluşuyordu.[60]

Matbaa ve baskı teknolojilerinin gelişmesi bu yeni eğilimleri büyük oranda kolaylaştırmıştı. Önceleri küçük bir elit kitleye hizmet eden kitap basımı, Hümanist aydınların teşvikiyle Hıristiyanlık öncesi antik Yunan ve Roma eserlerinin de basılarak dağıtılmasına, dini kitapların halka ulaşarak geniş kitlelerce okunabilir hale gelmesine yol açmıştı.

Latince yerine yerel dildeki ucuz baskılar, geniş kitlelerde, bütünleşmiş bir iletişim nosyonu yaratarak milli bilincin gelişmesine katkı sağlamıştı.

Bu gelişmeler Avrupa'da dilsel bir milliyetçiliğin yükselmesini teşvik etmişti. On sekizinci Yüzyıl sonlarından itibaren, dillerin karşılaştırmalı çalışmaları, eski kutsal sayılan dilleri yerel dillerle eşit bir konuma getiren sözlüklerin ve gramer kitaplarının yaygınlaşmasına yol açmış; endüstri, ticaret ve iletişimdeki gelişmelerle beraber okuryazarlık oranlarındaki artış, daha yoğun bir dilsel homojenleşmeyi getirerek milliyetçilik ve millet kavramlarının güçlendirmişti.[61]

---

60 Anderson, a.g.e., ss, 48-50

61 Anderson, a.g.e., ss, 59-61

Yatay ve derin bir dayanışma kardeşliği olarak tasarlanan, yeni hayali topluluklar olan milletler,[62] üretim ve üretim ilişkileri, iletişim ve baskı teknolojileri ve insan doğası arasındaki etkileşimin bir ürünüydü.

Milliyetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi için, genel tarihsel etkenlerin ayrıntılı ve kendine özgü bölge çözümlemeleri yapılması gerektiğinde inanan ve bu kapsamda dünyanın çeşitli yerlerinde gelişen milliyetçilikleri inceleyen Anderson'ın bu çalışma kapsamındaki önemli bir görüşü de Asya ve Afrika'daki sömürge karşıtı milliyetçi akımlardaki temel kavramın kopyalama olduğu ve bu çerçevede Batı'daki millet ve milliyetçilik modellerinden uygun olanların yerel koşullara uyarlanmasıdır.[63]

Kırım Tatarlarının Gaspıralı'nın başlattığı eğitim hamlesi kapsamında, okuryazarlıklarının arttığı, matbaa ve baskı teknolojisi kullanılarak kendi dillerinde gazete ve dergilerinin çoğaldığı ve bütün bunlara paralel olarak Gaspıralı ve onun başlattığı usul-ü cedit mekteplerinde yetişen aydınların çalışmaları ile millî bilinçlerinin geliştiği göz önüne alındığında; Anderson'un görüşleri, Kırım Tatar milliyetçiliğinin gelişiminin açıklanmasında faydalı bir temel oluşturmakta; ancak her şeyi de açıklayamamaktadır. Çünkü Kırım Tatarlarında din seküler bir anlayışla yer değiştirmemiştir. Hatta kısmen, egemen diğer bir millet içinde kendi farklılıklarının temel bir göstergesi olarak millî duyguların ve millî kimliğin gelişimine katkı sağlamıştır.

Anderson'a önemli bir eleştiri Chattarjee'den gelmektedir. Anderson'a göre Avrupa ve Amerika'da doğan milliyetçilik, dünyanın geri kalanı tarafından Batı'nın kendilerine uygun olarak ürettikleri hazır kavramlar olarak ithal edilmiştir. Bu nedenle geri kalan bu toplumların hayal edebilecekleri bir şey de kalmamıştır.

---

62 Anderson, a.g.e., s, 22

63 Özkırımlı, a.g.e., ss.173-175

O'nun deyişiyle: *"Tarih Doğu dünyasının modernitenin daimi tüketicileri olmasına karar vermiş gibi görünmektedir. Tarihin yegâne gerçek özneleri olan Avrupa ve Amerika, sadece sömürge dönemindeki aydınlanmamız ve sömürülmemiz yanında, sömürgecilik karşıtı mücadelemiz ve sömürge dönemi sonrasındaki fakirliğimiz için de bizim yerimize düşünmüştür. Hayallerimiz bile sonsuza dek sömürgeleştirilmiştir."*[64]

Chatterjee'ye göre, Batı nüfuz ve hâkimiyetine karşı koymak üzere sömürge karşıtı milliyetçilik mücadele alanını iki parçaya bölmüştür. Bu alanların birincisi, Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği, ekonomi, bilim ve teknolojiden oluşan materyal alandır. Diğeri ise kültürel kimliğin millî öğelerinden oluşan, milliyetçiliğin kendi egemenlik sınırları içinde ilan ettiği ve sömürgeci gücün karışmasını reddettiği manevi alandır.[65]

Milliyetçi düşünce kalkış, manevra ve varış olmak üzere üç zorunlu ideolojik evreden geçerek paradigmatik biçime kavuşmaktadır.

Kalkış evresi bir milliyetçi bilincin Aydınlanma sonrası rasyonalist düşünce tarafından yaratılan bilgi çerçevesiyle karşılaşması anıdır. Bu evrede milliyetçi düşünce, Batı'nın üstünlüğünün, onun bilimi, teknolojisi ve ilerleme arzusu ile oluşturulan kültürünün maddiliğinde yattığını savunan bir savunma geliştirir. Oysa doğulu veya Avrupalı olmayan milletler manevi yönden üstündür. Bu ezilmiş ve geri kalmış toplumlar gerçek modernlik ve ilerlemeye, Batı'nın üstün maddi kültürü ile Doğu'nun büyük manevi kültürünün sentezinden doğacaktır.[66] Bu kültürel sentez ancak elit bir kesim tarafından manevra evresinde gerçeğe dönüştürülebilir.

---

64 Chatterjee Partha, Whose Imagined Community, Gopal Balakrishnan, Mapping the Nation (Londra, Verso, 1996) s. 216, Aktaran Özkırımlı, a.g.e., s. 181

65 Chatterjee Partha, Whose Imagined Community, Gopal Balakrishnan, Mapping the Nation (Londra, Verso, 1996) ss. 217-218, Özkırımlı, a.g.e., ss.181-182

66 Chatterjee Partha, Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası, Çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul,1996, ss. 99-100

Varış evresi ile milliyetçi düşünce gelişimini tamamlayarak iktidarın düzen ve örgütlenme söylemi haline gelir.[67]

Aslen Markist bir tarihçi olan ancak milliyetçilik çalışmalarında ekonomik değişim değil de, Özkırımlı tarafından toplumsal kültürel alanda yaşanan değişikliklere odaklanan gruplama çerçevesinde ele alınan Miroslav Hroch'un görüşlerinden de bahsetmek Kırım Tatar milliyetçiliğinin gelişim evresini anlamak açısından faydalı olacaktır. Çünkü Hroch özellikle etnik topluluklardaki millî hareketlere odaklanmıştır.

Milliyetçiliğin farklılaşmış toplumsal sınıfları kendi safına katan, karmaşık ve evrimli bir süreç olduğunu ileri süren Hroch'a göre, milletlerin doğması ve gelişmesi; toplumların ekonomik altyapılarını etkileyen dönüşümlerle yakın bir bağlantı içinde olan "genel yasalar"a bağlıdır. Bu temel zemin üzerinde, Hroch'un deyimiyle "büyük" ya da "küçük" milletlerin oluşumuna yol açan iki ana dinamik mevcuttur. Büyük milletlerde hegemonik güç veya tahakküm noktasında, bir şişe kapağına benzeyen toplumsal engeli aşmak için gereken kuvvet toplumsalken, küçük milletlerde bu iç kuvvet millî olmak durumundadır.[68]

Hroch'a göre, 19 uncu yüzyılda çoğu çok etnikli imparatorluklar bünyesinde dağılmış durumda yaşayan etnik gruplar, kendilerinden olmayan farklı etnik gruba mensup seçkinler tarafından yönetiliyorlardı. Bir süre sonra bu grupların bazı üyeleri veya seçkinleri etnik kökenlerinin bilincine varmış, kendilerini potansiyel bir millet olarak görmeye başlamışlar ve bu amaçla kendi gruplarını bilinçlendirerek harekete geçirmek için çalışmaya başlamışlardı. Bazı gruplarda hareketlenme erken devrelerde başlarken bazılarında geç dönemlerde başlamıştı.

---

67 Chatterjee, 1996, a.g.e., s. 100

68 Roger Antoine, (Les Grandes Theories du Nationalisme) Milliyetçilik Kuramları, (Çeviri Aziz Ufuk Kılıç), Versus Kitap, 2008, ss. 54-60

Hroch, bir milletin tüm niteliklerine kavuşma maksadını taşıyan teşkilatlı çalışmaların oluşturduğu süreci 'millî hareketler' olarak niteler.[69] Bu hareketler illk aşamalarda milliyetçi olmasa da bünyelerine milliyetçilik sonradan egemen olur. Millî hareketlerin programlarında genelde görülen üç temel istek; yerel dil temelinde millî bir kültür oluşturulması ve eğitim, yönetim ve ekonomik hayatta kullanılması, eğitimli seçkinler, girişimci tüccarlar ile işçi ve köylüleri içeren kapsamlı bir toplumsal yapı oluşturulması ve kendi kendini yönetme hakkının elde edilmesidir.[70]

Hroch bir millî hareketin başlamasından nihaî hedeflere varılması arasında üç yapısal evre belirler. Hroch'un 'A Evresi' adını verdiği ilk evrede grubun kültürünün ve varlığının keşfedilerek diğer grup üyelerine yayılması çalışmaları gerçekleştirilir. Bu evre bir bakıma millî harekette ilk kıvılcımların ortaya çıktığı zamandır. İkinci evre olan 'B Evresi'nde aktivistlerin çalışmaları ile etnik grup içinde artık netleşmiş düşünceler doğrultusunda millî kimliğin kitlesel olarak benimsenmesi ve harekete katılma gerçekleştirilir. Ancak bu evreden sonra üçüncü evre olan 'C Evresi'nde eksiksiz bir toplumsal yapı oluşturulabilir.[71]

Hroch çalışmalarında, az sayıda entelektüel seçkinin etnik kültürlerine duydukları ilginin neden ve nasıl duygusal bir bağlılığa dönüşerek kitlelere yayıldığının, bu hareketleri başarıya ve kitlesel desteğe kavuşturan koşulların neler olduğunun cevabını aramaktadır. Gaspıralı önderliğinde yetişen Kırım Tatar entelektüel ve aktivistlerinin etkilerinin incelendiği çalışmamız bu arayışlara paralel amaçlar taşımaktadır.

---

69 Hroch Miroslav, Avrupada Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi, Çeviren Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.45

70 Özkırımlı, a.g.e., ss.184-185

71 Hroch, a.g.e., ss. 49-51; Özkırımlı, a.g.e., s. 185

Gaspıralı ile başlayan Kırım Tatar kültürel uyanışını bu düşünceler paralelinde 'A Evresi' olarak adlandırmak mümkündür. Genç Tatarlar ve Vatan Cemiyeti dönemi, millî fikirlerin Kırım Tatar toplumu bünyesinde kitleselleştiği bir dönem olduğundan bu dönemi de 'B Evresi' olarak niteleyebiliriz. Ancak Kırım Tatar millî hareketi Sovyetler döneminde uygulanan aşırı sert uygulama ve politikalar ve özellikle toplu sürgün nedeniyle hiçbir zaman son evresine ulaşamamıştır. Sürgün sonrası neredeyse yok olan bu millî hareket daha sonra sürgün yıllarında tekrar filizlenerek, Sovyetler Birliği'nin dağılması döneminde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu liderliğinde vatana kitlesel geri dönüşü gerçekleştirmiş ve halen Ukrayna'ya bağlı bir özerk devlet statüsünde olan Kırım'da ikinci evresini canlı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir.

1.3. ETNO-SEMBOLİZM

Üçüncü milliyetçilik kuramı, perennializm ve modernizm arasındaki bir pozisyonda bulunan etno-sembolizmdir. Perennializm milletler ve milliyetçiliği eski zamanlardan günümüze kadar gelen ve modern öncesi bağların ve duyguların daha büyük, güncelleşmiş versiyonları olarak diğeri de, önceki birimler ve duygular arasında radikal bir kopuşu savunan modern bir kavram olarak görürken; etno-sembolizm milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu kabul etmekte, ancak milletlerin orta çağlar ve bazen de antik çağlardaki etnik topluluklara kadar izi sürülebilen, daha eski kökleri bulunduğunu ileri sürmektedir.[72]

Anthony Smith, millet ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışının analizinin, önceki toplumsal kültürel kimlikler ve özellikle etnie (Smith etnisite yerine Fransızca etnie sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir) yapılar bağlamında gerçekleştirilmesine dayanan, uzun vadeli sosyal ve kültürel paternler üzerinde

[72] Smith, Anthony, Ulusların Etnik Kökeni, Dost Kitabevi Yayınları Ankara, 2002, ss.36,39-41

çalışılmasının öneminin altını çizmiştir. O'na göre "milletler ve etnieler aynı olgunun unsurlarıdır".[73]

Etniler ve milletler arasında tarihi ve kavramsal olarak önemli bir çakışma bulunmaktadır. Her ikisinde de ad, efsaneler ve hatıralar ortaktır. Ancak bu iki kavram arasında birçok fark da mevcuttur. Etnielerin ortak bir teritoryal ülkede ikamet etmelerinin gerekmediği gibi, ortak bir yönetimsel işbölümü ve/veya ekonomik birlik göstermeleri de gerekmez. Dolayısıyla kitlesel ortak eğitim ve iletişim kültürleri yoktur ve sadece dil, din, gelenekler gibi ortak kültürel özellikleri bulunmaktadır.[74]

Etnieler milletlerin öncel halleri olsa da, primordial değildir. Etnie toplumlarını birbirine bağlayan bağlar açısından, fiziksel akrabalığı temel almak nesnel de olmaz. Ancak ortak atalara yönelik olanları da kapsayan efsaneler, paylaşılan tarihi hatıralar, değerler, gelenekler ve etnie semboller kapsamındaki kültürel yakınlık duyguları ana bağlayıcı unsurlardır.[75]

Etnielere yönelik atfedilen sembollerin çoğu öznel olduğundan, bu semboller millî bilinci ve toplumsal bağları olumsuz etkileyerek belirli tarihi şartlar altında zayıflayabilirler.[76] Bu durum primordializmin geçersizliğini de göstermektedir. Etnie geçmişe ve atalara yönelik soy mitleri, yeni kuşaklara sözlü veya yazılı olarak aktarılır. Bu hatıralar ne kadar güçlü olursa, bağlar ve duygular da o kadar güç kazanır ve önceki toplumsal durumu sıkı etnie ağlarına dönüştürür.

---

73 Smith Anthony, 2002 a.g.e., s.39, ss. 69-75; Smith, 1998, a.g.e., s. 188-190

74 Smith Anthony, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, Çev.Bahadır Sina Şener, İstanbul 1994, s.71

75 Smith Anthony, 1998, a.g.e., ss. 191-192

76 Smith Anthony, 1994, a.g.e., ss.45-46

Etnieler ortaya çıktıktan sonra, savaşlar, istilalar, din değiştirme gibi radikal değişimlerden ciddi şekilde etkilenebilse de, son derece dayanıklı ve sürekli olma eğilimi gösterirler. Smith'e göre etnik kimliği sağlamlaştıran ve sürdürülmesine yardım eden ana faktörler yerleşiklik, geçmişe yönelik nostalji, din ve savaş olgularıdır.[77]

Etnilerle milletler arasındaki ayrım Smith'i primordialist ve milliyetçilerden ayırmaktadır. Smith'e göre millet ve milliyetten ziyade, etnie ve etniesizm ilk ve orta çağlardaki sosyal ve kültürel yaşama kadar uzanmaktadır.[78]

Milliyetçilik ise geç ortaçağlara uzanan modern bir olgudur. Milliyetçiler çeşitli etnilerin geçmişine dayanan kültürel materyalleri, milletleri inşa etmek veya çözümlemek için kullanmışlardır. Birçok milletler modern oluşumlar olabilirler, ancak esasında derin tarihi köklere sahiptirler.

Smith etnie yapılardan milletlerin nasıl doğmuş olduğuna yönelik yatay (aristokratik) ve dikey (halksal) olmak üzere iki yol olduğunu söylemektedir.[79]

Yatay durum daha çok milletlerin bürokratik birleştirme yoluyla oluştuğu Batı Avrupa'daki duruma benzemektedir. Baskın aristokratik ethnie bürokratik yöntemlerle orta tabakaları ve çevre bölgeleri kendi baskın etnie kültürü içinde birleştirmeyi başarmıştır

Asimilasyon ve kültürel kaynaşma nispeten homojen yapıların oluşmasına neden olmuştur. Vergi, zorunlu askerlik ve diğer idari uygulamalar, yaşayanlar üzerinde bir ortak kimlik ve yurttaşlık sadakati oluşturarak milletlerin oluşumunu

---

77 Smith, 2002, a.g.e., ss.57-75

78 Smith, 2002, a.g.e., ss.76-80

79 Smith , 1994, a.g.e., ss.88-112; Smith, 2002, a.g.e., 110-125; Smith, 1998, a.g.e., s.193

teşvik etmiştir. Kültürel ve eğitimsel alanlardaki devrimler ile ekonomik açıdan piyasa ekonomisine geçiş gibi diğer gelişmeler de bu yöndeki gelişmelere ilave katkı sağlamışlardır.

Dikey (halksal) durum ise, Orta ve Doğu Avrupa ve Ortadoğu ile Uzak Doğu ve Afrika'nın bazı bölgelerindeki bu kapsamdaki gelişmelerle ilişkilendirilebilir.

Bu türde, bürokratik bir devlet yerine, seküler bir aydın ve entelektüel kesim, toplumu tarihi bir kültür topluluğundan millete dönüştürmek üzere çalışmıştır.[80]

Smith'e göre halka dayalı milletlerin oluşumunda, entelektüel kesim tarafından üç alternatif yol kullanılmıştır. Bunlar: modernleşmeyi benimsemekle beraber, gelenekleri muhafaza etmek olarak adlandırılabilecek olan reformculuk, Batı modernizmini tamamen ve her yönüyle kabul etmek olan modernist Batıcılık, sonuncusu ise batılı değerleri tamamen ret, savunma ve içe kapanmadır.[81]

Bu kapsamda, Kırım Tatarlarının Gaspıralı öncesindeki tutumu ret, savunma ve içe kapanma iken; Gaspıralı ve diğer aydınların çalışmaları ile reformcu yaklaşım öne çıkmıştır.

Etnielerin milletlere dönüşümünde farklı yönelimler, birbirinden çok farklı yolları ortaya çıkarmaktadır. Tüm durumlarda siyasî ve anlayış devrimlerinin gerçekleşmesinin önemi aşikârdır. Böylelikle yüzyıllardır süregelen anlayışların elemine edilerek, etnie topluluklarının eşit vatandaşlardan oluşan siyasî bir toplum

---

80 Smith , 1994, a.g.e., s. 105

81 Smith , 1994, a.g.e., s. 105

haline gelmesi ve genel millî değerler, hatıralar ve sembollere yönelik, yeniden eğitilmesi sağlanabilmektedir.[82]

Bu nedenle, iki taraflı bir strateji gerekli olmuştur. Birincisi toplumun yaşadığı coğrafi alanın, tarihinin, kaderinin ve diğer milletler arasındaki yerinin belirlenmesi ve diğeri de, tekrar inşa edilen topluluğa, mevcut nesillere ilham kaynağı olması için moral değerler aşılanmasıdır.[83] Millî duygular ve manevi değerler, anavatan ve oradaki doğal güzellikler gibi duygusal bağlar hissedilen ve sembolik değerleri olan öğelerin işlenmesi yoluyla veya tarihin ve bu anlamda özellikle geçmişteki "altın çağların" kullanılması ile geliştirilebilir. Kırım Tatarlarında özellikle sürgünden sonra tam da bu kapsamda, tarihi anavatan, vatan özlemi, onun adeta kutsal doğası ve güzellikleri kavramları ile Kırım Hanlığı'nın "Altın Çağları"nın işlendiğini görmek mümkündür.

Bu bağlamda, Smith "milli kimliğin" tarihi coğrafya veya anavatan, ortak efsaneler ve tarihi hatıralar, ortak bir halk kültürü, ortak hukukî hak ve yükümlülükler, üyelerin hareket özgürlüğüne sahip oldukları bir bölgede ortak bir ekonomi gibi, ana tanımlayıcı özelliklerinin milletinkilerle çok yakın olduğunu iddia etmektedir.

Smith milliyetçiliği de, üyelerinden bazıları tarafından gerçek veya potansiyel bir millet olduğu kabul edilen bir halk adına, kendi kimliği, birliği ve kendini yönetme hakkının kazanılması ve sürdürülmesi için başvurulan "ideolojik bir hareket" olarak tanımlamaktadır. [84]

---

82 Smith , 1994, a.g.e., s. 105-109

83 Smith , 1994, a.g.e., s. 105-109

84 Smith , 1994, a.g.e., s. 121

Son olarak Smith, toprağa dayalı (teritoryal) ve etnik (etnie) olmak üzere iki tür milliyetçilikten bahsetmektedir. Her iki tür milliyetçilik de hem bağımsızlık öncesi hem bağımsızlık sonrası ortaya çıkabilmekte; bu kapsamda bağımsızlık öncesindeki teritoryal milliyetçilikler, sömürge yönetimi altındaki halklarda, sömürge yönetiminden kurtulmaya yönelik olarak görülürken, etnik milliyetçilikler ise çok uluslu devletlerdeki etnisitelerde, yaşadıkları devlet bünyesinden ayrılmaya dönük olarak ortaya çıkmaktadır.[85]

Anthony Smith'in millet ve milliyetçiliğe yönelik etno-sembolist yaklaşımı Kırım Tatarlarının durumunun çalışılmasında kullanışlı bir bakış açısı getirmektedir. Smith'e göre millî bir kimlik oluşturma adına entelektüeller tarafından başlatılıp geliştirilen kültürel savaşlar adına, İsmail Gaspıralı'nın gelenekçilere karşı çıkıp, eğitim reformunu başlatması açık bir örnek oluşturmaktadır.[86] Smith'in derin bir geçmişe yaptığı vurgu, 1.500 yıl geriye kadar izleri sürülebilen tarihi bir geçmişe sahip olduğunu düşünen Kırım Tatarlarının millî kimlik gelişimlerinin incelenmesinde şüphesiz yararlı olacaktır. Etnisite ve daha sonra milliyetçiliğin ortaya çıkmasında eski çağlardaki etnisitelerin varlığına vurgu yapılması ve kültürel varlıkların öneminin idrak edilmesi bu alana değerli bir katkı yapmıştır.

Etno-sembolizm esas olarak modernist kuram yanlılarından olmak üzere, önemli eleştirilere de maruz kalmıştır. Ana eleştiri etnisiteler ile milletler arasındaki ilişkiye dönüktür. Smith milletleri etnisitelerle karıştırmaktadır. Oysa her ikisi arasında sadece niceliksel değil, niteliksel farklar vardır. Milletler basitçe etnisitelerin evrimi ile oluşmamıştır.

---

85 Smith , 1994, a.g.e., ss. 129-136

86 Smith , 1994, a.g.e., s. 112

Etnik bir grubun millet olabilmesi için yapısal ve şekilsel olarak bir dönüşümden geçmesi gereklidir. Bu dönüşüm sırasında yabancı etnik unsurlar ve diğer kültürlerin etkileri de bünyeye katılır. Dolayısıyla, etnisite ile millet arasında biyolojik bir çoğalma gibi bire-bir basit bir ilişki bulunmamaktadır.

İlave olarak, etnisiteler sadece mitler, semboller gibi kültürel materyaller için kaynaklık etmektedir. Breuilly'nin işaret ettiği gibi, önemli olan da böylesi ham materyaller değil, milliyetçi aktivist ve liderlerin, bunlar arasından amaçlarına uygun olarak istediklerini seçmek ve şekillendirmek şeklindeki yaratıcı müdahalesidir. Bu nedenle, bazı mitler seçilebilirken bazıları seçilmeyebilir, bazıları değiştirilebilir, adapte edilebilir ve hatta bazıları baştan yaratılabilir.[87]

Müteakip sayfalarda incelenecek dikkate değer bir güncel bir kuram da, insanın davranma ve karar alma yetisinin ve millî inşa sürecinin ortaya çıkışında çatışmaya yol açan konular veya çıkarlardan doğan mücadelelerin önemine vurgu yapmaktadır.

1.4. ANDREAS WIMMER; SOSYAL ANLAŞMA VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM.

Andreas Wimmer, milletlerin oluşumu ve milliyetçilik konusunda bir teori yaratmak adına Weber'in etnik köken ve sosyal anlaşma hakkındaki orijinal formüllerinin sınırlarını yaratıcı bir şekilde genişleten, sentez bir açıklama sunmakta ve bu maksatla modernist paradigma konseptini kullanmaktadır.

Wimmer, kültürü: "anlamların açık ve kararlılık göstermeyen bir şekilde müzakere edilmesi süreci" şeklinde tanımlayarak analizine başlar. Farklı ilgi ve hedefleri olan aklî anlamda ehil insanlar "kabul edilmiş uzlaşma yolları bulma"

[87] Özkırımlı, a.g.e., ss.212-219

arayışındadır ve elde edilen sonuç "sosyal anlaşma ve ilgili kültürel sınırların" oluşmasını sağlamaktadır.[88]

Daha spesifik olarak, bireysel sosyal aktörlerin eşit şekilde yapılanmamış, farklı toplumlarda yaşadığını ve kendi "yaşam çevrelerinde" konumlarını, öğrenme süreçleri ile içselleştirdiklerini görüyoruz. Aktörlerin yavaş yavaş kendi konumlarına özel olarak biçimlendirilmiş "habitus"lar (içselleştirilmiş eğilim ve özellikler) geliştirdiklerini görüyoruz. Diğer bir deyişle bu; "algıyı, yorumlamayı ve eylemi, belirleyen", "rutin hale getirilmiş bir stratejiler ve bilişsel kalıplar ile kurulan" "dayanıklı, dönüştürülebilir yapılar"dan oluşan bir sistem olup;[89] farklı sınıflandırmaların ve dünya görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Toplumsal aktörler kendilerini birbirleriyle ilişkilendirerek, anlam konusunda istişarelere girerler. Bu istişarelerin sonucunda; toplum düzeni ve işlevi, neyin adil olup olmadığı, neyin kutsal ya da dünyevi olduğu konularında kişilerarası boyutta bir anlaşmaya varılır ve aynı zamanda bu noktada tüm aktörlerin "uzun vadeli çıkarlarını ortak bir sembolik dille ifade etmeleri durumunda bir uzlaşmaya varılır.[90]

Kültürel uzlaşma dünyanın paylaştığı ortak bir bakış açısıdır ve "bireylerin güç ve itibar arayışlarında savunabilecekleri her şeye belirli bir kısıtlama getirmektedir." Ancak aktörün kültürel uzlaşmaya ilişkin hangi unsurları seçeceği ve bu unsurların nasıl "yeniden formüle edilip dönüştürüleceği" aktörlerin sosyal yapı dâhilinde sahip oldukları konumla alakalıdır.[91]

---

88 Wimmer Andreas, Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict, Shadows of Modernity; Cambridge, Cambridbe University Pres, 2002, s. 34

89 Bourdieu, Pierre, (1992 [1977]). *Outline of a Theory of Practice*. England: Cambridge University Pres; aktaran Wimmer, a.g.e., s.27

90 Wimmer, a.g.e., ss.33-34

91 Wimmer, a.g.e., ss.34-36

Bireyler güç veya refah hiyerarşilerindeki konumlarını değiştirdiklerinde yeni algılar geliştirebilirler. Habitussal düzenleri yavaş bir değişim gösterir ve bu durum belirli bir istikrar ve süreklilik yaratır; ancak ortaya çıkan bu değişimlerin yerleşik düşünme biçiminden büyük ölçüde farklı olması durumunda mevcut kültürel uzlaşma "çeşitli varyasyonlara ve aksi söylemlere ayrılabilir." Yeni bir güç dengesine ulaşıldığında nihayetinde yeni kültürel uzlaşılar ortaya çıkabilir." [92]

Yukarıda bahsedilen "kültürel dönüşüm teorisi" üzerine binaen Wimmer "miliyetçiliği modern toplumun kültürel anlamda ana uzlaşma noktası olarak; ulus devletlerin kurulmasını ise bu uzlaşmanın kabulü ve pekiştirilmesi ile etkileşim halinde ve sonucunda ortaya çıkan sosyal anlaşma süreci olarak niteliyor". Dolayısıyla, milliyetçilik yalnızca bir fikir değil, bir ideoloji, duygu veya bir söylemdir. Milliyetçilik, modern toplumların sosyal hayatın tüm alanlarında dâhil etme veya dışlama eylemlerini yapılandırdıkları bir ilkedir.[93] Wimmer, Anderson'un "hayali bir topluluk" olarak tanımladığı millet kavramını, modernitenin *kültürel anlaşma konusundaki ilk hali* olarak kendine uyarlar. Bu doğrultuda "sınır oluşturmaya ilişkin yeni ilkelerin" ortaya çıkardığı iki sonuç bulunmaktadır: Öncelikle, millet "her şeyi kapsayan bir sosyal bütünlük" olarak (diğer bir deyişle hem sosyal hem ekonomik ve aynı zamanda politik ve kültürel bir birlik), doğal olarak hiçbir sınır tarafından ayrılmayan bir bütün olarak kabul edilir. İkinci olarak bu bütünlük, homojen iç dünyayı heterojen dış dünyadan ayıran açıkça belirlenmiş sınırları olan bölgesel bir birim olarak hayal edilir. İki türlü milliyetçilik vardır – bir tanesi ortak soya dayanır ("etnik") diğeri de politik dayanışmaya dayanır (yurttaşlık).[94] Burada milliyetçi anlaşmanın geri kalan şekillerinin nasıl oluştuğunu örneklemek adına "etnik" türdeki milliyetçiliği kullanacağız (ki bu milliyetçilik şekli Kırım Tatar milliyetçiliği tipine daha fazla benzerlik göstermektedir).

---

92 Wimmer, a.g.e., s. 39

93 Wimmer, a.g.e., s. 52

94 Wimmer, a.g.e., ss. 52-57

Etnik milliyetçilik ulusu öncelikle *kültürel bir olgu* olarak ele alır. Ulusal kültür, milletin sahip olduğu asıl mirasın koruyucuları olarak görülen köylülere ait folkloru ve gelenekleri aşılayan ortak maneviyatı (ya da "insanların zekâsını") ifade eder. "Toplum, siyaset ve ekonomi alanındaki milletlerin yönetim prensipleri olarak hizmet eden üç adet eşyapılılık (izomorfizm) aynı zamanda üç temel uzlaşı alanıdır": *Toplum,* her biri aynı ailenin eşit üyeleri olarak görülen ve dolayısıyla birbirlerine karşılıklı zorunluluk ve dayanışma ilişkileriyle bağlı olan, kültürel ulusa ait bireylerden oluşur. *Siyaset* kültürel beğenileri/tercihleri olan bir topluluğun, (politik anlamda) eşit bireylerden oluşan bir topluluk olmasını garanti etmek için, milletin kendi kaderini kendi tayin etmesi olgusuna dayanmaktadır. Bir millet, kendi mensuplarına dışarıdan herhangi bir müdahalenin gelmemesi için bir devlete sahip olmalıdır. *Ekonomi;* birleşik yapıda olmalı, yapay bariyerlerin ortaya çıkmasına neden olan vergi ve ücretlerden muaf olmalıdır. Ülke, bir iletişim ağı yoluyla fiziksel anlamda bağlantılı olmalıdır.[95]

Üç eşyapılılık (izomorfizm) içinde, sosyal olarak hayale dayanan bir biçimde milleti inşa etmenin, toprağa ve sınırlara dayalı hale getirilmesi olarak da adlandırılabilecek olan Siyaset, milliyetçi düşüncenin ikinci karakteristiğini oluşturur. Siyasetin toplumdan daha geniş bir alanı kapsadığı imparatorluklarda bu olgunun tam tersi görülmektedir. Örneğin Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında sosyal dünya çok sayıda yarı otonom/tüzel dini, etnik ve mesleki topluluklardan oluşurken, politik alan tüm Hıristiyan veya Müslümanları kapsamaktaydı. Oysa milliyetçi düşünce sistematiğinde, politik sınırlar millî topluluk ile dışarıda kalan diğerlerini (yabancıları) açıkça ayırmalı ve belirlemelidir.

Millî sınırlar içinde milliyetçi siyasî-sosyal eşitlikçilik, milleti oluşturan farklı gruplar arasında, kesin ve sert sınırları olmayan, yatay bir birlik talep eder. Sosyal sınırlar sadece sınıflar veya benzer içsel yapılara sahip sosyal varlıkları

[95] Wimmer, a.g.e., ss. 53-54

dikey olarak ayırabilir. Sosyal grupların; çeşitli kastların, fetheden ve tabi olanlar ve buna benzer yapıların ayrışmasıyla, yatay olarak farklılaşmış olduğu modern çağlar öncesi imparatorluklarında bu durum görülmemektedir. Bu modernite öncesi imparatorluklarının, sosyal yapılarını ayıran kültürel sınırlara kutsallık ölçüsünde değer vermeleri gibi; milliyetçiler de bu nedenle, millî sınırların, bir bakıma fetişizmine sahiptirler. Bu doğrultuda sınırlar sıkı sıkıya korunur ve sınır geçişleri için birçok prosedür ve evrak gerekli kılınır.[96]

Milliyetçi yaklaşım ve milli devletin buna uygun politik kurumsallığı, farklı sosyal grupların menfaatleri arasında dengeyi sağlayan, başarılı bir kültürel uzlaşının sonucu olarak görülebilir. Bu durum esas olarak "katılım ve güvenlik" karşılığı siyasi bir bağlılık garantisinin değiş tokuşunu içermektedir. Bir taraftan elitler, millet ve halkın refahı adına iktidar çevresini genişletebilirken, diğer taraftan halk da, eşitlik ve dayanışmaya yönelik isteklerde bulunmakta ve siyasal katılma, özgür eğitim ve diğer refah devleti bağlamındaki hakları elde etmek üzere mücadele edebilmektedir.

Tam bir kültürel uzlaşı ile birçok farklı grubun tatmin edilmesi gerçeği, milliyetçiliğin neden ideolojik olarak belirsiz ve kesin sınırlarla tanımlanmış olmaması gerektiğini açıklamaktadır. Bir problem oluşturmaktan ziyade, bu durum insanların durumlarını farklı bakış açılarından değerlendirmelerine izin verdiğinden, milliyetçiliğin kuvvetli bir yanını da oluşturmaktadır. Böylece sonsuz varyasyonlar mümkün olmakta ve milliyetçi doktrinlerin doğru yorumları üzerinde bitmeyen ideolojik tartışmalar olmaktadır.

Muhafazakârlar ve sol-kanat mensupları ile mücadele eden burjuva cumhuriyetçiler millî toplumun siyasî boyutunu ön plana çıkarırken, konservatif ideologlar milletin kültürel menfaatleri savunmakta ancak millî eşitlik düşüncesini

[96] Wimmer, a.g.e., s. 55

daha az önemsemektedirler. Milliyetçi sendikal ve sol hareketler ise millî eşitlik düşüncesine vurgu yapmakta ve bu yönde devlet müdahalesini savunmaktadır. Güç yapısına ve tarihî şartlara bağlı olarak, farklı uzlaşı yöntemleri hayatın tüm yönlerini millî prensipler doğrultusunda düzenlemek üzere kullanılabilmektedir. Böylece, milleti adeta doğal bir kültürel varlık olarak ortaya çıkaran, milliyetçi temellere dayanan bir düzen tüm dünyada rakipsiz bir şekilde var olmaktadır.[97]

Wimmer dört ilave uzlaşı çeşidinden bahsetmektedir. İlki hukuki uzlaşıdır: Modernite öncesi imparatorluklardaki hukuk sistemleri değişik gruplar arasındaki eşitsizliklere dayanıyor, bu bakımdan yatay toplumsal bölünmeleri güçlendiriyordu. Modern devletler ise, sosyal sınıf, cinsiyet, din ve diğer bakımlardan herkesin kanun önünde eşit olduğu prensibine dayanıyordu. Kanun önünde eşitlik prensibi pekiştirildikten sonra, vatandaşları yabancılardan ayıran, dışlamanın paralel bir formu hayata girdi. 19 uncu yüzyılın ilk başlarında vatandaşlık anlayışı coğrafi kıstaslara dayanmasına rağmen, bu durum daha sonra etnik tanımlarla yer değiştirdi ve böylece vatandaşlık ve milliyet eş anlam kazanmış oldu.[98]

İkincisi siyasî uzlaşıdır. İmparatorluklarda yönetici, herkesin üzerinde, Tanrının dünyadaki temsilcisidir. Modern devletler ise, millî temsil prensibi yoluyla idare edilmekte bu da, devlet gücünün eşitler aracılığıyla kullanılması gerekliliğini doğurmaktadır. Wilson tarafından millî determinasyon prensibinin ortaya atılmasından sonra bu düşünce tüm dünyaya yayılmış ve dünyadaki devletler düzeninin ideolojik, hukuki ve siyasî temeli olmuştur. Hatta demokrasi idealinin aslı da 20 incü yüzyılın ortalarına kadar milli self-determinasyon ilkesine sıkı sıkıya bağlı olmuştur.[99] Milliyetçi aşırı taleplerin yol açtığı yıkımlar nedeniyle bir ayrım yoluna gidilmiş – İlk olarak demokrasiye uygun "iyi" Batı tipi milliyetçiliğin,

---

97 Wimmer, a.g.e., s.56

98 Wimmer, a.g.e., ss. 57-58

99 Wimmer, a.g.e., s. 59

otoriter ve şiddete eğilimli, "kötü" Doğu tipi milliyetçilikten ayrılması yoluna gidilmiştir. Günümüzde ise modern demokrasinin millileşmiş olması ve milliyetçiliğin toplumu çevreleyen sosyal gerçeklik içindeki birlikteliği yoluyla insanlara aşılanmış olması nedeniyle, milliyetçilik ve demokrasi arasındaki resmi açıdan bağlantısızlık tamamlanmış durumdadır.[100]

Üçüncüsü askeri uzlaşıdır: Modernite öncesi imparatorluklarda, askeri birlikler genellikle diğer ülkelerden gelen lejyonerleri de içermekteydi ve ordu yöneticinin elinde diğer yöneticilerin ordularına ve isyan edenlere karşı kullanmak üzere bir yönetim aracıydı. Modern devletlerde ise, insanlar eşit ve hür olduklarından, kendilerini dışarıdan gelen tehditlere karşı savunmaları bekleniyordu. Milletin temel prensiplerini ihlal ettiğinden, yabancı yönetime ne pahasına olursa olsun karşı çıkılmalıydı. Ülkeye bağlılık ve gerekirse hayatını feda etme vatandaşlardan özgürlük, eşitlik vs..kazandıklarına karşılık olarak talep edilen doğal beklentilerdi. Daha ötesi, lejyonerler milletin bir parçası olmadıklarından onlardan milletin üyeleri gibi bir bağlılık ve gerektiğinde kendini feda etme davranışı da beklenemezdi.[101]

Dördüncüsü, sosyal refah uzlaşısıdır: Modern devletler, eşitlik ve dayanışma düşüncelerine dayanarak halklarının refah düzeyini artırıcı politikalar benimsemişlerdir. Endüstrileşmenin henüz başlangıcında ekonomi alanında daha çok "laissez-faire" (bırakınız yapsınlar) anlayışı benimsenmişti ve bu durum alt tabakaların ezilmesine, dolayısıyla da iç huzursuzluklar, çatışmalar hatta ayaklanmalara neden oluyordu. Devletler işsizlik, sağlık, yoksullukla mücadele gibi temel alanlarda destekleyici faaliyetlerde bulunmaya, refahı halk kitlelerine yayma çalışmalarına başladı. Böylece refah devleti anlayışı gelişti. Bu anlayışla millet

---

100 Wimmer, a.g.e., s. 60

101 Wimmer, a.g.e., ss. 60-61

adeta, sadece hayal edilmiş değil, gerçek bir dayanışma toplumu, çok büyük ve geniş bir aile haline geliyordu.[102]

Bu yeni uzlaşı türü yeni bir dışarıda bırakma çeşidi ile paralel gelişmişti. Bir ülkeye kimlerin girip yerleşebilecekleri ve dolayısıyla refah toplumunun getirilerinden yararlanabileceklerine yönelik kurallar gün geçtikçe sıkılaşmış ve dayanışma toplumunun üyeleri olarak kendi vatandaşlarını göçmenlerden ayırmaya başlamıştı. Devletlerdeki sosyal entegrasyon ve uzlaşı bu nedenle, refah devleti uygulamalarının ortaya çıkışı ve göçmenlik üzerinde devlet kontrolünün kurulması ile en tepe noktasına çıkmıştı.

Wimmer bunun tüm milli devletlerin gelişim süreçlerinde izlemiş oldukları yolun aynı olduğunu gösteren amaçsal bir model olmadığını vurgular. Bu yapısal perspektiften, sürecin analizine odaklanan Wimmer'e göre, her durumda kendine has durumların ortaya çıkışı, farklı pazarlık gücüne sahip aktör gruplarının stratejik etkileşimine bağlıdır. Sosyal uzlaşı bu bakımdan aktörlerin ve algıladıkları çıkarları ile bağlantılı bir olgudur.[103]

Sonuçların belirsizliği ve sosyal eylemin rolüne yönelik açık kapı bırakan bu hüküm, milliyetçiliği ve milli devleti endüstrileşme ve sonuçları ile ilişkilendiren işlevselci yaklaşımlarda savunulan determinizmden kaçınılmasına yardımcı olmaktadır.

Wimmer'e göre, kültürel uzlaşı süreci ile millet devlet oluşumu herkes için uygun ve kabul edilebilir bir seçenek haline gelmiştir. Bu durum, aynı zamanda kararların halkın yararı için verildiği modern devletlerdeki demokratik sürecin benimsenmesinin bir sonucudur. Halk kitleleri için milli uzlaşı süreci, artan bir

---

102 Wimmer, a.g.e., ss. 61-62

103 Wimmer, a.g.e., s.64

siyasal katılma, kanun önünde eşitlik, daha fazla iş ve refah anlamına gelmiştir. Bunların yanında köylü ve zanaatkârlardan oluşan halk tabakaları, hiyerarşik imparatorluklarda hayal dahi edemedikleri bir onur ve saygınlık da kazanmıştır.[104]

Tüm bu kuramsal açıklamalardan sonra Wimmer milli devletlerin modern zamanlarda neden bu kadar yaygın ve genel kabul gören yapılar olduğunu da bir açıklama getirmektedir. Ona göre millî devletler ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve bu model çok uluslu imparatorlukların yıkılması sonrasında, ulusal devlet çizgisindeki politikaların yeniden düzenlenmesi ile dünyaya yayılmıştır.[105]

Wimmer yaklaşımını milliyetçilikten ziyade millî devlet oluşumu ve bu süreçteki uzlaşının incelenmesi ve açıklanmaya çalışılması olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Milliyetçilik ve millet olgusunu oluşması ve yaygınlaşmasının çok boyutlu ve her devlet ve insan topluluğu için kendine has tarihi ve sosyolojik gelişmeler sonucu oluştuğunu söylemek daha gerçekçi görünmektedir. Umut Özkırımlı'nın da belirttiği gibi milliyetçilik tek, yeknesak bir olgu değil, ancak halkın bağlılığını elde etme konusunda, farklı zamanlarda ortaya çıkmış, birbiriyle rekabet halindeki çeşitli ideoloji ve hareketlerdir.[106]

Bu farklı milliyetçilikleri birleştiren şey milliyetçi veya ortak bir söylem, dünyayı görme ve algılama şeklidir. Bunun üç önemli özelliği mevcuttur. Birincisi, milletin menfaat ve değerlerinin diğer tüm menfaat ve değerlerin üzerinde olduğunu savunmaktadır. İkincisi milleti yegâne meşruiyet kaynağı olarak görmektedir. Üçüncüsü de, sürekli olarak dünyayı "biz ve onlar", "dostlar ve düşmanlar",

104 Wimmer, a.g.e., s.66

105 Wimmer, a.g.e., ss. 70-79

106 Özkırımlı, a.g.e., ss. 262-265

"medeniler ve barbarlar" ve "iyiler ve kötüler" olarak bölen bir yaklaşımla hareket etmektedir.[107]

Sosyal uzlaşı yaklaşımını Kırım Tatarları için uyarlarsak, öncelikle İhtilal sonrası Kırım Özerk Cumhuriyetinin kurulması sırasında ortaya çıkan uzlaşı ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bu süreçte, her ne kadar taviz vermeyen Tatar milliyetçileri başta Türkiye olmak üzere yurt dışına kaçmışlarsa da; sonuçta ihtilal sonrasında halkın genel anlamda kabul edebileceği bir uzlaşıya varıldığı; bu bağlamda, Kırım Tatarlarının kültürel ve sosyal haklarına kısmen de olsa, kavuştuğunu veya böyle bir algıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha sonraki "emperyal" Çarlık politikalarına paralel, "Tatar karşıtı" ve Tatarsız bir Kırım ana stratejisi doğrultusunda genel tarihi harekete geri dönen Stalin'in uygulamaları ile bu dönem sona ermiştir.

Günümüzde ise, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyetin vatandaşları olarak Kırım Tatarlarının, sosyal uzlaşı ve toplumsal barış yolunda, kendi hassasiyet ve taleplerinin giderilmesi için yeni bir pazarlık ve toplumsal anlaşma sürecinde bulunduklarını ileri sürmek mümkündür.

Bu çalışmada bu kuramının ana kavramları kapsamında, modern zamanlara dönük gereksiz sınırlamalardan kaçınılmıştır. Modernist bir yaklaşım kullanılması, önceki tarihi dönemlerin uygun yaklaşımlar kullanılarak incelenmeyeceği ve incelenmemesi gerektiği anlamına gelmez. Tersine, uygulayacağımız yaklaşım, birbirinden farklı ve kendine has durumların ortaya çıkarılması ve açıklanmasında faydalı olabilecektir.

---

[107] Özkırımlı, a.g.e., s. 267

İKİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN

Kırım Tatarları arasında milliyetçilik 19 uncu yüzyıl sonlarında doğduğundan; Kırım Tatar milliyetçiliğini modern bir olgu olarak kabul etme genel eğilimini taşımakla beraber; Kırım Tatarlarındaki milliyetçilik temelli veya kimlik algısı noktasındaki gelişmelerin, premordialist yaklaşımlarla, ya da en azından, etno-sembolizm ile bağlantılı da kabul edilebilecek, eski çağlara uzanan geniş bir tarihsel çerçeve içinde incelenmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Kırım Tatarlarının Kırım'daki eski geçmişleri, medeniyetleri ve kültürlerinin derinliği ve kapsamını ortaya çıkarmak ve anlamak; aynı zamanda mevcut durumu da anlamamıza yardımcı olacaktır. Kırım'ın en eski sakinlerinden olan Kırım Tatarlarının, modern anlamda bir millet olarak kabul etmesek de; ana bir etnik nüve olarak, sonradan gelmiş işgalciler, medeniyetsiz, kültürsüz yağmacılar topluluğu olmadığı; tam tersine köklü bir tarihe, kültüre, medeniyete ve yüzyıllarca sürmüş bir devlete sahip oldukları görüldüğünde; milli kimlik gelişimleri daha doğru bir şekilde tahlil edilebilecektir.

2.1. Kırım Hanlığı Öncesi Dönem

Kırım'ın bilinen en eski sakinleri İskitlerdir. Daha sonra bölgeye Sarmatlar gelmiş ve M.Ö. 6 ncı yüzyıldan itibaren de Kırım'ın sahil kısmında Yunan kolonileri kurulmaya başlamıştır. Daha sonra Kırımın konumu ve ticari önemi Romalıları cezbetmiş ve M.Ö. 63 yılında Roma İmparatorluğu Kırım'a hâkim olmuştur. M.S. 4 üncü yüzyılda önce Gotlar, daha sonra Hunlar Kırım'a gelmiş ve Kırım M.S. 430 yılında Hunların hâkimiyetine girmiştir.[108] Hunlar, Kırım'a ilk

[108] Encyclopaedia of Islam, Cilt V, E.J. BRILL, 1986, s.136

gelen Türkî (Turkic) kavim olarak kabul edilmekle beraber, Kırım'ın ilk sakinleri olan, devirlerinde tüm Kuzey Avrasya'ya hâkim olan İskitlerin dilleri üzerine yapılan araştırmalar sayesinde, İskitlerin de Türkî kökenli olabilecekleri yönünde önemli bilgilere ulaşılmıştır.[109] Bu konuda çok önemli bir araştırma kitabı yazan Zaur Hasanov, ortaya koyduğu karşılaştırmalı-tarihi özdeşleştirme yönteminin uygulanması yardımıyla, mitolojide, inançlarda var olan paralelliklerin incelenmesi, tarihi olayların bölgesel yoğunlaşmaları, göçlere bağlı durumlar, tarihi olayların kronolojik olarak üst üste gelmesi ile tespit edilen tarihi kanıtlarla Türk ve İskitlerin yakınlığını gün ışığına çıkardığını iddia etmektedir.

Hun akınlarından sonra da bölge, göçler ve akınlar yoluyla gelen Türkî halkların işgal ve yerleşimine konu olmuştur. 6 nci yüzyılda Avar Türkleri Kırım'a yerleşmişlerdir. 8 inci yüzyılda ise Kırım, Hazar Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir.[110]

10 uncu yüzyıldan itibaren başka bir Türk boyu olan Peçenekler, daha sonra da Kıpçak Türkleri Kırım'a yerleşmişlerdir. Kıpçaklar Cengiz Orduları gelene kadar yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir süre Kırım'a hâkim olmuşlardır. Kırım'ın etnik ve kültürel yapısının oluşumunda Kıpçak Türkleri güçlü bir etkiye sahip olmuştur.[111] Kırım Tatarlarının bugün konuştuğu Türkçe de Kıpçak Türkçesidir. 1239 yılına kadar Bizans İmparatorluğu Kerson'da küçük bir bölgeyi koloni olarak elinde tutmuş bölge bu tarihten sonra Altın Ordu hâkimiyetine girmiştir.[112]

---

[109] Hasanov Zaur, Çar İskitler, İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirilmesi, Aktaran Dr. İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul – 2009.

[110] Bugün de varlıklarını devam ettiren Karayim Türkleri, Yahudi dinini kabul etmiş olan Hazar Türklerinden gelmektedir.

[111] Gömeç Saadettin, "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri", Avrasya Etüdleri 35/2009-1 (61-72)

[112] Encyclopaedia of Islam, a.g.e., s. 136

Bünyesindeki Türk Kıpçaklar ve büyük oranda Türkleşmiş Moğol unsurlardan oluşan Batu Han orduları 13 üncü yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım'a hâkim olmuş, böylelikle Batu Han tarafından kurulan Altın Ordu İmparatorluğu Kırım'da hâkimiyeti devralmıştır.

Volga nehri kıyısındaki başkentleri Saray şehrinden Altın Ordu İmparatorluğu'nu yöneten Hanlar, Kırım'ı da valiler tayin ederek yönetiyorlardı. Kırım'da Valilerin bulunduğu yönetim merkezi Solhat (Eski Kırım) şehriydi.

Kırım'ın Moğol Orduları ile gelen "Tatarlar" öncesinde bir Rus yerleşkesi olduğu tamamen yanlıştır. Tarihi kayıtlarda bölgedeki ilk Rus yerleşiminin bir Rus kolonisi olarak Kerç Boğazının doğusundaki Tmutarakan (veya Taman) da 10 uncu veya 11 inci yüzyıllarda kurulduğu görülmektedir.[113]

Kefe'de 1260'lı yıllarda kurulan ve 1475 yılına kadar devam eden Ceneviz kolonisi Altın Ordu egemenliğini benimseyip vergi vererek varlığını sürdürebilmiş ve Bizans Kerson kolonisinin yerini alarak devrinde, Bizans ve Akdeniz ile gerçekleştirilen ticaret yoluyla önemli bir konuma yükselmiştir.[114]

Altın Ordu hâkimiyeti Kırım'ın etnik, dini ve siyasi geleceğini kesin olarak belirlemiş ve Kırım'ın tamamen Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamıştır.[115] Altın Ordu devrinden öncesini genel olarak değerlendirdiğimizde; Eski Yunan, Roma, Bizans, Ceneviz ve Venedik kolonilerinin güney Kırımdaki sahil kesimindeki etkileri ile dağlık kesimlerde yaşayan Germen menşeli Gotların sınırlı etkileri bir yanda tutulursa; özellikle Kıpçak bozkırlarının uzantısı olan kuzey

---

113 A.g.e.

114 A.g.e.

115 Karatay, Zafer, "Kırım'ın Önemi ve Kırım Tatar Milli Hareketi", Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, Cilt:2, Sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997; s. 1511.

bölgeleri olmak üzere, Kırım'ın genelde Türk kavimlerinin etkisinde ve hâkimiyetinde olduğu görülmektedir.[116] Ortaçağ'da Kırım ve çevre bölgesinin durumu Harita-1'de verilmiştir.

Alan Fisher Kırım Tatarları adlı kitabında o devirdeki yerleşimi şöyle tanımlamıştır:

"*Kırım Yarımadası, Karadeniz sahilinin kuzeyindeki dağlık şeritle ikiye bölünmüştür. Hacı Giray devrinde sahil boyunca Doğu Avrupa standartlarına göre oldukça büyük olan Kefe, Gözleve ve Azak gibi şehirler vardı. Sakinlerinin çoğunluğu Yunanlı, Ermeni ve Yahudi olmakla beraber politik ve ekonomik hayata hâkim oldukça büyük İtalyan ve Frank azınlıkları da vardı. ... Dağların kuzeyindeki topraklar, çoğunluğu Müslüman olan ve çeşitli Türk lehçeleriyle konuşan göçebe kabilelerle meskûndu."*[117]

Kırım'a Anadolu'dan Oğuz Selçuklu Türkleri de on üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşmeye başlamıştır. Türk kaynakları on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında İlk Müslüman Altın Ordu Hanı[118] olan Berke'nin teşvikiyle birçok Anadolu Selçuklu Türkünün de Kırım'a yerleştiklerini belirtmektedir. Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı'na göre Selçuklu Sultanı'nın bir kızı Berke Han ile evlenmiş ve Seyit Lokman'ın Osmanlı tarihine göre bu Selçuklu Hatun'un oğlu İzzettin'e Berke Han tarafından Solhat (Eski Kırım) ve Sudak şehirleriyle havalisi verilmiş, o da buralara iskân etmek üzere Anadolu Türklerini getirmiştir.

---

116 Kırım'daki Got etkisi için bakınız Brian G. Williams, "The Crimean Tatars, The Diaspora Experience and The Forging of a Nation" Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001; s.17, 22; Vasiliev Alexander, "The Gots in the Crimea. Cambridge Mass. Medieavael Academy of America. 1936. s.255

117 Fisher, Alan, "Kırım Tatarları", Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s.14; Ayrıca bakınız, Williams Brian G., "Ethnogenesis of the Crimean Tatars", Cambridge University Pres, Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 11, No. 3 (Nov., 2001), pp. 329-348

118 Cohen, Ariel, Russian Imperialism: Development and crisis, Greenwood Publishing, Londra, 1996, s. 30.

Kırım'ın İslam Dini ile tanışması da Altın Ordu İmparatorluğu sırasında olmuş, 1314 yılında Altın Ordu Hanı Özbek Han (1313-1341), o zamanki Kırım'ın idari başkenti olan Eski Kırım'da bir cami ve medrese yaptırmış ve Altın Ordu bünyesindeki Türk ve Tatarlar bu tarihten sonra kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir.[119]

Kırım sakinleri hiçbir şekilde Tatar veya Moğol olmadıkları, tam aksine Kazan ve Astrahan'ın eski sakinleri gibi bir Türk boyu oldukları halde, Ortaçağ boyunca sadece Rusya'da değil, bütün bir Avrupa genelinde bu isim altında anılmışlardır.[120] Kıpçak, Türkleşmiş Moğol ve daha önceki Türk unsurlardan oluşmuş halka "Tatar" denmesi ve bu terimin etnik kimlik olarak benimsenmesi Altın Ordu devrinde olmuştur. Esasında, Cengiz İmparatorluğu bünyesindeki Moğol kabilelerinden birinin adı olan Tatar adı, daha sonra Hristiyanlar ve Ruslar tarafından doğudan gelen göçebe tüm Türk veya Moğol tüm unsurlar için kullanılır olmuştur. Yalnız Kırım değil aynı zamanda Sibirya, Volga bölgesi ve daha batıdaki steplerde yaşayan Müslüman Türk yerleşikler de bu tabiri zaman içinde kendilerini tanımlama için kullanmaya başlamışlardır.[121]

Bu yeşil yarımadaya Kırım isminin verilmesi ve bu ismin yerleşerek yaygın olarak kullanılması da aynı devre rastlar. Moğolca kale veya müstahkem üs anlamındaki veya Türkçe "koruma" sözcüğünden türediği iddia edilen Kırım, diğer dillere de ufak değişikliklerle girmiştir (Rusça Krim; İngilizce Crimea; Fransızca Crimee; Almanca Krim).[122]

---

119 Williams, a.g.e., s.11,12.

120 Hammer, Joseph Von, Kırım Hanlığı Tarihi, Çev.Seyfi Say, İnsan Yayınları, 2013, s.30

121 Williams, a.g.e., s.12.

122 H.A.R. Gibb. The Travels of İbn Batuta. Vol.2.Cambridge; Cambridge Univ. Press. 1962.s. 471, aktaran Williams, a.g.e., s.11

1357 ve takip eden yıllarda, Orta Asya'daki Türk İmparatorluğunun Hanı Timur tarafından Altınordu Devletine kendi egemenliğini kabul ettirmek için gerçekleştirilen seferler sonunda, Altın Ordu Devleti zayıflamış ve Kırım, Kazan, Sibir, Astrahan ve Nogay Hanlıklarına bölünmüştür. Onbeşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Cengiz soyundan[123] gelen Hacı Giray müstakil Hanlığını ilan ederek Kırım Hanlığını kurmuştur. Kırım Hanlığı yaklaşık 350 yıl boyunca Kırım'ı yönetmiştir.

2.2. Kırım Hanlığı Dönemi

Altın Ordu İmparatorluğu'nun zayıflaması ve taht kavgaları baş göstermesi üzerine; Hacı Giray Altın Ordu tahtı üzerindeki hak iddiasını da sürdürerek 1428 yılında kendisini Kırım Hanı ilan ederek, Kırım Hanlığını kurmuştur. Hacı Giray Han, kendi adına Eski Kırım (Solhat) şehrinde para bastırmış ve başkentini Bahçesaray'a taşımıştır.

Kırım Hanlığı, ikinci Kırım Hanı Mengli Giray Han zamanında, Fatih Sultan Mehmet Han devrinde Osmanlıların 1475 yılında Cenevizlilerden Kefe'yi ve güney sahilini, Kerç Boğazı'nın her iki yakası ve Azak şehri çevresini ele geçirmelerinden sonra; Osmanlı Egemenliğini kabul etmiş ve bu şekilde varlığına devam etmiştir.

Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmasından sonra Kefe'de bir sancak kurulmuş ve burası doğrudan Osmanlı yönetimine alınmıştır. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine bağlanmasından sonra Kırım'da siyasi istikrar sağlanmış, taht mücadelesi için sürüp giden iç mücadeleler büyük ölçüde son bulmuştur.

---

[123] Hammer, Joseph Von, Kırım Hanlığı Tarihi, Çev.Seyfi Say, İnsan Yayınları, 2013, s.30

Kırım Hanlığı, 16 ncı ve 17 nci yüzyıllarda Kırım Yarımadası'na ilave olarak Besarabya, Kuban ve Kuzey Kafkasya'nın batısındaki Karadeniz kıyıları (Çerkes Bölgesi), Don ve Ukrayna'nın güney kısmına hâkim olan; zamanında doğu Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri haline gelmişti. Ayrıca Polonya ve Moskofya'da vergiye bağlanmış durumdaydı. 17 nci yüzyıldaki Kırım Hanlığı'nın ulaştığı sınırlar Harita-3'te verilmiştir.

Kırım Hanlığı'nın ve Kırım Tatarlarının Osmanlılarla ilişkileri çok özel bir statüde yürümüştür. Bunun nedeni, Kırım Tatarlarının Türkçe konuşan, aynı kültüre sahip ve Müslüman bir halk olmaları yanında ve bundan daha önemlisi, büyük Cengiz imparatorluğu ile nispeten yeni bir Türk devleti olan Osmanlılar arasında bir bağ oluşturmasıydı. Tatar Han sülalesi Giraylar, Altın Ordu İmparatorluğu Hanları kanalıyla, Cengiz Han soyundan geliyorlardı. Bu bakımdan Kırım Osmanlı Sultanı'na, sadece stratejik açıdan değil, ideolojik olarak da önemli bir fayda sağlıyordu. Cengiz soyundan gelen Tatar Hanları'nın vasıtasıyla, Karadeniz kuzeyindeki alanlar ve arkasında uzanan Avrasya Bozkırları üzerinde hak iddia etmek mümkün olmuştu. Kırım Hanları iç işlerinde tamamen, dış işlerinde de büyük ölçüde bağımsız hareket ediyorlardı.[124]

Kırım Hanlarının, Polonya ve Rusya ile bağımsız diplomatik ilişkiler sürdürmüş ve Kırım dâhilinde oldukça bağımsız ve hükümran saltanat sahibi gibi davranmış olmaları nedeniyle; Kırım Hanlığını, Osmanlının bir vassal devleti olmasından ziyade, Osmanlı ile özel bir himaye ilişkisi içinde yaşayan bir Hanlık olarak görmek doğru olacaktır.

Hanların, İstanbul'dan tayin edilmemeleri; Osmanlılarla Hanlar arasındaki yazışmaların iki bağımsız hükümdar arasındaki diplomatik yazışmalar gibi olması;

---

[124] King Charles, "The Black Sea, A History", Oxford University Pres, Newyork, 2004, s.122

Hanlığın Osmanlı hazinesine vergi ve haraç ödemediği gibi hizmetleri için mali mükafaatlar da görüyor olması bu görüşü desteklemektedir.

Sovyet tarihçilerinin Kırım Tatarlarının Osmanlıların elinde kukla oldukları iddialarının doğru olmadığını belirten Alan Fisher; Kırım Tatarları kitabında bu iddialarla Rusların; Tatarların bozkırda bağımsız bir birlik meydana getirmediklerini ve bu nedenle politik haklarının olmadığını ve dolayısıyla Tatar topraklarının Ruslar tarafından ilhakı ve daha sonra Tatarların sürülmelerini haklı göstermeye çalıştıklarını yazmaktadır.[125]

Kırım Hanlığı 1420'den 1783 yılında kadar 363 yıl sürmüş ve 45 han bu sürede yönetimde bulunmuştur. Kırım Hanlığı devrinde; kuvvetli bir devlet idaresi ve disiplinli bir ordu teşkil etmiş bu bu sayede bölgede barış, adalet, güvenlik, asayiş sağlanmıştır. İlave olarak bu devirde Kırım; kültür, sosyal hayat, ticaret, sanat gibi birçok alanda dinamik ve canlı bir bölge olmuş; eğitim, sanat, tarım, ticaret gelişmiş; birçok medrese, cami, kervansaray, köprü ve yollar yapılarak; oldukça mamur bir hale gelmiştir. Özellikle tarım ve hayvancılığa dönük gelişmiş bir hayat olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir.

"...18 inci yüzyılılın sonunda, 56 farklı çeşit üzüm yetiştiriliyordu. Kırımın güney sahillerinde yılda 300 vat (üzümün sıkıldığı fıçı) şarap elde ediliyordu. Bahçesaray'ın güney batısındaki Kacha ve Belbek'te ise daha da fazla. ..."[126]

Diğer bir 19 uncu yüzyıl Rus Kaynağına göre "*Birçok Kırım kasabası yeşil bahçeler içine gömülmüş durumdaydı. Sudak, Aluşta'dan Kefe'ye kadar vadiler ve Kaça, Belbek ve Alma sırtları gibi birçok yerlerde bağlar millerce uzunluğa*

125 Fisher, Alan, a.g.e., s. 30.

126 V.E. Vozgrin. op. Cit. no. 13 s.156-157, Aktaran Williams a.g.e., s.65.

erişiyordu. Düzinelerce farklı çeşit üzüm vardı. Tatarlar şarap yapımı ve üzüm yetiştiriciliğini mükemmel bir düzeye taşımıştı."[127]

Bağların sulanmasında kanallar kullanılıyordu. Yine 19 uncu yüzyıl Rus kaynaklarına göre "*Türkler ve Tatarlar sulama kanallarının büyük ustalarıydı. En küçük bir kaynak suyunu kanallar ve göletler vasıtasıyla, dağların eteklerindeki bağları ve bahçeleri sulamak için kullanıyorlardı*".[128]

Ayrıca yaygın olarak tütün de yetiştiriliyor ve balcılıkla uğraşılıyordu. Her iki ürün de Başta Osmanlı ülkesinde olmak üzere çevre ülkelerde ün kazanmıştı.[129]

Kırım Hanlığı döneminde gelişmiş bir şehir hayatı mevcuttu. Gözleve ve özellikle Kefe önemli liman şehirleriydi. Başkent Bahçesaray ile Akmescit ve Karasubazar canlı ticaret, zenaat ve eğitim merkezleriydi. Bu şehirlerin hepsinde pek çok camiler, bedestenler, kervansaraylar, saraylar ve medreseler vardı. Elbette ki bunlar içinde İslam dünyasında köklü ve zengin kültür ve zeneat hayatı ile büyük ün yapmış olan Bahçesaray'ın özel bir yeri vardı.[130]

Hanlığın en önemli şehri hiç kuşkusuz Hanların başşehri olan Bahçesaray'dı. 18 inci yüzyılın sonunda Pallas'a göre 31 cami, 1 Rus kilisesi, 1 Ermeni kilisesi ve

---

127 M.Goldenberg. "Kyrm i Krymskie Tatary." Vestnik Europy. VI 1883. p. 68., Aktaran Williams, a.g.e., s.65

128 M.Voloshin. "Kultura, Isskysstvo, Pamiatniky Kryma." Zavveniiu ne Podlezhit. Kazan; Tatarskoe Knizhnoe Izdatel'stvo, 1992. p. 62, Aktaran Williams, a.g.e., s.65

129 Williams, a.g.e. s.66.

130 Kırımlı, Hakan; "Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1908-1916)", Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2010 s. 25.

2 sinagog vardı. Şehir Kırım'ın en gelişmiş ticari merkeziydi. Ayrıca şehirde büyük bir deri işleme sanayii ve un fabrikaları/değirmenleri vardı.[131]

Tatar başşehri Bahçesaray'dan sonra Gözleve Giraylara ait büyük bir şehirdi. 16 ıncı yüzyılda Kırım'ı gezen Beauplan, şehirde 2000'den fazla ev olduğunu yazar. Rus işgalinden sonra gerilemesine rağmen 1850'de Gözleve'de birçok cami, iki medrese ve eski Tatar gümrük binası ayaktaydı.[132]

"Sovyet tarihçileri Kırım Tatarlarının 1944'deki yok edilişlerini haklı gösterme kampanyalarında, onları komşularından topladıkları ganimet ve vergilerle geçinen, Kırım'da şehir hayatı ve köy ekonomisini kuramamış akıncı ve haydutlar olarak gösterip bir kenara itmişlerdir. Bu tarihçiler, ileri sürdükleri bu sebeplerden dolayı Tatarların bugün hiçbir bölgesel ve milli hak talepleri olamayacağını iddia etmişlerdi. Bu görüşün en iyi örneklerini, Novoselsky'nin Tatar ve Türkleri bir arada ele alan kitabında buluruz. Bu kitabın kısacık son bölümünde 14 üncü yüzyılın ortalarında vuku bulan bir "Türk-Tatar işgalinden" söz edilmektedir. Sovyet tarihçileri şayet Kırım Tatarlarının kendi devletleriyle aynı zamanda ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş bir devlete sahip olduklarını kabul ederlerse, Tatarların 1944'den beriki kaderlerini haklı göstermek kendilerine zor gelebilir."[133]

---

131 Seymour, s.38; Jakobsen, Krym, s. 145; Pallas, cilt 2, s.33: A.Fevret, "Les tatars de Crimee", Revue du monde musulman 3 (1907), s.97: B. Spuler. "Baghce Saray", E.1.cilt 1, s.893-94. Aktaran Fisher, a.g.e. s.12.

132 Anatole de Demidoff, Travels in the Krimea, (Londra, 1853). Aktaran Fisher, a.g.e., s. 49.

133 Fisher, a.g.e., s. 45.

Kırım Hanlığı Orduları da disiplinsiz başıbozuk insan topluluğu değillerdi; son derece disiplin gerektiren, en karmaşık askeri manevraları, bayrak, kol işaretleri, davul sesleri, hızlı atlı kuryeler aracılığıyla başarıyla gerçekleştiriyorlardı[134]. Tatar süvari birlikler, ağır silahlardan yoksundu ancak; Tatarlar sürat ve manevraya dayanan taktikler kullanıyorlardı. Kırım Hanlığı Orduları, Avrupa içlerinden, Rusya, İran ve Kafkasya'ya uzanan çok geniş bir coğrafyada Osmanlı Devleti'ne askeri açıdan çok büyük katkılarda bulunmuştu.

Kırım Tatarlarını akınlar yapan, talan eden, haraç alan, köle satışı için insan kaçıran ve çobanlık yapan vahşi göçebeler olarak tasvir eden bu görüşlerin yanlışlığı bu örnekler doğrultusunda daha kolayca anlaşılabilmektedir.

Tarif edilmeye çalışılan böylesi kuvvetli bir durum ve ihtişamdan; 1883 yılındaki Rus ilhakından 161 yıl sonra, 1944 yılında, nasıl Tatarlardan tamamen arındırılmış bir Kırım'a gelindiği, insanlık tarihinin en dramatik ve ibret alınacak bir bölümüdür.

2.3. Rusların Güneye ve Doğuya İlerlemeleri

15 inci yüzyılda batı Avrupa'da İspanyollar, Portekizliler ve daha sonra onlara katılan Hollandalılar ve İngilizler ticaret yollarına ve zengin madenlere kavuşmak hayaliyle ve yeni koloniler elde etme uğruna, batı istikametinde gemileriyle seferlere çıkarken; Ruslar da doğu yönünde yeni fetihlere çıkıyorlardı, Aralarındaki fark Rusların gemiler yerine ateşli silahlarla donatılmış süvari birlikleri kullanıyor olmalarıydı.

---

134 Ch.Lemercier-Quelquejay, Turco-Tatar Pat Soviet Present. (Paris:Edition Peeters, 1986), s. 280, Aktaran Williams Brian, The Sultan's Raiders, The Military Role of the Crimean Tatars in the Ottoman Empire, The Jamestown Foundation, Washington D.C., 2013, s.39

Altın Ordu İmparatorluğu'nun dağılması ile imparatorluk toprakları üzerinde Kazan, Kırım, Astırahan (Hacıtarhan), Kasım ve Sibir hanlıkları kurulmuştu.[135] Ruslar Batının tekniğini kullanarak daha düzenli ve modern silahlarla donatılmış ordularla, hanlıkların kendi içindeki anlaşmazlık ve çekişmelerden yararlanarak Hanlıkları birer birer işgal ettiler. Rusların 1462-1553 arasındaki genişlemesi Harita-2'de gösterilmiştir.

Ruslar bu yönde ilk büyük hamlelerini, Çar IV. İvan zamanında, 1552'de Kazan Tatarlarının uzun süren direnişlerini kırarak ve Kazan'ı işgal ederek gerçekleştirdiler. Bu önemli engeli aştıktan sonra Hazar Denizi'ne kadar bütün İdil (Volga) çevresinin kontrolünü ele geçirdiler. Daha sonra 1556 yılında Astrahan'ı işgal ettiler.

Kazan'ın düşmesi ile Rusların İdil (Volga) boyunca Hazar Denizi'ne doğru ilerlemelerinin ve aşağı Ural bölgelerini işgal etmelerinin yolu açılmış oldu. Bu bölgelerin de ellerine geçmesi ile Ruslar, Sibirya ve Türkistan istikametinde yeni yayılma hamleleri için geniş imkânlar elde etmiş oldu.

Ruslar 1556'da Astrahan Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra, Kafkaslar'da Terek nehri boyuna ve Azak Kalesine yakın bir bölgeye kadar sokuldular ve bunların neticesinde Osmanlılarla sınırdaş oldular.

Bu işgallere karşılık 1571 yılında Kırım Hanı Devlet Giray Moskova'ya kadar sefer düzenlemiş, Ruslara büyük bir darbe vurmuşsa da Kazan ve Astrahan'ın boşaltılması sağlanamamıştır.

---

[135] Altın Ordu için bk. "Altın Ordu", Nadir Devlet, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, IX, (İstanbul 1988) s.102-179, Altın Ordu ve Çöküşü, A.Y. Yakubovski (Çev.H.Eren), 4.baskı, (Ankara, 1992), Ostrowski, Donald, Golden Horde, Encyclopedia of Russian History, George Washington University, 2004, ss.571-573

Osmanlı İmparatorluğu 16 nci yüzyılda Rusların Kırım'a, Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya doğru ilerleyişini durdurmak maksadıyla Don ve Volga (İdil) nehirlerini bir kanal ile birleştirmeye karar verdi. Ancak aynı dönemde Avusturya ile ortaya çıkan hızlı gelişmeler nedeniyle Padişah Kanuni Sultan Süleyman(1520-1566) dikkatini tekrar batıya çevirmek zorunda kaldı. Kanuni Sultan Süleyman hemen sonra çıktığı batı seferinde vefat edince proje durdu. Kanuni'nin yerine geçen II Selim döneminde (1566-1574) bu proje ile yeniden ilgilenilmeye başlandı ise de; çabalar sonuçsuz kalmış ve proje gerçekleştirilememiştir.[136]

1558-1582 yılları arasında yapılan mücadeleler sonunda Sibir Hanlığı 1598 tarihinde Rusların eline geçti.[137] Sibirya yönündeki son engelin de ortadan kaldırılmasından sonra, Ruslar doğu yönünde ilerleyerek 1604 yılına kadar tüm Sibirya'yı ele geçirdiler. Ayrıca yine aynı yıl Astrahan ile Kırım arasındaki Kırım Hanlığına bağlı olan Nogay bölgeleri Rus egemenliğine girdi.

Ruslar bu işgallerden sonra takriben yüz elli yıla yakın bir süre doğuya yönelik ilerlemelerine ara verdiler. Ancak 1731 yılında Kazak Topraklarınının Hazar Denizi kuzey sahillleri ile Aral Gölü arasındaki Küçük Cüz (Ordu) Rusya'ya bağlandı. Ayrıca gittikçe kuvvetlenen Rus Devletine karşılık, Kırım Hanlığı'nın da Osmanlı Devleti'ne paralel olarak gücünü kaybetmeye başlaması sonucu, 1736 yılında Rus Ordusu Kırım'a girerek Bahçesaray'da binlerce evi yaktı ve büyük bir tahribata yol açtı. Bu belki de Kırım'ın işgalinin ilk provasıydı.

Kazakların 1726-1730 senelerinde Kalmuk ve Cungar istilasına karşı Ruslardan yardım istemesi ve Rusların yardım karşılığı Or ile Ural nehirlerinin en yakın noktasında bir kale inşası izni almaları, Rusların müteakip Orta Asya

---

136 Don-Volga Kanalı ile ilgili bilgi için bakınız A..N.Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1996, s.86; H.İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü, 1569" Belleten, 12/46(1948), s.351-367.

137 Geniş bilgi için bk. R.R.Arat, "Küçüm Han" (Sibir Hanlığı), İA, VI, s. 1073.

taarruzları için ileri bir üs (Orenburg kalesi) inşa izni elde etmelerine yol açmıştır. Kazan'ın işgali Rusların Asya'ya açılmalarını nasıl sağladı ise, Orenburg'un kuruluşu da Orta Asya'ya Rus yayılmasını sağlayacak önemli bir adım olmuştur.[138]

2.4. Kırım'da Rus İşgali ve İşgalin İlk Yüzyılı

Kırım Hanlığının Ukrayna ve Rus topraklarına yaptığı akınlar yanında, jeostratejik konumu nedeniyle, Rusya'nın Karadeniz'e çıkışına, dolayısıyla ticaretine ve denizde kuvvet bulundurma, denizden kuvvet aktarma imkânlarına büyük bir engel olması Rusya'nın 17 nci yüzyıldan itibaren Kırım'a yönelik yayılmacı tutumunu belirleyen ana faktör olmuştur.[139]

Rusya, özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından da yararlanarak, önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonra da Kafkaslar'a, Boğazlar'a ve Balkanlar'a inmek politikasını izlemeye başlamıştır. (Rusların 17 ve 18 nci Yüzyıllardaki genişlemesi Harita-4'te verilmiştir) Bu politikası kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü yayılmacı tutum ve hareketler içinde, iki devlet arasında 1768-1774 Savaşı sonucunda 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu andlaşma ile Rusya, Karadeniz'e çıkma hedefinde önemli bir ilerleme sağlamıştır.

1770 yılında Rus Baltık Filosu'nun Akdeniz'e inerek Çeşme'de bir baskın ile Osmanlı Donanmasını yok etmesi Osmanlıların denizlerdeki üstünlüğünü yok etmiş; bu durum da Kırım'a yönelik destek ve takviye faaliyetlerini neredeyse

---

138 A.S. Donnelly, The Russian Conquest of Bashkiria 1552-1740, London, 1968, s.54.

139 Pohl J. Otto, "Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949", Greenwood Pres, Londra, 1999, s. 109

imkânsız hale getirmişti. Netice ise, Kırım'ın Rus askeri işgali altına girmesi ve Osmanlı himayesinden zorla koparılması olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında arasındaki 1774 yılında akdedilen Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti himayesinden çıkmış, Rus nüfusunda, görüntüde bağımsızlık kazanmış ve 1783 yılında Çariçe II. Katerina tarafından Rusya'ya ilhak edilmiştir. 1774-1783 arasındaki dönem; Rusların kışkırtmaları, Osmanlı Ordu'sunun çekilmiş olması sonucu, Osmanlı etkisinin azalması ve Rus vaatleri nedeni ile artık asıl etkili güç konumuna gelmiş olan Ruslardan yana tavır alarak eski çıkar ve ayrıcalıklarını koruma dürtüleri ile hareket eden Tatarların bir bölümünün yol açtığı iç karışıklık ve savaşlar dönemi olmuştur. Rusların desteğindeki Şahin Giray ile Osmanlı yanlısı Giraylar arasındaki iç mücadeleler, savaşlar, çıkan yaygın Rus karşıtı ayaklanmaların bastırılarak Şahin Giray'ın desteklernmesi ve halka Han olarak kabul ettirilmesi için gerçekleştirilen üç Rus işgali sonucunda; Yarımadaki yerleşimler büyük zarar gördüğü ve tahrip olduğu gibi; Kırım Tatarları da büyük bir nüfus kaybı yaşamıştır. Şahin Giray yönetiminde, Rusya nüfusunda, Osmanlı Devleti ile tampon konumunda bir Kırım Hanlığı yaratamayacağını gören Çariçe Katerina, 1783 tarihinde gerçekleşen dördüncü askeri işgalin ardınan Kırım'ı ilhak etmiştir.[140] Çariçe Katerina'nın niçin doğrudan ilhak yerine bu geçiş dönemi politikasını tercih ettiği bu dönem ile ilgili henüz cevaplanamamış sorulardan biridir. Acaba bu sözde bağımsızlık dönemi olmayıp doğrudan bir Rus ilhakı olsaydı Kırım'ın Türk-Tatar çoğunluğa dayalı etnik yapısını değiştirmek daha zor mu olurdu?...

Kırım'ın Rus İmparatorluğu'nca ilhak yöntemi, emperyal politikalar içinde ünlü "böl ve yönet" uygulamasına çarpıcı bir örnek oluşturduğu gibi, emperyal devletlerle ilişki kuran küçük halk ve ülkeler için de bir ders niteliğindedir. Kırım

[140] Fisher Alan, a.g.e., ss, 84-102

Tatar halkının bölünmenin ne gibi kötü sonuçları olacağını, bu acı örnek ve sonraki devirlerde başlarına gelenlerle, çok iyi anlamış olması gerekir.

Kırım'daki egemenliğini sağlama almak ve pekiştirmek isteyen Rusya Altınordu Devleti'nden arda kalan hanlıklardan Kazan ve Hacıtarhan (Astrahan) hanlıklarının ele geçirilmesi ardından yürüttüğü politikaları Kırım'da da uyguladı. Çarlık Rusya politikası sonuçta emperyal ve dine (Ortodoksluğa) dayalı bir politikaydı. Ortodoksluğa dönmüş olan Tatarlar (starokreşçenniye veya kreşen) ayrıcalıklı muamele görüyor ve sorunsuz olarak devlet kademelerinde yer bulabiliyorlardı. Devlette egemen görüş devlet ideolojisi olan Ortodoks'luk ve Çar'a sadakata bağlı kaldıkları sürece Tatarların sadık bir teba olabilecekleri yönündeydi. Uygulanan dolaylı bir asimilasyondu veya öyle olması umut ediliyordu. Din değiştirmenin karşılığında hâkimiyet altına alınan halklar bir etnik grup olarak tanınıyor, kendi dillerini konuşuyor, adetlerini sürdürüyorlar olmakla beraber; din değiştirme ile gelen ad değiştirme ve devlet kademelerinde yer alınacaksa Rus dilini bilme ve bu dilde bir eğitim görmüş olma gibi dolaylı yöntemler belirli bir asimilasyona yol açıyordu.

Rusya'yı 1762'den 1796 yılına kadar yöneten Çariçe II Katerina devrinde daha hoşgörülü bir yaklaşım ile Müslümanların kendi kurallarına sahip ama Ruslarla aynı devlet projesine katılan bir cemaat olduğu kabul ediliyordu. Bu bir "İslamla işbirliği" politikasıydı ve bağlılığa karşı statü kazanabilmeyi içeriyordu. Bu politikanın altında yatan stratejik nedenler ise; işgal altındaki Müslüman toplulukları tamemen umutsuzluğa sevk ederek çıkabilecek ayaklanmalara engel olmak, Rus etkisine girmiş Tatarları daha doğuda imparatorluk topraklarına dâhil edilmiş veya edilebilecek göçebelerin "medenileştirilmesi" (Ruslaştırılması) için kullanmaktı.

Uygulanan bu politikanın sonucunda Tatarlar (özellikle Kazan Tatarları) İmparatorluk topraklarında, hatta bu toprakların dışında, devlet kademesi ile işbirliği içinde, statü sahibi görevler aldığı gibi, bir taraftan da Buharalı mollaların yerini alarak İslami propagandanın yeni kaynakları durumuna gelmişti. Ayrıca, aynı dinden olmanın ve aynı veya akraba bir dili konuşmanın etkisiyle Orta Asya ile ticaret, Tatar tüccarler tarafından yürütülmeye başlamıştı. Ancak Gaspıralı'nın etkisinin ortaya çıktığı 19. yüzyılın sonunda, Tatarlar daha Batıcı, reformcu ve Panislamist veya birlik içinde, dayanışmacı bir tutum sergilemeye başladığında, artık yönetim nezdinde kuşkulu bir duruma düştüklerinden, İmparatorluğun yönetim politikaları da değişmekte gecikmedi. Tatarların Türkistan ve Bozkırlar Genel Valiliği'ndeki etkinlikleri sınırlandırıldı.[141]

Öte taraftan, Rus yönetiminin de Orta Asya'da Tatarlara ihtiyacı kalmamıştı. Orta Asya'nın işgal edilerek, doğrudan hâkimiyete alınması, özellikle Pamuk ithali için Tatar tüccarlara ihtiyaç bırakmamıştı. Rus yönetimi ve okullarının yerleşmesiyle, Rus tüccarların gelmesiyle Tatarlar Ruslaştırma için bir aracı olmaktan çıkmış, tehlikeli fikirler yayan, rakipler haline gelmişti. Çariçe Katerina devrinden beri hem "Rusların öncüleri olma" hem de Müslüman bilincini uyandırma rolünü oynayan Tatarlar için bu durumda, ya Çarlık İdaresine Müslüman varlığını kabul ettirecekler ya da bir Tatar ulusal kimliği inşasına yöneleceklerdi.[142] Gaspıralı ile başlayan süreçte, öncelikle Müslümanların eşit bir unsur olarak haklarının kabul ettirilmesi ve daha sonra tüm akraba Müslüman Türk halklarının edebi bir dil etrafında birleştirilmesi yönündeki tarihi süreç böyle başlamıştır.

Kırım ve Kırım Tatarları da benzer politikaların bir nesnesi olmakla beraber, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne sıcak bir tutum besleyen (her zaman beşinci kol faaliyetine konu olabilecek ve güvenilmez) bir halkı barındırması, güneyden

---

141 Roy Olivier, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Çeviren Moralı Mehmet, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.2-64

142 Roy Olivier, a.g.e., s.68

gelecek saldırılara karşı stratejik önemi nedeniyle; bu coğrafyada daha özel bir imparatorluk politikasının uygulanmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, Kırım'da da soyluluk ünvanı verilerek statü ve ayrıcalık sahibi yapılan mirzalar ve memurlaştırılmış ve tutucu mollalar yönetimin araçları haline gelmişti. Bu durum ise, Kırım Tatarlarının cahil bırakılması, en bereketli toprakların Tatar halkının elinden alınması, Tatarların ziraate uygun olmayan arazilere sürülerek yaşamalarının zorlaştırılması, Osmanlı topraklarına göçün yaratılan zor hayat koşulları ve zaman zaman din adamı kisvesindeki ajanlar marifetiyle de (sahte Osmanlı fermanları dağıtarak) teşvik edilmesi gibi imparatorluk politikalarının daha kolay uygulanmasını sağlamıştır.[143]

Rusların Kırım'a yerleşmeleri sonraki adımları olan Kafkasya ve Türkistan'a yönelik taarruzları için sağlam bir zemin hazırlamıştır. Ruslar 19 uncu yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan, ikinci yarısında da Orta Asya Türk bölgelerine doğru ilerleyerek, Buhara, Hive (Harezm) ve Hokand Hanlıklarını da imparatorluklarına katmışlardır. Orta Asya'daki işgal 1884 yılında Türkmenistan'ın işgali ile tamamlanmış ve sonuçta Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan hariç tüm Türk bölgeleri Rusların eline geçmiştir.[144]

Rusların Türk-Tatar ülkelerine yönelik bu emperyalist yayılma şeklinin o günkü medeni dünyada yarattığı diplomatik baskı karşısında; Rus hükümeti bu yayılmanın sebeplerini dış işleri bakanı Prens Gorçakov vasıtasıyla, dünya kamuoyuna 1864 yılında şöyle açıklamıştır. *"Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar*

[143] Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil, "Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi", s.4

[144] Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, Baymirza Hayit, Ankara, 1995, Çeviren Abdülkadir Sadak, s.43.

cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Bu durumda yapılacak iki iş vardır. Ya bütün medenileştirme çabalarından ve menfaatlerimizden vazgeçip oralardan çekilmek ya da bu vahşiler memleketinin içlerine gitmektir. Bizim oralardan geri çekilmemiz Asyalılarca bir zayıflık telakki edileceği için ilerlememize devam edeceğiz. Bu ilerleme nerede durur ve nereye varır orasını kestirmek çok güç...''[145]

Sovyetler zamanında Tatarların sürülmesini haklı göstermek için öne sürülen görüşlerin nereden şablon olarak alındığını göstermesi ve rejim değişse dahi, devletlerin bazı davranış kalıp ve yöntemlerinden vazgeçmeyebileceğini göstermesi açısından bu açıklama önemli bir belgedir.

2.5. Rus İşgali Altında Kırım Tatarlarının Genel Durumu

Rus işgali altındaki Kırım Tatar toplumunda uygulanan emperyal Çarlık politikaları nedeniyle genel bir topraksızlaşma, serfleşme, tutucu mollalar etkisinde dine sarılma ve tüm bilgilenme ve eğitim faaliyetlerinden, toplumdan ve genel toplum hayatından kopma, Ak Topraklar olarak adlandırılan Osmanlı Topraklarına göçün tek kurtuluş olarak görüldüğü bir durum meydana gelmişti. Panslavizm ve Rus milliyetçiliği, misyonerlik faaliyetleri kapsamındaki Ortodokslaştırma faaliyetleri, eğitimsizlik, cehalet ve içine kapanma sonucunda toplum topyekün geri kalarak Rus kültürü ile rekabet edemez hale gelmişti. Bütün bunların neticesinde meydana çıkan asimile olma tehlikesi, diğer taraftan topraksızlaştırma ve serfleştirme ile siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar sonunda Osmanlı topraklarına göç etme olgusu bu dönemin temel belirleyici faktörleriydi. Bu faktörlerden göç incelenmesi gereken başlı başına önemli bir alandır. Öyleki; ilhaktan sonra nüfusun

---

145 Correspondence, from 1864 to 1881, respecting the movement of Russia in Central Asia and her relations with Afganistan, s. 2-5, F.O. 65/1150, London. Aktaran Saray, Mehmet; "Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği" T.D.K. Yayınları, Ankara, 2008, s. 19

yaklaşık % 85'i[146] (1793 yılında toplam nüfus 203.760 ve Tatar nüfusu 168.923) Tatarlardan ibaret iken; yüz yıl sonra Tatar nüfusu Tavrida Eyaleti'nde yüzde on üç oranına inmiştir. Fisher'in, ilhaktan hemen sonra Tavriçeskiya Valisi olarak atanan Baron Igelstrom tarafından 1784 yılında yaptırılan bir çalışmadan aktardığına göre; *"Yarımadadaki Tatar erkek nüfusu 53.616 ve toplam Müslüman nüfusu 150.000 olarak tahmin ediliyordu ve 1772'den sonraki yıllarda nüfus %50 oranında azalmıştı."* Ruslar askeri olarak işgal ve siyasi olarak ilhaktan sonra, bir bakıma "nüfus harbi" uygulamaya devam etmiş, Kırım'ın Rus ana toprağının bir parçası olması ve mümkünse Türksüz bir Kırım hedef alınmıştır.

2.5.1. Tatar Göçleri

Rusların Kırım'ı ilhak etmelerinden sonra bölgeye getirdikleri feodal düzen sonrası Tatarların büyük oranda topraksızlaşması ve serfleşmesi, savaşlar ve göçler nedeniyle usta çırak ilişkileri ile yaşayan zenaat ve el sanatlarında görülen gerileme, bağ ve bahçeciliğin de azalan nüfus, topraksızlaşma nedeniyle gerilemesi ve bunlara bağlı olarak Tatarların içine düştüğü ekonomik zorluklar ile; millet ve vatan kavramının din ile bütünleşmiş olması sonucu, islami kültür ve inanışa göre "Dar-ül harb" (kafirlerin yönetimi altındaki) bu toprakların artık müslüman toprakları olarak görülmemesi ve dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri "Ak Topraklar" olarak adlandırdıkları Osmanlı topraklarının asıl vatan olarak algılanmaya başlanması, Tatarların Rus idaresi ve kültürüne hiçbir zaman ısınamamaları ve en azından "yabancı" olarak gördükleri bu ülke ve millet için zorunlu askerlik yapmak istememeleri ile göçler dalga dalga ve kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Kırım'da Rus Çarlığı tarafından uygulanan siyaseti ise genel hatları ile şöyle tanımlamak mümkündür: Halkın çeşitli baskılarla yurtlarından çıkarılması, göçün

[146] Fisher Alan, a.g.e., s. 116

teşvik edilmesi ve Rus halkının boşalan toprak ve köylere yerleştirilmesi, Rus hristiyan kültürünün Ortodoks kilisesi rehberliğinde bölgedeki Tatarlara aşılanması.

Bununla beraber görünüşte ve kanunlara göre ilhakı takiben halka çeşitli haklar vaadedilmişti. Örneğin, İlhak Bildirisinde şu sözler verilmişti: *"Ciddi ve geriye alınmaksızın şahsımız ve haleflerimiz adına bu memleketin insanlarına öz tebamız gibi muamele yapacağız; şahıslarını, mallarını, camilerini ve dini ananenelerini muhafaza ve müdafaa edeceğiz"*[147]. Onbir yıl sonraki 1794 yılındaki Senatoya yönelik Çarlık Hümayunu'nda; "yeni ilhak olunan Tavrida eyaletindeki bütün mülk sahibi müslümanların kendi mülklerinin hür sahipleri olarak tanındığı bildiriliyordu.[148]

Gerçekte amaçlanan siyaset ise, ilhakı takip eden yıllarda vakit geçirilmeden uygulanmaya başlandı. Bu kapsamda; birçok cami kiliseye çevrildi veya yıkıldı, Kırım Türkleri şehir ve köylerinde kiliseler, manastırlar yapıldı. Aydınlar ve sözü geçen kanaat önderleri ve yerel yöneticiler türlü bahanelerle Rus jandarması tarafından sıkıştırıldı, sürüldü, yerlerine cahil kişiler getirildi. 350 bin desetinadan[149] fazla Hanlık ve vakıf/cemaat toprakları büyük memurlara ve dışardan gelen Rumlara dağıtıldı. Potomkin'in gizli emriyle 1784 yılında halkın birçok bölgelerden çıkarılması talimatı verildi. Tatarların tarlaları, şahsi mülkleri türlü vesilelerle ellerinden alındı. İşgal edilen veya göçler nedeniyle boşalan topraklara dışarıdan gelen Rus göçmenler yerleştirildi. Vakıf topraklarının yüzde 75'inden fazlası Rus hükümet idareleri tarafından zaptedildi. Bir taraftan da Ruslaştırma siyaseti kiliseler marifetiyle sürdürüldü.[150]

---

147 Fisher, a.g.e., s. 106

148 Gözaydın Ethem Feyzi, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri,1948, Vakıt Matbaası, İstanbul, s.69.

149 Arazi ölçüsü, 1,09 hektar

150 Gözaydın Ethem Feyzi, a.g.e., s.69-70

Bu gelişmeler sonrası ilk göç dalgası, 1785'ten başlayarak 1800'e kadar sürmüştür. Osmanlı kayıtlarında bu ilk dalgalarda göçmen sayısı 300 bin görünmektedir. Ancak gerek yollarda çeşitli hastalıklardan, gerek fırtınalı denizi geçerken meydana gelen felaketlerdeki can kayıpları görünmemektedir. Bu büyük göçte nüfusun yüzde 20-33'ünün Kırım'ı terkettiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.[151]

Kırım'ın işgalinden 12 yıl sonra, Tatar köylülerinden alınarak asillere (zadegân) verilen topraklar resmi istatistiklere göre 288.064 desetina idi. Büyük Sovyet Ansiklopedisi de bu hususta; "*toprakları yağma edildikten sonra istismar edilen Kırım Türklerinin durumu esaret devrini andırıyordu. ..kitleler halinde göçlere o zaman bu ağır koloni rejiminin kuruluşu sebep olmuştur." demektedir.*[152]

Bu ilk göçlerin ana nedeni, Kırım Türklerinin mülkü olan toprakların boş topraklar gibi yeni sahiplerine verilmesi, diğer taraftan yeni türeyen toprak sahiplerinin de köylülere düşmanca muamelesi idi. Osmanlı döneminde köylülerin toprak sahipliğine bağlanması kölelik derecesinde değildi. Kırım Rusya'ya geçtikten sonra hazineye geçen topraklarda yaşayan Türk köylüleri hazinenin köylüleri gibi olmuş, fakat hazine, bu köylüleri yeni mülk sahiplerine hazine toprakları ile verince, bu insanlar da serfleşmişlerdi. Çiftlik sahipleri Türklerden esir Rus köylüleri gibi ezici angarya hizmeti istiyorlar ve halka zulüm uyguluyorlardı. Türk köylülerin hak aramak amacıyla mahkemelere müracaatları da onlarca yıl süren davalar nedeniyle bir sonuca ulaşmıyor, ulaşsa da karar aleyhlerine oluyordu; ilgili devlet kademelerine şikâyetleri de dikkate alınmıyordu. Bunların sonunda arada bir çıkarılan göç fermanları da, Osmanlı topraklarına göçün tek kurtuluş olarak algılanmasına neden olmuştu.

---

151 Gözaydın Ethem Feyzi, a.g.e.,s. 71.

152 Gözaydın Ethem Feyzi, a.g.e., s.72

Rus Yönetimi Kırım Tatarlarını Osmanlı müttefiği ve beşinci kol faaliyetleri içinde olabilecek şüpheliler olarak gördüğünden 1787-92, 1806-12, 1828-29, 1853-56, 1877-78 Rus-Türk savaşları ve sonrası göçlerin yoğunlaştığı dönemler olmuştur. Savaş zamanında Kırım'ın güney sahillerindeki köylerin daha iç bölgelere iskan edilmesi de Rus yönetimince sıklıkla uygulanan bir politikadır.[153]

1806-1812 döneminde Yarımada'dan 3200 Müslümanın göç ettiği tahmin edilmektedir. Ancak bu dönemde asıl göç, Kuzeydeki Beserabya'nın Rusların eline geçmesi ile bu bölgeden 7000 kişilik bir Nogay kitlesinin Tuna nehrinin karşı kıyısına, Dobruca'ya kaçması ile oluşmuştur.[154]

1854 yılındaki Kırım Harbi ile Rus Çarı ve hükümetinin Kırım Tatarlarından özellikle sahil kesiminde topyekün kurtulma düşüncesi harekete geçti. Çar II. Aleksandır'ın emriyle sahilde yaşayan müslümanların içeri vilayetlere göç ettirilmesine çalışıldı. Bununla Kırım'ın Yalıboyu sahilinin zengin toprakları da ele geçirilmesi amaçlanıyordu. Kırım harbinden sonra ekonomik olarak darbe yemiş halkın üzerine birde taşıyamayacakları ilave vergi yükü de getirilmişti. Diğer taraftan, bu yıllarda serfliğin kaldırılması üzerine, Kırım'ın asıl yerlileri olan Tatarların da toprak talepleri olmuş; "beklenildiği gibi" reddedilmiş fakat isteyenlere Orenburg vilayetine göçmeleri teklif edilmişti. Bütün bu gelişmeler üzerine 1860-1862 yılları arasında tekrar büyük bir göç dalgası oluştu. Bu göçe Nogaylar da katılmıştı. Çar II. Aleksandr bu göçü, istenmeyen unsurlardan kurtulunan "mutlu bir olay" olarak görmekte ve göçe engel olabilecek her türlü tedbire karşı çıkmaktaydı.[155] Göçü teşvik için Rus memurları meydanlarda

---

153 Williams, Brian G., The Crimean Tatars, The Diaspora Experience and the Forging of a Nation, Brill, Londra, 2001, s.141

154 V.E. Vozgrin, Istoricheskie Sud'by Krymskikh Tatar. Moscow; Misl. 1992. p. 309.; Markevich. Op. cit. No. 6. p.392; Andrei Popovich. The Political Status of Beserabia. Washington DC; School of Foreign Service, 1931, p.25; Aktaran Williams, a.g.e., ss.142-143

155 Kırımlı Hakan, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.14.

Türkiye'ye gitmeye müsaade fermanını okutuyorlardı. Hatta bunu, Gözleve'de olduğu gibi davul çaldırarak ilan ediyorlardı.[156] Bu göçmen kitlesinin mevcudu 231.117 kişi olarak kayıtlarda gösteriliyorsa da, kaydolmadan gidenler hesaba katıldığında rakamın çok daha fazla olabileceği ortadadır.[157]

1850'lerin sonunda, tren yolu tesisi maksadıyla, Dobruca'da bulunmuş olan İngiliz mühendis Henry Barkley, bu sırada Kırım'dan bu bölge yoluyla meydana gelen göçlerin tanığı olmuştur. O'nun aktardıklarına göre, Kırım Savaşı'nda ihanetle suçlanıp cezalandırılmaktan kaçan yüzbinlerce Kırım Tatarı çok kötü koşullarda, sayısız insanını hastalık ve açlıktan kaybederek, tıka basa dolu teknelerle denizden ve karadan Dobruca ve Köstence'ye, Osmanlı topraklarına akın etmişti.[158]

1860-61 göçünden sonra Çarlık hükümeti vakıflara el koydu ve Türk-Tatar toplumuna kültürel anlamda, bir taraftan Türk okullarına, diğer yandan da camilere karşı olmak üzere iki koldan tekrardan taarruza geçti. Hükümet modern okullarda Tatar dili ile eğitim görme imkânını ortadan kaldırdı. Ancak ilk mekteplerde, din adamlarının elinde yerel dille dini eğitim verilebilecekti. Bu durum imamların halk üzerindeki tesirini artırmış, okul çağındaki bilgiye muhtaç insanların eğitim ve öğretimini, öğrettikleri taassuptan başka bir şey olmayan bu din adamlarına bağlı kılmıştı. Eğitim Bakanlığı programı ile hedef alınan şey; yurdun hudutları içindeki Rus olmayanların hepsini Ruslaştırmak, birleştirmekti.

1874 yılında sonraki göçlere etkisi olacak yeni bir gelişme meydana geldi. Kırım Tatarlarına zorunlu askerlik yükümlülüğü getirildi. Bu tarihe kadar Kırım

---

156 Gözaydın Ethem Feyzi, a.g.e., s.85

157 Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Cilt 35, s. 308, Levitski, s. 620; Aktaran Gözaydın E.F. a.g.e., s.85

158 Barkley, Between the Danube and the Black Sea, ss. 228-229, aktaran King Charles, a.g.e., s.206-207

Tatarları zorunlu askerlik hizmetinden muaf olmakla beraber gönüllülük esasına göre özel Tatar birlikleri Çarlık ordusunda mevcuttu. Çar'ın koruması olarak görev yapan ve vasıfları ile takdir gören Kırım Tatar Hassa Muhafız Bölüğü 1827-1863 yılları arasında görev yapmıştı. Daha sonra yine Çar'ı korumakla görevli özel süvari koruma birliği de 1890 yılına kadar görevdeydi[159]. Ancak bunlar önemsiz ve küçük örneklerdi ve tüm toplumun buna hazır olduğunu göstermiyordu. Nitekim aldıkları kültürel ve dini terbiye ile yetişmiş gençlere, Rus ordusunda hizmet etmek ve hele soydaşlarına, dindaşlarına karşı muharebeye girmek mecburiyeti hissetmek çok ağır gelmişti. Aynı duygular bu gençlerin ana ve babalarında daha da ağır bir acı ve hüzün yaratıyordu. Ayrıca askerde domuz eti yeme ihtimali ve dini ibadetlerin yapılamaması korkusu ilave nedenlerdi. Bu gelişmelere katlanamayan aileler göçmeye koyulmuş veya göç için hazırlanmaya başlamıştı.

Kırım Tatarlarının Türkiye'ye göç etmelerinin nedenleri ve onları göçten alıkoymak için İç İşleri Bakanlığı Bölge Müdürü Kosakovski bir rapor hazırladı. Bu rapor birçok değerlendirme ve teklifleri içeriyordu. Bu tekliflerin tetkiki için İç İşleri Bakanlığı 1876'da bir komisyon kurdu. Devrin Tavrida valisi bu komisyonun raporu uyarınca, Kırım Tatarlarının durumlarının iyileştirilmesi için ilgili bir komisyonun kurularak, faaliyete geçmesi için girişimde bulunmuşsa da, 1877 yılında Osmanlı Devleti ile patlayan savaş buna imkân tanımadı. Harp sırasında Kırım Tatarlarına karşı duyulan itimatsızlıktan doğan baskının şiddeti de gittikçe arttı. Savaş bittikten sonra iyileştirme komisyonu teşebbüsü canlandırılmak istendi ancak başarılı olunamadı.

Tüm bu gelişmeler sonunda, herşeyden ümidini kesen Tatarlar 1890'da tekrar kitleler halinde Osmanlı topraklarına göçe koyuldular. 1891'de en yoğun hale gelen bu göçte, tahminen 18-20 bin kişinin göç ettiği sanılıyor. Bu defa topraksızlarla beraber özel mülk sahipleri de göç etmeye başlamıştı. Çünkü büyük

159 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.36

arazi sahiplerinin baskıları, zorunlu askerlik hizmeti nedenleri de devreye girmişti. Göç edilirken evler, tarlalar ve hayvanlar çok ucuz fiyatlardan elden çıkarılmıştı. Meydan gelen toprak yağmasından en çok büyük toprak sahibi olan Rus zadegân (asiller); diğer malların yağmasından da spekülâtörler faydalanmıştı.[160]

1897 yılında Tavrida vilayetinin nüfusu 1.477.790 kişiydi ve bunun yüzde yetmişini Ruslar oluşturuyordu. Tatarların sayısı ise yüzde 13, takriben 195-200 bin kişiydi[161]. Böylelikle takriben 120 yılda Tatarlar kendi vatanlarında küçük bir azınlık konumuna gelmişlerdi.

Gaspıralı İsmail bu yıllardan itibaren, özellikle 1902'deki göçe yönelik tekrar ortaya çıkan isteklere karşı koydu ve önlemeye çalıştı. Gaspıralı bunun için pasaportların alınması güçlüğünü, aşılacak coşkun denizin merhametsizliğini, gemilerde türlü hastalığı, zorluğu, gidilecek yerlerdeki tabiatın ve iklimin başkalığını, oralarda beklenilen hazırlığın yetersizliğini hatırlatıyor; bu nedenle önceki göçlerdeki gibi, çekilecek sıkıntıları, görülecek ziyanları ve verilecek kurbanları açıklıyordu. Vatandaşlarının malını, mülkünü, tarlalarını akılsızca bırakıp gitmelerine karşı; "*Aziz kardeşler, satmak kolay, almak güçtür, Gitmek kolay, dönmek güçtür. Yıkılmak kolay, kalkmak güçtür."* diyerek, göçlerin önüne geçmeye çalışıyordu.

Nitekim 1902-1914 yılları arasında göç hareketleri, Tercüman gazetesi ve İsmail Bey'in etkisi ile öncekiler gibi kitleler halinde değil ancak tek tük ve ferdi düzeyde gerçekleşmiştir.

Sovyet Devrimine kadar süren kitle göçleri, Kırım Tatar tarihinde en belirleyici ve aynı zamanda en yok edici bir olgu olmuştur. Kemal Karpat

---

160 Gözaydın Ethem Feyzi, a.g.e., s. 93.

161 Dr. Özenbaşlı, a.g.e., s.106; aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e. s.16.

tarafından yapılan bir tahmine göre 1783-1922 yılları arasında Kırım'dan göç eden Tatarların sayısı 1.800.000 idi.[162] Birçok çeşitli nedenle göç edenlerin sayısının gerek Rus, gerekse de Osmanlı kaynaklarında güvenilir bir doğrulukta verilememiş olması yüksek bir ihtimaldir. Ancak büyük oranda doğru kabul edilebilecek olgu, 19 uncu yüzyılda göç edenlerin sayısının kalanlardan fazla olmasıdır.

Sonuçta, Kırım'ın 1783 yılında ilhakından Birinci Dünya Harbi'ne kadar geçen 131 yılda, yapılan siyasi, ekonomik baskıların, halkın topraklarına ve her türlü haklarına yönelik istismarların etkisiyle; kimi zaman duraklayarak, kimi zaman yeniden alevlenerek devam edegelen göçler ile 1914 yılında, Kırım'daki yüksek orandaki Tatar nüfusundan ancak 238 bin kişi kalmıştı[163] .

2.5.2. Rus İşgali Altındaki Tatar Toplumundaki Eğitim Durumu

Kırım'daki geleneksel okul sistemi, mektepler (mekteb-i sıbyan) ve medreselerden oluşmuştur. Rus ilhakının gerçekleştiği 1783 yılında Kırım'da 1531 cami, 21 tekke, 25 medrese ve 35 mektep bulunmaktadır. Bu kurumların kontrolü tamamen ulemanın elindedir.[164] Mektep ve medreseler, tamamen Kırım Tatarlarının vakıf gelirleri ve bağışlar gibi kendi kaynaklarından finanse edilmektedir.

Ancak, mekteplerin genel durumu ise oldukça geri kalmış bir durum sergilemektedir. Mektep mahalli molla veya imam tarafından idare edilmekte ise de ders okutmak işi onun yardımcısı olan, çoğunlukla kıdemli mektep talebelerinden veya medrese talebelerinden seçilen "halef" tarafından yerine getirilmektedir. Çoğu zaman ne molla ne de halef pedagojik bir eğitim görmemiştir. Bunun da ötesinde,

---

162 Karpat Kemal, Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics (Madison-Wisconsin, 1985), s.66

163 A. Özenbaşlı, a.g.e., s. 107-108; Aktaran Gözaydın E.F., a.g.e., s.94

164 Fisher Alan, Kırım Tatarları, Çev.Eşref B. Özbilen, İstanbul 2009, s. 113; Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Ankara, 2010, s. 27.

molla veya halefin sadece yarı okur-yazar olmaları da sık görülen durumlardan olmuştur.[165]

Geleneksel mekteplerde standart bir müfredat işlenmemiş; din dışı konular, hatta yazı yazma dahi öğretilmemiştir. Mekteplerde derslerin çoğu öğrencilerin içeriğini çok az öğrenip anladığı ders konularının ezber ve tekrar edilmesi ile geçmiştir. Kitaplar ya Arapça ya da Arapça sözlerle dolu Türkçe olduğu için öğrenciler tarafından büyük oranda anlaşılamamıştır. Bununla birlikte, hocaların çoğunun Arapça'yı iyi bilmemesi ve anlamaması da ilginç bir tespittir. Derslerin edebi Türkçe veya Tatar şivesinde olmaması, öğrencilerin kendi dillerinde okuma yazma öğrenememesine neden olmuştur.[166]

19 uncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kırım'da 15 kadar medrese olduğu görülmektedir. Bahçesaray içindeki üç medreseden (Zincirli Medrese, Orta Medrese ve Han Medresesi) Zincirli Medrese, İslam Dünyasında ün yapmış, Kırım'daki en büyük ve varlıklı medresedir.

Rus idaresi altındaki Türk-Tatar topraklarındaki medreseler Kırım Hanlığı devrine göre korunamamış ve bu bozuluşun şekli genel olarak Osmanlı medreselerine benzemiştir. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve zorluklar, medreselerin gerek bina, araç ve gereç gibi maddi konular açısından olsun, gerekse eğitim içeriği, öğretimle ilgili talimat ve gelenekler ile öğretmenlerin kalitesi açısından olsun, yıpranmasına neden olmuştur. En önemlisi de, medreselerde sadece dini eğitim verilmesi ve akli bilimlerden uzaklaşılması, mühendislik, tıp ve hukuk gibi toplumun ihtiyaç duyduğu sahalarda ehil insan yetişememesine neden olmuştur. Verilen dini eğitim de sadece Arapça ve Farsça'ya dayanmış, ezberlenerek

---

165 Lazzerini, ss. 178-181.

166 Kırımlı Hakan, a.g.e, s. 28.

öğrenilmiş ve tahsil süresi oldukça uzun sürmüştür.[167] Sonuçta ana dilde okuma yazma öğreten dersler verilmemiştir. Medresede on yıldan fazla okuduğu halde, Türkçe tek bir kitap veya yazı okuyamayan öğrencilerle karşılaşmak şaşırtıcı olmamıştır.[168]

Tatar eğitimini Müslüman ulemanın tekelinde bulundurulmasına müsaade edilmiş ve bununla kültürel olarak gelenekselcilik Çarlık hükümetleri tarafından desteklenmiştir. Bu durumdaki mektep ve medreselere, Müslüman halkı pasifize ettikleri gerekçesiyle Rus yönetimince yararlı bir gözle bakıldığı ifade edilebilir. Bu politika ile toplumun aydınlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte, medreseler başka bir açıdan tabandan destek bulmuştur. Medreseler, geleneksel olarak dindar olan halkın, yabancı ve İslam dışı bir toplum ve kültürün içinde, "dar-ül harp" koşullarında yaşamasının endişelerini yansıtan kurumlar olmuştur. Halk kendi benliğini koruma içgüdüsüyle Rus olan ve Rus tarzını yansıtan her şeyden uzak durmayı bir çare olarak görmüş ve Rus etkisinden tecrit olunmuş bir eğitim sisteminin, öz kimliklerinin korunması için gerekli olduğunu düşünmüştür.

Rus dilinin öğrenilmesinin reddedilmesi, akli bilimlerden uzak kalınmasına ve Ruslarla her türlü temasın en alt düzeyde tutulmasına yol açmıştır. Bu da Kırım Tatarlarının Rus devlet ve toplumu ile entegre olmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bu durum bir bakıma, statükoyu çaresiz bir şekilde muhafaza etmeye çalışarak zamana karşı oynamakla eş anlamlı olmuştur. Sonuçta bu izolâsyoncu tutum, Tatarların hayatını her alanda geri, köhne, fakir ve rekabet edemez bir duruma

---

167 Saray Mehmet, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, Ankara, 2008, s.35

168 Altuk Fevzi, "Kırım Medreseleri", Kırım Mecmuası, No. 10 (1918), s. 188; Aktaran Saray M. , a.g.e., s.35

getirmiştir. Ağır ve ezici sosyal atmosfer, içinde yaşayan insanları göçe teşvik eden bir rol de oynamıştır.

Kırım Tatarları için özel olarak ilk Rus Okulu 1827'de Akmescit Lisesi bünyesinde ayrı bir bölüm olarak açılmıştır. Ancak çocuklarının Ruslaştırılacağı korkusu taşıyan Tatarlar bu okula yeterince ilgi göstermemiştir. Öyle ki, 1843 yılına kadar bu bölümden sadece 11 öğrenci mezun olmuştur. Yetkililer tarafından bu okulu halka sevdirip benimsetebilmek için gayret gösterilmişse de bütün çabalar sonuçsuz kalmış ve okul 1859'da kapatılmıştır. Benzer şekilde Bahçesaray ve Karasupazar'daki yerel Rus kilise okullarında da özel sınıflar açılmıştır. Ancak bu girişimler de Tatarların ilgi göstermemesi üzerine aynı akibete uğramıştır.[169]

II. Aleksandr'ın çarlığı döneminde, 1861-1876 yıllarındaki yenilenme hareketleri devrinde, Tatarlar için "Rus-Tatar Okulları" denilen Batı tarzı okullar açılmaya başlanmıştır. 1905'e kadar bu okulların sayısı 34'e, öğrencilerinin sayısı da 988'e çıkmıştır.[170] Rus-Tatar okullarına öğretmen yetiştirmek maksadıyla, 1871'de Akmescit'te "Tatar Öğretmen Okulu" açılmıştır. Rus-Tatar okulları ve Öğretmen Okulu, Kırım Tatarlarının modern bilimlerle tanışacağı yegâne yerler konumuna gelmiş ve yetişen gençler Rus dili ve kültürü aracılığıyla Rus ve Batı dünyasını ve fikir akımlarını öğrenmeye başlamıştır. Böylelikle, eski geleneksel sosyal yapının dışına çıkabilmiş, ancak millî bilince sahip bir aydın zümresi yetişmeye başlamıştır. İdarenin modernleşen devlet mekanizmasında istihdam edebileceği, devlete bağlı, "Ruslaşmış" eğitimli insan yetiştirme politikasının, devlet için zararlı ve istenmeyen bir yönü de böylece belirginleşmiştir. Bu beklenmeyen etki Batı'dan nüfuz eden fikir akımları sayesinde oluşmuştu ve Tatarlar içinde ileriki yıllarda etkin olan, milliyetçilik başta olmak üzere liberalizm ve sosyalizm gibi akımların yayılmasında da etkili olmuştur.

---

169 Kırımlı Hakan, a.g.e., ss. 33-34.

170 Kriçinskiy II, ss.6-7, 18.; Aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e., s.34

Ekonomik, ticari, hukuki ve tıbbi bilgilerden yoksun; özellikle fen bilimlerinden büyük oranda habersiz olan Tatarların maddi kalkınmalarını sağlayacak ve kendilerini savunacak maddi ve kültürel güce kavuşmaları mümkün olmamıştır. Rus yönetimi altındaki Müslüman halkın asimile olmaması ve hayat standartlarının çağlarındaki medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için eski usul eğitim sisteminin değişmesi elzem hâle gelmiştir. 1867'ye kadar Kırım okulları üzerindeki ulema kontrolü nedeniyle, bu değişimin gerekliliğinin ilk farkına varış Kırım'ın dışında başlamıştır. Müslüman Tatar eğitiminde değişiklik yapılması yönündeki ilk fikirler 1850'li yıllardan itibaren Kazan Tatarları arasında görülmüştür. Kazanlı Şehabettin Mercani, Müslümanlık gelenek ve kültürüne sadık kalınması ile Rusça öğrenmek arasında bir tezat olduğunu savunmuştur. O'na göre İslamiyetin hayatta kalabilmesi modern dünyaya ayak uydurmasına bağlıdır.[171] Kırım'da ise, eğitimde reforma derinden inanmış olan ve bu konuda etkili bir programla teşebbüse geçen ilk aydın İsmail Gaspıralı olmuştur.

2.6. Uyanış ve Reform Düşüncesinin Öncüleri

İlk reform düşünce ve çalışmaları eğitim alanında, daha açık ifadesiyle geriliğe ve cehalete neden olan "eski düzen eğitime" tepki olarak ve Kazan'da aydın görüşlü mollalar ile başlamıştır. Bu kapsamda ana tartışma konu pozitif bilimlerin medrese tedrisatı içine tekrar dâhil edilmesi yönünde olmuştur. Uyanış hareketlerinin ilk öncüleri arasında Tatar entelektüel canlanışında ve İslamın açık görüşlü ve modern bir şekilde yorumlanmasına dayanan İslami bir literatürün oluşmasında etkili olan Abdünnasır Kursavî, Abdül Kayyum Nasırî, Şihabettin Mercani ve Hüseyin Feyizhani önde gelmektedir.

1771-1812 yılları arasında Kazan'da yaşamış olan Abdünnasır Kursavî bütün düşüncelerini İslam dünyası için ortaya koymuş, bazı İslamî bilgilerle ilgili

[171] Serge Zenkovsky, "Rusya'da Pan-Türkizm ve İslamiyet", (Cambridge, Mass., 1960), s. 24-25; B. Spuler, "Müslüman Dünyası", cilt 2, s.92.

zaman içinde oluşmuş batıl denebilecek saplantılara savaş açmıştır. Dolayısıyla Çarlık yöneticilerinin desteğindeki Kadimci (Tutucu)'ların saldırılarına maruz kalmıştır.[172]

1825- 1902 yıllarında yaşamış olan Abdül Kayyum Nasırî de, hakkında yazı yazanlara göre ansiklopedist kabul edilmesi gereken; aynı anda öğretmenlik, yazarlık, gazetecilik, tarihçilik, etnografık, folklor araştırmacılığı gibi değişik dallarda çalışan aydın bir düşünür ve yenileşmeci idi.[173] Nasırî'nin 1896 yılında "Tanğ Yıldızı" adlı bir gazete çıkarmak için yaptığı resmi başvuru hükümet tarafından geri çevrilmişti.[174] Nasırî'ye göre geri kalmışlıktan kurtulmak için sadece eğitim öğretimin yanında insanın ahlâkî yönden de kendini geliştirmesi önem arzediyordu.[175]

İdil-Ural bölgesinden kaynaklanan bu ilk yenileşme çalışmalarında en çok tanınan ve taraftar toplayan, 1818-1889 yıllarında yaşamış reformcu Şihabettin Mercanî idi.[176] Bir ilâhiyat bilgini olan Mercani, modern, pozitif bilimlerin medrese müfredatına dâhil olması için çalışmıştı. Ayrıca Müslümanların vatandaşlık haklarından yeterince yararlanabilmeleri için Rusça öğrenmeleri gerektiğini vurgularken, öz lisanın da saf ve temiz tutularak muhafaza edilmesini önermişti. Mercanî dini bir akıl yürütme ile Rusça ve pozitif bilimleri öğrenmenin gerekli olduğunu savunmuş ve İslamın bilgi kazanmayı sağlayacak yabancı dillerin öğrenilmesine karşı olmadığını ispatlamaya çalışmıştı. *"Başka bir milletin*

---

172 Hablemitoğlu Necip, "Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri", Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s.43,

173 Abdül Kayyum El-Nasırî için bakınız Quelquejay, "Abdül Kayyum El-Nasırî 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı", Çeviren Bozer Deniz (ODTÜ Yayını 13, 1984), Hablemitoğlu, a.g.e. s.43.

174 Hablemitoğlu, a.g.e., s.35,36

175 Ertürk Fatma, "19. Yüzyılda Tatar Sahasında Ortaya Çıkan Yenilik Hareketleri", Töre Dergisi,

176 Şehabettin Mercanî için bakınız Taymaz, Abdullah Battal, Kazan Türkleri (TKAE Yayını), 1966, s.128, Hablemitoğlu a.g.e., s.43

idaresinde yaşayan bir halk için şu üç şeyi bilmek zaruridir: o milletin dili, yazısı ve mülkiyet kanunları" sözleri ile düşüncelerini özetlemiştir.[177] Halkının cehaletten kurtularak ilerleme yoluna girmesi için dinin doğru şekilde tatbik edilmesi gerektiğini düşünen Mercanî, bunun için herkesin Kuran'ı anlayabilmesi gerektiğini savunuyor, bir bakıma Kuran'ın halkın dilinde olması gerektiğini ima ediyordu.[178] Mercanî'nin pedagojik çalışmaları ceditçi eğitim metodunun temelini oluşturmuştur.

Mercanî'nin öğrencilerinden, medreselerin Avrupa'daki okullar gibi düzenli bir programa sahip olması ve müfredatında çeşitli bilim dallarının olması gerektiğini savunan Hüseyin Feyizhâni (1828-1866) de hocasının yolunda medreselerin ıslâhına yönelik çalışmalarda bulunmuştu. Feyizhani 1850'de kaleme aldığı "*Islâhül Medâris"* (Medreselerin Islahı) adlı yayınlanmamış eserinde medreselerin müfredatına pozitif bilimlerin de alınmasını ve Avrupa modeline göre bir Tatar medresesi açılmasını teklif etmiş[179] ve hocası Mercanî ile beraber bunu gerçekleştirmek için mücadele etmişti. Ayrıca Rusya Müslümanları için bir gazete yayımlama girişiminde de bulunmuş ancak bu talebine yönetimce izin verilmemişti.[180]

Bahse konu Kazan Tatarı aydınlanmacı ve reformcular şüphesiz Gaspıralı üzerinde etkide bulundular. Ancak onların gerçekleştiremediği işleri, Gaspıralı İsmail Bey gerçekleştirdi. Onların açmazı, hem yönetim, hem de yerel mollalar ve zengin Tatar zümresinin desteğini aynı anda alamamış olmaları idi. İsmail Gaspıralı

---

177 Mercani Şihabettin, Mukaddime (Kazan, 1883), s. 390, Aktaran Yuzeyev Aydar, "Ceditçilik İdeolojisi: Tarihi ve Bugünü", (Bu Makale Kazan'da yayınlanan Ğasırlar Avazı/Eko vekov dergisi No:3/4'de (2003) 126-135 sayfalar arasında yer almış olup, Rusça'dan Türkçe'ye Rozaliya Garipova tarafından tercüme edilmiş ve Hakan Kırımlı Başeditörlüğü'nde 2004 yılında yayınlanan "İsmail Bey Gaspıralı İçin" adlı eserde 239-253 sayfalarda yayınlanmıştır)

178 Ertürk Fatma, a.g.e.,

179 Devlet Nadir, "Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı", Başlık Yayın Grubu, İstanbul, s.56, Yuzeyev Aydar, a.g.e., s.242

180 Hablemitoğlu, a.g.e., s.44

ise, devletin desteğini almasa bile, engellemesini çok akıllı bir strateji ile aşmasını bilmiş; ama bundan daha önemlisi, Tatar zenginlerini, ileri gelenlerini amaçları doğrultusunda seferber ederken; din adamları ve mollalardan önemli bir kesimi de ikna edebilmiştir.

2.7. İsmail Gaspıralı ve Millî Uyanış'ın başlaması

Gaspıralı Kırım Türklerinin modern kültür tarihinde çok büyük bir rol oynamıştır. Onun önemini net olarak ortaya çıkartan işleri; eğitime getirdiği reform ve yenilikler, hem Rusya Müslümanları hem de diğer Müslüman halklar için getirdiği yeni, modernist ve evrensel bakış açısı ile genelde Rusya Türklerinin, özelde ise Kırım Tatarlarının kültürünü canlandırmak için yaptığı çalışmalardır. Gaspıralı hiçbir zaman milliyetçi olmamış veya bunu dile getirmemiştir. Bununla birlikte, dolaylı olarak milletinin etnik bağlarının güçlenmesine neden olmuştur. O adeta, tüm bu proje ve çalışmalarına kendini adamış ve tüm ömrünü milletinin geleceğine hizmete vakfetmiştir.

İsmail Gaspıralı'nın hayatını çocukluk, arayış ve hazırlık, eğitimcilik ve gazetecilik ve siyasi düşüncelerini daha açık hale getirdiği 1905 Devrimi sonrası dönem olmak üzere dört döneme ayırabiliriz. Arayış ve hazırlık dönemi Moskova'da askeri okul yıllarını, Paris ve İstanbul'daki yıllarını kapsar. Gaspıralı'nın İstanbul'da gazetelere makale yazmaya başlaması ile başlayan ve Kırım'daki çalışmaları ile devam eden zaman dilimi arayışın yoğunlaştığı ve edinilen fikrî ve kültürel birikim sonucu ciddi hazırlık yılları olarak değerlendirilebilir. Gaspıralı 1883 yılında Tercüman gazetesini çıkarmaya başlamasıyla asli faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde gazeteciliğin yanısıra eğitimin yaygınlaştırılması, yeni metodlarla daha etkin ve yararlı hale getirilmesi için canla başla çalışmıştır. 1905'ten sonra gazetecilik çalışmalarını kadınlara ve çocuklara yönelik de olmak üzere, daha milliyetçi ve siyasî bir çizgide genişletmiş;

Rusya'da Türk Kongrelerinin toplanması çalışmalarına önemli katkılar sağlamış, Müslüman İttifakı Partisi kurulması için etkin olarak çalışmış ve nihayet Mısır Kahire'de Dünya Müslümanları Kongresi toplanması için büyük gayret göstermiştir. Daha genç bir yaşta, en verimli zamanında yakalandığı akciğer hastalığından kurtulamayarak 1914 yılında vefat etmiştir. İsmail Gaspıralı'nın hayatı sonraki kısımlarda, tarihi akış metoduna uygun olarak verilecektir.

2.7.1 İsmail Gaspıralı'nın Çocukluk, "Arayış ve Hazırlık" Yılları

İsmail Gaspıralı 1851 yılında Bahçesaray'ın güneyinde yakın bir mesafede olan Avcıköy'de doğdu. Babası Yalta şehrine bağlı Gaspıra köyünde doğduğu için Gaspıralı anlamına gelen "Gasprinskiy" lâkabını almıştır. Babası asalet ünvanı verilmiş bir türcüman, annesi de bir mirza ailesine mensuptu. İsmail Bey üç yaşındayken ailesinin Bahçesaray'a yerleşmesi üzerine, hayatında önemli bir yer tutan ve mekânı olarak adlandırdığı bu şehirde ilk çocukluk yıllarını geçirdi ve eğitimine burda geleneksel Müslüman mektebinde başladı, alfabeyi de Hacı İsmail Efendi'den öğrendi.

On yaşında iken Akmescit Rus Okuluna girdi; iki yıl burada okuduktan sonra Varonej şehrindeki askeri okula yazıldı. Bu okulda fazla kalmadı ve nakil yoluyla Moskova Askeri Lisesi'ne (Milyutin Gimnazyumu) girdi. Burada 1864-1867 yılları arasında üç yıl eğitim aldı. İsmail Bey bu yıllarda "Moskovskie Novosti" ve "Russkiy Vestnik" gazeteleri redaktörü olan Slavofil M.N.Katkov'la evinde kalacak kadar yakın oldu. Hatta onun evinde Turgeniev ile tanıştı.

Böylelikle daha genç yaşta Rus dili ve kültürüne vakıf oldu. Bu şekilde geleneksel İslâm kültürü üzerine Rus ve dolaylı yoldan batı kültür ve anlayışına da nüfus etti. Başta Katkov'a hâkim olan şovenizm ruhu ile Moskova'daki Pan-Slavist ve Rus milliyetçisi hava ve görüşlerle birlikte, buradaki diğer tecrübeleri, İsmail

Gaspıralı'nın ilerideki düşünce temellerinin şekillenmesinde şüphesiz rol oynamıştır.

Okuldaki yakın arkadaşı Litvanya Tatarlarından Mustafa Davidoviç ile birlikte Girit İsyanı ile meşgul olan Osmanlı Ordusu'na katılmak için gizlice Odesa üzerinden Türkiye'ye gitmeye teşebbüs etti. Ancak sonraki hayatları boyunca dost kalacak olan, ruhları millî hislerle dolu bu iki genç Odesa'da yakalanarak evlerine gönderildi. Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu ilk delicesine cesur davranışını şöyle anlatmıştır. *"Çocukluğunda Türkler'e yardım için evinden kaçmış, Volga üzerinde bir sandala binerek İstanbul yollarına çıkmıştı. Küçücük genç ruhunun Türk'e yardım için bu atılışını bütün ömründe en son nefesine kadar devam etti"*[181]. İsmail Bey'in Rus Askeri Okulu'ndaki eğitim hayatı da böylece son buldu.

Bahçesaray'a dönen İsmail Bey, henüz 17 yaşındayken buradaki tarihi Zincirli Medrese'ye öğretmen olarak girdi ve Rusça dersleri vermeye başladı. Bir yıl sonra da Yalta'nın Dereköy okuluna tayin oldu. 1871 yılına kadar süren bu öğretmenlik hayatında kendi kendini yetiştirmeye devam etti. Rusça öğretmeni olmasına rağmen öğrencilerine daha ziyade Türkçe öğretmeye çalışmıştır[182]. İsmail Bey bu dönemde yoğun olarak Rus edebiyatı ve özellikle Dmitriy İ. Pisaryov ve Nikolay G. Çernışevskiy gibi Rus batıcıları ve popülistlerinin eserlerini okumuştur[183]. Gaspıralı ayrıca geleneksel medreselerin durumunu da, bizzat içinde bulunduğu medrese tecrübeleriyle yakından inceleyerek anlama şansını bulmuş; geleneksel İslâmî kültürün, tutucu çevrelerin de etkisiyle, halkı nasıl cahil, köhne, uyuşuk ve hareketsiz bir konuma düşürdüğünü; bu gidişle gelişmiş Rus sosyal yapı ve kültürü ile mücadele edemeyen Tatar halkının göç etme veya yok olma seçeneklerinden başka şansı kalmadığının bilincine varmıştır. Bu bilinç, ileride başlatacağı yeniden doğuş konseptinin ana damarını oluşturmuştur.

---

181 Hablemitoğlu Necip, Gaspıralı İsmail, İstanbul 2006, s. 17.

182 Cafer Seydahmet Kırımer, Gaspıralı İsmail Bey, s. 15.

183 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.38

İsmail Bey'in aklındaki bir Osmanlı Türk subayı olmak hayali bitmemişti. Ancak Osmanlı ordusunda subay olabilmek için iyi Fransızca bilgisi gerektiğini duymuştu. Bu nedenle önce Viyana, Münih, Stutgard üzerinden tren yolu ile Paris'e gitti. Henüz çok genç yaşta, 21-21 yaşında, kendi çalışması ve gayreti ile Paris'te iki yılı aşkın bir süre kaldı. Burada hem Fransızca öğrendi, hem Batı fikir akımları hakkında yakından bilgi edinme şansı buldu. İsmail Bey burada Rus yazarı İvan Sergeyeviç Turgenyef'in yanında sekreterlik ve daha sonra ilave olarak bir ilan şirketinde tercümanlık yaparak hayatını kazandı.[184]

İsmail Bey Paris' vardığı sırada Paris; Komün denemesinden sonra Paris'in merkezi hükümetçe kanlı bir şekilde ele geçirilmesi ile sonuçlanan olaylardan yeni çıkmıştı ve Paris'te sıkıyönetim yürürlükteydi. İsmail Bey burada, çeşitli zorluk ve sıkıntılarla uğraşmanın yanında; Batı medeniyetini yalnız güzellikleri ile değil, en çirkin yönleri ile de tanıma şansını elde etti. Nitekim buradaki inceleme ve izlenimlerini İstanbul'da basılmış olan "Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene" adlı eserinde anlatmıştır.[185] Gaspıralı'nın o zamanlar Paris'te bulunan "Genç Osmanlılar" ile bir araya gelerek tanışma, sohbet ve tartışma imkânı bulup bulmadığı konusunda bir bilgi bulunmamakla beraber, kanaatimce en azından orada çıkan Genç Osmanlı yayınlarını takip etmiş olması normal karşılanmalıdır.

İsmail Bey Fransızcasını geliştirdikten sonra 1874 yılında plandığı gibi İstanbul'a geldi. Burada devlet dairesinde memur olan amcası Halil Efendi'nin yanında bir yıl kaldı. Bu süre içinde subay olabilme amacıyla yoğun bir gayret içinde oldu, başvurmadığı makam ve kapı kalmadı; ancak başarısız oldu. Hatta devrin Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'nın İsmail Bey'in talebini Rus Büyükelçisi

184 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., s. 19; Yusuf Akçura, Türk Yılı, 1928, s.338

185 Kırımer Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul 1934, s. 19;

İgnatief'e danıştığını ve olumsuz yorumlar alınca da kabul edilmemesini sağladığını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.[186]

İsmail Bey'in Osmanlı subayı olma hayalleri gerçeğe dönemedi ancak bir yıl İstanbul'da kalarak Osmanlı Türkçesi'ne de iyi bir şekilde vakıf olduğu gibi; arta kalan zamanlarında buradaki kitap ve matbuatı sıkı bir şekilde takip ederek, Osmanlı Sistemini, devletin dış dünya ile olan ilişkileri ve durumu ile iç durumunu inceledi. Bu çerçevede, en dikkatini çeken konu *"Türk unsur haricindeki unsurların Türkiye'nin zenginliğini istismar ettikleri, Türk'ün sanayi ve ticaretten uzak kaldığı ve memur olma hastalığı içinde olduğuydu".*[187]

İstanbul'un İsmail Bey'in hayatındaki diğer önemli bir konu, İsmail Beyin gazetecilik ve yazarlığa burada başlamış olmasıdır. Burada hayal ve kurgu katarak yazdığı mektuplar Moskova ve Petersburg'da çıkan Rus gazetelerinde basılmıştır[188].

1875 yılı kışında Kırım'a dönen İsmail Bey takriben üç yıl belirli bir işle meşgul olmamış; ancak O, bu sırada Türk kültür ve tarihini incelemiş, Tatarların çeşitli sosyal tabakalarına girerek sosyal tetkiklerde bulunmuştur. Ayrıca döndükten sonra 1877 yılında bu dönemde yaptığı ilk evliliği iki yıl sürmüştür.[189] İsmail Bey'in bu dönemi, halkına yönelik inceleme ve tetkiklerle geçirmesinin yanında, 1878 yılında seçildiği Bahçesaray Belediye Başkanlığı seçimleri için çalışmalarda da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem, nihai çalışmalarına hazırlık yönünden son dönem kabul edilebilir. Bu sırada okuma, inceleme yoluyla kendini geliştirdiği gibi; Belediye Başkanlığı seçim çalışmaları ve Başkanlıkta bulunduğu sürede gerek yerel ve merkezi yönetim, Rus sanat ve yazar insanları, gerekse de önemli ticaret ehli

---

186 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., s. 20; Cafer Seydahmet, a.g.e., s. 24

187 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e. s.24

188 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e. s.24, Necip Hablemitoğlu a.g.e., s. 20

189 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e. s.25

insanlar olmak üzere çevresini, dostluklarını, bilinirlik ve tanınırlığını da genişletme ve en önemlisi halkını daha iyi tanıma imkânı bulmuştur.

1878 yılında Bahçeşehir şehir Dumasına üye olarak seçilen İsmail Bey, önce 1878 yılı Kasım'ında Belediye Başkan yardımcısı olmuş; 1879 Mart'ından itibaren beş yıl Bahçesaray Belediye Başkanlığı yapmıştır. Gaspıralı bu sırada milletini nasıl uyandıracağını ve aydınlanma, modernleşme yoluna sokacağını düşünüyordu. Aradığı yanıtı çok geçmeden buldu, gazete ve matbuat yoluyla bunu yapacaktı. Ancak bu sıralarda geleceğe yönelik çok önemli bir faaliyeti de gerçekleştirmeye başladı. Müslüman Tatar okullarının onarımlarını gerçekleştirmek, öğretmenlerin maaşlarını ödemek, yetenekli ancak maddi gücü olmayan çocukların yüksekokullarda eğitimlerini sağlamak amacı güden, gelir kaynakları hamiyetli ve maddi durumu nispeten iyi Müslümanlara dayanan, Hayır Cemiyetlerinin (Cemiyet-i Hayriyeler) Kırım'ın birçok şehir ve kasabasında kurulmasını sağladı.[190] Bu teşebbüs sadece Kırım Tatarları arasında değil, tüm Rusya Türkleri için de millî uyanış yolunda atılmış ilk önemli atılımı oluşturmuştur.

İsmail Bey bu arayış yıllarına ait hayatı ve düşüncelerine yönelik detaylardan 1905-1906 yıllarında Tercüman Gazetesi'nde yayınladığı "Gündoğdu" hikâyesinde dolaylı olarak bahsedilmiştir. Hikâyedeki Danyal Bey esasında İsmail Bey'dir ve Hikâye, büyük oranda İsmail Bey'in bu döneme ilişkin anılarını içermektedir. Hikâyedeki bu dönemdeki duygu, düşünce ve arayışına yönelik en çarpıcı ibareler şöyledir:

"Milletin haline aşina olmadıkça millete hizmet mümkün olamayacağını anlamasıyla Danyal Bey bu cihette ilim ve marifeti arttırmaya karar verip milletin arasına atıldı. Köy düğünlerinde, derviş ve ulema meclislerinde, beyler ve ağalar ziyafetlerinde, medrese hücrelerinde ve sair her türlü içtimalarda bulunup az

[190] Hablemitoğlu, a.g.e., s. 21

söyleyip, çok dinleyip bir sene kadar ameli dersler aldı. Danyal Bey bir sene kadar gezip dolanıp köy, avul ehlinin, esnaf, tacir, bey ve beyzade sınıflarının hâl ve ahvaline ve ahlaklarına aşina oldu. Her sınıfın yahşi cihetlerini ve uygunsuz hallerini görüp öğrenip millî zâfın neden ibaret ve milletin neye muhtaç olduğunu anlamıştı. Âlim sıfatında cahillerin; kâsip (emekçi), mâhir (usta) sıfatında şarlatanların; karıncabasmaz, takva sıfatında zânilerin (Allahtan korkar görünen zinakârların); halk önünde abdest alıp tenhada namaz kılmazların; kart babaylardan (atalardan) kalmış mal ve mülk sayesinde boştan, kuru ağalık, ümeralık satanların; yirmi yıl tahsilde yatıp yine yazı yazmazların; her şeyden bîbehre olup (hiçbir şey bilmeyip) özünü Eflâtun zannedenlerin kesret üzere bulunduğunu (çoğunlukta olduğunu) görüp hayli meyus (ümitsiz) olmuş idi. Lâkin muhabbet-i milliyesi (millet sevgisi) ve ötkün (keskin) gözü ile milletin sağ olduğunu sezmiş ve görmüş idi. Vücud-ı milleti kara duman gibi kaplamış cehalet köterilse (kaldırılsa) ve kotur (uyuz) gibi vücud-ı milleti lekelemiş çürük kabuklar köçürülse (kaldırılsa) vücud-ı millet taze can bulacağına, kesb-i kuvvet edeceğine (güç kazanacağına) kanaat hasıl etmiş idi. Nişlemeli, işi nereden tutmalı, sönmüş kalpleri ne ile yandırmalı, basireti kesmiş perdeleri ne ile kötermeli (kaldırmalı), gaflet sahrasında serilip kalmış koca bir milleti ne ile ayağa turguzmalı (kaldırmalı)… gibi sualler ile hayli zaman uğraşmıştı.''[191]

2.7.2 İsmail Gaspıralı'nın Eğitimcilik ve Gazetecilik Yılları

Gaspıralı İsmail Bey, gazete çıkarmak üzere ilk teşebbüsünü 1879 yılında gerçekleştirdi. Ne var ki, bu konuda hükümete yaptığı müracatı kabul edilmedi. Ancak İsmail Bey çalışmaların devam etti, 1881 yılında "Tavrida" gazetesine Rusça olarak "Genç Molla" lakabı ile ve ayrıca daha sonra kitap olarak basılacak

[191] Tercüman, 3 Şubat 1906, No 9, Latin alfabesi ile aynen aktaran Orak Bayram, Muradoğlu Nazım, İsmail Gaspıralı'nın"Gün Doğdu" Romanı, "İsmail Gaspıralı'nın Seçilmiş Eserleri-1, Roman ve Hikayeleri, ss.433-434

olan “Rusya Müslümanları” makalelerini yazdı[192]. Bu makaleden Gaspıralı'nın Fikirleri bölümünde detaylı olarak bahsedilecektir.

İsmail Bey, yine 1881 yılında, büyük ihtimalle gazete çıkarmak için uğraştığı ancak alamadığı izin sorunu karşısında aylık dergi kabul edilebilecek ve hemen her ay “Tonguç, Kamer, Yıldız, Güneş, Mirat-ı Cedit, Şafak vs.” farklı adlar altında çıkan 12 risale yayınladı. Bu risaleler uygulamada süreli yayınlardı; ancak resmî izin sorunu nedeniyle teorik olarak münferit yayınlar şeklinde basılmıştı. Bunlarda, bütün Türk-İslam dünyasında kültürel bir canlanma ihtiyacından, Türk Dilinin zenginliğinden, Türk Lehçelerinin birbirine ne kadar yakın olduğundan bahsediyor, özetle büyük bir dil ve kültür birliğine dikkat çekiyordu.[193]

İsmail Bey 1877 yılında evlenmiş ancak bu evliliği eşinin kültür düzeyinin kendi çalışma ve düşüncelerini anlamaktan çok uzak olması nedeniyle iki yıl sonra sona ermişti. İsmail Beyin ikinci evliliği ise 1882 yılında, onun hayatının geri kalanındaki çalışmalarına ve hatta başarısına büyük katkısı olan, Kazan'ın tanınmış eşrafından Akçurinlerden İsfendiyar Bey'in kızı Zühre Hanım ile gerçekleşti. Zühre Hanım İsmail Gaspıralı'ya sadece hayat arkadaşı değil iş ve amaç arkadaşı ve destekçisi de olmuştur. Bu evlilik ile İsmail Bey Kazanlı Türkçü Yusuf Akçura ile de akraba olmuş ve onunla yakınlaşma, fikir alışverişinde bulunma, beraber çalışma imkânı bulmuştur.[194] (Yusuf Akçura Zühre Hanım'ın amcaoğluydu)

Gaflet içine düşmüş büyük bir milleti ayağa kaldırmak için matbuatın büyük bir rol oynayacağı görüşüne ulaşmış olan Gaspıralı, 1879 yılındaki ilk müracaatından sonra, dört yıl ısrarla uğraşarak, müracaatlarını tekrar ederek ve bu maksatla birçok defalar Petersburg'a giderek, 1883 yılında, Türkçe kısmı aynen

192 Kırımer Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, s.23

193 Akçura Yusuf, Türk Yılı, 1928 s.340

194 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., s. 23

Rusça'ya da tercüme edilmek koşuluyla; "Tercüman" gazetesini (Rusçası Prevodçik) yayımlamak için gerekli izni almayı başardı[195].

Cafer Seydahmet Kırımer'e göre bu izin şu nedenlerle verilmişti: 1883 yılı Rus ilhakının 100'üncü yıldönümüydü. Bu bakımdan Türkçe gazete izni, kutlamalar çerçevesinde yerel Tatar halkına verilmiş bir hediye olarak değerlendirilebilir. Böylelikle hala Kırım nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Müslüman Tatarların, Rusya'ya karşı sempatisinin kazanılması istenmiş olmalıdır. Bahçesaray Belediye Başkanı olan, yönetim ve Rus ileri gelenleri ile yakın ve dostane ilişkiler sürdüren, Rus okullarında okumuş, Rus kültür ve diline kendi dilinden çok daha fazla hâkim olan İsmail Gaspıralı'ya yönetim makamlarında oluşmuş olan güven de başka bir nedeni oluşturmalıdır. Ayrıca gazetenin ilk sayısında sadece Rusça çıkan bir makaledeki şu ifadeler de iznin verilmesinin nedenlerine ilişkin bu ihtimalleri destekleyici bir ipucu vermektedir. *"Tam yüz yıl önce 8 Nisan 1783'te düzensizlik ve kanlı olaylar dolayısıyla tamamen mahvolan küçük hanlık dünyadaki en büyük imparatorluğun bir parçası oldu ve bu gücün hâkimiyeti ve adil kanunlarının himayesi altında barışa kavuştu... Diğer halklarla bugünü kutlayan Kırımlı Müslümanlar yüz yıldan beri yararlandıkları bu iyi davranışları inkâr edemezler."*[196]

10 Nisan 1883'ten itibaren çıkmaya başlayan "Tercüman" 1917 yılına kadar yayın hayatına devam etti. Tercüman Kırım'dan başlayarak, Rusya'nın Kafkasya, Kazan, Sibirya, Orta Asya bölgeleri, Çin Türkistan'ı, Osmanlı toprakları, Mısır ve İran'da okunmaktaydı. İlk çıktığında 320 alıcı varken, bu rakam 1885 yılında 1000'i geçmişti.[197] İlk yirmi yıl haftada bir gün yayınlanan Tercüman gazetesi, 1903

---

195 13 Ocak 1882, 6 Mart 1883 ve 12 Mart 1885 tarihli izin belgeleri için bakınız "İsmail Bey Gaspıralı için , Ankara, 2004, s. 229, (Kırım Türkleri Derneği Yayını)

196 Lazerini E.J., İsmail Bey Gasprinskii and Muslim Modernizm in Russia, 1878- 1913, (University of Washington 1973 (basılmamış doktora tezi), 17

197 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s.274

Ekim'inden itibaren haftada iki gün çıkmaya başlamış, 1912 yılından kapandığı 1917 yılına kadar da günlük olarak yayınlanmıştır[198]. Lazzerini'ye göre de, Gazete 1904'e kadar haftada iki gün, 1906'dan sonra haftada üç gün ve 1912'den sonra ise günlük olarak yayınlanmıştır. Gazete 1905 yılında küçük bir isim değişikliğine giderek "Tercüman-ı Ahvâl-i Zaman" ismini almış[199]ve sadece Türkçe çıkmaya başlamıştır.

Yayına başlamasından sonra yirmi yıl içinde bütün Türk dünyası çapında büyük bir yaygınlık ve etkiye ulaşmıştır. Gaspıralı'nın ifadesiyle; *"Dersaadet'in hamal ve kayıkçılarına, Çin'deki Türk devecilerine ve çobanlarına gazeteyi tanıtmıştır. Kazan'da, Sibirya'da olduğu gibi Tebriz ve Horasan'da da Bahçesaray dilini öğrenmeye meyil doğurmuştur."*

"Tercüman"a ilave olarak, 1906 yılından sonra kadınlar için (Rusya Türklerinin ilk kadın dergisi olan) "Âlemi Nisvan", öğrenciler ve öğretmenler için "Mekteb-i Sübyan", bir mizah dergisi olan "Kah kah kah" çıkarılmıştır.

Cafer Seydahmet Kırımer gazete içeriğini Gaspıralı hakkında yazdığı kitabında şöyle anlatmıştır.*""Tercüman", okuyucularının seviyesini yükseltmek için dünyadaki medeni ve ilmî cereyanlardan bahsettiği gibi, ayrıca "Darürrahat Müslümanları", "Kadınlar Ülkesi", "Arslan Kız", "Gündoğdu" gibi romanlar ve çeşitli tarihî, ilmî, edebî mahiyetteki yazılar gazetede ek olarak neşredilirdi.[200]"*

İsmail Gaspıralı, başta Tercüman Gazetesi olmak üzere, basımını gerçekleştirdiği tüm neşriyatla, Rusya Türklerinde millî duyguları kuvvetlendirmek, onlara, kültürel ve tarihi bilgi ve değerleri öğretmek ve bu şekilde dinî ve

198 İsmail Bey Gaspıralı, Ankara, 2001, s. 11 (Kırım Türkleri Derneği Yayını No:4

199 Devlet Nadir, Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı, İstanbul, 2011, s.81

200 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s.85

geleneksel normlar altında yaşayan bu topluma, millî bir bilinç aşılamak için çalışmıştır.

Gazete çıkarmak Gaspıralı İsmail Bey'in amaçlarının sadece birini oluşturuyordu. Aynı zamanda bir eğitim hamlesi yoluyla bir millî aydınlar topluluğu yetiştirilmesi gerekliydi. Bu aydın zümresi tüm toplumun modernleşme yolunda harekete geçirilmesini sağlayacaktı. Ayrıca, okuryazarlığın artırılması ile başta gazete olmak üzere her türlü matbuat vasıtasıyla geniş kitleler daha hızlı ve etkili bir şekilde bilinçlendirilebilecekti. Ancak eski usûl mektep ve medrese sistemi bu amaca hizmet etmekten çok uzaktı.

Bu düşünceler paralelinde, Gaspıralı İsmail Bey'in Tercüman Gazetesi'nden sonraki en büyük hizmeti şüphesiz bahsedilen amaçlar doğrultusundaki eğitim reformu konusunda olmuştur. İsmail Bey bu konuda ilk teşebbüsünü 1884 yılında gerçekleştirmiş, bunun için Bahçesaray'da açtığı mektepte, "kırk günde okuma yazma öğretileceği" iddiasını ortaya atmış ve gerçekten de tam kırk gün sonra yerel esnaf ve halkın huzunda yapılan sınavda bunu başardığını ispatlamıştır. Burada eski usulün yerine önce harflerin ve bunların karşılık geldiği seslerin tanıtıldığı, daha sonra da bunların gerçek sözcükler içindeki okunuş ve yazılışlarının öğretildiği yeni bir metodu (Usûl-ü Savtiye) başlatmıştır.

İsmail Bey bununla kalmamış ve sonraki yıllarda, Müslüman halkın kullandığı eğitim sistemini tamamen ve baştan ele alarak yeni bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Onun tüm Rusya Müslümanları için ortaya koyduğu bu eğitim sistemi, kendi deyimiyle "Usûl-ü Cedît"; hızla yaygınlaşmış ve adeta bir devre damgasını vurmuştur.

"Usûl-ü Cedit" okullarının yaygınlaşmasında özellikle İdil boyu Tatarları ile Kafkasyalı Müslüman Türklerden varlıklı tüccar sınıfından insanların önemli bir

rolü olmuştur. Bu zengin ve yardımsever Türk-Tatarların açıp finanse ettiği okullar sayesinde yeni usulle eğitim yapan okullar Kırım, Kazan, İdilboyu ve Kafkasya'da hızla yayılmıştır. 1905 yılında gelindiğinde Rusya Müslümanlarının yaklaşık beş bin okulunda Gaspıralı'nın geliştirdiği yeni usül kullanılmaya başlanmıştı.[201]

Zengin Tatar zümresini kendi idealleri yönünde ikna ederek harekete geçirmesi, Gaspıralı'nın başarısının temelinde yatan önemli nedenlerden birisidir. Ticaret veya üretim alanında faaliyet göstererek zenginleşen ve zenginleşmenin getirdiği hayat standardı yükselmesi ile daha iyi eğitim alan, daha çok yer gezen ve basın yayın ve matbuat yoluyla dünyayı daha iyi takip eden zengin bir Tatar sınıfı 1880'lerde oluşmuş durumdaydı. Sibirya'da Nimetullah Hacı, Kazan'da Ahmet Bay, Orenburg'da Gani Bay Hüseyinov, Şakir ve Zakir Remiev'ler, Simbir'de Akçurinler (Gaspıralı'nın Kayınbabası'nın sülalesi), Azerbaycan'da petrol zengini Zeynelabidin Tağıyev ve Ufa'da bazı zenginler Gaspıralı'nın yönlendirmeleri doğrultusunda, Cedit hareketi noktasında, özellikle eğitim alanında çok önemli bir destek sağladılar. Bu kapsamda pozitif bilimlerin ve Rusça'nın da öğretildiği modern medreseler açılması, burada çalışan yönetici ve öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi, fakir öğrencilere burs verilmesi, okullara ilave olarak özellikle öğretmen yetiştirmek üzere kurslar açılması ana faaliyetleriydi. Ancak, oldukça önemli bir maddiyat gerektiren bu faaliyetlerin sadece birkaç zengin tüccar ve işadamının elinde olduğunu söylemek doğru olmaz, bu harekete halk da kitlesel olarak, teşkil ettikleri yardım ve hayır dernekleri; mahalle, köy cemaatleri öncülüğünde katılmış ve bağışlarıyla destek olmuştur.

Gerçekleştirilenlere bir örnek oluşturması açısından Orenburg Tatar Eşrafından Gani Bay'ın faaliyetlerine değinecek olursak; Gaspıralı ilk defa Semerkand'da karşılaştığı Gani Bay Hüseyinov'u, düşünce ve fikirleri

[201] Devlet Nadir, a.g.e., s.58,

doğrultusunda kendine inandırmayı başarmıştı[202] ve bunun sonucunda Gani Bay 1899'da, Kargalı'da 1901 yılında kadar faaliyet gösteren ilk öğretmen kursunu (Dar ül Muallimin) açtı ve bu kursta üç yılda 200'den fazla ilkokul öğretmeni yetişmesine vesile oldu. Ayrıca yine Gani Bay tarafından 1897-1902 yılları arasında yüzden fazla kız ve erkek okulu açılmıştı.[203]

Yukarıdaki bireysel örnek, tüm diğer zengin hayırseverler tarafından benzer nicelikte hayata geçirilmişti. Akçurinler, Apanaylar ve Abdülmennanovlar gibi zengin Volga Tatar aileleri mensupları da bölgelerinde yeni yöntemle eğitim yapan okulların yaygınlaşmasına büyük katkı yapmışlardı. 1895'te tüm Rusya çapında "Usul-ü Cedit" mekteplerinin sayısı 100'ü geçmiş,[204] 1905-1907 yıllarında Kazan'daki mekteb ve medreselerin hemen tamamına yakını artık "Usül-ü Cedit" yöntemine geçmiş veya o tarzda kurulmuş durumdaydı.[205]

Gaspıralı, Müslüman Türk kızlarının eğitiminde de öncü bir rol oynamıştır. Bu amaçla kızlara eğitim veren ilk "Usûl-ü Cedit" okulunun 1893 yılında Bahçesaray'da açılmasını sağlamıştır.[206]

Gaspıralı, yeni metod okullarını tanıtmak ve yaygınlaştırmak üzere 19 uncu yüzyılın ikinci yarısında Ruslar tarafından işgal edilen Türkistan'a (bugünkü Özbekistan ve Türkmenistan'ın bir kısmı) ile Rusya himayesi altında bulunan Buhara Hanlığı'na 1893 ve 1908 yıllarında geziler yapmıştır. Ancak bu bölgede arzu ettiği gelişmelere tam olarak ulaşamamıştır. Gaspıralı hareket ufkunda bununla

---

202 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.56

203 Devlet Nadir, "Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı" Başlık Yayınları, İstanbul, 2011, s.55

204 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.56

205 Devlet Nadir, a.g.e., s.56

206 İsmail Bey Gaspıralı, Ankara, 2001, s. 17 (Kırım Türkleri Derneği Yayını) No:4

da yetinmemiş; modern metodunu tanıtmak için Hindistana dahi gitmiş, orada da aynı yöntemde çalışacak okulların açılmasını teşvik etmiştir.

Gaspıralı, mevcut medreselerin ıslahına yönelik çalışmalara başlamak üzere plan ve programlar da yapmıştır; ancak bu yöndeki çalışmaları, gerek medreseler üzerindeki tutucu çevrelerin mevcut etkisi, gerekse de diğer çalışmalarının daha ön plana geçmesi nedeniyle arzu ettiği ilerlemeyi sağlayamamıştır.

Yeni yöntemle eğitim yapan okullarda yetişen millî, reformist kadrolar "Ceditçiler" olarak adlandırılmışlar ve bu kadrolar, toplumu millî bir bilinç çerçevesinde modernleştirme çabası yanında, geleneksel anlayıştaki "Kadimciler" olarak adlandırılan tutucularla da mücadele etmişlerdir.

2.7.3. İsmail Gaspıralı'nın 1905 Devrimi Sonrasındaki Yılları

İsmail Gaspıralı'nın bu yıllarını 1905 Devrimi sonrası hürriyetçi akımlar paralelinde gelişen Müslüman Kongreleri Çalışmaları, 1907 sonrasındaki yılları olarak ayırabiliriz.

20 nci Yüzyılın başlarında Rusya'da, otoriter Çarlık Rejimi'nin şiddetli baskısı altındaki muhalif ve devrimci akım ve düşünceler yer altında canlanmaları için uygun ortamı bekleyerek, varlıklarını sürdürüyorlardı. İktidarda olan II. Nikola (1894-1917) devrinde rejim aleyhtarı kitleye Puşkin, Gogol, Belinski, Turgenyev, Tolstoy gibi yazar, şair ve düşünürlerden oluşan aydınlar da katılmıştı. Batı'dan Avrupa'dan yayılan Sosyalizm, Liberalizm, Nasyonalizm gibi akımlar Rusya'da da artık geniş kitleleri etkilemeye başlamıştı. 1904-1905 yıllarında vuku bulan Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi böylelikle canlanmak için bir neden arayan sosyal ve siyasî hareketlenmenin de fitilini ateşlemiş oldu. Rejim aleyhtarı olan Liberaller,

Sosyal Demokratlar ve Sosyal İhtilalciler her türlü muhalif çalışmalarına yeni bir heyecanla hız verdiler.

Bu savaş sonrası alınan yenilgi, bir Asya milletinin yenilmez kabul edilen güçlü bir Avrupa Devleti'ni yenebileceğini göstermişti. Dünyadaki Müslüman ülkelerdeki genel ilgi alanı bu yöndeydi ve bu Müslüman kamuoyunda batılılaşma, kalkınma ve güçlenme açısından Japon Modeli örnek alınması önerilen bir konuma gelmişti.[207]

Diğer taraftan, alınan utanç verici yenilgi nedeniyle baskıcı Rus Rejiminin tahmin edilenden çok daha zayıf olma ihtimali, birikmiş olan diğer sosyal ve ekonomik sorunlarla birleşerek, 1905 yılında zaten toplum tabanında kitlesel bir hâl almış olan muhalif hareketin sokaklara dökülmesine ve genel bir halk ayaklanmasına dönüşmesine neden oldu. 22 Ocak 1905'de ortaya çıkan "Kanlı Pazar" katliamıyla durum kontrolden tamamen çıktı. İsyancılara destek vermek için ülkenin her tarafından yüzbinlerce işçi greve gitti. Haziran 1905'te isyancılara Potemkin Zırhlı'sındaki denizciler de katıldı. Grevler, terör ve sokak çatışmaları her tarafa yayılmıştı. Çar gelişmeler karşısında önce istişari nitelikte bir meclis toplamaya yönelik niyet açıklaması gibi sınırlı tavizlerle durumu kontrol altına alamayınca, sonunda 30 Ekim 1905 tarihli bir Manifesto ile, seçilmiş milletvekillerinden oluşacak bir Devlet Duması'nın teşkil edileceğini; söz, vicdan, toplanma ve örgütlenme hürriyetlerini kabul ettiğini, daha önce seçme ve seçilme hakkına sahip olmayan sınıflara da bu hakkın verildiğini ilan etti.[208] Bu gelişme ile tüm Rusya çapında genel bir bir hürriyet havası doğdu. Binlerce gazete, dergi yayımlanmaya başladı; siyasî ve ideolojik kitapların basımında olağanüstü bir artış meydana geldi. Çok kısa sürede birçok siyasî parti yanında birçok amaçla sayısız

---

[207] Kreiser Klaus, "Der Japanische Sieg über Russland (1905) und sein Echo unter den Muslimen" Die Welt des Islams, Cilt: XXI (1981), ss. 209-239; aktaran Hakan Kırımlı, a.g.e., s. 65.

[208] Manifesto'nun tam metni için bakınız Baykara Hüseyin, Azerbaycan İstiklâl Mücadele Tarihi, İstanbul, 1975.

dernek kuruldu. Bu ani ortaya çıkan gelişmelerin en çok baskı altında tutulan ve hiçbir siyasî hakkı bulunmayan Rusya Müslümanları veya Türk toplumlarını da etkilemesi kaçınılmazdı.[209]

Meydana gelen kargaşa ortamı ve otorite boşluğu sonucu doğan serbestlik ortamı ile Çarlık Rejiminin baskısı altında tutulan, ancak bir anlamda yer altında gizli olarak varlığını sürdüren bütün siyasi, sosyal, etnik ve dini akımlar ve çalışmalar böylece bir anda su yüzüne çıkmıştı. Bu ortamda "Ceditçi" Müslüman Türk aydınları da, millî haklarını savunmak üzere faaliyetlerine hız verdiler. Sibiryalı Tatar Abdürreşit İbrahim, Kazan Tatarlarından Yusuf Akçura, Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı gibi aydınlarla beraber Gaspıralı İsmail Bey, Müslüman Tatar-Türkleri siyasi açıdan teşkilatlandırmak üzere yoğun bir çalışmaya giriştiler. Bu tarihten sonra Gaspıralı İsmail Bey siyasî açıdan fikirlerini bilinen ihtiyatını bırakmaksızın, daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştır.

2.8. 1905-1906 yıllarında Tüm Rusya Çapında Düzenlenen Türk Kongreleri

Bu sıralar Rusya sathında Türkler arasında da birçok gazete, dergi ve diğer matbuat patlaması yaşanıyordu. Ancak; Kırım Bahçesaray'da çıkan Gaspıralı İsmail Bey yönetimindeki "Tercüman", Kazan'da çıkan Seyidgerey Mirza Alkin yönetimndeki "Kazan Muhbiri" ve Abdürreşit İbrahim'in yönetimindeki "Ülfet" ile Bakü'de çıkan Ali Merdan Topçubaşı'nın yönetimindeki "Hayat" gazeteleri Rusya Türkleri arasında önemli bir yer edinmişlerdi. Rusya'nın her tarafına dağıtılıyorlardı ve önemli sayıda bir okuyucu kitlesine sahiptiler. Bu gazeteleri çıkaran aydınların ortak yanı, birçok açıdan aynı dünya görüşüne ve bakış açısına sahip olmaları idi. Rusya Türklerinin ortak bir Kongre oluşturarak "mücadelelerini" daha organize ve "siyasî alana"da yayılacak şekilde ileri noktalara taşıması yönünde kamuoyu

[209] Hablemitoğlu, Necip, Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917), İstanbul 2004, s.84

oluşturulmasında bu ileri gelen aydınların ve gazetelerinin önemli rollleri olmuştur. Bu gazetelerde, Rusya Türkleri kamuoyunun dikkati "yeni millî mekteplerin açılması, dinî vakıfların yönetiminin halkın seçimi esasına göre tekrar Müslümanlara iadesi, sosyal ve kültürel amaçlı derneklerin kurulmasına izin verilmesi, seçimlerde Müslümanlara tam eşitlik verilmesi, her türlü siyasî ve mülkî haklar nezdinde Müslüman nüfusun eşitliğinin sağlanması" gibi konular üzerine çekiliyor ve bu sorunların çözümü için bütün Rusya sathından Türk temsilcilerin katılacağı bir Kongrenin gerekliliği kararlılıkla işleniyordu.[210]

2.8.1. Rusya Müslümanları Birinci Kongresi (15 Ağustos 1905)

1905 Devriminin yansıttığı hürriyet ortamı ile, bahar ve yaz aylarında Kırım, Azerbaycan ve Türkistan'da yerel önderler tarafından gerçekleştirilen toplantılar sonucu hazırlanan; genel çerçeve itibariyle, vatandaşlıktan doğan, hak, eşitlik ve hürriyetlerini talep eden dilekçeler, tayin olunan heyetler tarafından Petersburg'a götürülerek, ilgili hükümet mercilerine teslim edildi. Ancak bu insani taleplere kulak verilmedi ve verilen dilekçeler hiçbir işlem görmedi.[211] Başbakan Vitte'nin emri ile Hükümetin basit bir memur konumundaki Orenburg Müftüsü Sultanov'un kontrolünde 10-15 Nisan 1905 tarihleri arasında, Ufa'da gerçekleştirilen "Ulemâ Cemiyeti" toplantısı sadece Çarlık Hükümeti'nin gelişmeleri kontrol altına almak için yaptığı siyasî bir manevra olmaktan öteye geçemedi.

Bir süredir kongre toplanması ve tüm Rusya Müslümanlarını temsil edecek siyasî bir parti kurulması maksadına matuf çalışmalarını yoğunlaştıran Türk-Tatar aydınlar uygun bir ortamın oluşmasını bekliyorlardı. Nitekim, Hükümetin gelişmeleri kontrole yönelik tertip ettirdiği bu toplantı ile hemen hemen aynı

---

210 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., ss.91-92

211 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., ss.93

tarihlerde, 8 Nisan 1905'te Petersburg'da Abdürreşit İbrahim (1853-1944)'in evinde Ali Merdan Topçubaşı (1862-1934), Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), Ali Hüseyinzade (1864-1941), Alim Maksud, Bünyamin Ahtem bir araya gelmiş ve siyasi bir parti kurmaya karar vermişlerdi. Toplantıdan birkaç gün sonra Petersburg'a gelen İsmail Gaspıralı'da bu fikre iştirak etmişti.[212]

İlk toplantı, alınan karara uygun olarak ve yapılan davetler neticesinde 15 Ağustos 1905'te Mekerce Fuarı'nda (Nijni Novgorad)da, yetkili makamlardan izin alınamayınca gizli olarak, gezi kisvesi altında Oka nehri üzerinde "Gustav Struve" adlı gemide yapıldı. Önemli Müslüman Türk şahsiyetlerinden; Bakü'den Ali Merdan Topçubaşı, Bahçesaray'dan İsmail Gaspıralı, Kazan'dan Seyit Gerey Alkin, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi; din bilginlerinden Kadı Abdürreşit İbrahim, Musa Carullah Bigi, Abdullah Apanay; zengin sınıftan Veli Yauşev, Zakir Remirev, Ahmet ve Gani Hüseyinov kardeşler, Kutlukay Mirza Tevkiev, Şah Haydar Sırtlanov, Selim Gerey Cantüre toplantıya iştirak eden şahıslar arasındaydı.[213] Toplantı'nın başkanlığına İsmail Gaspıralı seçildi. Toplantıda Müslümanların menfaatlerini korumak için bir birlik oluşturulması gerektiği fikri genel kabul gördü. Ayrıca bu fikir doğrultusunda Rusya Müslümanlarının 16 şube halinde, merkeze bağlı bir yapıda organize olmaları prensibi üzerinde anlaşıldı. Böylelikle henüz siyasi parti mahiyetinde olmasa da; bir birlik oluşturulması yönünde ilk adım atılmış oluyordu. Toplantıda alınan kararlar daha sonra Rusça olarak bastırıldı. [214]

Abdürreşit İbrahim St. Petersburg'a döndükten sonra Müslümanlar arasında bir "ittifak" kurmanın gerekliliğini açıklamak üzere *"Bin üçyüz senelik nazar"* adlı bir makale yayımladı. Kısa bir süre sonra Ekim ayında huzursuzlukların had

---

212 Devlet Nadir, a.g.e., s.136

213 Devlet Nadir, a.g.e., s.137

214 Devlet Nadir, a.g.e., ss. 138-139

safhaya ulaşması ile Çar devrimci hareketler karşısında çaresiz kalarak 17 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto ile halka birtakım hürriyetlerini tanımak zorunda kalmıştı. Bu sıralar, Ali Merdan Topçubaşı ve Ahmet Agayev Petersburg'a gelerek, Abdürreşit İbrahim ile birlikte II. Kongrede sunulmak üzere, "Müslüman İttifakı"nın Tüzüğünü ve Programını hazırladılar. II. Kongreye kamuoyunun hazırlığı kapsamında Abdürreşit İbrahim "Ülfet" gazetesinde Müslümanlar arasında genel bir toplantı yapılması gerektiği görüşünü savunmaya başladı. Gaspıralı İsmail de "Tercüman" vasıtasıyla yapılacak kongrede görüşülmesi gereken konulara yönelik görüşlerini açıklıyordu. Diğer taraftan, ilk kongrede alınan karara uygun olarak, Kazan'dan iştirak eden temsilcilerin en faal üyelerinen biri olan Yusuf Akçura, ikinci Kongre'nin 15 Ocak 1906'ta Petersburg'da yapılmasına yönelik hazırlıklara başladı.[215]

2.8.2. Rusya Müslümanları İkinci Kongresi (13-23 OCAK 1906)

Gaspıralı 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında Petersburg'da izin alınamadan, dolayısıyla gizli olarak yapılan, çeşitli toplantılar mahiyetinde geçen, ikinci Rusya Müslümanları Kongresine de katıldı. Bu toplantıda "Rusya Müslümanları İttifakı"na ilişkin ant içildi ve "İttifak" Tüzüğü kabul edildi. Ayrıca Müslümanların nüfusu oranında Duma'ya milletvekili göndermesine ilişkin Rus hükümetine müracaat edilmesi kararlaştırıldı.[216]

İkinci Kongre'de birincisi gibi tüm uğraşılara rağmen izin alınamadan yapılmıştır. İkinci Kongre'nin birinciden farkı; izin alma çabalarının da sürdürüldüğü 13-23 Ocak tarihleri arasında, birçok gayriresmi toplantılar şeklinde icra edilmiş olmasıdır.

---

215 Devlet Nadir, a.g.e., ss. 140-141.

216 Devlet Nadir, a.g.e., s.141-144

Kongre'de en önemli gündem maddesi olarak; tüm Rusya Müslümanlarını temsil edecek olması öngörülen Rusya Müslümanları İttifakı'nın Tüzüğü ve Programı görüşülmüş ve bazı ufak değişikliklerle son toplantıda kabul olunmuştur.[217]

Ayrıca, "Duma"ya Müslüman temsilcilerini seçtirme konusu da görüşülmüş ve Müslümanların nüfusları oranına uygun olarak "Duma"ya vekil sokması yönünde Rus hükümetine müracaat edilmesi kararlaştırılmıştır. Görüşülen bir diğer konu da Rus Siyasî partileri ile işbirliği olmuştur. Sadece bazı bölgelerde (Kazan, Perm, Ufa v.s.) Kadet Partisi[218] ile işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.

Son toplantı 23 Ocak 1906'da 50'den fazla delegenin Muhammet Âlim Maksud'un evinde bir araya gelmesi ile ve toplantı sonunda Kurâna el basarak Rusya Müslümanlarının "İttifakı" için çalışacakları üzerine ant içilmesi ile gerçekleştirilmiştir.[219]

İkinci Kongre'den sonra 27 Nisan 1906'da, I. Duma toplanmış ve "İttifak" hükümetin tüm engellemelerine rağmen, Duma'ya 36 Müslüman milletvekili seçtirmeyi başarmıştır. Ancak, I. Duma, aşırı talepleri bahane edilerek, Çar II. Nikola'nın emriyle dağıtılmıştır.[220]

Diğer taraftan Müslümanları ilgilendiren önem bir gelişme Rusya Eğitim Bakanlığı'nın 31 Mart 1906 tarihli "Rus olmayan milletlerin eğitimi" ile ilgili

---

217 Parti Tüzük ve Program metni EK-D'dedir. Program III. Kongre'de de bazı ufak değişikliklere uğramıştır.; Hablemitoğlu, a.g.e., s.115

218 Constitutional Democratic Party (Rusçası Konstitutsionno-Demokraticheskaya Partiya, or Partiya Narodnoy Svobody) (Anayasal Demokratik Parti; aynı zamanda Halkın Hürriyeti Partisi olarak da biliniyor). Rusya'da Ekim 1905 tarihinde liberal görüşlüler tarafından kurulmuş, anayasal monarşi taraftarı olan siyasî partidir. 1917 yılı sonlarında Bolşevikler tarafından yasadışı ilan edilerek, faaliyeti yasaklanmıştır (Encylopedia Britannica).

219 Devlet Nadir, a.g.e., ss. 143

220 "Petersburg 26 May", Ülfet, 82; 1, 26 Mayıs 1907; Aktaran Hablemitoğlu, a.g.e., s. 129

bir Talimatı, ilgili tasarının kanunlaştırılmasını müteakip yayımlaması olmuştur. 31 Mart Kuralları olarak bilinen bu kanun o sene Haziran, Temmuz aylarında müfetttişlere ve bütün illerdeki öğretmenlere yollanmıştır. Bu Talimatdaki en önemli konu; Rus olmayan milletlerin kendi dillerini Kiril harfleriyle yazmaları mecburiyetinin getirilmesiydi. Böylelikle ünlü misyoner papaz İlminski tarafından geliştirilerek savunulan görüşler bir kanun maddesine sokulmuş ve resmi devlet politikası olarak benimsenmiş oluyordu. İşin ilginç yanı, Sovyetler Birliği zamanında; siyasî sistem devrimle tamamen değiştikten sonra bile, aynı anlayışın uygulanması sürdürülmüştür.

2.8.3. Rusya Müslümanları Üçüncü Kongresi (16-21 AĞUSTOS 1906)

Rusya Müslümanları üçüncü Kongresi, 25 Müslüman vekilin girdiği II. Duma'nın 10 Mayıs 1906'da açılmasından sonra, 16-21 Ağustos 1906 tarihleri arasında Nijni Novgorod'da yapıldı. Bu kongre çalışmalarında da etkin olan Gaspıralı; alınan kararlar gereği teşkili kararlaştırılan "Müslüman İttifakı" partisinin 15 kişiden oluşan Yönetim Kuruluna seçildi. Bu kongrenin en önemli özelliği, eğitim konularının da tartışılmış olması ve bu maksatla hazırlanan "Eğitim Raporu" ile Rusya'daki bütün Türk okullarında ortak bir program uygulanması ve Türk halklarını kültürel ve dil olarak birleştirici edebi Türkçenin mecburi okutulması kararının kabul edilmiş olmasıydı[221]. Bu durum; Gaspıralı İsmail Bey'in takriben 25 yıldır sebatla üzerinde çalıştığı ideallerin tüm Rusya sathında, yine onun başlatttığı gayretlerle yetişmiş bulunan yeni aydın nesiller üzerinde başarıya ulaştığını gösteriyordu.

Bu kongre resmi makamlardan izin alınarak yapılmış olması nedeniyle önem taşımaktadır.

---

[221] Devlet Nadir, a.g.e., s.145-160

İzin alınması başta yine mümkün olmamış, ancak nihai olarak izin alma işini üstlenen Kadı Abdürreşit İbrahim, Alim Maksudov ve Lütfullah İshakov tarafından, asıl maksattan tamamen zıt yönde talepler içeren bir dilekçeyle İç İşleri Bakanlığı'na müracaat edilerek izin alınabilmiştir. Ancak, bu dilekçede belirtilen talepler, izin alınabilmesi için taktik olsa da; Kongre'ye tamamen tezat bir yönde, gerici bir toplantı görüntüsü vermiş olduğundan başta İsmail Gaspıralı, Mirza Seyid Gerey Alkin ve Ali Merdan Topçubaşı gibi liberal görüşlü şahıslar olmak üzere, "İttifak"ın ileri gelenleri arasında öfke ve tepki uyandırmıştır. Bununla beraber Abdürreşit İbrahim'in Kongre önünde yaptığı açıklayıcı ve özür mahiyetindeki konuşmalar sonucu Kongre'ye devam edilebilmiştir.[222]

16 Ağustos 1906 tarihinde başlayan Rusya Müslümanlarının 3. Kongresi ilk iki Kongre'den çok daha yüksek katılımla gerçekleştirilmiştir. İlk günkü açılış kongresine delege ve davetli olmak üzere 800 kişi katılmıştır.[223] Bunda resmi izin ile gerçekleştirilmiş olmasının önemli rolü olmuştur demek yanlış olmaz. Başkanlığına Ali Merdan Topçubaşı'nın getirildiği bu Kongre'nin sevilen, sayılan şahsiyetler arasından seçilmiş olan 12 kişilik Başkanlık Divanı'nda Gaspıralı İsmail Bey de bulunmaktaydı.

Kongre'de II.Kongre'de kabul edilen İttifak Programı görüşülerek yeterli bulunmuş, "Müslüman İttifakı" Partisi'nin kurulması ile ilgili, Divan Başkanının teklifi kabul edilmiştir.

222 Devlet Nadir, a.g.e., ss. 146

223 Hablemitoğlu, a.g.e., s. 132

Kongre'de görüşülen en önemli konu eğitim meselesi olmuştur. Kurulan Komisyon tarafından hazırlanan Ek-E'de verilen Eğitim Raporu[224] 18-19 Ağustos tarihlerinde görüşülerek kabul edilmiştir.

Bu Eğitim Raporu'nun en önemli özelliği, Gaspıralı'nın fikirleri doğrultusunda, Rusya Türklerini birleştirici edebî Türkçe'nin (basitleştirilmiş İstanbul Osmanlı Türkçesi) okutulmasının zorunlu hale getirilmesine yönelik bir kararın alınması olmuştur.

III. Kongre'de görüşülen önemli hususlardan biri de dinî, ruhani kurumların reformu olmuştur. Bu konu için bir komisyon kurulmuş ve Komisyonun raporu 19 Ağustos 1906'da görüşülmüştür. Raporda Rusya Müslümanlarının dinî kurumlarına ait yürürlükteki kanunların değiştirilmesi; müftülerin halk tarafından serbestçe seçilmesi; imamların maaşa bağlanarak papazlarla aynı haklara sahip olması teklif ediliyordu. Ayrıca Kafkasya'daki Müslümanlar arasındaki Şiilik ve Sünnîlik gibi mezhep ayrılıklarının birlik kurmaya ilişkin hiçbir rol oynamamasına yönelik, Kongre Başkanı Ali Merden Topçubaşı tarafından yapılan teklif de oybirliği ile kabul edilmiştir.

Alınan karar uyarınca 15 kişilik bir Merkez Komitesi ve Komitenin içinden Petersburg'da daimi kalacak 3 kişiden oluşan "Heyet-i Daimi" si seçilmiştir. Merkez Komitesi üyeleri aldıkları oy oranına göre seçilmiş olup şu şahıslardan oluşmaktaydı:

Abdürreşit İbrahim, Yusuf Akçura, Seyit Gerey Mirza Alkin, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Abdullah Apanay, Alimcan Barudî, Sadrî Maksudî, Şah Haydar Sırtlanov, Musa Cayrullah Bigi, Hadî Maksudî, Mustafa Davudoviç, Şahmerdan Kuşçugulov, Selim Gerey Canturin.

224 Bkz. Ek-E

Rusya Müslümanlarının III. Kongresi'nde alınan kararlarla artık Müslümanların Partileşmesi büyük oranda gerçekleşmiştir. Program büyük oranda liberal özellikler taşımakta ve Rus liberal aydınlarının partisi olan Kadet'lerinkine yakın görünmektedir.[225]

Bu çalışmalar paralelinde, Kırım Akmescit'te 3 Aralık 1906'da toplanan "Bütün Kırım Müslümanları Kongresi"nde Gaspıralı İsmail Bey Başkan seçilmiş ve bu Kongre'nin "Bütün Rusya Müslümanları Kongresi"nin bir alt organı olması öngörülmüştür[226].

Başkanlığına Ali Merdan Topçubaşı'nın getirildiği "İttifak" Partisi'nin Tüzük ve Programı 30 Kasım 1906'da tüm üyelerinin imzası ile onaylanmak üzere ilgili mahkemeye gönderilmiştir. Mahkeme tarafından gelen red cevabı sonrası gerekli değişiklikleri içeren başvurunun da ilki gibi reddedildiğine ilişkin bir bilgi olmayıp, başvuru sürümcemede bırakılmış gözükmektedir. Zaten 1907 yılı içinde Rus hükümeti baskı politikalarına artık geri dönmüştür. II. Duma, 3 Haziran 1907'de Çarın emriyle kapatılmıştır. III. Duma için yapılan seçimlere Türkistan ve Kazak Müslümanları iştirak edememişler ve sonuç olarak III. Duma'ya (1907-1912) sadece 10 Müslüman milletvekili girebilmiştir. Baskılar sonucunda Türklerin çıkardığı başta "Ülfet" olmak üzere pekçok gazete kapatılmış, Usul-ü Cedit okullarına teftiş maskesi altına baskılar arttırılmış, ceditçi birçok aydın hapse atılmış veya sürülmüştür.[227]

---

225 Devlet Nadir, a.g.e., ss. 159

226 Kırım Türkleri Derneği Yayını No:4, a.g.e., s. 23

227 Hablemitoğlu, a.g.e., s. 132

2.8.4. Kongrelerin Genel Değerlendirilmesi

Rusya Müslümanları Kongrelerini; esaret altında yaşayan, asimilasyon ve baskı altına yaşayan, büyük oranda cahil bir toplumun, 19 uncu yüzyılın sonlarında başladığı eğitim ve aydınlanma, kültürel gelişme, sosyal uyanış çabalarını, siyasî alana genişletme hamlesi olarak nitelendirmek mümkündür.

Gaspıralı İsmail'nın büyük etkisi ile açılan usul-ü cedit okullarından batılı normlarda yetişen, genel Türk Müslüman nüfusa oranı az, ancak; azımsanmayacak sayıdaki yeni aydın nesli ve ileri gelenler, millet haline gelmek için modernleşme, kültürel gelişme ve eğitim alanındaki çalışmaların yetersiz kaldığını biliyorlardı. Eksik olan şey, çabaların aynı zamanda siyasî alana da aktarılmasıydı. Yoksa, ayrı ayrı bölgelerdeki Müslüman Türk Halkları, küçük etnik gruplardan öteye geçemeyeceklerdi. Meydana gelen serbesti ortamın sonucunda bu aydınlar tüm Rusya Müslümanlarının çabalarını siyasî alana taşıyarak, kontrol ve koordine edecek bir yapı oluşturma çabalarını artırdılar. Bu bakımdan aslında; 1905-1906 yıllarında düzenlenen Rusya çapındaki Türk Kongrelerinin ana amacının; yeni verilen haklar ve mevcut kanunlara uygun olarak, Rusya'daki tüm Türklerin haklarının aranması ve geliştirilmesi ile beraber, yukarıda bahsedildiği gibi, bir üst kontrol-koordine işlevinde olacak bir siyasi parti kurulması olduğu açıktır.

Bu Kongrelerde talep edilen haklar son derece mütevazi ve kanunlara uygundu. Süren ihtilalci akımlardan etkilenerek, sokak gösterileri, terör veya direniş için gizli teşkilatlanma oluşturulması gibi düşünceler akıllarının ucundan bile geçmiyordu. Kongre'ye katılanlar arasında liberaller ve muhafazakarlar yanında, sol görüşlü ve ihtilalci karakterde, genelde gençlerden oluşan bir taraf da bulunuyordu. Bu yelpazeye rağmen; görüşmeler demokratik bir biçimde, yapılmış ve kararların çoğu ittifakla alınmıştır. Kongrelerde bağımsızlık talepleri gibi uç istekler tartışılmamıştır bile. Çünkü; düşünce ve ideallerde

birlik için daha alacakları çok yol olduğunu biliyorlardı. Rusya Müslümanlarına kültürel özerklik ile eşit haklar sağlamaya yönelik masum talepleri içeren dilekçeler gönderilmesi ana siyaset yöntemleriydi.

Yavaş ama sağlam ve kararlı bir şekilde; eğitim, kültürel ve bilimsel gelişme, sosyal ve siyasi teşkilatlar ile geleceğin inşasını sağlamak şeklinde özetlenebilecek genel bir yaklaşım tüm bu çalışmalarda göze çarpmaktadır. Bu yaklaşım Gaspıralı'nın görüşleri ve ihtiyata dayanan stratejisi ile uyumludur.

Bu Kongrelerde, Gaspıralı İsmail'in "Dilde, Fikirde İşte Birlik" söylemindeki "Dilde, Fikirde Birlik" düşüncesi, alınan kararlarla önemli bir aşama kaydetmiştir. Ancak; sonuçsuz kalan "İttifak" Partisini kurma çabaları; "İşte Birlik" düşüncesini gösteren önemli bir adım olmaktan öteye gidememiştir.

2.9. "Genç Tatarlar" Hareketi

Gaspıralı'nın çalışmaları, kronolojik olarak üç ayrı Tatar aydın grubuna vurgu yapmaktadır. Bu üç grubu; Gaspıralı'nın takipçileri, Genç Tatarlar ve daha ziyade Türkiye'de tahsil görenlerden teşkil eden Tatar Milliyetçileri şeklinde tasnif etmek mümkündür.[228] 1905 ihtilalinden sonra kristalize olmaya başlayan bu üç grubun, esas gayeleri bakımından birbirinin devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Müslüman Türk-Tatarların milli kurtuluşu olan bu ana amaç için; modernleşme, aydınlanma ve eğitim her üç grup tarafından da ana yöntem olarak seçilmiştir. Ancak siyasi görüş ve stratejik yöntem açısından Gaspıralı daha muhafazakâr, ihtiyatlı ve uzun soluklu düşünürken diğer gruplar daha aceleci, romantik, yerel milliyetçiliğe önem veren yapıda ve sosyalist devrimcilerin görüşlerinden çeşitli derecelerde etkilenmiş görünmektedir.

---

[228] Alan Fisher, Kırım Tatarları, Çeviran Eşref B. Özbilen, İstanbul, 2009, s.150; Mustafa Edige Kırımal, "Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi", s.16; Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917), Türk Tarih Kurumu, s. 130.

Gaspıralı'nın düşüncelerini benimseyen grup, daha çok eğitime odaklanmış ve Usul-i Cedid okullarını yaymak için çaba sarfetmiştir. Bu çalışmalar sayesinde, Kırım'ın çeşitli yerlerinde okulların maddi ihtiyaçlarını karşılayan, yardıma muhtaç talebelere destek olan yardımlaşma dernekleri, hayır cemiyetleri ile köylülerin ekonomik durumlarını iyileştirmek üzere çeşitli kooperatifler kurulmuştur. 1917 yılında Kırım'da yeni metodla eğitim yapan Tatar mekteplerinin sayısı 369'a erişmiştir. Bu rakam Kırım'da o sırada mevcut tüm ilköğretim okullarının yüzde 52'sini oluşturmaktadır. Özellikle Tercüman gazetesinin katkısıyla millî bir Kırım Tatar edebiyatı doğmuş ve bu kapsamda ilk millî tiyatro da açılmıştır.[229]

Gaspıralı ve takipçileri, Rus sistemi içinde çalışılmasını ve Rus liberallerin yanı sıra yeni siyasi kurumlara katılmak arzusunu sürdürmüştür. İkinci Duma'da kabul edilen, Rus olmayanların katılımını azaltmaya yönelik seçim kanunları[230], Rus asimilasyon ve baskı politikalarının devam edeceğini gösterdiği halde, Gaspıralı ümidini kaybetmemiş ve durum sakinleşince rejimin daha ılımlı hale döneceğine inanmıştır. Tercüman gazetesi, 1905'teki ihtilal esnasında bile, siyasetten uzak, herhangi bir yorum veya teklif içeren herhangi bir yazıya yer vermemiştir. Bu ihtiyatlı, hareketsiz ve tutucu yaklaşım bazı Tatar aydınları farklı yollar aramaya sevk etmiştir. Böylelikle, 1905'den itibaren Çarlık istibdadına, despotizmine karşı olan ve daha ihtilalci bir aydın zümre ortaya çıkmaya başlamıştır.

Nitekim Kazanlı bir aydın olan Abdullah Tukay, ortaya çıkan bu yeni grubun düşüncelerini temsil eden bazı eleştirileri dile getirmiştir. Bu eleştirilere göre; Tercüman gazetesi Kırım lehçesinde yayın yapması nedeniyle diğer Tatarlar (Kazan Tatarları) tarafından tam anlaşılamamaktadır. Böylelikle daha yerel milliyetçilik ve kültürel gelişim yönünde bir eğilim desteklenmiş anlamına

---

229 Devlet Nadir, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917), Türk Tarih Kurumu, s. 130.

230 Fisher Alan, a.g.e., s.151.

gelmektedir. Diğer bir eleştiri, Gaspıralı'nın Rus Devleti'nin devamı fikrini desteleyen Kadet'lerce temsil olunan burjuva liberallerinin tarafını tutması nedeniyle; bürokratik ve monarşist bir reaksiyoner olduğu iddiasıdır. Devrimci sosyalist fikirlerin etkileri bu eleştiriyle açık bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca, Gaspıralı, Osmanlı Sultanı'nın despotizmine karşı da uysal bir tavır takınmıştır. Oysa onlar her türlü despotizme karşıdır. Tatarların kurtuluşu da ancak despotik Çarlığın yıkılması ile mümkün gözükmektedir. Son temel eleştiri ise Gaspıralı'nın skolâstik bir yazar olduğu ve çağın gerisinde kaldığı yönündedir. Artık bu kesim, nispi olarak kendilerini Gaspıralı'dan daha ilerici görmektedir.[231] Başka bir ifade ile öğrenciler öğretmenlerini geride bırakmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey kendine yöneltilan tenkitlere şu şiirle karşılık vermiştir.

Okum nişan ursa idi	Okum hedefi vursaydı
Atım koşu ozsa idi	Atım koşuda geçseydi
Çapar edi Çorabatır	Koşardı Çorabatır
Okum nişan urmağanda	Okum hedefi vurmayınca
Atım koşu ozmağanda	Atım koşuda geçmeyince
Ayt nişlesin Çorabatur*	Söyle ne yapsın Çorabatır

İsmail Bey bu şiirle milletin mücadele için henüz hazır olmadığını anlatmaya çalışıyor. Bu durumda, Rusya sathında esmekte olan devrim fırtınalarına kapılınmasının hatalı olacağını savunuyordu. O Milletin, Rus parti ve teşkilatlarına girmekle parçalanma tehlikesi altında olduğunu düşünüyor buna karşın siyasî olarak birleşik bir cephe oluşturulmasını öneriyordu.[232]

---

231 Fisher Alan, a.g.e., s.152; Ayrıca Bennigsen ve Lemercier-Quelqujay, "Presse", s. 141.

* Çorabatır, 16. yüzyılda Kazanı Ruslara karşı savunmak için Kırım'dan giden gönüllülerin reisi idi.

232 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s.48

Kırım'da bu muhalif görüşü Karasubazar'daki Rus-Tatar okulunda öğretmenlik yapan Abdurreşit Mehdi de dile getirmiştir. Mehdi daha ziyade Kırım'da yaşayan Tatarların sorunlarına odaklanmakta ve siyasi düşünceleri "Çarlık Rusya'sının otokratik sistemine karşı mücadeleyle", "Kırım Tatar halkının milli, sosyal ve siyasi kurtuluşu" için aktif mücadeleyi içermektedir.[233] O, bir Rus Devriminin gerçekleşmesi durumunda bundan kendi milleti için faydalar çıkarmak amacını benimsemiştir. Mehdi, ikinci Duma'ya seçilmiş ve Duma'da Rusya Müslümanları Birliği'nin kâtipliğini yürütmüştür. Duma'nın dağıtılması üzerine Mehdi Kırım'a dönmüş ve 1907'den 1912'de ölümüne kadar Karasubazar'da belediye başkanlığı görevini yürütmüştür.

Abdurreşit Mehdi Kuzey Kırım'daki Or bölgesinde fakir bir köylü ailesinin oğlu olarak 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Amcasının yardımıyla Akmescit'deki Tatar Öğretmen Okulu'nda eğitim görmeye başlamıştır. Burada sosyal yönden faal Kırım Tatarları ve Ruslarla dostluklar kurmuştur. Fikirlerinin temellerinin bu okulda ve kurduğu dostluklar sonucu, girdiği sohbetler vasıtasıyla atılmış olması yüksek bir ihtimaldir. 1902'de mezun olduktan sonra memleketindeki bir Rus-Tatar okulunda öğretmenliğe başlamış ve bu sıralarda çeşitli ilerici veya liberal Rus gazetelerine Kırım Tatarlarını durumu hakkında yazılar yazmıştır. Bir yıl kadar sonra devrimci fikirlere sahip arkadaşları Menseyit Cemil ve Ablâmit Hoca'nın teklifiyle Karasubazar'a yerleşmiş ve gazetelere yazı göndermeye devm etmiştir.

Mehdi Karasubazar'da öğretmenliğe başladıktan sonra çevresinde yerel öğretmenler, aydın görüşlü, devrimci fikirdeki çeşitli insanlardan oluşan bir grup oluşmuştur. Karasubazar'daki sosyal hayata faal şekilde katılarak burada tanınırlık ve sevilirliğini artıran Mehdi, Rus devrimcileriyle de daimi temas halinde kalmıştır. 1905'teki Devrim sırasında bir grup arkadaşı ile tutuklanmış; ancak, 31 Ekim 1905'te halk tarafından basılarak, hapisten kurtarılanlar arasında yer almıştır. Bu

[233] Kırımal Edige, "Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi" s.19-20

olay onun ününü artırmış, bir "devrim kahramanı" haline gelmiş ve bundan sonra Genç Tatarların lideri olarak tanınmıştır.[234]

"Genç Tatarlar" ismi bu grubun kendisine verdiği bir ad değildir, daha çok yerel Rus yetkililerin 1905 Devrimi sırasında ve daha sonra devrimci ve/veya milliyetçi düşüncedeki Kırım Tatarlarını tanımlamak üzere kullandıkları bir tabirdir.[235] Genç Tatarlar ile Genç Türkler tabirlerinin yakınlığı nedeniyle, aralarında doğrudan bir bağ olduğuna ilişkin herhangi bir belge bulunmamakla beraber; her iki grup da despotizme karşı mücadele eden, ilerici ve aydınlanmacı bir çizgi sergilemektedir. Bu nedenle, Genç Tatarların Türkiyeli Genç Türklere yakınlık ve sempati duymalarına son derece rasyonel yaklaşılmaktadır.

Genç Tatarlar, 1906'da Mehdi'nin liderliğinde Karasubazar'da Vatan Hadimi adında çıkardıkları gazetede görüşlerini savunmuştur. Gazetenin başyazarı ve sorumlu müdürü Abdürreşit Mehdi, yazı işleri müdürü Hasan Sabri Ayvazov'dur. Bir hadis olan sloganları, her ne kadar sosyalizm'den etkilenmiş de olsalar, milli yönlerini en net şekilde ortaya koymaktadır; "Vatanını sevmek imandan cüzdür (imanın bir parçasıdır)".[236] Rusya Müslümanlarındaki siyasi uyanma hareketi; Rusya'daki Müslüman reformistler hadisleri kullanarak vatan coğrafyasına siyasi bir anlam yüklemeye çalışırken, toprak konusunun İslâmi öğretiler kapsamında yeniden incelenmesine yol açmıştır.[237]

Genç Tatarlar akımı daha çok Kırım'ın kuzeyinde ve genellikle Rus-Tatar okulları veya Akmescit'teki Tatar Öğretnmen Okulu'ndan mezun olmuş kişiler;

---

234 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 94.

235 Kırımlı Hakan, a.g.e, s. 87; Mustafa Kurti, "Hatıralar" elyazması, İsmail Otar'ın Özel Arşivi (İstanbul), s.8; Abdülaziz Mamutov, "Hatıralar", elyazması, İsmail Otar'ın Özel Arşivi (İstanbul), s.4

236 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 99.

237 Yavuz Hakan, "The Patterns of Political Islamic Identity: Dynamics of National and Transnational Loyalities and Identities." Central Asian Survey (1995), 14 (3), s.352

ağırlıklı olarak öğretmenler ve öğrenciler tarafından desteklenmiştir. Bu akımın destekçileri Kırım Tatarlarının Rus Toplumu ve kültürü ile en yakın entellektüel yakınlığa sahip kesiminden gelmiştir. Abdürreşit Mehdi'nin dava arkadaşları arasında Menseyit Cemil ile zengin bir tüccar aileye mensup Süleyman Alimolla, şair Hasan Çergi ve Hüseyin Şamil Tohtargazi gibi kimseler bulunmaktadır.[238]

Genç Tatarlar Hareketi, millî, sosyal ve siyasî bağımsızlığın ancak Çarlık rejimine karşı mücadele ile gerçekleşebileceği fikrini savunmuştur. Bu bakımdan, açıkça bir sosyalist devrimle Çarlık rejiminin devrilmesini istemiş ve bunun sonucunda Tatarların da birçok haklarına ve özgürlüklerine kavuşacaklarını ummuştur.

Genç Tatarlar akımının temsilcileri özellikle Kırım'daki Tatar köylülerin ağır ekonomik sorunlarıyla ilgilenmiştir. Sosyalist fikirlerin etkisi açık bir biçimde söylemlerinde de kendisini belli etmektedir. Örneğin, "toprak işleyenindir" diyerek Rus Sosyalistlerin bu konudaki görüşlerini paylaşmışlardır. Toprak konusu en önem verdikleri hususlardandır. Rus hükümetinden sayıları 50 bini bulan topraksız Tatar köylülerine toprak verilmesini; ağır vergilerin kaldırılmasını; vakıf mallarının gasp edilmesinin önlenmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, Ruslaştırma politikasına karşı çıkmış; Türklerin Ruslarla eşit haklara sahip olması gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdir.[239] Bu hareketin bir bakıma millî bir sosyalizm düşüncesine sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Mehdi, klasik Alman milliyetçiliğini çağrıştıracak şekilde, toprak kavramıyla karışmış etnik milliyetçilik söylemlerini kullanmıştır.[240] Tatarların ellerinden alınmış topraklar nedeniyle yoksulluk ve sefalet içinde yaşadıklarını,

---

238 Kırımal Edige, a.g.e., s.20.

239 Devlet Nadir, a.g.e., s. 131.

240 Williams Brian G., The Crimean Tatars The Diaspora Experience and the Forging of a Nation, 2001, s. 320.

çoğunlukla Rus soylular ve bir kısım Tatar mirzalarının elinde adeta köle durumuna düştüklerini yoğun şekilde vurgulamıştır.

Mehdi 1906'da Vatan Hâdimi gazetesindeki bir makalesinde de fikirlerini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir: "*Bundan 125 sene evvel Kırım Rusya'ya tâbi olduğumuzda Kırım dâhilinde 300.000 desyatina civarında vakıf toprak bulunduğunu önceden yazmıştık. Şimdi ise, İdare-i Ruhaniye ve Vakıf Komisyonu elinde yalnız 87.000 desyetina vakıf toprağı kalmıştır. Bu kaybolan topraklar ne olmuş? Bu 200.000 desyetina toprak birçok kimseler tarafından gaspedilmiş ve ekserisi bu hususda en ziyade açıkgözlülük gösteren hazine tarafından zaptolunarak, ecdadımızdan kalmış bu mukaddes topraklara hazine arazisi namı verilmiştir. Kırım Müslümanlarının mülk-ü sarîhi (devredilemez mülkü) olan bu toprakları iade ettirmeye çalışmak en mühim vazifemizdir.*"[241]

Genç Tatarlar yalnızca kendi imkânlarına dayanarak çalışmalarını yürütmemiş; bir kısım unsurları ile paralel düşünceler taşıdıkları Rus devrimci yeraltı teşkilatlarıyla küçük çapta da olsa, işbirliği içine girmiştir. 1905 yılında Potemkin zırhlısı olayında bildiriler dağıtmış ve katıldıkları Rus Devrimcilerinin gizli toplantılarında rejime karşı mücadele edeceklerini beyan etmiştir.[242]

Bununla beraber, Rus partilerinin bünyesinde siyasî olarak asimile olmak istememiş ve gerçekte Kırım Tatarlarına ait bir millî-devrimci hareket oluşturmayı gaye edinmiştir.[243] Diğer yandan, Sosyalist Devrimcilerin ve Sosyal Demokratların (Menşevikler) sloganları ve yöntemlerini Kırım Tatar mücadelesine uyarlamaya da çalışmışlardır. Bu bakımdan esasen milliyetçi temeldeki bu harekette, onların daha çok bu Rus parti ve teşkilatlarının Çarlık düzenine karşı mücadelelerinin kararlılığı

241 Kırımlı Hakan,a.g.e., s. 105.

242 Devlet Nadir, a.g.e., s.131.

243 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 87.

ve cesaretinden etkilendikleri ifade edilebilir. Bu kapsamda, Genç Tatarların bildirilerinde yaygın olarak kullandıkları slogan "*Kahrolsun Mutlakiyet*" olmuştur.[244] Onlara göre, bütün kötülüklerin ana kaynağı Çarlık mutlakiyeti olmuş ve bu despot rejimin yıkılmasını isteyen herkes onların müttefiki konumuna geçmiştir. Sosyalist Devrimcilerin diğer devrimci gruplara nazaran daha esnek bir tavır sergileyip, Genç Tatarları bünyelerine kabulü de aradaki yakınlığı anlamak ve açıklamak için başka bir gerekçe olabilir. Ancak yine de belirtilmesi gereken asıl gerçek, Genç Tatarların Rus devrimci partileriyle olan bağlantı ve yakınlıklarında, sosyalist görüşlerin ikincil bir nedeni oluşturmasıdır.

Genç Tatarlar resmi ve yazılı bir programa sahip olmadıkları gibi hiyerarşik bir yapıda da örgütlenmemişlerdir. Bu nedenle bir parti veya teşkilat sayılamazlar. Sadece fikirlerine inanılan bir liderin çevresinde toplanmış, insanlardı. İdeolojik olarak da çok katı ve netleşmiş bir görüşlerinin olmadığı söylenebilir. Aslında, program ve doktrin'in yazılı hale gelmemiş olması bunda etkili olmuş olabilir. Ancak, ana ilgi alanları Kırım Tatar Türkleri idi ve Rus Sosyalist Devrimcilere ilgi ve sempati duyuyorlar, ilaveten küçük çapta işbirliği yapmaları da diğer faaliyet çerçevelerini oluşturuyordu. Rus Devrimcileriyle yaptıkları işbirliği sonunda Kırım'ın birçok şehir ve köylerinde hücreler halinde ve aşağıdan yukarıya, daha büyük grupları oluşturarak, irtibat kuracak şekilde örgütlenmeyi başardılar. Diğer bir anlamda, mücadele için teşkilatlanmayı ve çalışmayı öğrendiler. Bu hücre ve gruplar, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan milliyetçi harekete bağlanacak ve 1917'ye ömrü çok kısa süren Kırım Tatar Cumhuriyeti'nin yıkılışına kadar faaliyetlerine devam edeceklerdi.[245]

Genç Tatarlar ve liderleri Mehdi, eğitime, aydınlanmaya büyük önem veriyorlardı. Bu çerçevede; Karasubazar'da gençlerin yerel eğitim sorunlarıyla

---

244 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.89.

245 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.92,

ilgilenmek ve gerekli yardımlarda bulunmak üzere, Karasubazar Cemiyet-i Hayriyesi kuruldu. Bu bölgede birçok Usûl-ü Cedit okulları ile bir Tatar Kütüphanesi açıldı. Ayrıca Rus hükümetinin gelişmelerden endişeye kapılarak aldığı karar neticesinde kapatıldığı için kısa ömürlü de olsa, tüm derslerin Tatarca okutulduğu bir orta dereceli okul olan Rüşdiye kuruldu. Türkiye'den öğretmenler getirildi. Mehdi yeni usül okullarda mümkün olduğunca çok çocuk okutabilmek, Kırım'daki okullar yanında İstanbul'daki okul ve üniversitelere de öğrenci yollamak ve yeni öğretmenler yetiştirebilmek için olanca gayretiyle çalıştı.[246] Bu çabalar, diğer bir yönden Gaspıralı'nın başlattığı aydınlanma ve eğitim hamlesinin devamlılığından başka bir şey değildi.

Genç Tatarların en önemli faaliyetlerinden birisi de Kırım Tatar tarihinde Tercüman'dan sonra ikinci gazete olan Vatan Hâdimi (Vatan'ın Hizmetkârı) gazetesini yayınlamaları olmuştur. 13 Mayıs 1906'da yayına başlayan gazetenin tirajı 600-2000 civarındaydı.[247] Bu gazetenin yazılarındaki ana nokta, toprak meselesi ve Kırım Tatarlarının kültürel, sosyal ve siyasal, gaspedilmiş bütün haklarının iade edilmesi talebi oluşturmaktaydı. Vatan hâdimi, Çarlık mutlakiyetine açık bir cephe aldığı gibi, Türkiye ve diğer İslâm ülklerindeki mutlakiyetçi rejimleri de şiddetle eleştiriyordu. Diğer yandan, başta Kırım olmak üzere genelde tüm İslâm dünyasında reform ve modernleşme hareketleri içtenlikle destekleniyordu. Eğitimin desteklenmesi yanında, kadınların eğitimi ve sosyal hayata aktif bir biçimde katılmaları da teşvik ediliyordu.[248] Vatan Hâdimi sistematik bir şekilde Kırım Tatarlarının aslî sorunlarını ve amaçlarını vurgulamaktaydı.[249] Gazete, bu yönden

---

246 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 95-96.

247 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 99; ("İbrahim Agayev'in Hatıraları" Elyazması, İsmail Otar'ın Özel Arşivinden)

248 Kırımlı Hakan, a.g.e., s. 100-101.

249 Kırımer Cafer Seydahmet, "Kırım ve Kırım Türkleri", Akçuraoğlu Yusuf, Türk Yılı, 1928 (İstanbul, 1928)'de, ss.569-570.

Kırım Tatarlarının milli kimlik ve aidiyet şuurlarının tekrar oluşmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

İsmail Gaspıralı, esasında Genç Tatarlar'ın da içinden çıktığı ana kaynak olarak kabul edilebilir. Onların fikirlerinin temellerini o atmış ve gelişmesi için hayatı boyunca çaba sarfetmiştir. "Genç Tatarlar" politik alanda kendilerini desteklemediği için Gaspıralı'yı tenkit etmişlerse de; onun millet için eğitim, aydınlanma, kadın hakları ve dil birliği fikirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Abdürreşit Mehdi liderliğindeki "Genç Tatarlar" hareketinin yayın organı Vatan Hâdimi; kendilerine *"Her işin bir zamanı, her zamanın bir işi vardır. Zemin hazır olmayınca ışığı saçmaz kişi"* diyen Gaspıralı'nın ortak dil idealine bağlılığını tüm yayın hayatı boyunca ifade ederek, savunmuştur.[250]

Vatan Hâdimi gazetesi de tıpki Tercüman gibi Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmaktaydı. Böylece Gaspıralı'nın dil birliği idealine bağlılık göze çarpıyordu. Kırım Tatarları'nın sorunlarına odaklanmış olmakla beraber, genel bir ortak edebi Türk Dili oluşturma politikasına bağlılıkları, onların uzun vadeli düşünceleri ile Gaspıralı'nın emellerinin kesiştiğinin en büyük deliliydi. Hasan Sabri Ayvazov'un gazetenin ilk sayılarındaki makalesindeki sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır:

"Lisan meselesi mesâil-i sairenin en ehem ve elzemi, ittihad ve ittifakın yegâne sebebidir... Rusya'da yirmi milyonluk bir heyet-i azîmeyi teşki eden Müslümanların kısm-ı âzâmı, belki kâffesi Türktür. Kanı, nesli, cinsi, ahlâkı, âdâtı birdir. Bugün tekellüm ettiğimiz lisanın da aslı, kökü birdir. Maraz ve derdimiz, ihtiyaç ve zaruretimiz de birdir. Bu halde kullanacak lisan ve sivemizin de bir olması iktiza eder. Zira lisânımız birleşmeyince yekdiğerimizi anlamak, birbirimize

[250] Bozkurt Giray Saynur, a.g.e., s.35

melhem olmak mümkün olmayacağı gibi, aramızda ittihad ve ittifakın da temel tutması mümkün olmayacaktır.[251]

Tercüman'ın beyan buyurduğu gibi her gazete başka bir lisan, her ceride başka bir şive istimal edecek olur ise, hiç bir zaman aramızda merbutiyet olmaz ve Petersburg'da olan "Umumî İctima-i Müslimin"de akdettiğimiz ittihad ve ittifakın da hiçbir netice-i hasenesi olmaz.[252]

Dilde paylaşılan bu ideale rağmen, Genç Tatarların söylemlerinde ve Vatan Hâdimi Gazetesi içeriğinde dile getirilen milliyetçilik, Gaspıralı'nın genel ve büyük "Türk Milleti" anlayışından farklı ve büyük oranda yerel bir anlayış içeriyordu. Vatan'ı Kırım olan Kırım Tatarları bu milliyetçilik anlayışının ana öznesiydi. Kırım Tatarları'nın Vatanı Kırım'dı ve bu Vatan kavramı, önemle işleniyordu. Toprak meselesi üzerinde ısrarla durmaları, gazetelerine "Vatan Hâdimi" adı vermeleri hep bu temel düşünceden kaynaklanıyordu. Bununla beraber, Kırım Tatar halkının daha geniş bir Türk ve Müslüman dünyasının, aralarında köklü bağlar olan bir parçası olduğunun bilinç ve kabulü içindeydiler. Kısaca, Genç Tatarların milliyetçilik anlayışlarının üç boyutu vardı; Kırım Tatarlığı, Müslümanlık ve Türklük.

Eğitim, aydınlanma, kadınların eğitimi ve topluma aktif olarak katılması, yeni Usul-ü Cedit okulları açılması, dilde birliğin savunulması gibi temel konularda Gaspıralı ile aynı ideal, görüş ve yöntemleri paylaşan Genç Tatarların, ayrı düştükleri alan siyasi, sosyal konulardaki eğilimleri idi. Ayrıca, Gaspıralı'yı genel Türk-Müslüman dünyası sorunlarına çok fazla odaklandığı ve kendi yurdu Kırım'ın problemlerini arka plana attığı, çok pasif ve siyasi olmayan bir yol izlediği gerekçesi ile eleştiriyorlardı. Bu konularda, büyük bir kararlılıkla legal ve ılımlı bir

---

251 Ayvazov Hasan Sabri, Vatan Hadimi Gazetesi, "Umum Lisan-ı Edeb Hakkında Fikrim" Tuna, 20 Mayıs 1906; aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e., s.103

252 Ayvazov Hasan Sabri, Vatan Hadimi Gazetesi, "Umum Lisan-ı Edeb Hakkında Fikrim" Tuna, 22 Mayıs 1906, aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e., s.104

karakterdeki siyasetini koruyan Gaspıralı ile ayrı düşüyorlardı. Mehdi ve yakın arkadaşları Gaspıralı ile sık sık görüşerek, onu bu tutumundan vazgeçirmeye çalışmışlar, ancak O; "Rusya'da devrim oldu, fakat devrim muzaffer olamadı. Hayat eskiden olduğu gibi devam ediyor. Bu bakımdan daha iyi zamanları beklemek lazımdır" diyerek tutumunu değiştirmemiştir.[253] Görüş ayrılıkları ne olursa olsun, Gaspıralı ve Mehdi sık sık görüşüyor ve aralarında iyi bir ilişki sürdürüyorlardı. Gaspıralı yakınlarına Mehdi hakkında "yolumuz bir, taktik ayrı"ifadesini kullanmaktaydı.[254]

Çarlık rejimi 1905 Devriminde geri adım atarak vermek zorunda kaldığı tavizleri 1907'den sonra durumunu sağlamlaştırıp, bir bir geri almaya başladı. Bunun sonucu, Genç Tatar hareketi de birçok kazanımını hızla kaybetti. Vatan Hadimi gazetesi 1908'de kapatıldı. Genç Tatarlar çok sıkı bir polis kontrol ve takibi altına alındı. Bazıları Kırım dışına çıkarıldı, bazıları yurt dışına kaçtı, bir kısmı Gaspıralı'nın grubuna katıldı ve siyasî olmayan yerel eğitim ve hayır konularıyla meşgul oldular. Açılmış olan veya etki veya kontrollerindeki birçok hayır cemiyeti ve diğer legal cemiyetler ya kapandılar ya da hükümet yetkililerince bilinçli uygulanan çeşitli zorluklarla kapanma noktasına geldiler. Binbir güçlük ve Tatarlardan toplanan paralarla açılan Rüşdiyeler kapatıldı. Abdürreşit Mehdi, daha çok genç bir yaşta, 1912'de verem hastalığından vefat edinceye kadar, Karasubazar'da politik olmayan şekilde belediye reisliğine devam etti, eğitim ve bölgedeki Tatarların hukuki ve sosyal sorunlarıyla ilgilendi.[255]

Genç Tatarlar hareketi az sayıda, idealist ve aydın (çoğunlukla öğretmenlerden oluşan) insandan oluşan bir yapıdaydı ve bu hareketin savunucuları

---

253 Edem Ablayev, İsmail Gasprinskiy-gumanist, prosvetitel, pedagog (Taşkent, 1991), ss.34-35; aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e. s.104-105.

254 Gaspıralı Şefika, "Şefika Gaspıralı'nın Edige Kırımal'ın Sorularına Yazılı Cevapları", elyazması Emel Kırım Vakfı Arşivi (İstanbul), s.4, Aktaran Kırımlı Hakan, a.g.e., s.107.

255 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.118.

dönemin hala eğitimsiz ve oldukça muhafazkâr olan Tatar toplumunda geniş bir taban bulamamışlar, bir kitle hareketine dönüşememişlerdi.

Gaspıralı itidâl konusundaki uyarılarında haklı çıkmıştı. Genç Tatarlar strateji oluşturmanın üçayağı olan toprak, halk, kuvvet üçlemesi arasındaki ilişkiyi doğru değerlendirememişlerdi. Halkın nüfus oranının yetersizliğini ve bu yetersiz temel üzerinde inşa edilen kuvvetin ve teşkilatın kolayca ezileceğini, içinde yaşadıkları zamanın ruhundan kaynaklanan heyecanlarının da etkisiyle, yeterince idrak edememişlerdi.

Ancak Genç Tatarların haklı çıkıp, Tatar toplumunda genel kabul görmeye başlayan bir nokta da vardı. 1910'dan sonra, Gaspıralı'nın Tercüman'daki takipçileri arasında bile, milletlerini daha dar bir çerçevede ve vatanlarını Kırım olarak gören bir anlayış yerleşmeye başlamış durumdaydı.[256]

Genç Tatarlar hareketi mensupları çok değil bir kaç sene sonra 1910'lardan itibaren ortaya çıkan, siyasi ve taban olarak daha geniş bir yelpazedeki Millî Hareket'e dâhil oldular ya da ona dönüştüler. Onlar, 1783'ten beri ilk defa, Kırım Tatarları arasındaki siyasi bir hareket ve teşkilatlanmanın ilk örneğini oluşturmuşlardı ve yeni ortaya çıkan milli harekete bu açıdan büyük bir katkı sağladılar.

Gaspıralı taraftarları ile Genç Tatarların ana amacı birdi. Bu ana amaç farklılıkları önemsiz hale getiriyordu. Nitekim Vatan Hadimi gazetesi kapanınca Hasan Sabri Ayvazov Tercüman'da yazmaya başladı. Genç Tatarlara yönelik yoğun polis takibi sonucu birçok Genç Tatar Gaspıralı'nın grubuna geri katıldı. Onlar

---

256 Williams, Brian G., The Crimean Tatars The Diaspora Experience and the Forging of a Nation, 2001, s. 324

esasen, devamlılık arzeden bir mücadelenin, Çarlık rejiminde 1905'te başlayıp kısa süren bir demokratikleşme denemesinde, romantik heyecanlarla dolu bir dönemini gerçekleştirdiler ve sonraki harekete geçişte bir adım oldular.

Bu devamlılık ve geçişin en önemli örneklerinden birisi Veli İbrahim'dir. Genç Tatar hareketi içinde yer alan ve Vatan Hadimi gazetesinde dizgide çalışan Veli ve Ömer İbrahim Kardeşler Tercüman gazetesinden transfer edilmişlerdi. Bu iki kardeş sonraki dönemde ortaya çıkan milli harekette de aktif olarak yer aldılar, Veli İbrahim 1917-1918'de Kırım Tatar Milli Parlementosu olan Kurultay'a milletvekili seçildi, daha sonra Kurultay'ın Bolşevikler dağıtılmasından sonra gizli faaliyet yürüten Milli Fırka'nın (Kırım Tatar Milli Partisi) liderlerinden biri olarak kaldı. Sovyet Rejimi kurulunca, 1923 yılından 1928'e kadar Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkez İcra Komitesi Başkanlığı'nı (Cumhurbaşkanlığı) yürüttü. Stalin'in iktidara gelmesi ile başlayan baskı ve terör dalgasının nihayet Kırım'a da ulaşması ile milliyetçilikle suçlanarak idam edildi. (Kardeşi Ömer İbrahim de aynı dönemlerde 1928'e kadar Kırım Tarım Bakanı görevinde bulunmuştur.)[257]

2.10. İsmail Gaspıralı'nın 1907 Sonrasındaki Yılları

1907 yılından itibaren Rusya'da tekrar baskı ve otoriter rejim hâkim olmaya ve verilen demokratik hak ve özgürlükler bir bir geri alınmaya başladı. Bununla beraber Osmanlı Devleti'ndeki 1908 Meşrutiyet'in ilanı ile doğan özgürlük havası Gaspıralı'ya yeni bir pencere açtı ve faaliyetlerini Rusya dışına açmaya sevk etti. Gaspıralı tüm Müslüman milletlerin sorunlarının benzerlikler taşıdığını ve ortak bir platformda çözüm bulunmasının ya da çözüm için işbirliği ve yardımlaşmada bulunulmasının faydalarına inanıyordu. Ayrıca "birlik" düşüncesi sadece "Türklüğü" içermiyor ve İslâmi bir birlik ve dayanışma ruhunu da kapsıyordu.

[257] Kırımlı Hakan, a.g.e., s.98 , dipnot 49 Agayev s.1

1905'i izleyen yıllarda, Rusya sathında gerçekleşen basın-yayın ve matbuat patlaması ve millî okulların halk tarafından içten benimsenmiş olması, Gaspıralı üzerinde çabalarının kendi başına devam edebilecek bir uyanış hareketine döndüğü intibaını uyandırmıştı. Bu faktörlerle Gaspıralı İsmail Bey çok daha geniş bir proje olan "Dünya Müslümanları Kongresi" toplamak amacıyla yoğun olarak çalıştı. Ancak Kahire'de gerçekleştirmeyi öngördüğü bu kongre için, Ekim 1907- Şubat 1908 tarihleri arasında tam üç kez Mısır'a gittiği, Kahire'de bir müddet kalarak "En-Nahza" adlı Arapça bir gazete dahi çıkardığı (En-Nahza toplam üç sayı çıkmıştır) ve ön toplantılar yaptığı halde bu projesini gerçekleştiremedi. Kongre'nin toplanma tarihleri sürekli ertelendi ve meydana gelen diğer gelişmeler arasında gündemden düşerek unutuldu.

Gaspıralı İsmail Bey, "Dünya Müslümanları Kongresi" toplamaya yönelik başarısız girişiminden sonra, dış dünyaya yönelik çalışmalarına devam etti. Bu kapsamda, "Usûl-ü Cedit" okullarını o zaman dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi olan Hindistan'a tanıştırmak ve ihraç etmek üzere Şubat 1912'de Bombay'a da bir gezi gerçekleştirdi.

Gaspıralı, 1908'den sonra Türkiye'deki çeşitli İstanbul dergilerinde makaleler yazdı ve 1908'de kurulan "Türk Derneği"nin kurucu üyelerinden biri oldu. Ayrıca 1911'de kurulan "Türk Yurdu Cemiyeti" ile Cemiyetin yayın organı olan "Türk Yurdu" dergisi üzerinde önemli bir etkisi olduğu bir gerçektir. 1908'den sonraki dönemde Osmanlı Türkleri ile Rusya Türklerinin arasında iletişim ve ilişkilerin doruk noktasına ulaşmasında onun doğrudan ve/veya fikirleri ile olan katkısı büyük olmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın humanist ve liberal düşünceleri Batı Dünyası'ndaki birçok Entelektüel insan tarafından da fark edilmişti. Makaleleri Batılı enttellektüel çevrelerce de yakından izleniyordu. Bunun sonucunda Gaspıralı Batılı bazı

çevrelerce Nobel ödülüne aday gösterilmişti. Hatta Revue du Monde Mosulman dergisinin Eylül 1910 tarihli 153. sayısında Gaspıralı'ya Nobel mükâfatının verilmesi gerektiği yönünde bir yazı da çıkmıştı.[258] Ancak ödülü Kırımoğlunun yorumuyla *"hâkimiyeti altında çok sayıda Müslüman halklar bulunan Büyük Britanya'nın, yüksek idare çevrelerinin menfaatlerine uygun düşmediği için"* kazanamamıştır.

Müslüman Fraksiyonu'nu yeniden canlandırarak, geniş tabanlı bir birlik yaratma amacıyla, 1914 yılının Şubat'ında St. Petersburg'da tertip edilen ve liberal, sosyalist veya Marxist eğilimli birçok Müslüman aydının katılımıyla gerçekleştirilen, Haziran 1914'te tertip edilecek olan dördüncü Rusya Müslümanları Kongresi'ne de bir bakıma hazırlık mahiyetinde olan, özel toplantılar serisine iştirak eden Gaspıralı, burada da kilit bir rol oynadı. Bu toplantılar sonucunda St.Petersburg'da Müslüman Fraksiyonu'nun daimi bir "siyasi bürosu" açıldı.

Haziran 1914'te yine St. Petersburg'da düzenlenen dördüncü Rusya Müslümanları Kongresi izin alınarak gerçekleştirilebilmişse de oturumların halka kapalı yapılması ve sınırlı sayıda katılımcıya müsaade verilmesi gibi bazı kısıtlamalardan da kurtulamamıştı. O sırada İstanbul'da bulunan Gaspıralı İsmail Bey bu Kongreye iştirak edemedi.[259]

Türk Dünyasının yetiştirdiği bu büyük modernleşmeci, reformcu, eğitimci, aydınlanmacı fikir ve aksiyon adamı, daha genç denebilecek bir yaşta, 24 Eylül 1914 yılında yakalandığı akciğer hastalığı nedeniyle Bahçesaray'da vefat etti ve Bahçesaray'da Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray Han'ın türbesi yakınlarında toprağa verildi. Gaspıralı'nın mezarı 1944 yılında Kırım Tatarlarının topyekün

---

258 Devlet, N., a.g.e., s.178; Kırımer, C.S., a.g.e., s.178

259 Kırımlı Hakan, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler, (1905-1916), Ankara, 2010, s.174

sürgün edilmelerinden sonra sayısız Kırım Hanlığı eseri ile birlikte tahrip edildi ve ortadan kaldırıldı. O adeta yaşarken bunu hissetmiş ve şu dizeleri yazmıştı.

"Doğmuşum ben Avcıköy'de bin sekiz yüz elli birde.
Mekânımdır Bahçesaray mezarım kim bilir nerde"

2.11. Vatan Cemiyeti ve Milliyetçiler, Millî Hareketin Kitleselleşmesi.

1906 sonrası Kırım'a Osmanlı Tebası ancak çoğu Kırım asılllı olan öğretmenler gelmeye başladı. Ayrıca öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Kırım Tatar gençleri de memleketine dönerek çalışmaya başladılar. Bu iki kesim, Kırım'da yeni nesil reformist ve aydın kadroların güçlenmesine neden olduğu gibi, Genç Tatarlar hareketinden sonraki "milliyetçi" olarak adlandırılan harekete geçilmesinde önemli bir rol üstlendi.

1908 sonrası Osmanlı Devleti'ndeki reform hamleleri ve genel uyanış sonrası ortaya çıkan İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar güçlü bir şekilde Kırım Tatarları üzerinde etkisini göstermeye başladı. Türkiye'de özellikle Balkan Harbi'nden sonra uygulanmaya başlanan Türkçülük politikası ile ortak dinî ve etnik bağlar, giderek artan bir tonda 1908'den itibaren ön plana çıkartılmaya başlamıştı. Tüm bunların kaçınılmaz sonucu olarak; Kırım Tatarları arasında Türkiye'ye doğru meydana gelen bu yeni yöneliş, etnik ve kültürel özelliklerin, millî kimliğin temel unsurları olarak algılanıp benimsenmesine yol açtı ve bu yeni millî kimlik algılaması halk tabanına da yayıldı.

Genç Tatarlardan sonra ortaya çıkan Tatar Milliyetçileri, Gaspralı ile başlayan milletleşme çabalarını siyasî çerçeveye aktarmış ve başta "millî kurtuluş" olmak üzere savundukları diğer düşüncelerin halk tabanına yayılmasında çok başarılı olmuşlardır.

Rusya'daki 1905 devrimi sonrasında oluşan özgürlük ortamının kısa sürmesi ve Genç Tatarların çalışmalarının artan devlet baskısı sonucu yok olmaya yüz tutması, ilave olarak bu kapsamda özellikle 1909 ve 1910 yıllarında Rus Hükümeti'nin Tatar orta eğitim kurumları olan rüşdiyeleri kapatması; diğer yandan Osmanlı'daki Jön Türklerin Kırımlı öğrencilere etkisi; 1908'de Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girmesi ile sonuçlanan gelişmeler neticesinde Kırım Tatarları içinde üçüncü bir aydın grubu ortaya çıkmaya başladı. Bu aydınlar "Genç Tatarlar" gibi çoğunlukla gençlerden oluşuyordu, ancak bunların özelliği; İstanbul'da Osmanlı topraklarında eğitim görmeleri, Genç Türkler ve Osmanlı'da 1908 Hürriyet hareketinin yarattığı basın yayın faaliyetlerinin etkisinde olmaları; dolaylı bir biçimde, belirli ölçüde Fransız siyasal düşüncesi etki alanında olmaları idi. Dolayısıyla Genç Tatarlardaki, Rus siyasi gelişmelerinden etkilenmiş ve devrimci sosyalist fikirlere yönelik bilgi ve etkileşim bu harekette pek görünmüyordu. Ancak ilerleyen yıllarda, Genç Tatarlar süratle bu harekete dâhil oldular ve Batı tarzı milliyetçi özellikler taşıyan Tatar Milliyetçileri, kısa sürede sol, liberal ve milliyetçi görüşlü insanlardan oluşan geniş, örgütlü ve güçlü bir siyasi ve toplumsal yelpazeye dönüştüler.

Genç Türkler (Jön Türkler) hareketinin tesirinde gelişen bu grubun merkezi İstanbul'daydı. Kırım'da Rus-Tatar okullarını bitirdikten sonra, maddi durumu yerinde olan veya Gaspıralı'nın öncülüğünde kurulmaya başlanan ve Genç Tatar hareketi tarafından da önem verilerek desteklenen hayır ve yardımlaşma derneklerinin verdiği burs ve yardımlardan alan çok sayıda yetenekli ve zeki talebe, uzun bir süredir tahsillerinin sonraki kısmına İstanbul'da devam ediyordu. Bunların içinde milliyetçi hareketin lider kadrolarına oluşturan iki idealist genç; Kırım'ın en kuzey bölgesinde Büyük Sunak köyünde doğmuş olan Numan Çelebi Cihan (Çelebican Çelebiev (1885-1918) ile Yalta'nın Kızıltaş köyünden Cafer Seydahmet (Kırımer)'di (1889-1960).

Numan Çelebi Cihan, 1885 yılında Kırım'ın kuzeyindeki Or Bölgesinde Sonak köyünde dünyaya geldi. İlk tahsiline önce köy mektebinde başlayan Çelebi Cihan, bu okulun Ruslar tarafından kapatılmasının ardından, Canköy civarındaki Akçora Medresesi'ne, oradan Akmescit Rüştiyesi'ne ve nihayet Bahçesaray'da Zincirli Medrese'ye devam etti. Dersleri ve aldığı eğitimi yeterli bulmayan Çelebi Cihan, İsmail Bey Gaspıralı'nın yayınladığı Tercüman gazetesini ve İstanbul'dan gelen edebî eserleri dikkatlice takip ediyor, Abdürreşit Mehdi'nin çıkardığı Vatan Hadimi gazetesini okuyor, Rus inkılâpçılarının nutuklarını dinliyor, yayınlarını takip ediyordu. Zihnî inkılâp fikirleri ile dolu olan Çelebi Cihan'ın, Gaspıralı'dan eğitim ve aydınlanmanın önemini, "Genç Tatarlar"dan halkçılığı ve inkılâpçılığı, Rus ve Türk inkılâpçılarından da gizli çalışma yöntemlerini öğrendiğini söylemek yanlış olmaz.

Medrese tahsilinin fikrî ve ruhî gelişimine tam olarak cevap veremediğini gören Çelebi Cihan, 1906'da İstanbul'a gitti. Hukuk Fakültesi'ndeki üniversite tahsili sırasında bazı Kırımlı talebelerle ve bu arada 1906'da Cafer Seydahmet Kırımer ile tanıştı.[260]

1907 yılında Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet liderliğinde Kırım'lı talebelerden oluşan küçük bir grup düzenli olarak gizli toplantılar yapmaya başlamıştı. Bu toplantılarda, Paris'te çıkan Meşveret ve Kahirede yayınlanan Jön Türk yayınlarıyla yasak metinleri okunarak tartışılıyordu. Özellikle Namık Kemal, Tevfik Fikret, Eşref ve Abdülhak Hamid ile Abdullah Cevdet'in eserleri seviliyor ve grup üzerinde etkili oluyordu. Tüm grup üyeleri ateşli bir mutlakiyet karşıtıydı.[261]

---

260 Kırım Bülteni, Ankara, 2002, Sayı 44; www.vatankırım.net.

261 Kırımlı, Hakan, a.g.e., s. 184; Cafer Seydahmet Kırımer, "Bazı Hatıralar", Emel (Ankara), no.5 (1961), ss. 30-31.

Bu gençlerin diğer bir özellliği de, İttihad ve Terakkî Cemiyeti"ne karşı duydukları büyük sempatiydi. Onların gözünde İttihad ve Terakkî Cemiyeti adetâ kutsal bir teşkilat, onun liderleri ise "inkılâp kahramanları" idiler.[262]

1908 İnkılâbı'ndan sonra İstanbul'da okumakta olan Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelmiş Müslüman Türk öğrenciler kendi talebe cemiyetlerini kurmaya başladılar. İlk cemiyet İdil-Ural bölgesinden gelen Tatar öğrenciler tarafından kurulmuştu. Çok geçmeden Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet öncülüğünde Kırım Tatarı öğrenciler de kendi derneklerini kurmak üzere harekete geçtiler. Kırım Talebe Cemiyeti adı ile kurulan cemiyetin nizamnamesine Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet tarafından eklenen önsöz, açıkça siyasi bir bildiri niteliğindeydi ve asıl amacın "Kırım'da halkın medeni ve siyasî seviyesini yükseltmek ve onun kendi mukadderatına sahip olmasını temin etmek" olduğunu belirtiyordu. Diğer talebeler üzerinde ürküntü ve çekince yaratan bu önsöz, daha sonra yeniden basılan nizamnameden çıkartıldı.[263] Ancak, bu konu; iki lider yaratılışlı gencin Kırım'da milli bir Kırım Tatar Devleti yaratmaya yönelik hedeflerini daha başından itibaren göstermesi açısından önem arzetmektedir.

Cemiyetin kurulma aşamasında dikkat çeken diğer ilginç bir konu, nizamnamenin onaylanması ve resmi iznin alınabilmesi için Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in dönemin Dâhiliye Nazırı ve İttihad ve Terakkî'nin güçlü adamı Talât Bey'i (Sonradan Paşa olacaktır) ziyaret etmeleridir. Burada da Çelebi Cihan gerçek amaçlarının Çarlık zulmünün yıkılması olduğunu çekinmeden anlatmış ve Gençler, Talat Bey tarafından başarılar dilenerek resmi izin işinin halledileceği sözüyle uğurlanmıştır.[264] Bu olay iki açıdan önemlidir. Birincisi, devrin İç İşleri Bakanı'nın basit bir cemiyet kuruluşunu amaçlayan, tanınmamış bu iki genci makamına

---

262 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 184; Kırımer, "Bazı Hatıralar", s.37.

263 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 187; Kırımer, a.g.e., s.39.

264 Kırımlı, Hakan, a.g.e. s. 188; Kırımer, a.g.e., s.39.

kolaylıkla kabul edişi; diğeri, gençler büyük bir açık yüreklilik ve belki de toylukla gerçek amaçlarını söylediği halde kuruluş izninin verilmesidir. Bu durum; iktidardaki İttihad ve Terakkî'nin, bu harekete doğrudan olmasa bile dolaylı bir desteği olma ihtimalini göstermektedir.

Gerekli izinler Ocak 1909'da alındıktan sonra, Çelebi Cihan Cemiyet'in Başkanlığı'na, Cafer Seydahmet ve Alimseyit Cemil de İdare Heyeti'ne seçildi. Derneğin üye sayısı bir yıl içerisinde 250'yi geçti.[265] Cemiyetin gelirleri üye aidatları ile özellikle İstanbul'daki Kırımlı Tatar tüccarlarınkiler olmak üzere bağışlardan oluşuyordu. Cemiyet, Kırım'dan yeni gelen talebelere kalacak yer ve okul buluyor; ayrıca fakir talebelere okul ve hayatını sürdürebilmesi için maddi destek de sağlıyordu.[266]

Cemiyet için İsmail Gaspıralı ile Genç Tatarlar hareketinin önemli siması Hasan Sabri Ayvazov gibi isimler büyük önem taşıyordu. Nitekim 1909 Ağustos ayında Gaspıralı İstanbul'u ziyaret etttiğinde, Kırım Tatar talebeleri tarafından büyük bir coşkuyla ve törenle karşılanmış ve Cemiyet tarafından Gaspıralı'ya Fahri Başkan ünvanı verilmiştir. Gaspıralı bu ziyaret kapsamında, kaldığı otelde Yusuf Akçura ve Nesip Bey Yusufbeyli'nin de katılımı ile Cemiyetin yönetici ve önde gelen üyeleri ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıda gençlerin ateşli bir şekilde devrimci ve yüksek tondan siyasi konulardan bahsetmesine karşılık; Gaspıralı ilme sarılmaları tavsiyesi ile sessiz kalarak karşılık verdi. Bununla beraber, Gaspıralı, 14 Ağustos 1909'da verdiği konferanstan elde edilen gelir ve ilave olarak o zaman için oldukça büyük bir miktar kabul edilebilecek 400 Ruble'yi Cemiyete bağışlamıştır.[267] Bu tavır, Gaspıralı'nın müthiş dikkatli tutumunu bir kez daha

---

265 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 188; Kırımer, "Nurlu Kabirler, s.13.

266 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 190.

267 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 189.

yansıtmakla beraber; yaptığı bağış gönlünün nasıl duygular içinde olduğunu göstermektedir.

Cemiyette yapılan en önemli tartışmalardan birisi milli kimlik konusundaydı. "Türk müydüler yoksa Tatar mı?" sorusu üzerinde uzun tartışmalar yapıyorlardı. Ancak hangi tanım ve adlandırma kullanılırsa kullanılsın, önemli olan bu yeni nesil aydın gençler arasında, artık dini bir aidiyetten ziyade, etnik temele, soy ve kültüre dayanan bir milli kimlik bilinci gelişmekteydi. Bu tartışmalara Gaspıralı 'da katılmış ve bu konuda Ocak 1912'de Rusya İslam Talebe Cemiyeti'nde bir konuşma yapmıştı. Bilinen geniş Türk Milleti görüşüne bağlılığını burada da gösteren Gaspıralı; "Türk ve Tatarlar arasında hiçbir ayrılık, gayrılık olmadığını, her ikisinin de bir babanın evlâtları olduğunu ve Türklere "Tatar" lâkabının onları bölmek ve kolayca eritebilmek için Ruslar tarafından verilmiş olduğunu" belirtiyordu.[268]

Talebe Cemiyeti'nin legal faaliyetleri, Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet başta olmak üzere bazı gençleri tatmin etmiyordu. Hürriyet ve Kırım'ın geleceği için daha aktif ve siyasi bir mücadele içine girmenin gerektiğini düşünüyorlardı. 1909 yılı sonlarında İstanbul'da Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Yakup Seytabdullah Kerçi, Ahmet Şükrü ve diğer bazı Kırımlı gençler tarafından siyasî amaçlı gizli bir yeraltı teşkilatı mahiyetinde olan Vatan Cemiyeti kuruldu.[269] Bu cemiyetin kuruluşu Kırım Tatar Millî tarihinde yeni bir dönem açıyordu. Rus İlhakından beri ilk defa, Kırım Tatar toplumu hürriyetini kazanmak için siyasi olarak örgütleniyordu.[270]

---

268 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 196; Alimcan el-İdrisî, "İsmail Bey Hakkında Küçük bir Hatıra", Türk Yurdu (İstanbul), no.2 (74) (1915), ss. 2430-2440.

269 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 201; Kırımer, "Bazı Hatıralar", Emel, no.6, s.40.

270 Williams Brian G., The Crimean Tatars, The Diaspora Experience and The Forging of a Nation, 2001, s.325.

Vatan Cemiyeti'nin siyasî maksatı "milletimizi kurtarmak"'tı. Ancak bu ifadenin anlamı belirsizdi ve zaman içinde netleşecekti. Başlangıçta daha çok "milletimiz" ifadesinden Rusya İmparatorluğunda yaşayan Müslüman Türklerin tamamını anlıyorlardı. Ancak giderek pratikteki faaliyet alanları ve ilgilerinin odak noktasının Kırım olması nedeniyle, "Kırım Tatarları" kimliği ön plana çıkmaya başladı. Vatan algıları ise tamamen Kırım'ı içeriyordu.[271] Böyle bir gelişme çok normaldi; aksi takdirde, sınırları belirsiz ve çok sayıda Müslüman ve Türk asıllı halkın yaşadığı bir vatan kavramı muğlâk, tanımlanamayan yapısı ile bir araya geliş amaçlarına büyük bir darbe inderebilirdi.

Vatan Cemiyeti mensuplarının Genç Tatarlar gibi kurtuluş için ana yöntemleri; baş düşmanları olarak gördükleri, hürriyet karşıtı Çarlık Rejimi ile çıkarları açısından bu rejimle işbirliği yapan, milleti cehalet içinde bırakarak aydınlanmasına engel olan gelenekçi-gerici kesim ile mücadele idi. Çarlık rejimi bir "devrim" ile yıkılmalıydı. Devrimden ne anladıkları oldukça belirsizdi. Bu yeni milliyetçilerin; Genç Tatarlar gibi Sosyalist fikirlere ve Rus devrimci teşkilat ve çalışmalarına nüfus etmiş olmaları zayıf bir ihtimal olmakla beraber, rejimin yıkılmasını bir devrim olarak kabul ediyorlardı. Ondan sonra, arzuladıkları gelişme ise; batı normlarında bir milli devlet olarak Kırım Tatar Cumhuriyetini kurmaktı. Osmanlı Jön-Türk çevresinde yetişen gençlerden teşekkül eden ve Jön-Türk fikri ortamının etkisinde kalan Vatan Cemiyeti'nin devrimci idealizmi İttihad ve Terakki'nin fikir ve düşünce kalıpları örnek alınarak oluşmuştu. Bu bakımdan, Batı normlarında modernleşmeci, milliyetçi bir yapıdaydı.

Vatan Cemiyeti etrafında toplanan milliyetçiler, Gaspıralı'nın fikrî mirasına da sahip çıktığı gibi, onların Gaspıralı ve Genç Tatarlar hareketi'ne bir manâda halef durumunda olduklarına şüphe yoktu.[272] Gaspıralı ve Genç Tatarlar

---

271 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 202.

272 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 203.

aydınlanma ve fikrî yükselme yolunda birer basamak olmuşlardı ve yeni nesil milliyetçi düşüncenin oluşumunda, onların fikrî, eğitime yönelik ve sosyal çalışmalarının katkısı mutlaktı. Kırım Tatar Tarihçi ve siyaset adamı, Mustafa Edige Kırımal'a[273] göre "Bu üç milliyetçi fikir akımının (Gaspıralı, Genç Tatarlar, Vatan) karışımı zamanla Kırım Tatarları arasında 1917 Martında açığa çıkacak olan geniş halkçı milliyetçi hareketin temellerini hazırlamışlardı."[274]

Vatan Cemiyeti'nin ilk başlardaki faaliyetleri Kırım'da medreselerin, dini idarenin ıslahı ve vakıf idaresinin ele alınması gibi konularda ve millî ruhu uyandırıcı mahiyette İstanbul'da yazdıkları bildirileri ve faydalı olacağına inandıkları çeşitli konulardaki kitap ve yayınları Kırım'a göndermek ve orada halk arasında dağıtılmasını sağlamaktı.[275] 1910 yılında kendi kitap ve risalelerini basmaya karar verdiler. Cafer Seydahmet bu karar kapsamında başlanan çalışmaların en temel eseri olarak kabul edilebilecek olan, Vatan Cemiyeti'nin amaçlarını açıklayan bir risale yazma görevini üstlendi ve bu maksatla, "Yirminci

---

273 Babası Polonya asıllı bir Tatar olan Mustafa Edige Kırımal, 1911 yılında Kırım'da dünyaya geldi. Kırım'da Kırım Tatar Özerk Cumhuriyeti Başkanı Veli İbrahim'in idamı ve Kırım Tatarlarına yönelik tekrar ortaya çıkan baskı ve sindirme kampanyaları neticesinde 1932 yılında Türkiye'ye kaçtı. Bir süre sonra Polonya Müslümanlarının müftüsü olan ve Vilno şehrinde yaşayan amcası Yakup Sinkiyeviç'in yanına giden Edige, 1934 yılında Vilno Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine yazılarak ve buradan 1939'da mezuniyet diploması aldı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da. Müstecip Ülküsal ile birlikte Kırım Türkleri'nin hakları için yönetim kademeleri nezdinde çeşitli girişimlerde bulundu. Almanya, savaşı kaybederek Rusya'dan çekilirken binlerce Kırımlı yurdunu terk ederek Batı'ya sığınmak zorunda kaldı. Bunların Kırım'dan taşınmaları, Avrupa'da kamplara yerleştirilmeleri hususunda M.Edige Kırımal'in çok büyük çalışmaları oldu. Savaş tamamıyla sona erdikten sonra M. Edige Kırımal, Almanya'nın Münster şehrinde üniversiteye devam etti ve felsefe doktorası yaparak diploma aldı. Doktora tezi olarak 1952 yılında *Der Nationale Kampf der Krimtürken* (Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi) kitabını yayınladı. ABD tarafından 1954 yılında Münih'te kurulan (Sovyetler Birliği'ni Araştırma ve Öğrenme Enstitüsü) ve (Paris Bloku)nda Kırım Millî Merkezi temsilcisi sıfatıyla Kırım Türk - Tatarlarını ve dâvalarını müdafaa ve temsil eden Dr. Edige M. Kırımal, Enstitü tarafından yayınlanan Türkçe "DERGİ " mecmuasının kapanıncaya kadar sorumlu müdürlüğünü yaptı. 22 Nisan 1980 günü yakalandığı kanser hastalığından kurtulamayarak Almanya'da vefat etti. M.Edige Kırımal'ın cenazesi 18 Mayıs 2007 yılında ölümünden 27 yıl sonra Münih'te düzenlenen bir törenin ardından vatanı Kırım'a gönderilerek, naaşı Bahçesaray'da bulunan İsmail Gaspıralı'nın mezarının yanında toprağa verildi. (Kaynak: www.Kırımdernegi.org/Bahçesaray)

274 Fisher Alan, Kırım Tatarları, Çeviren Eşref. B. Özbilen, İstanbul- 2009, s.155; Kırımal, "Kırım Tatarları", s.78

275 Kırımlı Hakan, a.g.e. s. 204,205.

Asırda Tatar Millet-i Mazlumesi" adlı risalesini "Şehap Nezihi" takma adıyla kaleme aldı.[276] Ayrıca Abdülhakim Hilmi Gülbün-ü Hanan'ı (Kırım Tarihi), Çelebi Cihan Karılgaçlar Duası'nı yazdılar.

Bu Risale Cemiyeti anlayabilmek için önem arz etmektedir. Başlık olarak "Tatar Milleti Mazlumesi" (Mazlum Tatar Milleti) ibaresinin seçilmesi, Tatarların bir millet olarak görüldüğünu tespit etmekteydi ve ayrıca bu milletleşme bilincinin halka verilmesine yönelikti. Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan 35 milyon Tatardan bahsedilerek, bütün Rusya Müslümanları Tatar Milleti olarak kabul edilmekteydi. Bu yaklaşım, Gaspıralı'nın anlayışına uymaktadır. Ancak yazının detaylarında daha çok Kırım Tatarlarının parlak geçmişinden, tarihinden, sorun ve ideallerinden söz edildiği göz önüne alındığında, pratikte Kırım Tatarlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Tamamında Çar, Çarlık ve Tatar "hainler"i olarak görülen bağnaz ve düzene uymuş mollalar için çok sert ibarelerin kullanıldığı Risalede, Cafer Seydahmet sürekli olarak Kırım Tatarlarının "şanlı mazi"sine ve "atalarının şevketi"ne gönderme yaparak, Rus istilâsı ardından "bir asırlık cehalet perdesi arkasında kendisini tanımaktan âciz kalmış" olduklarını belirtiyordu. Tüm bunlara rağmen gelecekten umut kesilmemeliydi.[277] O'na göre "milleti süründürmek ve vatanı mahvetmek isteyen alçaklar" iki gruptan meydana geliyordu: Birincisi despot Rus hükümeti ve memur kadrosu; diğeri "*İslamiyet'in ve insaniyetin, bütün temiz vicdanlıların kendilerinden nefret ettikleri*" Çar'ın uşağı durumundaki İdare-i Ruhaniye emrindeki bağnaz mollalardı.[278]

Bu nedenle, "kan ve ruh"ları adına, "şanlı ecdadın düşkün evlâdları" olan gençliğin Çarlığa ve "millet hainleri"ne karşı savaşması millî bir görevdi. Milletin gelişme ve varlığını sürdürebilmesi, ancak Rusya'ya hürriyet ve adalet getirecek

---

276 Nezihî Şehap, Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlumesi (İstanbul, 1328/1910).

277 Nezihî Şehap, s.7, Aktaran Hakan Kırımlı, a.g.e. s. 205

278 Nezihî Şehap, a.g.e., s. 13, Aktaran Hakan Kırımlı a.g.e. s.205.

olan "devrim" ile mümkün olabilirdi. Bu yolda cesaretle çalışılmalıydı. Cafer Seydahmet şöyle devam ediyordu: "*O halde o şerefli günlerden, hürriyet güneşinin milletlere hayat serpen kutsal ışıklarından faydalanmak için bugün hürriyet düşüncesini ekmeye kendimizi memur addetmeliyiz ki, nimetinden istifadeye hakkımız, talebine yüzümüz olsun. Ekilmeden biçilmez kaidesini hatırımızdan çıkarmayalım ki; neticede herkes gibi biz de sonuçta ortaya çıkacak kazançlardan istifade edelim. Bunun için de fırsat düştükçe, yapılabildiği kadar hürriyet fikri arkasından koşmalı, adalet için can vermeye, verdirmeye hazırlanmalıyız.*" Bu yapılmaz ise, Millet (Kırım Tatarları) yok olma tehlikesi ile karşı karşıyaydı.[279]

Kırımlı talebeler arasında büyük ilgi ve etki uyandıran bu risale Kırım'a da kaçak yollardan sokularak dağıtılmaya başlandı. Bir süre sonra İstanbul'daki Rus Sefareti'nin bu risaleden haberi oldu ve Osmanlı Hariciye Nazareti'ne başvurularak gereken işlem talep edildi. Bunun sonucunda kendisine yönelik gözaltına alma emri çıktı ve bunu tesadüfen öğrenen Cafer Seydahmet Paris'e giderek eğitimine Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etmeye başladı.[280]

Vatan Cemiyeti üyeleri Tatar Kimliği'ne yönelik merak ve ilgileri sonunda, tarihlerini incelemeye başladılar. Bu kapsamda, Tatar kimliğinine yönelik tarihi semboller, bayrak ve sancaklara yönelik inceleme ve arayışları; günümüze kadar intikal eden "Tarak Tamga"lı gök mavi Tatar Bayrağının tarihin derinliklerinden tekrar ortaya çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Burada ilginç olan bir nokta, "Tarak Tamga"nın ilk defa Mayıs 1908'de Tercüman gazetesinin 25 inci yıldönümü münasebetiyle düzenlenen, Rusya'nın her yanından gelen yüzlerce misafir ve davetlinin katıldığı törenlerde kullanılmasıydı. Tercüman'ın yönetim binası üzerine

---

279 Nezihî Şehap, a.g.e., s.9-21, Aktaran Hakan Kırımlı, a.g.e. s. 206 (Metindeki Osmanlı Türkçesi bazı tamlama ve kelimeler daha rahat anlaşılması için günümüz Türkçesine çevrilmiştir.).

280 Kırımer, "Bazı Hatıralar", Emel No:9, ss.60-61; Hakan Kırımlı, a.g.e. s. 207.

asılan dev bir afişin iki tarafında "Yaşa Millet" yazıyor ve ayrıca üzerinde Kırım Hanlarının meşhur "Tarak Tamga"sı yer alıyordu.[281]

Kırım Tatar Millî Hükümetinin Başkanı sıfatıyla, çok kısa süren bağımsız Kırım Tatar Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı; Gaspralı İsmail ve günümüzdeki lider Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile birlikte, Kırım Tatarlarının millî mücadele tarihindeki en önemli üç simadan birisi olan Numan Çelebi Cihan'ın (1885-1918) 1910 yılında İstanbul'da, Vatan Cemiyeti'nin ilk yıllarında öğrenci iken yazdığı Ant Etkenmen (Ant Etmişim) şiiri daha sonra, Tatarlar arasında hızla yayılmış, marş olarak söylenmeye başlanmış ve Kırım Tatarları arasında bir sembole dönüşerek, Kırım Tatar Toplumu, Hareketi ve tüm Tatar diasporası için, Kırım Tatar Millî Marşı'na dönüşmüştür. Bu Şiirin yazılı versiyonu oldukça nadirdir. Şiir, 1917'de Kezlev'de Molla Ömer Hacı Hasan Efendi tarafından el yazması olarak yayımlanmış, ayrıca 1918'de İstanbul'da basılmıştır.[282] Şiir, Bahçesaraylı Taka Tuka Mehmet Efendi'nin oğlu olan besteci Hasan Rıfatov tarafından notaya aktarılmıştır. Ancak Hasan Rıfatov, diğer birçok Tatar gibi milliyetçilik suçlaması ile tutuklanmış ve 1932'de hapiste ölmüştür.[283]

ANT ETKENMEN!	ANT ETMİŞİM!
Ant etkenmen Tatarların yarasını sarmağa,	Ant etmişim Tatarların yarasını sarmaya,
Nasıl bolsun bu zavallı qardaşlarım çürüsin?	Nasıl olsun bu zavallı kardeşlerim çürüsünl!
Onlar içün ökünmesem, qaygumasam, yaşasam,	Onlar için üzülmezsem, kaygılanmazsam, yaşasam,
Yüreğimde qara qanlar qaynamasın, qurusın!	Yüreğimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!
Ant etkenmen şu qarangı yurtqa şavle serpmeğe,	Ant etmişim şu karanlık yurda ışık saçmaya,
Nasıl olsun eki qardaş bir-birini körmesin?	Nasıl olur, iki kardeş birbirini görmesin?
Bunu körip buusatmasam, muğaymasam, yanmasam,	Bunu görüp bunalmazsam, üzülmezsem, yanmazsam,

281 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.160

282 Allworth Edward A., The Tatars of Crimea Return to the Homeland, London, 1998, Seyit Ahmet Kırımca'nın Symbols: The National Anthem and Patriotic Songs by Three Poets, s.72; Şevki Bektöre, "Antlı Şehit", Kırım Yayınları, no.1 (1961), 26; Çelebi Cihan, "Ant Etkenmen" Kırım Mecmuası, no.8 (1918), 147.

283 Allworth Edward A., a.g.e., s.73; Rıza Gülüm, "Kırım Tatarlarının Milli Oyunları, Şarkı ve Müzik", Kırım Bülteni no.114 (Aralık 1977).

Közlerimden aqqan yaşlar derya deniz qan bolsın!	Gözlerimden akan yaşlar derya deniz kan olsun!
Ant etkenmen, söz bergenmen bilmek içün ölmeğe,	Ant etmişim, söz vermişim bilmek için ölmeye,
Bilip, körip milletimin közyaşını silmeğe.	Bilip, görüp milletimin göz yaşını silmeye.
Bilmey, körmey bin yaşasam, qurultaylı han bolsam,	Bilmeden, görmeden bin (yıl) yaşasam, kurultaylı han olsam,
Yene bir kün mezarcılar kelir meni kömmege!	Gene bir gün mezarcılar gelir beni gömmeye

Şiirin üçüncü dörtlüğündeki "bilmek için ölmeğe" ibaresi 1917'de "millet için ölmege" olarak benimsenmiş ve günümüzde kullanılan şekline dönüşmüştür.[284]

1912 yılında İstanbul'daki tahsilini bitiren Çelebi Cihan, önce Kırım'a, oradan da Petrograd şehrine giderek burada Psikonevroloji Enstitüsü'ne kaydını yaptırdı. Çelebi Cihan, burada Rus inkılâpçılarının faaliyet1eri ve fikri mücadelelerini yakından takip edebilme imkânını buldu. Pettograd'dan, Paris'te bulunan Cafer Seydahmet'e gönderdiği "Tatar Hasta" adlı yazısı buradaki gözlemlerinin de yardımıyla yazılmış ciddi bir inceleme yazısı olarak kabul edilmektedir. Bu makale daha sonra 1917'de Tercüman gazetesinde de yayınlanmıştır.[285]

"Vatan" teşkilatının üyeleri 1911-1912 yıllarında Rusya'da yeni bir devrim için şartların hazır olduğu kanaatine vararak, teşkilatlarını Kırım Tatarları arasında yaymak üzere harekete geçtiler. 1914'de Odesa'da gizli Vatan Cemiyeti'nin bir şubesi faaliyete başladı. Çelebi Cihan aynı yılın Sonbaharında Gözleve'de Cafer Seydahmet'le yaptığı görüşmenin ardından, gizli Vatan Cemiyeti üyesi arkadaşlarıyla, Akmescit'te Veli İbrahim'in çalıştığı kahvenin arka odalarında önemli bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda "halk ile olan temasın kuvvetlendirilerek halkımıza çarlığın dinimize, mekteplerimize, vakıflara

---

284 Allworth Edward A., a.g.e.,"Ant Etkenmen", Emel, no.146 (Ocak-Şubat 1985), 20.

285 Kırım Bülteni, Ankara, 2002, Sayı 44; www.vatankırım.net.

müdahalesinin zararları, millî durumumuzun ve vazifelerin anlatılması ve Kırım'da mühim görülen kimselerin yolumuza bağlanması" kararlaştırılıyordu.

1916 yılında I. Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği günlerde bütün Üniversite öğrencilerinin Praporşçik (Yedek subay) okuluna alınmaları emri üzerine Cafer Seydahmet Moskova Yedek Subay Okulu'na ve oradan da Besarabya cephesine giderken, Çelebi Cihan da Gözleve'ye gitti.[286] Alan Fisher Kırım Tatarları adlı eserinde I. Dünya Harbi sırasında en önde gelen veya lider takımındaki birçok kişinin Osmanlı topraklarına kaçmak zorunda kaldığını bunlar arasında Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in de bulunduğunu yazmaktadır.[287] Ancak Hakan Kırımlı ise "Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)" adlı eserinde Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet gibi lider kadrolarının askere alındığından bahsetmektedir.[288]

I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile de savaşması Kırım Tatarları üzerinde zaten mevcut olan şüphe ve bundan doğan devlet baskısını artırdı. Rus hükümeti, Kırım Tatarlarını Osmanlı Türklerinin beşinci kol faaliyetlerini yürüten "ajanlar" veya "hainler" olarak görüyordu.

Savaş sırasında ülkeden kaçan bazı Tatar millî mücadelecileri, Osmanlı topraklarına daha önceden sığınmış Rusya kökenli diğer bazı mültecilerle birlikte İstanbul'da Rusya Müslüman Türk-Tatar Hukuku'nu Müdafaa Komitesi'ni kurdular. Bu Komite büyük ihtimalle davalarını uluslararası arenada daha iyi tanıtabilmek adına merkezini İsviçre'ye taşıdı. Komite'de Rusya'daki Türk Kongrelerinin önde gelen isimlerinden Yusuf Akçura, Abdürreşit İbrahim, Hüseyinzade Ali, Ahmet Agayev gibi isimler vardı. Kırım Müslümanlarını temsilen Mahmut Esat

---

286 Kırım Bülteni, Ankara, 2002, Sayı 44; www.vatankırım.net.

287 Fisher Alan, a.g.e., s.159

288 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.249

Çelebizade[289] bulunmaktaydı. Bu komitenin kurulmasında ve çalışmaları için maddi kaynak temininde Teşkilatı Mahsusa'nın rolü vardı.[290] Kırım Tatarları dahil olmak üzere tüm Rusya Türklerinin durumlarını ve "savaş bittikten sonra Rusya'daki Müslümanların millî ve kültürel gelişme haklarını elde edebilmeleri için yardıma ihtiyaç duydukları" şeklinde özetlenebilecek olan amaçlarını, savaşan her iki taraf devletlerin hükümetlerine anlattılar. Aynı Komite üyeleri 1916 yılı Mayısında Lozan'da Gayr-ı Rus Milletler İttifakını kurdular ve taleplerini anlatan bir telgrafı Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a gönderdiler.[291]

Bu çalışmaların Tatarlar açısından elle tutulur sonuç verdiği söylenemez; ama diğer taraftan teşkil edilen bu komite ve yaptığı çalışmalar, Ruslar'a uyguladıkları baskı ve sindirme politikalarına bahane teşkil edecek bir gerekçe vermiş oldu. Artık ellerinde Tatarların Rusya'ya olan sadakatinin olmadığını gösteren sağlam bir delil mevcuttu.

Kırım'da ise, süren tüm baskılara rağmen Vatan Cemiyeti'nin gayretli çalışmaları sonucu, 1917 yılının sonlarında doğru hemen her köyde "Vatan" teşkilatının gizli bir hücresi kurulmuştu.[292]

2.12. Birinci Kırım Tatar Millî Kurultayı

Alan Fisher'e göre 1917 yılında Kırım millî hareketi üç aşamalı bir strateji ile mücadele yürütmüştür. Önce Şubat ihtilalinden sonra Mayıs ortasına kadar kültürel özerklik elde edilmesi genel amaç kabul edilmişken, Mayıs ortalarında

---

289 Kırımlı Hakan, aynı eserinde Kırım Temsilcisi'nin Osmanlı Paşası Said Mirza Paşa'nın torunu Mirza Said Bey olduğunu Cafer Seydahmet'in Mustafa Edige Kırımal'a gönderdiği bir mektubu kaynak göstererek söylemektedir.

290 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.243

291 Fisher ,Alan, a.g.e., ss. 159-160

292 Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917), Türk Tarih Kurumu, s. 132; Hakan Kırımlı, a.g.e., s.249

bölgesel muhtariyet hedefi ön plana çıkmış ve bu durum Kasım ayında kadar sürmüştür. Kasım ihtilalinin yol açtığı gelişmelerin verdiği aşırı ümitle bu defa ana hedef bağımsızlık olmuştur.[293] Oysa millî mücadelelerde aylarla ifade edilen kısa dönemlerde genel amaç ve strateji değiştirmenin mümkün olsa bile tercih edilebilir bir yaklaşım olmadığı açıktır. Ana amaç, her zaman tam bağımsızlık olduğu halde; mevcut şartlara uygun olarak bunun açıkça telaffuz edilmemiş olması daha yakın bir ihtimaldir. İhtilal ortamının oluşturacağı yeni koşul ve fırsatlarda ana hedefe yönelik söylemlerin de daha açık dile getirilmeye başlanmış olması, akla daha yakın gelmektedir.

Şubat ihtilalinden sonra 17 Mart 1917'de Kerensky başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümet imparatorluğun Müslüman vatandaşlarına daha liberal bir politika taraftarı olmasına rağmen özerk yapılara ve milletlerin kendi hükümetlerini kurmalarına karşıydı ve politikasını da 9 Nisan 1917 tarihli deklerasyonu ile açıklamıştı. Kırım Tatarları da önce temkinli bir tutumla kültürel özerklik üzerinde dururken, daha sonra Mayıs 1917'de Petrograd'da düzenlenen Tüm Rusya Müslümanları Kongresinde alınan kararlara da uygun olarak bölgesel özerkliği benimsemişlerdir. Dolayısıyla, Kırım Tatarlarının izledikleri strateji de tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nde benimsenen genel prensiplerin de önemli bir etkisi vardır.

IV. Devlet Duması'ndaki Müslüman Fraksiyonu'na mensup vekiller tüm Rusya çapında bir Müslüman Kongresi düzenlemek için 15 Mart'ta bir araya gelerek "Rusya Müslümanları'nın Geçici Merkez Bürosu"nu kurmuşlar ve Büro tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nin toplanması için çalışmalarına derhal başlamıştı.

---

[293] Fisher Alan, a.g.e., s.161; Kırımal, a.g.e., ss.33-164

Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu'nun kurulmasından iki gün sonra ve geçici Rus hükümetinin kurulduğu 17 Mart günü Kırım Tatarları da Akmescit'de büyük bir miting tertiplediler. Fransız Devrimi'nin anahtar sloganları "hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet" Kırım Tatarları için de benimsenmişti. Vatan Cemiyeti temelli millî hareketin; Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Tarpi, Abdulhakim Hilmi Arifzade, Mehmet Vecdi'den oluşan lider kadrosu Kırım Tatarlarının sorunlarının konuşulacağı Kırım Müslümanları Konferansının 25 Mart'ta Akmescit'te toplanacağını ilan ederek gerekli hazırlıklara başladı.

Akmescit toplantısına Kırım'ın her tarafından gelen 1500 Tatar temsilci iştirak etmişti. Toplantıda alınan kararlara göre Kırım'da kültürel ve dinî meselelerle ilgili özerk bir idarenin kurulması amaçlanıyordu.

Bu toplantıda demokratik bir seçimle "Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi" oluşturuldu. Bu atılım, Kırım Tatarlarının siyasî olarak kendi geleceklerini tayin noktasında, kendi öz yönetimlerini kurmak için ilk ve temel bir başlangıcı oluşturmuştu. Merkez İcra Komitesi'nin oybirliği ile aldığı kararla Çelebi Cihan Kırm Müftülüğü'ne, Cafer Seydahmet de Vakıf İşleri Müdürlüğü'ne seçildi. Başkanlıkların sadece kültürel alanlarda olması açıklanan kültürel özerklik amacına uygundu. Ayrıca böylece, Çarlık Rusya'sının kendilerine bağlı cahil Müftüler vasıtasıyla Tatar halkını kontrol etme yöntemine bir son verilmiş, millî hareket yanlısı, genç ve aydın bir insanın halkın gerçek çıkarlarını temsilinin yolu açılmış oluyordu. Vakıfların Kırım Tatarlarına iadesi de uzun süredir çözümü talep edilen başka bir sorundu. Tatar halkının kültürel zenginliği ve bir açıdan geleceğe taşıdığı en büyük zenginlik olan vakıf eserlerinin yönetimi de böylece, kendi iradeleri altına alınmış oluyor ve başka bir aydın genç olan Cafer Seydahmet'e emanet ediliyordu.

Diğer taraftan düzenlenen Öğretmenler Kongresi'nde millî kültürel gelişme açısından önemi çok açık olan Rus-Tatar Öğretmen Okulu'nun ele geçirilmesine,

öğretmen kadrosunun'da Kırım Tatarlarınca seçilmesine karar verildi ve alınan kararlar Merkez İcra Komitesi'nce derhal yürürlüğe konuldu.

Bu arada, önceden planlandığı gibi, 1-11 Mayıs 1917'de Rusya'nın her tarafındaki Türk toplumlarından gelen 900 temsilcinin katılımı ile gerçekleştirilen, Kırım Tatarlarının da Cafer Seydahmet başkanlığında yirmi beş delege tarafından temsil edildiği Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nde mahalli millî muhtariyetler tesisi hedefi benimsendi.[294]

Kongre tarafından kabul edilen karar şöyleydi:

"A- Müslüman milletlerinin menfaatlerini korumak için en muvafık olan usulü-idare - belli ülkeleri olmayan milletler için – millî menfaat esaslarına bina edilmiş, millî medeni muhtariyet temin eden halk cumhuriyetidir.

B- Rusya'da oturan Müslüman milletlerinin bütün ruhani ve medeni işlerini tertip içinde devam ettirmek ve Müslümanların birlik ve hareket etmelerini temin için kanun çıkarma hakkına malik Umum Rusya Müslümanları'na mahsus merkezi bir müessese oluşturulur. Bu müessesenin şekli, heyeti ve yapacak işleri, muhtar Müslüman vilayetlerinden toplanmış vekillerin ilk kurucu kurultayınca belirlenir."[295]

Kırım Tatarları bu Kongre'de alınan kararlara uygun olarak, Mayıs ayından itibaren bölgesel özerklik fikrini desteklemeye başladılar ve lider kadro bu amaca yönelik olarak çalışmalarını düzenledi.

---

294 Hablemitoğlu Necip, a.g.e., ss.159-187

295 Bütün Rusya Müslümanları'nın 1917'nci Yılda 1-11 May'da Meskev'de Olan Umumî Siyezdinin Protokolleri, Petrograd, Emanet Mat. 1917; Aktaran Hablemitoğlu, a.g.e., ss.165-166

Kırım Tatar yönetimi, bu sırada Osmanlı Hükümeti ile de yakın ilişkiler geliştirecek kadar kendine güven içindeydi. 1917 yılının Mayıs ayında bir Osmanlı Filosu Kırım'ı ziyaret etti ve bu ziyaret Tatarlar tarafından heyecanla karşılandı. Talat Paşa Cafer Seydahmet'le görüşerek bağımsız bir Kırım'a yönelik destek sözü verdi. Bu sırada İstanbul gazeteleri de Osmanlı, Kırım ve Alman ittifakına yönelik yazılarla doluydu.[296]

Haziran ayında Tatar liderleri ve aydınların büyük bölümü Millî Fırka adıyla bir parti kurdular. Bu partiyi kuranlar Vatan Cemiyetinin önde gelenleriydi ve Alan Fisher'e göre çoğu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Batı Avrupa'daki okulların ve ekollerin mahsulüydüler. O'na göre bu partinin ideolojisi önceki Kadetlerle işbirliği yapmış Tatarlarınkinden daha solcuydu ve hatta ilk ihtilalci Kırım Tatar partisiydi. Esasında, Genç Tatarlar ve Vatan Cemiyeti ve Tatar Milliyetçileri bölümlerinde açıklanmaya çalışıldığı gibi, bu Parti'yi Vatan Cemiyeti çerçevesindeki millî hareketin devamı olarak görmek doğru bir teşhis olacaktır. Bu Parti'de sol, milliyetçi ve liberal görüşten insanlar vardı. Ancak hepsini bir araya getiren ana ideal, Kırım Tatarlarının daha hür ve müreffeh olabilecekleri bir vatanı ve geleceği yaratmaktı.

Temmuz ayından itibaren Tercüman'ın eski yazı işleri müdürü Hasan Sabri Ayvazov'un yazı işleri müdürü olduğu "Millet Gazetesi", Merkez İcra Komitesi'nin yayın organı olarak görev yapan "Golos Tatar Gazetesi" ile Veli İbrahim ie Mustafa Kurtmehmet'in yazı işleri müdürlüklerini yaptıkları "Kırım Ocağı Gazetesi" Akmescit'te yayınlanmaya başlandı. Bu gazetelerin hepsi geçici hükümetin milliyetler siyasetini eleştiriyorlardı.[297]

---

296 Williams, a.g.e., s. 342; Aynı eserde Osmanlı hükümet yetkililerinin, Kırım'a doğru ilerlemekte olan Almanları, Kırım'ı kendi etki sahalarında gördükleri yönünde uyardıkları ve Alman yetkilileri nezdinde Kırım'ın bağımsızlığı yönünde lobi yaptıkları da Charles Hostler"ın "The Turks of Central Asia" adlı eseri, ss.44-45'e atıf yapılarak vurgulanmaktadır.

297 Fisher, a.g.e., s.164

Geçici hükümet tarafından tehlikeli bulunmaya başlanan Tatar Millî Hareketi lideri Çelebi Cihan ile Tatar Askeri Birlikleri komutanı Şabarov, 23 Temmuz'da, ihanet ve hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunma suçlamalarıyla tutuklandılarsa da, Tatar toplumunun şiddetli tepkisi üzerine ertesi gün serbest bırakıldılar. Ancak artık Tatar Millî Hareketi ile geçici hükümet arasında işbirliği köprüleri atılmıştı.

Yaz boyunca Tatarlar teşkilatlarını kuvvetlendirip, özellikle askeri güçlerini artırmaya çalışırken, Sivastopol'de Rus denizcileri arasında ihtilalci teşkilatlanma hızla genişliyordu. Ekim ayında Novogeorgievsk'de bulunan iki Tatar süvari alayının Akmescit'e getirilmesinin başarılması, Tatar lider kadroya çalışmalarını daha yüksek noktalara doğru geliştirmek için cesaret verdi.

Numan Çelebicihan'ın, 3 Kasım 1917'de Bahçesaray'da Millî Müze açılışı münasebetiyle halka yaptığı konuşmada, Kırım'ın durumu ve geleceğine yönelik tahayyüllerini bulmak mümkündür. Çelebicihan, mevcut yönetimin, 150 seneden beri milleti esir ve haklarını gasp ettiğini; Kırımlılara adalet, düzen, ilim ve medeniyet vaad ettiği halde; hiçbir şey yapmadığını, tam tersine Kırım Tatarlarının edebiyat, sanat, ticaret ve siyasetten tamamen yoksun bir durumda yaşamaya mahkûm edildiğini söylüyordu. Kırım Tatarları artık harekete geçmeli ve inisiyatifi ele almalıydı. Bu nedenle, kutsal bir kanun heyeti olan ve Tatarların amaçları ile beraber kendileri ile yan yana yaşayan Kırım'daki diğer milletlerin de ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışacak olan Kurultay toplanacak ve Kırım'ın geleceği Kırım halkı tarafından belirlenecekti. Çelebicihan Kırım'ın geleceği için, orada yaşayan milletlerin hak ve hukuklarını gözeten, İsviçre tipi, demokratik bir cumhuriyet öngörüyordu: *"...Bu güller, bu çiçekler Kırım'da yaşayan milletler: Tatar, Rus, Ermeni, Yahudi, Rum, Nemse (Alman) ve başkalarıdır. Kurultay'ın maksadı; bunları bir yerde toplayıp, hepsinden bir güzel ve nefis buket yapmaktır. Güzel Kırım adasında hakikî medeni bir İsviçre tesir etmektir. Tatar Kurultayı yalnız Tatarları değil, asırlardan beri Tatarlar ile beraber kardeşçe yaşayagelmiş diğer*

milletleri de düşünüyor. Onları da işe davet ederek, onlarla beraber kol kola verip gidecektir…"[298]

Kurultay (Tatar Millî Yasama Meclisi) 09 Aralık 1917'de Bahçesaray Hansarayı'nda toplandı. Seçilen delegeler, 20 yaş üzerindeki erkek ve kadın Tatarların oy hakkına sahip oldukları, tek dereceli, gizli oyla yapılan seçimle seçilmişlerdi. Bu seçim İslâm ülkelerinde kadınların oy hakkına sahip olduğu ilk seçim olması nedeniyle ayrı bir önemdedir. (Kadınların bu hakkı kazanmaları Amerika Birleşik Devletlerinde 1920, Türkiye'de ise 1934 yılında gerçekleşmiştir) kadınların İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı'da seçilen vekiller arasındaydı. Nitekim seçim işlerindeki bazı gecikmeler nedeniyle normalde 24 Kasım'da toplanması öngörülen Kurultay 15 gün geç olarak 9 Aralık 1917'de açılabilmiştir. Kurultay'daki toplam 78 vekilin en az 55 kişisi Vatan Cemiyeti üyesi veya onun siyasî çizgisini temsil eden merkez grubuna mensuptu.[299] Ayrıca sol ve sağ kanatlar da mevcuttu. Kurultay'ın ilk faaliyeti Kırım Devleti için yeni bir anayasa yaparak kabul etmek olmuştur. Bu faaliyet için toplantılar 26 Aralık'a kadar devam etmiştir. 26 Aralık 1917 tarihinin ise ayrı bir önemi vardır. Çünkü o gün Kurultay Millî Meclis'e dönüşmüş ve Kırım Millî Hükümeti seçilerek göreve başlamış, Numan Çelebi Cihan Hükümet Başkanlığı'na getirilmiştir.

Kabul edilen Anayasa maddeleri şöyleydi[300].

1 Madde - Kurultay, her milletin kendi iradei rnilliyesi ile hayati millisini kurması esasını kabul eder.

---

298 "Qırım Müftüsünün Nutqu" "Millet Cevherleri", derleyen Kerim, Tahir, Qırım Mühendislik ve Pedagogika Üniversiteti Qırımtatar Tili ve Edebiyatı İlmiy-Araştırma Merkezi "Elyazma Kitaplar" İlmiy-Araştırma Merkezi, 2012, ss. 73-78

299 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.250

300 Kırımal, Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi, ss.107-110

2 Madde - Her milletin hayati millisini tanzim eden kanunları çizmesi ile millî işlerin, re'yi şahsilerden ziyade. iradei milliyeye tevfikan icrası temin edileceğinden Tatar milletinin de ilelebed kendi hayatını kendi iradesi ile kurabilmesi için serbest, gizli, müsavi ve doğrudan doğruya bütiin milletin (kadın vee erkek) re'yi ile saylanan Meclisi Mebusanin devamını kabul eder.

3 Madde - Kurultay, hayat ve ruhu milletden doğan ve ancak anın değişmesi ile tebeddül ve tagayyür eden kanunların içtimaî ömürde semeredar olabileceklerini kabul etdiğinden Meclisi Mebusanın üç senede bir saylanmasını elzem addeder.

Tenbih 1 - Kurultay, memleketin bugünkü sarsıntılı halinde yeniden Meclisi Mebusanın saylanmasını biiyiik miişkülâta uğrayacağına inandığından Kurultay azalarının bir sene müddetle Parlamentoyu teşkil etmelerini kabul eder.

Tenbih 2 - Kurultay, Tatar Parlamentosunun beş ila yedi bin candan bir mebus saylanarak teşkil etmesini kabul eder.

4 Madde - Meclisi Mebusanın alelâde içtimaları kendi tarafından tayin edilir. Fevkalâde içtimalar ise Parlamento azasının üçde birinin riyasetden resmen talebleri ile toplanır.

5 Madde - Tatar Parlamento azası her türlü taarruzdan masun ve askerlik mecburiyeti oldukça askerlik mükellefiyetinden muafdır.

6 Madde - Meclisi Mebusan Tatar milletinin ilmî, dinî, adlî, askerî, malî, siyasî işlerine ve icabı takdirinde ticarî, ziraî ve sanaî işlere taalluk eden kanunları vaz etmek ile mükellefdir. Meclisi Mebusanda her şube için hususî komisyalar ayrılacaktır.

7 Madde - Kurultay, kuvvei teşriiye, kuvvei icraiye, kuvvei adliyenin her birinin temamı ile istiklâlini kabul ile millî idarede her şubenin kendi dairelerinde hukuku tammeye malikiyetlerini kabul eder.

Tenbih 1 - Kurultay-, Millî Îdare Azaları Şurasını kabul eder.

Tenbih 2 - Kurultay, bütün Müdürlüklere birer Müdür saylanması esasını kabul etse de lüzumu takdirinde bir Müdürün iki Müdürlüğe saylanmasi ve her Müdürün Müdürler Şurası kararına tevfikan birbirine vazifelerini tevkil etmelerini kabul eder.

8 Madde - Tatar milletinin millî işlerinin muntazam bir suretde idaresi için millî işlerinin her şubesine ayrı kanunlar iktiza etdiği kadar da onlara ayrı daireler elzemdir.

Tatar İdarei Milliyesi maarif, diniye, maliye ve vakif, adliye, hariciye ve başmüdürlük dairelerinden ibaretdir.

a - Maarif İdaresi: Bütiin mi1lî mekteb, medreseleri ve Kırım Halk Cumhuriyetine tâbi ulûm ve fünun acakları ile Tatar milletinin olacak münasebatını tayin eder ve müntehab ilmî teşkilat ile birlikte bütün ilim ocaklarının muhtariyeti esası üzerine layihalar hazırlar.

b - Diniye İdaresi: Tatar milletinin hayatına taalluk eden itikadat ve ibadate aid mesaili diniyede Şeriatı Muhammediyeye tevfikan ahkâm ve tebligatın itâ ve icrası ile mükellef tir.

c - Maliye ve Vakif İdaresi: Bütün millî vergileri toplamak ve bütün İdarei Milliye bütçesini hazırlayarak Meclisi Mebusana takdim etmekle

mükelleftir. Maliye İdaresinde vakıfların ıslahını temin edecek ve vakıf köylerde yaşayan Tatarların iktisadî hayatlarını düzeltecek çareleri hazırlayacak bir şube bulundurulacaktır.

Tenbih 1 - Kurultay, Tatar Millî İdaresi masrifatını temin için Parlamentonun kabul ettiği esaslara tevfikan milletten millî vergiler alınmasını kabul eder.

d - Adliye İdaresi: Tatar milletinin hukuku adliyeye taalluk eden deavisini gerek Şeriatı İslamiyeye ve gerek Tatar âdât ve hayatı içtimaiyesine tevfikan rüyetle mükelleftir. Binaenaleyh Miiftülük mesnedinin lağvı ile yerine Adliye Müdürlüğü tesis olunur.

e - Hariciye İdaresi: Tatar milletinin şehir ve zemstvalar teşkilâtı ile olan münasebetlerini, askerlik mecburiyeti devam ettikçe askeri hayatına aid işlerini ve başka milletlerle olan siyasî, medenî, iktisadî, içtimaî münasebatını tanzim ve icra edecek şubeleri haiz olacaktır.

f - İdarei Milliye Reisliği: Bütün İdarei Milliye şuabatına esas olmak üzre tertib edilen kavaninin tatbik olunduğunu tetkik ve bütün İdarei Milliyede yaşatacagı ahenkle onu bir emeli millîye doğru götürmekle mükelleftir.

9 Madde - Tatar İdarei Milliyesi şuabatından her biri kendi dairesi kanunları layihasını tertible Meclisi Mebusanın tasdikine takdime mecburdur.

10 Madde - İdarei Milliye şubeleri reisleri, yani kuvvei icraiye, Meclisi Mebusanın ekseriyetinin emniyetini kazanan bir İdarei Milliye Reisi tarafından Meclisi Mebusan azalarından saylanırlar ve Meclisi Mebusanın ekseriyeti re'yi ile verilen itimad ile vazifelerini icra edebilir ve ancak Parlamento önünde mesuliyete

çekilebilirler.

11 Madde - Meclisi Mebusan, millet vekillerinin dörtde birinin ve on kişiden eksik olmamak üzere her fraksiyanın talebi üzerine İdarei Milliye ve kuvvei icraiyeden istediği zeman istizahatda bulunmak hakkına maliktir.

12 Madde - Kurultay, her kıtanın şekli idaresi, orada yaşayan ahalinin ekseriyeti mutlakası ârâsını canlandıran dört esasa tevfikan saylanan Meclisi Müessesanın vereceği kararlarla takarrür edeceğini kabul ettiğinden Kırım şekli idaresinin ancak Kırımlılar Meclisi Müessesanı tarafından hall edileceğini kabul eder ve Tatar Parlamentosunu her halde en kısa bir zemanda Kırım Meclisi Müessesanının içtimaını temin ile mükellef kılar.

13 Madde - Kurultay, Kırımlılar Meclisi Müessesanı toplandıktan sonra memleketin hayatına taalluk eden iktisadî, malî, siyasî kanunların, toprak meselesinin ve milletler münasebetlerinin ancak Kırımlılar Meclisi Müessesanı tarafindan hall edilmesini tanır.

14 Madde - Kurultay, Kırım hayatı siyasiyesine dair her nerede bir hüküm verilecekse orada Kırımlılar Meclisi Müessesanının Kırımın şekli idaresine dair vereceği kararını ve Kırım Meclisi Mebusanının mevzuu bahis olan meselelerde verdiği hükmünü tebliğ için vekiller göndermesini tanır.

15 Madde - Tatar Kurultayı, her kıtanın her sulh konferansında diplomatların kararlarından ziyade oralarda yaşayan milletlerin re'yi ile mukadderatının hall olunması düsturunu kabul ettiğinden sulh ile alâkadar olan kıtaların ve milletler vekillerinin sulh ve her türlü konferanslara kabullerini taleb eyler.

16 Madde - Kurultay, gerek hayatı içtimaiyede yaşatılması elzem olan şahıs, ikametgâh, kelâm, vicdan, ittifak, içtima, matbuat, tatili eşgal hürriyetlerini ve hayat sigortasını temin ve gerekse ekaliyetde kalan milletlerin hukuku milliye ve siyasiyeleri ile Kurultay tarafından Tatar hayatı milliyesinin temelleri olarak kabul edilen kavanini esasiyenin ancak Halk Cumhuriyeti ile yaşatılacağına inandığından Kırım Halk Cumhuriyeti esasını kabul ve ilân eder.

17 Madde - Kurultay, Kırımda Tatarlar arasında bulunan mirzalık, beğlik, çelebilik, duhovnilik, dvaryanlık, knyazlık, meşcanlık, poselanlık gibi unvanları ve anların verdiği imtiyazları fesh eder.

18 Madde - Kurultay, müsavatı beşer esasını kabul ettiginden kadınlrın da erkekler ile beraber aynı hukuka malik olduklarını tasdik eder ve bu müsavat esası üzerine bir kanun yapılmasını Meclisi Mebusana havale eder.

Kırım Tatar Hükümetindeki Bakanlar şunlardı; Bakanlar Konseyi Başkanı ve Adalet Bakanı, Çelebi Cihan; Dış İlişkiler ve Askeri Teşkilatlanma Bakanı, Cafer Seydahmet; Din İşleri Bakanı Seydahmet Şükrü; Millî Eğitim Bakanı İbrahim Özenbaşlı; Maliye ve Evkaf Bakanı Seydcelil Hattat. Parlemento Bahçesaray'da görevine devam ederken, Tatar Direktörlüğü (Bakanlar Konseyi) 27 Aralık 1917'de Akmescit (Simferepol)'de göreve başladı. İlk iş olarak "Tüm Kırım Sakinlerine" adlı bir bildiri yayınlamış olan Bakanlar Konseyi; Kırım'da yaşayan herkese tam eşitlik ve hürriyet; kanun ve nizamın tekrar tesisini vaat ediyordu.[301]

1917 yılının sonbaharında Bolşevikler'de büyük ölçüde teşkilatlanmalarını tamamlamış ve Kırım'da etkili olacak konuma gelmişlerdi. Ancak genel olarak güçlü oldukları tek yer Sıvastopol garnizonuydu. Bu garnizondaki asker ve

[301] Kırımal, a.g.e., ss. 119-131

denizcilerin hemen hiçbiri Kırım kökenli değildi ve büyük oranda etnik Ruslardan oluşuyordu. Kasım 1917'de Kırım'da, bir tarafta Tatar Bakanlar Konseyi, diğer tarafta Kırım Eyalet Meclisi olmak üzere iki farklı hükümetin olduğu bir yapı oluşmuş durumdaydı. Bu iki yapı Kırım'ın geleceği üzerinde aynı görüşleri paylaşmamalarına rağmen, Bolşeviklere karşı koymak hususunda aynı cephedeydiler. Bu doğrultuda, Kırım Genel Karargâhı adı altında bir yönetim koordine birimi oluşturuldu. Bu birimin başkanı Cafer Seydahmet, başkan yardımcısı ise eski bir subay olan Makuhin'di.[302]

Kırım Genel Karargâhı, tüm Kırım yarımadasında askeri kontrolü tesis etme gayretine girişti. Ancak Bolşevikler Sivastopol'de yönetimi ele geçirmişlerdi. Sivastopol İhtilal Komiserliği, 28 Aralık 1917'de Kırım Karargâhına gönderdikleri ültimatomla, Tatar Bakanlar Konseyi askerlerinin silahlarını bırakmayı kabul etmelerini talep etti. Artık yarımadadaki iki teşkilatlı güç olan Tatar milliyetçileri ve Bolşevikler arasındaki mücadele çatışmaya doğru ilerler hale gelmişti.

1918 Ocağının üçüncü haftasında Bolşevik direktörlüğü emrindeki denizci askeri birlikler Thedosiya ve Kerç'de karaya çıkarak Bahçesaray ve Akmescit'e doğru ilerlemeye geçtiler. Kendilerine karşı oluşan bu ciddi tehdide karşı izlenecek yolda Tatar Bakanlar Kurulu üyeleri farklı görüşler taşıyorlardı. Çelebi Cihan ve sol kanat üyeleri dostça birleşmek ve hatta Bolşeviklerin de dâhil olacağı ortak bir Kırım hükümeti kurma yanlısı iken Cafer Seydahmet'in başkanlığındaki milliyetçiler taviz verilmemesi ve sonuna kadar mücadele taraftarıydılar. Sonuçta yapılan oylamada Çelebi Cihan 43'e karşı 12 oyla kaybedince, anlaşma sağlanamadı ve ağır silahlarla donatılmış Bolşevik askeri birlikleri Akmescit'e doğru taarruza geçtiler, ağır silahlara sahip olduklarından Tatar süvari birliklerini mağlup ederek Akmescit'e girdiler. Kurultay dağıldı ve liderlerinin çoğu dağlara veya bir şekide Türkiye'ye kaçtılar. Ancak hala bir anlaşmaya varılabileceği

[302] Nadinskii, Ocherki, cilt 2, s. 38-40; Aktaran Fisher, a.g.e., s. 170

düşüncesinde olan Çelebi Cihan kaçmayınca tutuklanarak Sivastopol'a götürüldü, Şubat ayı başlarında kurşuna dizildi ve cesedi denize atıldı.[303]

1918 yılının Şubat ve Mart ayları Sovyet tarihinin kara sayfalarından birini oluşturur. Sivastopol Sovyet yönetiminin komutası altındaki, tamamen etnik Ruslardan oluşan askerler, yerel Slav ve Tatar halkı üzerinde büyük bir kitlesel katliam uyguladılar. Gerekçeleri, bu halkın karşı devrimci olmalarıydı. Oysa yeni bir düzen kurma adına yola çıkan bu insanlar, söylemlerinin tam tersine, en aşırı bir milliyetçiliğe dayanan, hiçbir mazereti olamayacak, acımasız bir saldırganlığa yönelmişlerdi. Almanlar 1918 Mayısında Kırım'ı işgal ettiklerinde Akmescit civarında birçok kitle mezarı buldular.[304] Böylece, ister liberal veya sol görüşlü, ister uzlaşmacı veya mücadele yanlısı olsun, genel Rus çıkarlarına tehdit teşkil eden Tatar millî hareketi yanlılarının kuvvetle ezilmesi siyaseti, tıpkı Çarlık yönetimince sistematik olarak yürütüldüğü gibi, tekrar ve en çarpıcı bir şekilde ortaya konmuş oluyordu.

Kırım Tatarları'nın, hüsranla biten bu millî mücadele devresinde, bölgesel özerklik'ten, halk cumhuriyeti'ne doğru çok hızlı bir şekilde evrilen nihaî amaçlarındaki radikal değişikliğin başlıca nedenleri kanaatimce şunlardı: Birincisi, ihtilalin başarılı olacağı, baskıcı Çarlık rejiminin yıkılacağı ve sonuçta oluşan devlet yapısının Rusya içinde, tüm halklara kendi geleceklerini belirleme hakkını vereceğine yönelik "fazla iyimser" bir duygu meydana gelmişti. Bir diğer neden ise, Osmanlı Devleti'ndeki İttihat ve Terakki yönetiminin, imkân ve kabiliyetlerinin çok ötesinde, fazla hayalci ve macerası dış politika anlayışının, çoğunlukla Osmanlı topraklarında eğitim almış, kültürel, dinî ve siyasî açılardan yüzleri Osmanlı'ya dönük Tatar yönetici elitlerine verdiği heyecan ve pragmatizm sınırlarını zorlayan milliyetçi tutkularıydı.

---

303 Fisher, a.g.e., s.172

304 Fisher, a.g.e., s. 173

Ancak başlı başına dünya çapında bir büyük sosyal olay olan, Rus İhtilalinin girdabında kalan Kırım Tatarlarının, bu durumdan amaçları doğrultusunda başarıyla veya en azından daha az zararla çıkacağına yönelik olası tahmin ve söylemler sanırım boşlukta kalmaktan öteye gidemeyecektir.

2.13. Sovyetler Birliği Dönemi

Sovyetler döneminde uygulanan milletler politikası söylem ve uygulamalarda büyük çelişkiler taşıyordu. Bir taraftan diğer milletlerin her türlü haklarına saygı temelinde bir anlayış vurgulanırken; uygulamada, millî hak arama taleplerinin yok edilmesi ve devlet tarafından yukardan aşağıya, en radikal tedbirlerle uygulanan bir millet inşa edilmesi (yeni Sovyet insanı inşası - Sovyetizasyon) süreci işletiliyordu. Bu Sovyet insanı yaratma anlayışı, büyük oranda "Ruslaştırma" anlamına geliyordu. "Konstraktivist" anlayış olarak nitelendirilebilecek bu inşa sürecinde, Rus dilinin teşvik edilmesi, eski kültürel bağların koparılması ve bu bağlamda eski kitap ve eserlerin yok edilmesi, alfabelerin değiştirilmesi, topluma liderlik eden aydın, öğretmen, yazar, şair, gazeteci gibi insanların hapsedilmesi, çalışma kamplarına yollanması veya çoğunlukla infaz edilmesi gibi yöntemler yanında; halkların kitlesel sürgünü de İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonlarında uygulanmış radikal ötesi yöntemlerdi. Ancak Marksist bir rejim deneyimi altında ortaya çıkan net gerçek; etnik bağlar ile milliyetçi emellerin dayatılan ideolojiden daha dayanıklı ve esnek olduğuydu.[305]

2.14. Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası

Çarlık ve Sovyet dönemi politikaları arasında sıcak denizlere çıkış gibi stratejik ve jeopolitik nedenlere dayalı bir süreklilik bulunmaktadır. Ancak bu

[305] Smith, 1991, a.g.e., s.230

süreklilik aynı zamanda çok-etnikli bir imparatorluğun varlığını sürdürmesini sağlamak için ideolojik ve kavramsal araçların geliştirilmesinde de bulunmaktadır. Etnik ve idari bölümlemeyle oynayarak Müslüman topluluğu bölmek, Rus modelinin, hâkim ideolojinin ve başta dil olmak üzere Rus kültürünün doğal üstünlüğünü benliklere aşılayarak uzun vadede Ruslaştırmayı sağlamak Çarlık ve Sovyet rejimi sırasında uygulanan ortak politikalardır. Çarlık dönemi'nin halklar arasındaki yakınlaşmada (sblijeniye) Rus dilinin önemine vurgu ve Ruslaştırma lehine kaynaşma (sliyanie) kavramları Brejnev dönemindeki Sovyet siyasal terimlerinin aynısıdır. Rusların başka millet, halk ve etnileri yönetimleri altına almasından sonra sürekli olarak kendini dayatan bir gerçeklik ortaya çıkmış durumdadır. Bu da Rusya'nın Çarlık sırasında bir imparatorluk, Sovyet sistemi sırasında ideolojik bir federal devlet olduğu; ama her iki durumda da bir ulus devlet olmadığıdır. Her iki dönemde de duyulan ortak kaygı; Panislamizm'in Rusya'da yaşıyan Müslümanlar ile ülke dışındaki dindaşlarını, özellikle potansiyel bir tehdit oluşturabilecek Osmanlı Devleti ve günümüzde Türkiye halkı ile birleştirmesi kaygısı olmuştur. Ulus devlet olmamanın dikte ettiği şartlar ve duyulan bu kaygılar Rus yönetimlerini, hemen hemen sürekli olarak, aynı politikaları izlemeye itmiştir. Bazen, Korkunç İvan ve 1927-39 yılları arasında Stalin döneminde olduğu gibi, tamamen ortadan kaldırmaya dönük baskı ve yok etme politikaları; bazen Çariçe II. Katerina ve 1921-27 yıllarındaki gibi ılımlı politikalar uygulanmıştır. Ancak 19 yüzyıl sonralarından itibaren Rus yönetimleri, özellikle, Panislamizm'e ve Pantürkizm'e karşı etnisite kozunu; reformculuğa karşı da kadimcilik, dinsel muhafazakârlık kozunu oynamışlardır. Olivier Roy bu politikaları üç ana başlık altında açıklamaktadır: İslamın yönetilmesi, etnikleştirme ve idari bölümleme.[306]

İslamın kontrol altında tutulması ve yönetilmesi adına; memurlaştırılmış muhafazakâr saray mollarına dayanan, kısır bir İslam anlayışını savunan, ilahiyat araştırmasına yer vermeyen merkezi bir müftülük yapılanması tesis edilmesi

[306] Roy Olivier, a.g.e. s.89, 90

uygulanan ortak politikalardan ilki idi. Sovyet yetkilileri (Çarlık yönetimi gibi) gelenekselci mollaları desteklemiş ve tehdit oluşturabilecek bir dinî canlanmaya karşı konformizmi ve hareketsizliği desteklemişlerdi. Stalin devrinde, Sovyet Müslümanları için dört dinsel yönetim bölgesi belirlenmesi eski Çarlık politikasının aynısıydı. Bu kapsamda, Azerbaycan için Bakü, Avrupa ve Sibirya için Ufa, Kuzey Kafkasya için Mahaçkale, Orta Asya ve Kazakistan için Taşkent Müftülüğü tesis edildi. Bunlardan sonuncusu en kıdemli (primus inter pares) müftülüktü ve Sovyet İslamı'nı Müslüman dünyasında temsile yetkiliydi. Bu yetki Tatarların (Kazan Tatarları) Çarlık dönemindeki rolünü daha da kısıtlama amacını taşımaktaydı). Her cumhuriyette bir müftülük kurulması 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Müslüman Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmalarından sonra mümkün olmuştur.[307]

Uygulanan etnisite politikasının temelinde, 1861'den sonra Kazan Üniversitesi'nde Türk dilleri profesörü olan Nikolay İlminski'nin görüşleri bulunmaktadır. İlminski özellikle Tatarların ve Müslüman halkların Ortodoksluğa döndürülmesini savunurken, bu işin esas olarak yerel ulusal dil ve kültürlere dayanılarak gerçekleştirilmesini istemişti. İnsanların iç dünyalarına etki etmenin en iyi yolu kendi kelimelerini kullanmaktı. Burada amaç, yerel dili kullanarak daha geniş kitlelere daha etkin bir şekilde ulaşarak ideolojik açıdan daha iyi Ruslaştırmak ve/veya Ortodokslaştırmaktı. Ruslaştırmanın, din ve kültür değişikliğinin kendiliğinden gelişen bir sonucu olacağı öngörülüyordu. İlminsky aynı zamanda misyoner okullarında, Hristiyanlığa dönmüş yerli eğitimcilerin kullanılması taraftarıydı. Sovyetler Birliği zamanında "Ortodokslaştırma" yerini "ideolojik kaynaşma" veya "Sovyet insanı yaratma" idealine bıraktı. Ancak uygulanan bu politikalar nihai sonuca ulaşamamış; bununla beraber yerel etnik kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

---

307 Roy Olivier, a.g.e. s.90,91

İlminsky'nin düşüncelerinden, sosyalist endoktrinasyon amacıyla yerel şive ve dillerin kullanılmasını destekleyen Lenin'in de etkilenmiş olabileceği ve Devlet bünyesindeki milletlere yönelik geliştirdiği strateji ve politikalarda bunun yansımaları olduğu iddiaları da mevcuttur. Rus olmayanlar için yerel ana dillerde eğitim konusunda uzman bir okul müfettişi olan babası, bu konuda ünlü iki meslektaşının etkisinde kalmıştır ve bu durum babası vasıtasıyla Lenin'in düşüncelerinin oluşmasına katkı sağlamış olabilir. Bu meslektaş uzmanlardan birisi Türk dilleri uzmanı, oryantalist eğitimci meşhur İlminsky'dir. Yerli ana diller vasıtasıyla Ortodoks inancının yayılması için çalışan diğer bir eğitimci Lenin'in yakın bir aile dostu ve aslen Çuvaş olan Lakovlev'dir. Etnik bir Çuvaş olmasına karşın Lakovlev'in Rusya'ya karşı olumlu duygular taşıması ve politik bağımsızlık düşüncelerinin olmaması, Lenin'in millî bilincin artırılmasının bir karşıtlığa yol açacağına ilişkin bir önyargı geliştirmemesine neden olmuş olabilir.[308]

1870'de eğitim bakanı D.A. Tolstoy'un yayınladığı, yüksek, hatta orta eğitim için Rusça'nın öncelikli olması gerekliliğinin yanında, anadilin ilköğretim için temel olduğunun kabül edildiğine ilişkin "Yerlilerin Eğitimine Dair Talimatlar" adlı doküman gelecekte Stalinist milliyetler politikasının temel ilkesi olacaktı. Olivier Roy'a göre *"İlerici çokkültürlülük (anadilinde konuşma, yazma ve öğrenme hakkı) siyasetinin altında emperyalist, bütünleştirici ve ideolojik bir proje vardır. İlk amaç dinsel ve kültürel dayanışmaları kırmaktır."*[309]

Çarlık ve Sovyetler Birliği sırasında uygulanan diğer bir metod idari bölümleme idi. Çarlık yetkilileri Türkistan Genel Valiliği'ni teşkil etmiş ve bu yapı bölgede mevcut üç emirliğin eskiden sahip oldukları toprakları yavaş yavaş kendine katmıştı. Benzer şekilde Kazak bölgesi, Kazakların yaşadığı bir toprak olmasına rağmen Syemireçya'nın Türkistan Genel Valiliği'ne katılmasıyla bölünmüştü.

---

308 Raffass Tania, The Soviet Union: Federation or Empire, Routledge, 2012, s.147

309 Roy Olivier, a.g.e. s.92,93

Bolşeviklerin milliyetlere yönelik siyaseti Avusturyalı ve Rus Marxistleri arasında 1913 yılında başlayan tartışmalarla şekillenmeye başlamıştır. Görüşlerden birisi milli nihilizmi, diğeri de milliyetlere daha müsamahalı yaklaşımı savunmaktaydı.

Rosa Luxemburg ve Karl Kautsky öncülüğündeki daha sol kanat tarafından savunulan millî nihilizm, Marx ve Engels'in milliyetler sorununu dışladıkları ilk tutumlarına bağlıydı. Bu görüş, pre-kapitalist tarihsel bir hata olarak gördükleri azınlık kültürlerinin kademeli bir şekilde asimilasyonunu savunuyordu.

Diğer görüş sosyalistlerin normatif ve pragmatik nedenlerle anti-emperyalist milliyetçilerle ittifak yapmaları gerektiğini savunan Otto Bauer tarafından temsil ediliyordu.

Yedinci (1917) ve özellikle sekizinci (1919) Rus Marxist Parti kongrelerinde Lenin ve Stalin liderliğindeki "millet-inşacılar" Piatakov ve Buharin liderliğindeki "enternasyonalistler"le mücadele etti. İkinci grup; Luxemburg'un görüşleri doğrultusunda, milli arzuların uydurma olduğunu, self-determinasyon hakkının sadece proleteryaya tanınması gerektiğini ve millî çoğunluklar ve azınlıklar yaratacak milliyetin resmi bir kategori olarak tanınmaması gerektiğini ileri sürüyorlardı. "Millet-inşacılar, rakiplerinin milliyetçi ideolojinin proleteryayı milletlere bölmek ve kontrol altına almak için burjuva menfaatlerine hizmet eden bir alet olduğu düşüncesini paylaşmakla beraber, onun harekete geçirici potansiyelini de takdir ediyorlardı.

Avusturya-Macaristan'ın kaderi ve Rusya'da 1905'ten sonra milliyetçi partilerin görülmeye başlanması Lenin ve Stalin'i, milli huzursuzluklar ortadan kaldırılıncaya kadar, sınıf mücadelesinde proleteryanın aklını karıştıran etkili bir güç olan, milliyetçiliğin basitçe yok sayılamayacağına ikna etti. Lenin ve Stalin

tarafından oluşturulan stratejiye göre millî kültürler en yüksek derecede geliştirilmeliydi. Böylelikle yerel kültürler zaman içinde kendi kendini tüketecek ve uluslararası sosyalist kültürün yaratılması için gerekli temel oluşacaktı. Ancak millî kültürlerdeki geliştirecekleri konular her şeyi içermeyecek, sadece proleteryanın kültürel haklarından oluşacaktı.[310]

Sovyet Rejiminin uyguladığı milliyetler politikası üç unsura dayanmaktaydı:

"1. 19. yüzyıl antropolojisi ve Marksist anlayışın mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir "halk" kavramlaştırmasından hareketle Stalin tarafından geliştirilen bir kuramsal bütün,

2. Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idari ve siyasal bir sınıflandırma,

3. İlk iki ilkeyle ilgisi olmayan, ama onların terminolojisi içinde biçimlenen siyasal ve stratejik bir mantıktan hareketle, insan topluluklarının ve toprakların gerçekten de bölünüp birbirinden ayrılması".[311]

1913'te yayımlanan "Marksizm ve Ulusal Sorun" adlı kitabını yazan, Kasım 1917'de Halklar Komiserliği görevine getirilen Stalin, Rusya dâhilindeki karmaşık milliyetler sorununa yönelik tecrübe ve bilgi sahibi olmakla kalmayıp, kendi çözüm planını da geliştirmişti. O'nun milliyetler konusundaki genel politikasına göre:

1. Rusya'daki tüm halklar eşit egemenlik hakkına sahiptirler.

---

310 Raffass Tania, a.g.e., ss.145-147

311 Roy, a.g.e. s.101; Ayrıca bakınız Aksakal, Hasan. "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetleri Politikası" Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s.23-30.

2. Her türlü ırk ve din ayrıcalığı yasaktır.

3. Rusya halkları kendi haklarını tayin eder. Bu hak bağımsız bir devlet kurma hakkını dahi içerebilir.

4. Rusya'daki etnik gruplar ve azınlık halklar kendilerini geliştirme ve ilerletme hakkına sahiptir.[312]

Buradaki etnik grupların kültürel ve politik olarak kendilerini koruma altında görmeleriyle etnik düşmanlıkların yok olacağına dayanan; görünüşte son derece adil gözüken bu politik yaklaşım, ardında karmaşık bir etnikleştirme ile kontrol mekanizması barındırıyordu. Her devlet, özerk devlet ve etnisite kendi yöresel kimliğini farklılaştırarak geliştirecekti. Ancak sonuçta, temel olarak millî olmayan, zayıf, küçük ve içinde bulundukları Rus kültür dairesinin etkilerine karşı, son derece zayıf yapıların oluşması öngörülüyordu.

Sovyet politikalarının, bir yandan etnikleştirici diğer yandan ise homojenleştirici, kendi içinde temel bir ikileme dayanan bir yöntemle, tek tip bir "Sovyet insanı" oluşturmak adına son derece otoriter bir rejim yaratmış olduğu genel olarak kabul edilmektedir.[313]

Sovyet sistemindeki merkezileşmenin Çarlık döneminden çok daha katı olarak uygulandığı da ileri sürülebilir. Anayasal olarak hükümetler tüm cumhuriyetlerde aynı prensiplere dayanarak faaliyet gösteriyor olmalarına karşın; pratikte hükümet politikaları cumhuriyetten cumhuriyete önemli değişiklikler gösteriyordu. Örneğin; 1953 yılında Ukrayna diğer birçok Rus olmayan cumhuriyetlere göre, çok daha iyi siyasî ayrıcalık ve güvenlik imkânlarına

---

312 Sağır Adem, "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-politiği: Sovyet Rusya Örneği", Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), I/1, 2012, s.370;

313 Aksakal, Hasan. "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetleri Politikası" Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s.23-30.

sahipken, Slav olmayan cumhuriyetlerden çok daha sistemli şekilde dilsel ve kültürel Ruslaştırma politikalarına konu oluyordu.[314]

Stalin'in politikalarına dayanan Sovyet Etnografya görüşü, 1966 yılında Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü Direktörü Yulian Bromley tarafından rasyonelleştirilmiştir. Broomley'e göre; tarih boyunca bir sabit olarak kabul edilen ve kendisince adlandırıldığı şekliyle her "*ethnos*" bir kaynaşmanın ürünü ise; milliyetlerin nihai bir kaynaşma sonucunda bir Sovyet etnik oluşumu (sliyanie – kaynaşma) içinde erimeleri beklenebilir.[315] Sovyet kuramcıları etnikleştirme projesinde iki yöntem kullanmışlardır: Bunlardan birincisi etnik bir secere çıkarma veya yaratma, ikincisi ise her etnisiteye bir dil geliştirilmesidir.[316]

Sovyet Sisteminde, diliyle tanımlanan her halk (narod) gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bir idari statü kazanarak bir "milliyet" (natsionalnost) oluşturmaktadır. Üretim biçimine bağlı olarak bir piyasaya sahip olan haklar bir ulus (natsya) aşamasına gelmiş kabul edilmekte ve "sovyet sosyalist cumhuriyeti" statüsüne hak kazanmaktadır. Daha az gelişmiş olan halklar ise aşağıya doğru bir sınıflandırma ile "özerk cumhuriyet", "özerk bölge (oblast)", "ulusal toprak (okrug)" statüsü almaktadırlar.[317] Tüm etnik gruplar dört kategoride, 15 cumhuriyet, 20 özerk cumhuriyet, 8 özerk bölge (oblast) ve 10 özerk toprak (okrug) halinde bölünmüş durumdadırlar. Bu bölümleminin, hiçbir siyasî veya başka türlü bir nedeni olmadığı anlamına gelmemekle beraber; anlamlı ve nesnel bir kriteri - teritoryal, ekonomik, demografik veya tarihi- olduğunu söylemek zordur.[318]

---

314 Lieven Dominic, The Russian Empire and the Soviet Union as Imperial Polities, Journal of Contemporary History, Vol.30, No.4 (Oct. 1995), ss.607-636

315 Roy, a.g.e. s.102;

316 Roy, a.g.e. s.103

317 Roy, a.g.e. s.104

318 Mirsky Georgiy I., "On Ruins of Empire: Etnicity and Nationalism in the Former Soviet Union", Greenwood Pres, Londra, 1997, s.5

Gerçekte idari bölümlemenin asıl mantığı stratejik ve siyasal hesaplardır. Olivier Roy bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır: *"Rus milliyetçiliğini dizginlemenin dışında, bu bölümlemenin en önemli amacı Panislamist ve Pantürk kadroları parçalamak, yani etnik grupları birbirinden farklılaştırmak ve onları Çarlık yönetiminin son döneminde de etkin olan etnikleştirme mantığı içinde bir ulus-devlet çerçevesine yerleştirmekti...bu bölümlemenin ardında başka bir stratejik düşünce daha vardı: Sınır ötesi hesaplar. Milliyetler ikili birer köprübaşı olarak algılandı. Düşünülen, başka ülkelerde SSCB'nin köprübaşı olabilecek etnik grupları kayırırken, SSCB topraklarında başka bir güce köprübaşı görevi yapabilecek olanları "kırmak"tı."*[319] 1944 yılında Kırım Tatarları ile Ahıska Türklerinin toplu olarak sürgün edilmeleri arkasındaki gerçek hesapları bu satırlar açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tüm bir etnik azınlığın sürgünü, Kırım Tatarlarının Sovyet milliyetler politikası hakkında bildiği her şeyle çelişiyordu. Özellikle, Sovyet Anayasası'nda belirtilen -esas olarak pratikte sadece kültürel otonomi alanında kalan[320]- "self determinasyon" hakkı, yapılanlarla tamamen tezat bir unsur oluşturuyordu. Eğer etnik tikelcilik ve diğer halk ve milletlere vaat edilen destek Sovyet sisteminin ana temasını oluşturuyorsa, Kırım Tatarlarının sürgün edilmesinin ana nedeni ne idi? Bu soruya verilen cevap, bazı Sovyet yazarlarının iddia ettiği gibi, Markist-Leninist milliyetler teorisinden ziyade; Sovyet devletinin temel güvenlik endişeleri ve devlet inşası kapsamındaki ülke çıkarlarına dayanmaktaydı. Kırım'ın özel stratejik coğrafi konumu da bu yarımadayı devletin güvenlik değerlendirmelerinin önemli temalarından biri yapmaktaydı.[321]

---

319 Roy, a.g.e. s.107

320 Chamberlin William Henry, Soviet Race and Nationality Policies, Russian Review, Vol. 5, No. 1. (Autumn, 1945), pp. 3-9.

321 Uehling Greta Lynn, "The Crimean Tatars' Deportation and Return, Beyon Memory", Palgrave Macmillan, NewYork., 2004, s.39,40

Sovyetlerin uyguladığı milliyetler politikasının bir ayağı da uygulanan eğitim sistemi olmuştur. Temel politikayı desteklemek adına tarih, değiştirilmiş ve/veya yeniden yazılmış, Marksizm ve Rusça zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Etnik, dini ve kültürel farklılıkların ortadan kaldırılarak bir Sovyet insanı yaratılması amacıyla Rus kültürünün yaygınlaştırılması bir yöntem olarak kullanılmıştır. Aslında arka planda uygulanan Rus milliyetçiliğine yönelik politikalar olmuştur.[322]

Özellikle kitlesel sürgün faciası, ardından geçen sürgün yılları ve geri dönüş mücadeleleri sonucunda; Kırım Tatarları; ortak bir etnokültürel paydadan ziyade; tarihsel olarak yaşanılan anılar olan sürgün, milli harekete katılım, Kırım'a dönüş gibi olaylara yönelik ortak bir bakış açısına dayanan ve temel olarak "politik" denilebilecek bir grup kimliği geliştirmişlerdir. Kırım Tatarları açısından Sovyetler Birliği dönemi, maddi ve manevi tüm boyutlarıyla yok olma durumuna geldikleri için, tarihlerinde ibret alacakları bir dönemi oluştururken; bu dönem aynı zamanda, adeta yoktan var oldukları ve küllerinden doğdukları bir dönem olarak da her zaman millî hatıralarında yaşayacaktır. Bu devirde yaşanılan, insanlık tarihinde nadir görülen zulüm ve baskılar, Kırım Tatarlarındaki millî hisleri perçinlediği gibi, yaşanılan tüm acılar da millet olduklarına, daha doğrusu büyük bir milletin parçası olduklarına yönelik derin bir algıyı tüm Kırım Tatarlarının millî belleğine kazımıştır.

2.15. Devrim ve İç Savaş Yılları

21 Mart 1918'de Bolşevikler Kırım Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Sivastopol Sovyeti ve Kırım'ın diğer yerlerinde teşkil edillen yerel Sovyetler için Nisan 1918'de yapılan seçimlerde Sosyalist Devrimciler ile Menşevikler çok daha fazla oy topladılar ve Bolşeviklere hemen hiç destek

322 Sağır Adem,a.g.e.,s.372

çıkmadı. Nisan ayına meydana gelen kitlesel bir Tatar ayaklanması ile yerel Bolşevik yöneticilerin çoğu ya görevlerinden uzaklaştırıldılar ya da tutuklanarak idam edildi. Daha sonra Mayıs ayından itibaren Alman işgal dönemi başladı. Kurultay liderliği kumandasındaki iki süvari bölüğü ile eski bir Rus generali olan Litvanya Tatarlarından Süleyman Sulkiewicz'in komutasaındaki Tatar kuvvetleri Alman destekli Kolordu'ya katılarak yarımadanın Bolşevik kuvvetlerden temizlenmesine yardımcı oldu. General Kosch emrindeki Alman Ordusu'nun yarımadanın kontrolünü ele geçirmesinden sonra, 2 Mayıs'ta İstanbul'dan Kırım'a geçen Cafer Seydahmet, Tatar Başbakanlığına seçildi ve Kurultay ikinci kez 16 Mayıs'da toplandı. Almanlar ve Tatar yöneticiler arasında meydan gelen görüşme ve pazarlıklar sonucu Alman desteğinde, Süleyman Sulkiewicz'in liderliğinde bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin mensupları çoğunlukla Tatarlardan ve gayri Ruslardan oluştuğundan, Rus ve Ukraynalı halktan destek görmüyor olmasından ötürü, Haziran 1918'de çeşitli milliyetleri daha dengeli temsil eden yeni bir hükümet kuruldu.[323]

Almanlar kendi millî menfaatlerini geliştirmekten başka bir amaç gütmüyorlar ve Tatarları da bu amaçla kullanma stratejisi izliyorlardı. Onlar açısından Kırım önemli bir stratejik bölge ve ekonomik fayda sahasıydı.[324]

Bağımsız Ukrayna'nın Kırım'ı kendi topraklarına dâhil etme çabalarına karşın Eylül ayında Berlin'de "Bölünmez Kırım Devleti'nin tanınması" çağrısı yapıldı. Türkiye bağımsız Kırım Devleti'ni derhal tanıdı.[325]

Ekim 1918'de tamamen Ruslardan oluşan bir meclis Akmescit'de toplandı. Bu meclis Kurultay'ın varlığını tanımıyor, onun Kırım'daki Tatar olmayan unsurları

---

323 Fisher, a.g.e., s.174-176

324 Fisher, a.g.e., s.177

325 Kırımal, a.g.e., s.210-220; Fisher Alan, a.g.e., s.180

temsil ettiği iddiasını, bağımsız bir Kırım'ın varlığını kabul etmiyor ve hükümetçe uygulanan siyasetin değiştirilmesini talep ediyordu.[326] Beyaz Ordu birliklerinin tehdidi karşısında yerel halktan en yüksek oranda destek almak isteyen Alman Komutanlığı bu meclisin isteklerini kabul etti. Almanların Kırım'dan çekilmeye başlamalarından bir hafta kadar önce Sulkiewicz istifa etti. 16 Kasım'da Kadet Partisi liberallerin kontrolünde, Karaim olan Salomon Krym liderliğinde yeni bir hükümet teşkil edildi. Bu hükümet bağımsız bir Kırım hedefini gütmeyeceğini ve Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olduğunu ilan etti.[327] Birkaç gün sonra, 22 Kasım'da Beyaz Ordu birlikleri Kerç Boğazı üzerinden Kırım'ı işgale başladılar ve dört gün sonunda Yalta'ya ulaştılar. Salomon Krym hükümeti böylelikle ilave askeri destek sağlamış oldu.

Tatarlar gelişmeler karşısında üçe bölünmüştü. Millî Fırka'da ılımlı kesim Salomon Krym'ın idaresine rıza gösterirken, milliyetçi kesim bağımsız Kırım Tatar Devleti fikri uğruna mücadele etme kararını sürdürüyor; Veli İbrahim'in liderliğindeki sol kesim ise, Bolşeviklerle işbirliği yanlısı bir tavır geliştiriyordu.[328]

1919 Nisan-Haziran ayları arasında Bolşevik kuvvetleri başarı sağlayarak, ikinci kez Kırım'a hâkim oldularsa da, Haziran'da Generel Denikin komutasındaki Beyaz Ordu unsurları tekrar hâkimiyet sağlamayı başardı. Bolşevikler gibi onlar da "Birleşmiş ve Bölünmez Rusya" fikri doğrultusunda hareket ediyorlardı ve bu defa Tatarlara yönelik baskı ve sindirme politikalarını devreye aldılar. Millî Fırka yasaklandı, Tatar Yönetim kademesi olan Millî Direktörlük dağıtıldı, bütün Tatar gazeteleri kapatıldı ve matbaalarına el konuldu. Beyaz Ordu yönetiminin bu siyaseti

326 Kırımal, a.g.e., s.204; Fisher, a.g.e., s.181

327 Fisher, a.g.e.s.181-182

328 Kırımal, a.g.e., s.281-282

sonucu bir kısım Tatar milliyetçileri Türkiye'ye kaçarken, kalan Tatarlar kitlesel bir şekilde Bolşevik yeraltı teşkilatlarına katılmaya başladı.[329]

1920'de Denikin'in yerini alan Baron Wrangel, milliyetlerin haklarına yönelik daha ılımlı politikalar izleme taraftarı olmakla beraber, Ekim 1920'de üçüncü ve nihai Bolşevik işgali meydana geldi. Bela Kun liderliğindeki Olağanüstü Komisyon (Chrezvychaynaya Komissiya-Çeka)[330] yeni rejime karşı tüm muhalefeti ortadan kaldırmak üzere Kırım'a geldi. Tatarların haklarına yönelik haklarını tanıma ve işbirliği yerine, artan Çeka (Gizli Polis) terörü, baskı ve yıldırma politikaları sonucu Bolşeviklerle beraber mücadele eden Tatar çetecileri bu sefer Bolşeviklere karşı gerilla faaliyetlerine başladılar.

Bolşevik Devriminin lideri olan Lenin, proleter devrim için kullanmak amacıyla milliyetçiliğin gücünün farkındaydı ve yerel milliyetçi hareketlerle işbirliği yapılmasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Lenin'e göre, esasında miliyetçilik ve ayrılıkçılık doğal ve kaçınılmaz bir olgu değildi; sadece emperyalizmin milletler üzerindeki baskısı neticesinde ortaya çıkmıştı. Milliyetçilik sadece burjuva sınıfının çıkarlarının yansımasıydı ve proleterlerin gerçek çıkarları ise uluslarüstücülükteydi. Sömürgeciliğin ortadan kalkması ile milliyetçi duyguların etkisini azaltacaktı. Lenin, İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak için kuvvet kullanılmasına prensip olarak karşıydı ve Çarlık idaresinin baskısı altında yaşayan tüm milletlerin Rusya'dan ayrılma hakkı olmasına ilişkin düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koymuştu. Devrimin ideallerine zorla değil, ancak gönüllülükle ve işçilerin isteği ile ulaşılabileceği iddiasındaydı. Ancak 1917 başlarında bu yaklaşımını biraz yumuşatarak bölgesel otonomi garantisine indirgemişti.[331]

---

329 Fisher, a.g.e, s. 184-185; Williams, a.g.e., s.348

330 Chrezvychaynaya Komissiya (ÇEKA, Olağanüstü Komisyon) Lenin tarafından 20 Aralık 1917'de kurulmuş, Sovyetlerin ilk devlet güvenlik teşkilatlarından biridir.

331 Suny Ronald Grigor, "The Revenge of the Past Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union", Stanford University Pres, California, 1993, s.87-88

Aslında, Lenin Bolşevikleri destekleyecek her Müslüman oluşumuna sıcak yaklaşmaktaydı ve bunun bir işareti Kasım 1917 tarihli "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi" ve "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine başlıklı Özel Çağrı"nın ilân edilmesiydi. Lenin'in bu işbirliği arayışı, Rus federasyon prensibinin ve kendi kaderini tayin hakkının Rus versiyonunun kabul edildiği, Ocak 1918 tarihinde toplanan "Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi" ile geliştirilerek devam etmişti.[332] Ancak diğer yandan, Bolşevikler, kültürel gerilikleri sebebiyle Müslümanları komünist olmaya uygun bir medenilikte bulmuyor ve bu nedenle bir tür "vesayet" altında tutulmaları gerektiğini düşünüyorlardı. 1918 yılı başlarında tüm Rusya çapında parçalı bir şekilde gelişen Müslüman (Türk) milliyetçi hareketlerinin bastırılması neticesinde buralardaki Müslüman halklarda sömürgeci gibi algılanma endişesi ve özellikle de Bolşevik iktidarının Hindistan, İran ve Türkiye topraklarına yayılma emelleri ve bu kapsamda, buralardaki halkı aleyhte tahrik etmeme düşüncesi, Lenin'i öngördüğü Bolşevikleştirme devrimlerini yavaşlatmaya sevk etmiş; öncelik devrimci yapıların yerlileştirilmesine verilmişti. Bu kapsamda başörtüsü, şeriat mahkemeleri gibi İslamî adetlere doğrudan saldırılmaması için talimatlar verilmişti.[333]

Bu yaklaşımın Kırım'a yansıması ancak Bolşeviklerin üçüncü ve nihai işgali meydana geldikten sonra, Sultan Galiyev'in Kırım'a millî Tatar direnişini kırmak için bir rapor hazırlamak üzere gönderilmesiyle başlamıştır.

Sovyet hükümeti, Kırım'da özellikle Tatarlar içinden yeni idareye karşı gittikçe artan muhalefetin nedenlerini araştırması için Volga Tatarı Komünist lider Sultan Galiyev'i 1921 yılı başlarında Kırım'a gönderdi. Galiyev'in Kırım Sovyet idarecilerinin uygulamalarına tamamen zıt yönde verdiği rapor şöyleydi: *"1.Kırım*

---

332 Gökgöz, Saime Selenga. (2004) Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, s.70.

333 Roy Olivier, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Çeviran Moralı Mehmet, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.88

muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmeli; 2. Kötü gitmekte olan toprak reformu geçici olarak durdurulmalı; 3. Tatarları parti üyeliğine çekmek için büyük gayret sarfedilmeliydi."[334]

Bu raporun önemli etkisi ile, önce muhalif Tatarlar için geniş bir af programı ilan edildi, Eylül'de Akmescit'te toplanan Tatarların ve Millî Fırka temsilcilerinin de katıldığı bir Meclis toplandı ve neticesinde 18 Ekim 1921 tarihinde Sovyetler Birliği dâhilindeki Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi.[335] Artık, Kırım Tatarları için yeni bir devir olan Sovyetler Birliği dönemi başlıyordu.

1918-1920 yıllarındaki iç savaş ve devrim yılları Kırım Tatarlarının etkileyemeyecekleri ancak; meydana gelen gelişmelerle beraber sürüklendikleri büyük bir tarihi ve sosyal olaylar zinciriydi. Bu olaylara neden olan konular Tatarlar için ikincil konulardı. Bolşevikler de, "Beyazlar" da Tatar halkının (o tarihlerde Tatarların Kırım'daki nüfus oranı %25'di) hassasiyet ve haklarına saygı göstermiyorlar ve Kırım Tatarlarının haklarını tanımak istemiyorlardı. Tatarlar bu zaman diliminde millî menfaatleri için ümitsizce mücadele etmeye çalışmış ve adeta bir uçtan diğer uca kontrolleri dışında sürüklenmişlerdir.

2.16. Özerk Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Kırım'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra, Lenin'in Rusya Türklerine, diğer halklarla birlikte tüm haklarının verileceğine yönelik deklerasyonlarına rağmen, Bolşevikler, Kırım Tatar liderliğiyle işbirliğine gitmedikleri gibi Millî Fırka'yı da "karşı devrimci" suçlaması ile kapattılar. Kırım'daki topraksız köylülerin önemli bir kısmını oluşturan Kırım Tatarlarına toprak dağıtılmadı, yerine büyük devlet çiftlikleri (sovhoz) kuruldu. 1921-1923 yılları arasında meydan gelen kıtlık, fakir ve

334 Kırımal, a.g.e., s.286-287; Fisher, a.g.e., s.190

335 Kırımal, a.g.e., s.287, Fisher, a.g.e., s. 191

topraksız Kırım Tatarları üzerinde büyük tahribata yol açtı. Binlerce Kırım Tatarı bu dönemde açlıktan öldü. Kırım Tatarlarının yoğun olarak yaşadığı Bahçesaray'da ölüm oranları % 50'ye varıyordu. Yine önemli bir kısım Kırım Tatarının da bu esnada Dobruca Romanya'ya göç etti. Ayrıca Macar Komünist Bela Kun yönetimindeki gizli polis (Çeka) devrim karşıtı olarak tanımlanmış olan, "beyaz milis", "karşı devrimci", "burjuva" olarak nitelenen insanlar ile Tatar milliyetçilerini yok etmekle görevlendirilmişti ve bu amaç doğrultusunda çeşitli milletlerden 60.000 kadar Kırımlının öldürüldüğü tahmin edilmektedir.[336]

Herşeye rağmen, Veli İbrahim yönetimindeki devir, Kırım Tatarları açısından "altın devir" olarak da adlandırılmaktadır.[337] Çünkü en önemlisi, Kırım Tatarcası yarımadada resmi dillerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu devirde Veli İbrahim tarafından uygulanan politika ile Kırım hükümetinde tüm seviyelerde Kırım Tatarlarına, özellikle eski Millî Fırka üyelerine yönetim ve temsil hakkı verilmiş, topraklar sahiplerine iade edilmiş, iç savaş sırasında göç etmiş olan Tatarlara geri dönüş hakkı tanınmış, kültürel alanda millileştirme (korenizatsiya) uygulanmıştır.[338] Bu kapsamda; millî okullar tekrar tesis edilmiş, Tavrida'da Kırım Tatar Dil Enstitüsü kurulmuş, müzeler, tiyatrolar, kütüphaneler açılmış, Kırım Hanlığı sırasındaki medeniyeti ortaya çıkaran arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür. Bu yıllar, Kırım Tatar kültürünün yeniden canlanması ve Kırım Tatar millî kimliğinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.[339] Kırım Tatarları Kırım coğrafyasını millî kimliklerini tanımlamada, temel bir sembol ve "Vatan" olarak benimsemiştir.[340] Tam bağımsız olamasalar da, Kırım Tatarları, demografik olarak azınlık olmalarına rağmen, Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde

---

336 Williams, a.g.e. s.349-350, Fisher, a.g.e., s.189

337 Lazzerini E., 1990, "Crimean Tatars", "Smith Graham, "The Nationalities Question in the Soviet Union", London and Newyork:Longman, ss. 324-325

338 Fisher, a.g.e., s. 199-200

339 Pohl, J. Otto, Ethnic Cleansing in the USSR, 1937–1949, Greeenwood Press, Londra, 1999, s. 111

340 Williams, a.g.e., s. 360

dillerinin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesinin ve kültürel gelişmenin mutluluğunu yaşamıştır. Tüm bu uygulamalarda Lenin'in siyaset, ziraat ve iktisat politikalarının liberalleştirilmesini ve siyasî ve kültürel kısıtlamaların hafifletilmesini öngören "Yeni İktisadi Siyaset"inin rolü de dikkate alınmalıdır.[341] Ancak; Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında diğer milletlere karşı uygulanan bu "müsamahakâr" tutumun, rejimin kritik ilk yıllarını atlatması için zaman kazanmak ve güneydeki Türkiye, İran, Afganistan gibi ülkelerde yaşayan, Rusya Türkleri ile akraba ve/veya dindaş devletlere, yeni sistemin diğer millet ve halklara ne kadar "adaletli" ve "anlayışlı" olduğunu göstererek, rejimin ihraç edilmesini sağlamak için takınıldığını söylemek oldukça mümkündür. Nitekim, Stalin'in iktidara gelmesinden sonra, uygulanmakta olan Lenin'in "Yeni İktisadi Siyaset"inin, devlet bütünlüğüne yönelik büyük bir tehdit oluşturduğu algısı ağır basmış ve Sovyetler Birliği ağır bir baskıcı rejim altında, "halklar ve milletler hapishanesi"ne dönüşmüştür.

Kırım Tatarlarının takriben yedi yıl süren bu "rüyası" Veli İbrahim ve çalışma arkadaşlarının 1928 yılında tasviyesi ile sona erdi. 1928 Ocak ayında "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanan Veli İbrahim, 9 Mayıs 1928'de idam edildi. Bu olayı 3.500 kadar Tatar yerel hükümet yetkilisi ile aydınının idamı, hapse atılması veya Sibirya'ya sürgüne yollanması izledi.[342] Tüm Kırım'da "sovyetizasyon", "dekulakizasyon" ve "kollektivizasyon" politikaları uygulanmaya başlandı.[343] Tarımdaki kollektivizasyon sonucu Tatarların elindeki bağlar, bahçeler ve hayvancılık büyük zarar gördü. Uygulanan bu politikalar sonucu 1931-1933 yıllarında Kırım'da çeşitli milletlerden 100.000 insanın ölümüne neden olan büyük

---

341 Fisher, a.g.e., s.197

342 Fisher, a.g.e.,s.202, Cohen Ariel, "Russian Imperialism Development and Crisis", Westport Connecticut Londra, 1996, s. 84

343 Sovyetizasyon: Yeni Sovyet insanı yaratma amaçlı uygulanan sosyal ve kültürel politikalar; Dekulakizasyon: 1929-1932 yıllarında zengince veya daha iyi durumdaki köylü ailelere yönelik, sınıf düşmanlığı suçlaması ile baskı, tutuklama, sürgün ve infazlara dayanan yok etme politikası; Kollektivizasyon: Toprak ve tarımsal işgücünü büyük ölçekli kollektif çiftlikler halinde organize etme politikası.

bir kıtlık yaşandı.[344] 193O'lu yılların ikinci döneminde yönetim Kırım'da millîleştirme politikasını (koranetziya) da kesin olarak terketti ve Kırım Tatarlarına doğrudan bir baskı politikası uygulamaya başladı. Kırım Tatar kültür kurumları kapatılmaya başlandı. 1935-1938 yılları arasında 23 Kırım Tatar yayınının 14'ü kapatıldı.[345]

Yeni bir "Sovyet İnsanı" ve kültürü yaratılması anlamına gelen "Sovyetizasyon" esas olarak Kırım'ın Ruslaştırılması faaliyetinden başka bir şey değildi. Bu amaçla, Kırım Tatar millî okulları kapatıldı ve Rus eğitim sistemi zorunlu hale getirildi. Geleneksel Arap alfabesi 1928'de Latin alfabesi ile değiştirildi. On yıl sonra 1938'de ise, bu sefer Latin alfabesi kaldırılarak Kiril alfabesi yürürlüğe kondu. Böylesine hızlı alfabe değişimleri ve diğer kültürel baskılar, yeni neslin eski edebiyat ile bağlantısının kopmasına neden olduğu gibi, Kırım Tatarlarının kültürel gelişimine de büyük bir darbe indirmiş oluyordu.

İlk defa 1 Şubat 1931 tarihinde Sovyet Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından çıkarılan kararname ile "kulak" olarak adlandırılan toprak sahibi zengin köylülerin sürülmesi "dekulakizasyon" olarak adlandırılmaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak, toprağın kollekleştirme adı altında devlet tekeline alınması, devlet eliyle Kolhoz ve Sovhoz sisteminin uygulanmaya başlanması olarak özetlenebilecek Kollektivizasyon ile toprak sahiplerinin arazileri ellerinde alınmış ve "Kulak" olarak adlandırılan bu aileler genellikle Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Onbinlerce Kırım Tatarı bu kapsamda Sibirya'ya çalışma kamplarına sürgün edilmiştir.[346]

---

344 Pohl J. Otto, "Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949", Greenwood Pres, Londra, 1999, s. 111; Magocsi, P.R., "A History of Ukraine", Toronto,1996, s.580

345 Pohl J. Otto, "Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949", s.111

346 Williams, a.g.e.,s.367

Resmi makamların 1991 yılına kadar "özel istihdam" olarak adlandırdığı bu yer değiştirmeler, daha sonradan sürgün edilen insanların sırtlarına "kulak" etiketi vurulmasından kaynaklandığı tahmini ile, "kulak sürgünleri" olarak anılmaya başlanmıştır. Sürgüne gönderilen bu zengin toprak sahibi köylülerin toplam mevcudu 1.317.000 civarındadır. Bu kapsamda Kırım'dan toplamda 4325 ailenin sürgüne gönderildiği bilinmektedir.[347]

Sadece diasporadaki insanlara yönelik temizlik harekâtında, 1935-38 yıllları arasında 800,000 kişinin tutuklandığı, sürgün edildiği veya infaz edildiği tahmin edilmektedir.[348] Kırım Tatarları da, 1933-1938 döneminde ve özellikle 1937-38 yıllarında, geride kalan Tatar aydınlarının kitlesel denebilecek şekilde imhası vahşetine maruz kaldı.[349] Kırım Pedogoji Ensititüsü'ndeki birçok yönetici ve öğretmen idam edildi. Tavrida Üniversitesi Tatar Dili ve Kültürü Fakültesi de kapatıldı ve yönetici ve öğretmenleri idam edildi. İdam edilenler arasında tarihçi Hilmi Akçokraklı, Türkolog Bekir Sıtkı Çobanzade, Abdullah Özenbaşlı, Hasan Sabri Ayvazov, Lüman, Odabaşlı, Cemalettin ve Tanabaylı; Tıp profesörleri Osman, Abdullah ve Ömer, Üniversite ve Enstitü direktörleri Hasan Çeşmeci, Aleksandrovich, Şumin ve Bekir; gazeteci Sükuti, Turpçu ve Murgaza; şair ve yazar Biranbay, Latifzade, Şemizâde, Kadir, Camanaklı, ve Cavtobelli vardı. Tatar kültürüne karşı başlatılan saldırı bununla da kalmadı ve Müslüman din adamlarına da ulaştı. Din adamları ya hapsedildiler, ya makamlarından mahrum edildiler, ya Orta Asya'ya, ya da yurt dışına gitmeye zorlandılar.[350] Bu olay da sanki gelecekteki büyük sürgünün habercisi gibiydi.

---

347 Viktor N. Zemskov, "Spetsposelentsı", Sotsis, Nu. 11, Moskova 1980, s.3-4, Aktaran Sağır Adem, "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-politiği: Sovyet Rusya Örneği", Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), I/1 (2012), s.376

348 Raffass Tania, The Soviet Union: Federation or Empire, Routledge, 2012, ss.145-147

349 Pohl J. Otto, "Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949"s.112

350 Kırımal, a.g.e.,s.257; Fisher, a.g.e., s.208-209, Pohl J. Otto, a.g.e., s. 112

Stalin dönemindeki vahşi "temizlik" harekâtının kurbanları yalnızca Kırım Tatarları değildi elbette. Bu yıllarda yürütülen bu korkunç faaliyetten öncelikle Ruslar etkilenmişti.

Tüm Sovyetler Birliği çapında düşünüldüğünde, asıl felaket yılları 1937-38 yıllarıydı. *"Bazı kaynaklara göre, 1937-38 yıllarında 1.372.392 kişi tutuklanmış ve bunlardan 681.692 kişi kurşuna dizilerek infaz edilmişti. Kruşçev'in 1957'de Merkez Komite plenumuna verdiği rakamlar bundan biraz farklıydı. Tutuklananların sayısı bir buçuk milyonun üzerinde, kurşuna dizilenler ise 680.692 kişiydi 1930-1953 dönemine ilişkin kaynaklar ise, tutuklananların sayısını 3.778.000, kurşuna dizilenlerinkini 786.000 olarak vermektedir."*[351]

Stalin, iktidarı sırasında, öncelikle Leninizm'in tasfiyesini, parti içinde olabilecek her türlü muhalefetin sindirilmesini, temizlik hareketleri ile parti ve toplum içindeki tüm muhalefetin yok edilmesini ve adeta Çarlık ideolojisine benzer bir şekilde, milliyetçi ve bir bakıma emperyal büyük güç ideolojisinin tekrar benimsenmesini içeren uygulamaları ile tüm Sovyet topraklarını adeta bir açık hava hapishanesi ve zulüm merkezine çevirmişti.[352]

Sonuçta, Kırım Tatarlarının "kötü kaderi" ihtilalden sonra da devam etmiş, Tatarlar bu zaman zarfında da, Rus Çarlığı devrinde maruz kaldıkları zulüm ve baskıları kat kat aşan vahşet ve kıyımlara uğramışlardır. Alan Fisher "Kırım Tatarları" adlı kitabında 1917 ile 1933 yılları arasında Kırım Tatarlarının % 50'sine tekabül eden 150.000 kişinin ya öldürüldüğünü ya da Kırım'ı terketmeye mecbur bırakıldığını yazmaktadır.[353]

---

351 Lewin Moshe, "Sovyet Yüzyılı", Çeviren Akman Renan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.140

352 Lewin Moshe, a.g.e., s.186

353 Alan Fisher, a.g.e., s.207

2.17. 18 Mayıs 1944 Sürgünü

Kırım Tatar tarihindeki en önemli olaylardan birisini de II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru 1944 yılı 18 Mayıs'ında yaşanan toplu sürgün dramı oluşturmaktadır.

Kırım Tatarlarının Harpteki tutumuna yönelik birçok farklı görüş bulunmaktadır. Genelde Sovyet tarihçilerinin iddialarına göre, Kırım Tatarları bütün savaş boyunca Sovyet anavatanına karşı "hainlik" içindeydiler; Alman işgal rejimi ile işbirliği yaptılar ve Kızıl Ordu ve Kırım'daki Partizanlara karşı savaştılar. Bunun sonucu resmi olarak suçlu bulunarak sürgüne yollandılar. Kırım Tatar tarihçi Asanova NKVD'nin (Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del- Halk İç İşleri Komiserliği-) belgelerine göre 191.014, Komünist Parti kaynaklarına göre ise 194.111 Kırım Tatarının Kırım'dan sürgüne yollandığını belirtmektedir.[354]

2003 yılında Sovyetler Birliğinde sürgün edilen halklar üzerinde yapılan bir çalışmaya göre sürgün edilen halkların toplam sayısı 2.421.600 olup; bunun 193.959 kişisi Kırımlıdır.[355] Adem Sağır'ın 2012'de yazdığı makalesinde çeşitli kaynaklara dayanarak verdiği tabloya göre 1944 Mayıs ayında sürgün edilen Kırım Tatarlarının sayısı 183.155 kişidir.[356]

---

354 Asanova, D. Chubarov, "Deportation", in Ocherki Istorii i Kul'tury Krymskih Tatar. Chubarov, E. Simferopol, bakınız http://avdet.org.ua/publications

355 Tuğul Seyit, "SSCB'de Sürgün Edilen Halklar", İstanbul, 2003, s.176

356 Sağır Adem,a.g.e.,s.382

Kırım Haber Ajansının 14 Haziran 2012 tarihli haberine göre; Akmescit (Simferepol) Kırım Tatar Sanat Müzesi'nde sürgüne ilişkin sergilenmeye başlayan SSCB gizli belgelerine göre 188 bin 626 Kırım Tatarı sürgün edilmiştir. [357]

Sovyet döneminde gerçekleştirilen istatistik çalışmalarının güvenilirliğin zayıf olmasına da bağlı olarak, verilen rakamlar tam örtüşmese de, aşağı yukarı 185-195 bin Kırım Tatarının sürgüne yollandığı söylenebilir.

Yazar ve tarihçiler sürgüne yönelik; "hainlik" iddiasının doğru olup olmadığı ve sürgünün gerçek nedeninin bu iddia olup olmadığı yönündeki sorulara cevap aramışlardır. Alan Fisher'e göre, Sovyet tarihçiler işgal rejimi sırasında Tatarların ayrıcalıklı konumuna dikkat çekerek adeta bu iddiaları delillendirmeye çalışmışlardır. Ancak, Fisher'e göre; zaten Nazi doktrinine göre Kırım Tatarları da diğer doğu halkları gibi "ikinci sınıf insan" olarak görülüyordu. Ayrıca, Kırım'ın yerel halkının sürülüp veya ortadan kaldırıldıktan sonra, tamamen Almanlardan oluşacak bir Alman kolonisi haline getirilmesine yönelik Hitler'in planları vardı. Yine Fisher'e göre, Kırım Tatarlarının işgal rejimi sırasındaki ayrıcalıklı konumları konusunda da aşırı bir abartma vardı. Çünkü bu rejimdeki tek Tatar asıllı Bakan Kültür İşleri Bakanı'ydı ve resmi iletişimde kullanılan diller sadece Rusça ile Almanca'ydı. Kırım Tatarlarının Müslüman Komiteleri teşkil ederek, bir ölçüde yerel idare kurmalarına izin verilmişti, fakat bu pratikte göstermelikti ve bu teşkilatlar gerçek bir güce sahip değillerdi.[358]

Bazı yazarlara göre; "işbirliği" olmuşsa, sadece Kırım Tatarları arasından değil, birçok farklı millet arasından da olmuştu ve "yüzbinlerce Slav kökenli Rus,

---

357 Kırım Haber Ajansı'nın 14 Haziran 2012 tarihli haberi. (www.qha.com.ua/tr) Habere göre; Sergide yer alan belgeler, SSCB Halk Komiserleri Kurulu (Sovnarkom) tarafından sürgünden sonraki kayıtlaradayanarak hazırlanmıştı. Bu belgelere göre 44 bin 689 aile ve 188 bin 626 Kırım Tatarı sürgün edildi. Kırım Tatarlarına ait 25 bin 561 ev, 15 bin 740 baş hayvan, 4 bin ton tahıl, 4 ton tütün, 95 bin litre şaraba el konulmuştur.

358 Fisher, a.g.e. 214-227

Ukraynalı ve Belorus da sözde "Sovyet Anavatanı"na karşı savaşmıştı.[359] İşbirliği yapan Ukraynalılar böyle bir cezalandırma ile karşılaşmamışlardı ve Kafkasya'daki Çeçen veya Mesket Türkleri gibi gruplar ise, işbirliği yapamayacak durumda oldukları halde sürgüne yollanmışlardı.[360] Sovyet Partizanlarına karşı savaşan Kırım birlikleri Alman kuvvetleri ile 1944 yılında batıya çekildikleri için sürülenler Almanlarla işbirliği yapanlar değil, çoğu yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşan insanlardı.[361] Bir "işbirliği" olmuşsa; bu gönüllülük esasında değil, silah zoru ve açlık, hastalık gibi olağanüstü şartların, Sovyet Birliklerindeki birçok farklı etnisitedeki askeri firar ederek Almanlara katılmaya zorlaması ile olmuştu.[362] Sovyet Ordusu'nda savaşan Kırım Tatarlarının sayısı da azımsanmayacak kadar çoktu. Fisher'in Pisarev'e atıf yaparak yazdığına göre, Sovyet Ordu'sunda cephede savaşan Kırım Tatar sayısı 20.000'e yakındı; bunların sekizine Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı ile binlercesine USSR madalya ve nişanı verilmişti.[363] Kırım'daki Alman işgaline karşı mücadele edenler sadece Ruslar ve Ukraynalılar değildi. Kırım'da 1944 yılı başlarında 3,783 Partizan'ın 630'u Kırım Tatarıydı.[364] Fisher, Sovyet halkının propaganda yoluyla, Kırım Tatarlarının harpte oynadıkları rol, kahramanlıkları ve verdikleri zayiat hakkında kandırıldığı sonucuna varmaktadır.[365]

---

359 Williams, B.G., 1998, "The Crimean Tatar Exile in Central Asia: a Case Study in Group Destruction and Survival", Central Asian Survey 17, s. 293

360 Uehling, Greta Lynn, "Beyond Memory The Crimean Tatars' Deportation and Return" 2004, Palgrave Macmillan, Newyork, s.38

361 Uehling, G. L., "Beyond Memory The Crimean Tatars' Deportation and Return" 2004, Palgrave Macmillan, Newyork, s.38; Sheehy, A., Nahaylo, B., "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviyet Treatment of Some National Minorities", Minority Rights Group Report 16, 1980, London, s.8; Williams, B.G. "The Crimean Tatar Exile in Central Asia: a Case Study in Group Destruction and Survival",1998, Central Asian Survey 17(2), s.293

362 Uehling, G. L., "The Crimean Tatars' in Encyclopedia of the Minorities, 2002, Chicago:Fitzroy Dearborn. Http://www.iccrimea.org/scholarly/krimtatars.html

363 Fisher, A., a.g.e., s.231

364 Pohl J. Otto, "Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949"s.112

365 Fisher, A., a.g.e., s.232; Pisarev, s. 701; A Chronicle of Current Events, ss.28-31

Şüphesiz, durum tek yanlı değerlendirilemeyecek kadar karmaşıktır. Muazzam acılar çekmiş bir halkın içinde, Almanlar sayesinde kurtulacakları ümidine kapılmış insanlar da çıkmıştır. Almanya'nın harbe Türkiye'yi de kendi tarafında çekebilmek amacıyla Rusya'daki Müslüman ve Türk ahaliye imtiyazlı ve anlayışlı bir tavır takındıkları bir vakıadır. Bunun neticesinde bir kısım Kırım Tatarlarının da onların safında yer almış olması ihtimali daha gerçekçi bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Kırım Tatar Millî Hareketi lideri Kırım Tatar Meclis Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi adlı eserinde bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"II. Dünya Savaşı ve Kırım'ın Alman ordusu tarafından işgali yıllarında Kırım Tatar halkının bir kısmının tutumu ve faaliyetleri hakkında çeşitli rivayetler olmuştur. Elbette ki, Kırım Tatarlarının sürgününü haklı göstermeye çalışan Sovyet propagandası Kırım Tatarlarının ezici çoğunluğunun Nazilerle işbirliği yaptığını ve "Sovyet vatanı"na ihanet ettiğini iddia etmiştir. Savaş döneminde Sovyet ordusunda veya partizan hareketinde yer almış, sürgün sonrası dönemde de milli harekete katılmış bazı Kırım Tatarları ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimine yazdıkları müracaatnamelerde bunun tam tersini ispatlamaya çalışıyorlardı. Ne var ki, pek az sayıdaki "halktan kopmuş" dışında bütün Kırım Tatarlarının Alman işgali yıllarında "Sovyet vatanı"na ve Kominist Partisi'ne sadık kaldıklarını ve Nazilere karşı cephede ve partizan hareketinde kahramanca savaştıklarını iddia eden bu insanlar da diğer açıdan ifrata düşmektelerdi. İşin esasında, kaynakların ve olayların şahitlerinin naklettiği üzere, durum hiç de öyle tek taraflı anlatılacak kadar basit değildi.*

Hiç şüphesiz, Alman faşizminin mahiyeti hakkında yeteri kadar malümatı olmayan bazı Kırım Tatarları, bir ara halklarına kısa bir dönem içinde o kadar muazzam acılar çektirmiş olan, nefret edilen Bolşevik rejiminden Naziler sayesinde kurtulacakları ümidine kapılmışlardır. Bazı diğerleri ise Sovyet hâkimiyeti tarafından "Lenin'in ve Stalin'in eseri"ne mutlak sadakat ruhunda ve "dünya sosyalizmi"nin kaçınılmaz zaferi inancında yetiştirilmişlerdi. Bu arada Almanya da, kendi ittifakı dairesine Türkiye'yi çekebilme ümidiyle, işgal ettiği topraklarda yaşayan Türk ve

Müslüman halklara karşı daha imtiyazlı ve müsamahakâr tutum takınacağını ortaya koydu. Bu siyasetin tezahürü olarak Kırım tarafından teşkil edilen Müslüman komitelerine olumlu bir yaklaşım içine girildi. Söz konusu komitelerin faaliyetleri arasında, Bolşevikler devrinde yıkılan ve kapatılan camileri tamir etmek veya baştan inşa etmek, milli maarif sistemlerini yeniden kurmak, Bolşevik iktidarının "sınıf politikası"nın eseri olan tasfiye kampanyaları ve diğer uygulamalarıyla Kırım Tatar halkının muhtelif tabakaları arasında meydana getirilmiş düşmanlıkları ortadan kaldırarak milleti tekrar birleştirmek, Alman ordusuna esir düşen Müslüman askerlerini kurtarmak yahut onların vaziyetlerini iyileştirmek gibi çalışmalar yer almaktaydı.

Bununla birlikte, bilhassa Nazilerin Kırım'da Yahudileri, Kırımçakları ve Çingeneleri kitle halinde kurşuna dizmelerini ve kollektif mesuliyet ve toplu rehine alma sistemlerinin uygulamaya konmasını müteakip, Kırım Tatarlarının ezici çoğunluğu Alman faşizmi ve Rus bolşevizmi arasında temelde bir farklılık olmadığını açıkça anladı. Bu bakımdan, Kırım Tatarlarının çoğu bu savaşı hiç birinden kendisine iyilik ve fayda gelmeyecek olan iki caninin mücadelesi olarak gördü. Şurasını da kayd etmek gerekir ki, Kırım Tatarları Nazilerin Kırım Tatarlarını Almanya'nın Thüringen eyaletine sürmek ve "Gotenland" ismini verecekleri Kırım'a Almanları iskân etme niyetinde olduklarından haberdar değillerdi"[366]

Kırım asıllı yazar Cengiz Dağcı, bir röportajında, "O Topraklar Bizimdi" adlı kitabından bahisle, Kırım Tatarlarının Sovyetler Birliği zamanında uğradığı bu faciayı şöyle yorumlamaktadır. *"Facia sadece savaştan sonraki sürgünle başlamadı, başlangıcı 1930'lara uzanır. 1930-1936 yıllları arasında binlerce Kırım Tatarı sürüldüler. Bu insanlar rejim muhalifi değildiler, sadece topraklarını, bağlarını ve meyve bahçelerini işlemek istiyorlardı. Zirai bir toplumda yaşayan masum, basit insanlardı... Kırım Tatarlarının harp esnasında Rus yoldaşlarına*

366 Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil., "Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi" Ankara 2004, Rusçadan çeviren Doç.Dr. Hakan Kırımlı

ihanet ettikleri iddiası bahaneden, kati iftiradan başka bir şey değildir. Ruslar da dâhil olmak üzere Sovyetler Birliği halkları arasında düşmanla en az işbirliği yapanlar Kırım Tatarları olmuştur."[367]

Modern tarihteki toplu cezalandırma ve etnik temizlik hareketlerinin en uç örneklerinden biri olan[368] sürgün'ün gerçek nedeninin Nazilerler işbirliği olmadığına ilişkin genel bir kanaat hemen tüm batılı yazarlarda bulunmaktadır. Williams, sürgünün asıl nedeninin Stalin'in Türkiye'ye yönelik işgal planı olduğunu ve bu nedenle; Rus Ana Deniz Üssü'nün bulunduğu Kırım'daki Kırım Türkleri (Tatarları) ile Kafkasya'daki Türkiye sınırına yakın geçiş yollarındaki Müslüman veya Türk asıllı Karaçay, Balkar, Mesket ve Çeçenlerin muhtemel Türkiye yanlısı tutumları nedeniyle sürgün edildiklerini belirtmektedir.[369] Yine aynı yazar, kitlesel hainlik suçlamasının "Sovyetlerin sınır bölgelerindeki Slav olmayan, çoğunlukla Müslüman halkların etnik temizliğine bir bahane" olduğunu vurgulamaktadır.[370] Greta Uehling'e göre ise, sürgün; Kırım'ın Türk Boğazları'na yönelik Sovyet planlamaları kapsamında, Sovyet askeri stratejisinde önemli bir yer işgal etmesi nedeniyle, yarımadanın Türklerle akraba ve potansiyel olarak "güvenilmez" bir halktan temizlenerek, Kırım'da kesin bir kontrol sağlama isteğinden kaynaklanmıştı.[371]

Tüm bu yorumlara dayanarak; Kırım'ın jeopolitik ve stratejik önemi nedeniyle, Sovyet hükümetlerinin, Kırım ve Kırım Tatarlarına yönelik uyguladığı

---

367 Turkay Osman, "The Tragedy of the Crimean Tatars", Index on Cencorship 3, no:1 (1971), s. 70; Fisher, a.g.e., s. 232

368 Pohl J. Otto, a.g.e., s. 118

369 Williams, B.G., "Hidden ethnocide in the Soviet Muslüm borderlands: the ethnic cleansing of the Crimean Tatars, Journal of Genocide Research (2002), 4(3), s.358

370 Williams, B.G., "The Crimean Tatar Exile in Central Asia: a Case Study in Group Destruction and Survival", 1998, Central Asian Survey 17(2), s. 294

371 Uehling, G.L., "The Crimean Tatars' in Encyclopedia of the Minorities, 2002, Chicago:Fitzroy Dearborn. Http://www.iccrimea.org/scholarly/krimtatars.html

politikalarda Çarlık dönemindeki "anlayış" ve "refleksler"i sürdürdüğü görülmektedir. Bu politikaların asıl maksadı hep "Tatarsız bir Kırım" fikri olmuştur.

Kırım Tatarları 18 Mayıs 1944'te, resmi yasal gerekçeyi oluşturan "Kırım Tatarlarına İlişkin" Devlet Kurulu Kararı No.5859'a[372] dayanarak kitle halinde sürülmüşlerdir. Dokümana göre, Almanlarla işbirliği yaparak "Vatana ihanet" suçu işledikleri ettiği iddia edilen Kırım Tatarları, Özbekistan'daki özel yerleşkelere (spetsposeleniye) tekrar yerleştirileceklerdi.[373] Eşyalarını toplamak üzere 15-20 dakika zaman verilen Tatarlar, Sovyet ordusu ve yerel güvenlik güçleri tarafından hayvan vagonlarına tıka basa doldurularak Kırım'dan topluca sürülmüştür.

Sürgün sırasında, çoğu yaşlı ve çocuklardan oluşan insanların vagonları terk etmelerine sadece haftalar sonra, Orta Asya'ya varmalarından sonra izin verilmiştir. Hatta sürgünlerin yolculuk sırasında ölenlerinin gömülmesine yönelik talepleri de reddedilmiş, vagonlardan atılan ölülerden mezarları bile esirgenmiştir. Sürgün sırasındaki bu insanlık dışı koşullar ve sürgünü takip eden 18 ay içinde açlık, hastalık gibi nedenlerle 110.000 bin Kırım Tatarı ölmüştür. Bu Sürgün edilen Kırım Tatar nüfusunun % 46'sını oluşturmaktadır.[374] Sadece Özbekistan'daki sürgün yerlerindeki yetersiz hijyen koşulları, temiz su yokluğu ve aşırı kalabalığa bağlı olarak çıkan Tifüs salgınında, 21 Mayıs 1944 ile 1 Haziran 1946 yılları arasında 26.772 kişi ölmüştür.[375] Kayıplara yönelik bazı tahminler 150.000'e çıkmaktadır.[376]

---

372 Bkz. EK-F

373 Kararın tam metni için bakınız: "Postanovleniye gosudarstvennogo Komiteta Oborony SSSR o krymskikh tatarakh, 11 May 1994", *Avdet Gazetesi,* 16 May 1991, s. 2,4.

374 Sheehy, A., Nahaylo, B., "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities", 1980, Minority Rights Group Report 16. London, s.8

375 Pohl J. Otto, a.g.e., s. 115

376 Abdulganiyev, Kurtmolla, "Kırım Tatar Millî Hareketinin Kurumsal Gelişimi", Milliyetler Üzerine Çalışma Kurumu (Association for the Study of Nationalities)'nun Columbia Üniversitesi, New York'ta 12 Nisan 2002 tarihinde icra edilen yıllık toplantısında, "Kırım Tatar Milletini İnşa Etmek" konulu panelde sunulmuştur.

Sürgünden sonra Kırım Muhtar Sovvyet Sosyalist Cumhuriyeti 30 Haziran 1945'te yayımlanan bir kararname ile ortadan kaldırıldı. Hemen akabinde yarımadadaki yer isimleri toptan değiştirildi, daha doğrusu Ruslaştırıldı. Örneğin; Küçük Özen Maloriçens'koye, Demirci Luçiste, Karasubazar Belogorsk, İslam Terek Kirovsk olarak değiştirildi. Kırım'da Tatarlardan kalan ne varsa yok edilmeye başlandı. Sadece insanlardan kurtulunması rejimi tatmin etmiyordu. Onların geride bıraktıkları tüm tarihi ve kültürel eserler, hatta mezarlık ve mezar taşları bile yok edilmeliydi ve öyle yapıldı. Tarihi el yazmalarından, yeni yazılanlara, hatta komünizm hakkında bile, Kırım Tatarcası ile yazılmış ve basılmış eserler yakıldı. Kırım'ın yazılı tarihi baştan sona yeniden Sovyet anlayışına göre yazıldı.[377]

26 Kasım 1948 tarihinde Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından kabul edilen bir kararname ile, *"topraklarından sürülerek SSCB'nin belirli bölgelerine gönderilenlerin burada "ebedi" olarak kalacakları ve bir daha yurtlarına dönemeyecekleri, sürgün edildikler yerleşim yerleri dışına çıkmaları halinde hapis cezasına çarptırılacakları ve Gulaglara[378] gönderilecekleri"* ifade edilerek sürgüne gönderilen toplulukların geriş dönüş beklentilerinin önüne geçilmiş oluyordu.[379]

2.18. Sürgün Yılları ve İlk Teşkilatlanma Çabaları

Sürgünden sağ kurtulan Tatarlar, hükümet yetkililerinin "hainler" ve hatta "yamyam ve vahşiler" oldukları yönündeki propagandası sonucu, gittikleri yerlerde şiddetli bir biçimde yerel halkın düşmanlığı ile karşılaştılar. Önce ahırlar, mahzenler gibi sağlıksız yerlere yerleştirildiler. İlk yıllarda yetersiz beslenme,

---

377 Fisher, A., a.g.e., ss.245-247; Hablemitoğlu, N., "Yüzbinlerin Sürgünü, Kırım'da Türk Soykırımı", ss. 82-84

378 Sovyetler Birliği döneminde bir cezalandırma yöntemi olarak, kişilerin ücretsiz ve süresiz olarak çalışmak üzere gönderildikleri, genellikle Sibirya'da bulunan çalışma kamplarına verilen addı.

379 Sağır Adem,a.g.e.,s.383

sıcak, sıtma ve diğer salgın hastalıklar neticesinde ağır kayıplar verdiler.[380] Fisher'in Ann Sheehy'e den aktardığına göre Yusuf Süleymanov adlı bir Tatar'ın 1969 yılında anlattıkları şöyledir:[381] *"Bizi aldılar ve Orta-Aul'da mezbahaya götürülen hayvanlar gibi boşalttılar. Kimse bizimle ilgilenmiyordu. Aç, pis ve hastaydık. İnsanlar daha da hastalandılar, açlıktan ve aileler halinde ölmeye başladılar. 206 kişilik nüfusu olan bizim köyümüzden 100 kişinin öldüğünü söylemek istiyorum. Ben kendim 18 kişiyi gömdüm. Yedi hane halkı olan akrabalarımdan bir kişi bile sağ kalmadı."*

Sürgün edilen Tatarlar, 1956 yılına kadar ücretsiz olarak çalıştırıldıkları, muhkem ve sıkı güvenlikli "özel yerleşim yerleri"nde (bir bakıma toplama kamplarında), çok acil durumlarda bile akrabaları ve arkadaşlarını kamp komutanının izni olmadan ziyaret edemez bir şekilde, hapsedildiler ve adeta Sovyet rejiminin "serfleri" oldular.[382] *"Özel yerleşim yerlerinde yaşayanların bu yerleşim sınırları dışına çıkması yasaktı. Barakalarda, kulübelerde ya da uzmanlıklarına bakılmaksızın her sakininin işçi olarak çalışmasının zorunlu olduğu fabrikaya bağlı binalarda barınıyorlardı. İhtisas sahibi uzmanların bile yöneticilik mevkiinde bulunması yasaktı. Kırım Tatarlarının gelişigüzel dağıtılarak yerleştirilmesinde aile bağları göz önünde bulundurulmuyordu. Genelde ebeveynler ve yetişkin evlatları farklı kasabalara düşüyorlardı ve ne birbirlerini görebiliyor ne de bir cenazeye gidebiliyorlardı. Yerleşim sınırları dışına çıkmak uzun süreli esir kampı cezası demekti"*[383] Stalin sonrası Komünist Partisi Genel Sekreterlik görevine gelen Nikita Kuruşçev, 19 Şubat 1954 tarihinde, Ukrayna Rus dostluğunun 300'üncü yıldönümünün kutlaması şerefine Kırım'ın Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmasını gerçekleştirdi. Böylelikle artık Kırım Tatarları sorunu

---

380 Fisher, A., a.g.e., s.243;

381 Fisher, A. a.g.e., s.244; Sheehy, A., Nahaylo, B., "The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities"

382 Hablemitoğlu, N., "Yüzbinlerin Sürgünü, Kırım'da Türk Soykırımı",ss.105-106

383 Alexeyeva, Ludmilla, "Mustafa Jemiloglu, His Character and Convictions" makalesi, Dipnot1; Allworth, Alan, (Editor), "The Tatars of Crimea, Return to the Homeland"

sadece Rusların değil Ukraynalıların da sorunu oluyordu. Kuruşçev, 24-25 Şubat 1956'da, ünlü 20 nci Parti Kongresinde yaptığı gizli konuşmada[384] Stalin döneminde yönelik diğer ifşalarının yanında, sürgün edilmiş milletlerin durumlarından da bahsetti. Bu kongre Sovyetler Birliğinin iç ve dış politikalarında önemli değişiklikler oluşturdu. Reformun amacı, Kruşçev'e göre Sovyet toplumunun gelişmesi önünde ciddi bir engel teşkil eden Stalin'in uygulamalarının ortadan kaldırılmasıydı. Stalin'in uzun süreli diktatörlüğü Sovyet sistemini derin bir durgunluğa sokmuştu. Sovyet rejiminin ve komünizmin ileriye taşınması için reform gerekliydi. "De-Stalinizasyon" Komünist Partisi, hükümet organları, ekonomi ve sosyal organizasyonlar olmak üzere, Sovyet sisteminin tüm alanlarında uygulandı. Stalin zamanında uygulanan terör kampanyasında Gizli Polis ve KGB'nin rolü nedeniyle, bu kurumlarda yeniden yapılanmaya gidilerek halkın rejime olan güveni tesis edilmeye çalışıldı.[385]

Neticede, meydana gelen gelişmeler sonunda Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları hariç tüm sürgün edilmiş milletler geri döndü ve otonom cumhuriyetleri tekrar kuruldu. 28 Nisan 1956'da yayınlanan Yüksek Konsey Bildirisi, Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmelerine izin vermese de, özel yerleşim alanlarının sınırları dışına çıkmalarına izin veriyordu. Bildiriye göre, Kırım Tatarlarının sürgün sırasında el konulan malları geri verilmeyecek ve Kırım'a dönme hakları olmayacaktı. Bu tarihten sonra, Kırım Tatarları'nın kendilerine yöneltilen "hainlik" suçlamasından kurtularak, vatanlarına geri dönmek üzere, kitle halinde hatta topyekün katıldıkları bir insan hakları hareketi olan, "Kırım Tatar

---

384 Rusya Federal Arşivi'nde '50 yıl gizlidir' mührü bulunan bu rapor, 2006 yılında Rusya Devlet Tarih Müzesi'nde açılan bir sergide kamuoyuna açıklanmıştır. Konuşma zaten uzun süre sır olarak kalmamıştı. Polonya'lılar için yapılan çeviri, İsrail istihbaratı yoluyla CIA'e ulaştı. Mayısta, ABD Dışişleri Bakanlığı konuşmanın bir kopyasını The New York Times'a verdi. Gazete, bunu 4 Haziran 1956'da yayımladı. Radikal, "Kruşçev'in 50 Yıl Gizlenen Sözleri", 21 Şubat 2006

385 Jo Junbae, Dismantling Stalin's fortress, Soviet trade unions in the Khrushchev era, Bölüm 7 Ilic Melanie, Smith Jeremy (Editör), Soviet State and Society under Nikita Khrushchev, BASEES/Routledge, London and New York, 2009, s.122.

Millî Hareketi" başlamıştır. Bu Kırım Tatarlarının Millî Kurtuluş Hareketlerinin 20 nci yüzyıl safhasını oluşturmaktadır.

Sürgün zamanlarında yaşanılanlar, Kırım Tatarlarının benliklerinde, vatanları Kırım'a, geçmişlerine ve kültürlerine yönelik nostaljik, romantik bir millî duygu oluşmasına neden olmuş ve bu "ortak duygu" grup kimliklerinin korunmasını sağlamıştır.[386]

2.19. Millî Hareketinin Tekrar Canlanması ve Vatana Dönüş Çabaları

İlk yıllarda hak arama çabaları Parti yöneticilerinin dikkatini sorunlarına çekmeye yönelik bireysel mektuplardan oluşuyordu. Millî Hareketin ilk katılımcıları, Komünist Parti üyesi olan ve bireysel olarak müracaat etmeleri durumunda Parti'nin sorunlarını çözeceği düşüncesindeki genellikle yaşlılardan oluşan Kırım Tatarlarıydı. Bu çerçevede, binlerce bireysel mektup ve telgraf ilgili parti ve hükümet yetkililerine gönderildi. Daha sonra mektup kampanyası dilekçe kampanyasına dönüşerek; Temmuz 1957 ile Ekim 1961 tarihleri arasında 6.000-25.000 imzalı, 6 adet dilekçe kampanyası ile ilgili makamlara müracaat edildi. 1961 Ekimindeki son dilekçeye karşılık Şevket Abduramanov ve Enver Seferov adlı iki Tatar lider mahkemeye verilerek, "Sovyet karşıtı propaganda" ve "ırkçı huzursuzluk" yaratmak suçundan mahkûm edildiler. Hemen bir yıl sonra gelen ikinci davada iki mahkûmiyet daha çıktı. Düzenlenen büyük dilekçe kampanyaları, kanunların "Leninist" bir yorumunu içeriyordu. Dilekçeler Lenin'in çalışmalarına sayısız atıfta bulunuyor ve sürekli Kırım Muhtar Cumhuriyeti'ni Tatar sorununa "doğru" ve "haklı" bir çözüm olarak gösteriyor ve böylece dilekçelere çok sayıda imza toplanabiliyordu. 1966 yılında 23 üncü Parti Kongresi'nin başlangıcında

386 Aydıngün, İsmail, Aydıngün, Ayşe, "Crimean Tatars Return to Home: Identity and Cultural Revival", 2007, Journal of Ethnic and Migration Studies 33 (1), s.122

120.000'den fazla (Bu rakam toplanan en büyük sayıda imzayı oluşturuyordu) Kırım Tatarı tarafından imzalanmış dilekçe Merkez Komitesi'ne teslim edilmiştir.[387]

Bu sıralarda mücadelenin daha organize olarak sürdürülebilmesi için Tatarların yaşadığı yerlerde teşebbüs grupları oluşturuldu. Esnek organizasyon yapısı ve dönüşümlü liderlik Sovyet güvenlik güçlerinin hareket üzerindeki kontrol ve engelleme faaliyetlerini güçleştiriyordu. Tehlike anında, grup lideri hemen başka biri ile değiştiriliyordu.[388]

Bu yıllarda, Moskova'da daimi bir Kırım Tatar Lobisi teşkil edilmesi, Kırım Tatarlarının uluslararası toplum nezdinde seslerinin duyulmaya başlamasını sağlamıştır. Bu kapsamda, birçok temsilci başkent Moskova'ya gönderilmiştir. Kırım Tatar temsilcileri Moskova'da bulunan Aleksei Kosterin, Pyotr Grigorenko, Aleksander Lavut, Ilya Gabai ve Andrei Sakharov gibi önde gelen birçok Sovyet insan hakları aktivisti ile temas kurmayı ve birlikte çalışmayı başarmıştır. Dolayısıyla, büyük oranda bu ünlü kişilerin çalışmaları sayesinde, Batılı gözlemciler Kırım Tatar sorunu ile ilgilenmeye başlamışlardır.

1965 yılından itibaren Kırım Tatar Millî Hareketi içinde farkı bir strateji ve bakış açısına sahip bir akım ortaya çıktı ve kısa sürede Hareketin asli unsuru haline geldi. Eski akımdakiler çoğunlukla eski idareci ve Komünist Partisi eski ileri gelenlerinden veya eski partizanlardan oluşuyordu. Bu kişiler, Kırım Tatarlarının iktidara ve Parti'ye mutlak sadakatlerinin gerekli olduğu inancıyla, sorunlarının çözümünde geçerli tek yöntem olarak Parti yetkililerinin iknâsını görüyordu. Yeni kanadın mensuplarının görüşü ise Kırımoğlu'nun anlatımıyla şöyleydi; *"...Yeni ortaya çıkan daha radikal kanadın mensupları bu yaklaşımı hayalci, dar görüşlü ve Kırım Tatar halkı için küçük düşürücü buluyorlar ve Kırım Tatar millî meselesinin*

---

387 Abdulganiev, K.,a.g.e.; Kırımoğlu, M.A., a.g.e., s.13; Fisher, A., a.g.e., ss.251-252

388 Kırımoğlu, M.A., a.g.e., s.14

ancak Sovyet hâkimiyetinin, bu meselenin bütün yönleriyle çözümlenmeden kalmasının kendisine çözümlenmesinden çok daha pahalıya patlayacağını anlamasıyla hallolabileceğine inanıyorlardı... meselelerin çözümüne yönelik ciddi beklentilerden ancak rejimin daha demokratik bir yönelişe girmesiyle söz edilebileceği inancı kökleşiyordu... Bu bakış açısı Kırım Tatar Millî Hareketi'nin Sovyetler Birliğindeki diğer bütün millî, demokratik, dinî ve insan hakları hareketleriyle bütünleşmesini gerektirmekteydi."[389]

Bu hareketin günümüzdeki önderi, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (Mustafa Cemiloğlu) bu yıllardan itibaren Kırım Tatar Millî Hareketinin lideri haline gelmiştir. Karizmatik kişiliği ve inanılmaz iradesi O'nu Kırım Tatar halkının kahramanı haline getirmiştir. Tek başına altı defadan fazla hapis yatmış olan Mustafa Cemiloğlu, resmi Sovyet söylemine karşı Kırım Tatarları Tarihi kavramını geliştirip bu kavram temelinde Kırım Tatar Hareketi için sağlam bir temel oluşturmuştur.

Mustafa Cemiloğlu 13 Kasım 1943 tarihinde, Kırım'ın Sudak bölgesinde, Ay- Serez (Boskoe) kasabasında doğdu. Sürgün sırasında, 1944 yılının Mayıs ayında daha yedi aylıktı. Bebek haliyle sürgünün insanlık dışı şartlarında hayatta kalması bir mucize olarak de kabul edilebilir. Sadece bir Kırım Tatarı anne-babadan doğduğu için o da "özel yerleşim sistemi" hapishanesinde bir mahkûm oldu. Babası Abdülcemal Mustafayev Rus Ordusunda bir askerdi ve sürgün sırasında cephedeydi. Harp sonrasında, ordudaki diğer Kırım Tatarları gibi, "vatan hainleri"nin gönderildikleri "yerleşim yerlerine" gönderildi. Bu hainler anne, baba, eş ve çocuklarıydı.

Kırımoğlu, gençlik yıllarında Kırım Tatarlarının "hain" oldukları yanında, onların asırlardır eşkıyalık ve hırsızlıkla geçinen, Rus komşularına devamlı zorluk

[389] Kırımoğlu, M.A., a.g.e., s.15

çıkaran, sinsi, saldırgan ve zalim insanlar olarak gösterildiği, Kırım'ın ezelden beri Rus toprağı olduğunu iddia eden ve 1873 ilhakını "adaletin yerini bulması" olarak gören resmi ideoloji[390] ile büyüdü. Ancak buna rağmen Kırımoğlu, bu yıllardan itibaren Kırım Tatarlarının neden böylesi bir düşmanlık ve "cüzzamlı" muamelesi ile karşılaştıklarının cevabını aramaya başladı.

Bu araştırmalar içindeki Mustafa Kırımoğlu'nun, Kırım Tatar dilinde yazılmış her şeyin, "Marksizm- Leninizm Klasikleri" de dâhil olmak üzere, resmi ideoloji haricindeki düşünceleri içeren Rus kitaplarının tümünün yakılmış, camilerin yok edilmiş, Müslüman mezarlarının yerle bir edilmiş, mezar taşlarının yeni binaların inşasında inşaat malzemesi olarak kullanılmış, sokakların, köylerin, şehirlerin Tatarca isimlerinin Rusçaya çevrilmiş olduğunu öğrenmesi uzun sürmedi. Aradığı cevabın ana temelini bulmuştu. Sovyet Devletinin amacı, Kırım tarihi bilincini kökünden kazımaktı. Bunun için Kırım Tatarlarının kötülenerek, onlara iftira atılması bir yöntem olarak seçilmişti. Kırımoğlu'nun, eski elitler olan iyi eğitimli yaşlı Tatarlarla yaptığı sohbetlerde ise farklı bir cevap vardı; "Kırım Tatarları milletler üzerindeki Leninist politikadan Stalinist politikaya sapmanın kurbanlarıydılar" Stalin'in "kişi kültü"nün yol açtığı Kırım Tatarlarına yönelik yanlışlıklar, Parti yetkililerince düzeltilecekti. Sürgündeki Kırım Tatar hareketinin ilk yıllarında düzenlenen dilekçe kampanyaları bu amaçla düzenlenmişti. Ancak bu dilekçelere hiç bir cevap alınamadığı gibi, 1961-62 yıllarında Parti yetkililerinin kampanya aleyhine yürüttükleri tehdit ve baskılar sonucu önemli bir bölüm aktivist hareketten çekildi ve hareket durma noktasına geldi. İşte bu yıllarda Mustafa Cemiloğlu hak aramada temel anlayışı değiştirerek Hareket'e yeniden can vermiştir.

---

390 Sovyet Birliği'nde Kırım Tatarları tarihi hakkında bulunabilen yegane eser, P. Nadinskii tarafından düzenlenen dört ciltlik "Kırım Tarihi Üzerine Notlar" adlı eserdir. Bu eserde Nadinskii 1951'de yayımlanan ilk ciltte şöyle yazmakta: "yağma ve eşkıyalıktan kazandıklarıyla yaşamaya alışmış olan Tatarlar üretken iş sahalarında hem az hem de isteksizce çalışmışlardır. Bu sebeptendir ki Kırım, Rusya'ya 1783 yılında teslim edilene kadar geri kalmış ve fakir bir ülkeydi." Nadinski aynı zamanda " Kırım'ın talihini Rusya ile birleşmesi değiştirdi, bölgenin ekonomisi düzeldi." diye yazmıştır, tarihçi V. Vetlina da Nadinski'nin söylemlerini yinelemiştir; Aktaran Alexeyeva, Ludmilla, "Mustafa Jemiloglu, His Character and Convictions" makalesi; Allworth, Alan, (Editor), "The Tatars of Crimea, Return to the Homeland"

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'na göre Kırım Tatarlarına yönelik Sovyet politikası Çarlık İmparatorluğunun doğrudan bir uzantısıydı. Özerk bir Kırım Devleti'nin kurulması Çarlık zamanlarındaki şovenist politikadan kısa süreli bir ayrılıktı. Ancak 1944 yılında Kremlin, zamanında Rus imparatorlarının aklında duran, Kırım Tatarlarının olmadığı bir Kırım yaratma planını tamamlamıştı.[391]

Mustafa Kırımoğlu'nun Gaspıralı İsmail Bey'i öğrenmesi ve hakkında bilgisini genişletmesi de bu araştırma dönemlerine denk gelir. Kendisiyle yaptığım röportajda o yıllara yönelik anılarını şöyle anlatmaktadır: *"İsmail Gaspıralı 1944 yılından sonra yasak bir isim idi. Hiçbir yerde ismi anılmıyordu. Anılsa bile pantürkist, Rusya düşmanı, Türkiye ajanı olarak suçlanıyordu. Onun mezarını bile yok ettiler. Tamamen bizim tarihimizi silmeye çalıştılar. Ama 1960 yılında büyük bir kütüphane olan Ali Şir Nevai Kütüphanesinde Tercüman gazetesine rastgeldim. Sonra babama; "bir gazete buldum, Bahçesarayda yayınlanmış ne biliyorsun o konuda" diye sordum. Babam birden ağlayarak nerden bulduğumu sordu. Kütüphanede bulduğumu söyledim. Babam ağlayarak: "Oğlum bizim için çok kıymetli bir insandır o. Kuranı Kerimle beraber tutardım. Bizim için o kadar kıymetli.." dedi. Babama Arap harflerini öğretmesi için yalvardım ve onun sayesinde üç beş ay içinde öğrendim. Kütüphanede bu gazeteleri okumaya devam ettim. Tabi ki o zamana kadar, biz o kadar büyük bir insanın bizde var olduğunu bilmiyorduk. Yavaş yavaş onun yazılarını daktilodan geçirip dağıtmaya başladık. ...Böylelikle Gaspıralı İsmail'in kim olduğunu ve onun fikirlerini millî hareketimizdeki aktivist ruhlu insanların büyük çoğunluğu öğrenmeye başladı. Onun hümanist fikirlerinin bizim milli hareketimize tesiri çok oldu. Ama Sovyet rejimi bu çalışmaları, pantürkist suçlamasıyla sıkı takibe alırdı, mesela evlerimizde araştırmalar olduğu zaman İsmail Gaspıralı ismi olan yazılar için soruşturma açarlardı..."*

[391] Alexeyeva, Ludmilla, a.g.e., s. 213

Kırımoğlu'na göre Kırım Tatar sorununu çözmenin tek yolu Sovyet Toplumunu demokratikleştirmekten geçiyordu. Demokrasi umudu, insan hakları eylemcileriyle olan işbirliği ve Sovyet Birliği'ndeki diğer millî hareketlerle işbirliği yapma çabaları O'nun genel araştırmaları sonucu ortaya koyduğu düşüncelerdi.[392] Bu düşüncelerin, Gaspıralı'nın Demokratik bir Rusya hayali ile Rusya dâhilindeki diğer Türk Halkları ile işbirliği çabaları ile önemli parelellikler taşıdığı görülmektedir.

Kırım Tatarlarının kararlılıkla yürüttüğü çalışmalar sonunda, Sovyet yetkilileri 5 Eylül 1967 yılında, Kırım Tatarlarını II Dünya Savaşı'ndaki Almanlarla işbirliği iddialarında temize çıkaran bir kararname yayımladılar. Ancak Kararnamenin hiçbir yerinde Kırım Tatarları ismi zikredilmiyordu. Onun yerine "Daha önce Kırım'da yaşamış olan Tatar milleti vatandaşları" Kırım Tatarları ibaresi yerine kullanılıyordu. Bu bakımdan Sovyet hükümeti hala Kırım Tatarlarının bir millet olarak mevcudiyetini inkâr etmekteydi.[393] Bu gelişmenin üzerine yine de Kırım Tatarları Kırım'a dönmeye ve yerleşmeye başladılar. Ancak, Kırım'daki yerel idareciler, merkezi Sovyet Yönetiminden bu Kararname'deki "Kırım Tatarlarının Sovyetler Birliği'nin her tarafında yaşayabilmelerine" yönelik ibarelerin, Kırım Tatarlarının Kırım'a geri dönerek yerleşmeleri manasına gelmediği sadece "emperyalist propagandayı" etkisiz kılmak amacını taşıdığı yönünde doktrine edilmişlerdi ve bunun sonucunda Kırım'a geri gelen binlerce Tatar pasaport düzenini ihlal ettikleri için hüküm giydirilerek cebren Kırım dışına çıkarıldılar. Ancak tüm zorluk ve engellemelere rağmen Kırım Tatarları, defalarca Kırım'dan dışarı çıkarılsalar da vatanları Kırım'a dönmeye devam ettiler ve öz topraklarında yaşama haklarını elde etmek için mücadelelerine devam ettiler. Bu sırada birçok trajik olay da yaşandı. Bu kapsamda Moskova Kızıl Meydan'da protesto gösterisi yapan ve tutuklanarak kapatıldığı hapishanede öldürülen Fevzi Seydaliyev

---

392 Alexeyeva, Ludmilla, a.g.e., s.219

393 Altan, Mübeyyin Batu, "A Brief History of the Crimean Tatar National Movement." http://www.docstoc.com/docs/76902580/A-Brief-History-of-the-Crimean-Tatar-National-Movement

ve Kırım'dan çıkarılmamak için kendini yakan Musa Mahmut'un hikâyeleri bu trajedilere örnek teşkil etmektedir.[394]

Sınır dışı etmeler, yürütülmekte olan baskılar ile yeni yürürlüğe konulan idari engellere da bağlı olarak geri dönüşlerin yok olmaya yüz tuttuğu 1980'lere kadar devam etti. 1980'lerin sonunda Gorbaçov ile başlayan açıklık ve yeniden yapılanma (glasnost ve perestroika) politikaları Kırım Tatar Hareketini de derinden etkiledi ve yeni bir aşama içine soktu. Bu sırada başlayan demokratikleşme süreci Millî Hareketin faaliyetlerini artırmasına ve güçlenmesine imkân sağladı.

2.20. Vatan'a Geri Dönüş

Perestroika zamanında Tatarlar açısından en önemli konu geri dönüş olmaya devam etti. Geri dönüş düşünce ve isteklerini zayıflatmak ve/veya başka yöne kanalize etmek isteyen Sovyet hükümet yetkilileri bu dönemde Özbekistan içinde ayrı bir Tatar cumhuriyeti kurulması önerisini ortaya attılar. Ancak bu ve diğer tüm menfi çaba ve yönlendirmelere karşın Kırım Tatar halkı geri dönüş fikrini inatla sürdürdü.[395]

Bir halkın sadece kendi çabaları ile organize olarak, vatan belledikleri topraklara geri dönüş düşüncesinden vazgeçmemeleri, tarihsel olarak nadir bir örnek oluşturması ile sosyal bilimler açısından önemli bir konu olarak kabul edilebilir. Bu yüksek grup bağlılığının birinci nedeni çekilen ortak acıların yarattığı derin bir "biz" ve "Vatan" bilinci olsa gerektir. Diğer bir neden de, Kırım Tatarlarının teşkilatlanma yeteneği ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu liderliğindeki Kırım Tatar Millî Hareketi teşkilatının Tatar toplumu nezdinde gördüğü güçlü kabul ile buna dayanan yaygın örgütlenmesidir.

---

394 Kırımoğlu, a.g.e., s.20

395 Kırımoğlu, a.g.e., s.22

Nisan 1987'de Taşkent'de Kırım Tatar Milli Hareketi teşebbüs gruplarının bütün Sovyetler Birliği çapındaki ilk toplantısı sonucu 40.000 kişinin imzası ile Moskova'ya gönderilen dilekçe'den hiçbir sonuç çıkmaması üzerine Temmuz 1987'de Sovyet tarihinde ilk olmak üzere Kızıl Meydan'da 200 bin genç, yaşlı, kadın, çocuk Kırım Tatarının katılımı ile büyük bir gösteri düzenlendi. Gösteri zorla dağıtıldı ve protestocular zorla şehir dışına çıkarıldı. Ancak zaten simultane olarak Özbekistan ve Krosnador ve Kırım'da gerçekleştirilen protesto gösterileri Ekim sonuna kadar bu yerlerde devam etti. Bu durum, ilk devamlılık arz eden protesto kampanyası olması yanında, "sokak siyaseti" bağlamında yeni ihtimaller göstermesi açısından da "Glasnost"un harekete geçiren döngüsünün oluşmasında özel bir örnek oluşturuyordu.[396] Özel kuvvetler ve milis kuvvetleri tararından zorla dağıtılan bu gösteri dünya kamuoyunun da dikkatini çekti. Bu durumun Sovyet hükümeti üzerinde gereken etkiyi yapması sonucu, Kırım Tatarlarının sorunlarıyla ilgilenmek üzere SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Andrey Gromiko başkanlığında bir devlet komitesinin kurulduğu açıklandı. Onbir ay sonra 9 Temmuz 1988'de Komisyon çalışmalarının sonucuna yönelik yapılan açıklama ise tam bir hayal kırıklığı yarattı. Açıklamada, Kırım'da meydana gelen demografik değişmeler nedeniyle Kırım Tatarlarının Kırım'a dönüşlerinin ve otonom Kırım Cumhuriyetinin tekrar tesisinin mümkün olmadığı belirtiliyordu. Bunun üzerine, Kırım Tatar miting ve gösterileri yeniden yapılmaya başlandı. Artık vatanlarına dönmek için hükümetten medet ummanın işe yaramayacağını anlamış olan Tatarlar için geri dönüş tek yol haline gelmişti. Böylece sürgün yerlerindeki Sovyet idarecileri tarafından karşılarına çıkan pek çok engelleri aşmayı başaran yüzlerce aile Kırım'a hareket etti. Geri dönüş kısa sürede büyük bir yer değiştirme dalgasına dönüşmüştü. Nisan 1989'a kadar 40.000 Tatar birçok güçlüğü aşarak Kırım'a dönmüşlerdi.[397] Aşağıdaki tabloda Ukrayna İç İşleri Bakanlığı kayıtlarına göre 1996 yılına kadar geri dönüş rakamları verilmiştir.

---

396 Beissinger Mark R, "Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State" University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Press, 2004, s.62

397 Kırımoğlu, a.g.e., s.24

Tablo 1. Geri Dönüş Dinamikleri. [398]

1989	28,200
1990	33,800
1991	41,400
1992	27,600
1993	19,300
1994	10,800
1995	9,200
1996	3,600

Kırım Tatar Milli Hareketi teşebbüs gruplarının 29 Nisan-2 Mayıs 1989 tarihleri arasında Taşkent şehri Yanıyul kasabasında yapılan bütün Sovyetler Birliği çapındaki beşinci toplantısı sonucu, Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı kuruldu ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu başkanlığa seçildi. Böylelikle Kırım Tatarları, teşebbüs grupları organizasyonundan, siyasi ve sosyal olarak resmi bir teşkilatlanma içine girmiş oluyordu.

Kırım Tatarlarının millî haklarının iadesi ve geri dönüş yönündeki mücadelesini önleyemeyen SSCB Yüksek Sovyet'i 14 Kasım 1989 yılında " zorla yurtlarından sürgün edilen halkların haklarının tanınmasına ve geri iadesine yönelik olarak maruz kaldıkları bu durumu kanunsuz ve suç sayan" bir karar aldı. Bu karar sonucu artık geri dönüş kanuni bir hakka dönüşmüştü. Bunun sonucunda güçlü, organize bir teşkilata sahip olan Tatar halkının geri dönüş hareketi kitlesel bir boyut kazanmış oldu.

[398] *Rossiyskaya Federatsiya protiv Mustafy Jemileva: Omskiy protsess. Aprel 1976 g.,* Kiev 1998; Aktaran Abdulganiev, Kurtmolla, a.g.e., s.9

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL GASPIRALI'NIN DÜŞÜNCELERİ

3.1. Gaspıralı'nın Düşüncelerinin Oluşmasına Katkı Sağlayan Etkenler

İsmail Gaspıralı'nın tüm hayatı boyunca, uğruna çalışmış olduğu düşünce sistematiğinin temellerine inmek ve bu fikirlerin ortaya çıkmasına neden olan etkenleri ortaya çıkarmak, O'nu daha iyi anlayabilmek için sağlam bir zemin oluşturacaktır. Bu nedenle aşağıdaki bölümlerde bahse konu bu etkenler incelenecektir.

3.1.1. Gaspıralı ve Panslavizm

İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin ve milletin uyandırılması için belirleyip uyguladığı stratejinin oluşmasında Panslavizm önemli bir yer tutar. Rusçası Tatarcasından daha iyi olan ve Rus Harp Okulunda okuyan İsmail Gaspıralı'nın; bu yıllarda ünlü Slavistlerden evinde misafir olacak kadar yakın olduğu Mihail Katkov'un fikirlerinden etkilenmesi kaçınılmazdır.

3.1.1.1. Panslavizm

Batıdaki milliyetçilik akımları'nın tesiri Rusya'da Slavizm ve Rus Milliyetçiliğinin oluşmasını sağlamıştır. Panslavizm; Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, Slav ırkından olan millet ve halkları kendi hakimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Hans Kohn'a göre de Panslavizm; *"Fransız İhtilâli'nin ve Napolyon savaşlarının ortaya çıkardığı politik sorunların etkisi ile doğu ve merkezi Avrupa aydınlarının zihinlerinde doğan, milliyetçi*

unsurların emperyalist ve milletler üstü temâyüllerle karışmasının meydana getirdiği bir harekettir"[399]

Panslavism ilk başlarda, 18 inci yüzyılda ve 19 uncu yüzyıl başlarında, Rus olmayan Slavların kurtarıcı olarak algıladıkları Rusya ile birleşme arzularından meydana geliyordu. Rus İmparatorluğu ise daha ziyade kendi emperyal devlet menfaatleri doğrultusunda, Ortodoksluk inancına hizmet etme felsefesine dayanan politikalar izlemekteydi. Hatta 1815-1850 yılları arasındaki dönemde Panslavizm aynı zamanda milliyetçilik ve liberalizm prensiplerine dayandığından, bu dönemin Rus politikalarına tamamen tezat bir durum oluşturuyordu.[400]

19 uncu yüzyıl Rusya'sında Rus milliyetçiliği bir taraftan devlet kontolünde devletin çıkarları için kullanılırken, diğer yandan her türlü milliyetçi akım da korku ve şüphe ile karşılanmakta ve yönetim adeta bir ikilem arasında bocalamaktaydı.[401]

Ancak 1863 yılından sonra, II. Alexandre (1855-81) devrinde; Rus milliyetçiliği ve Ruslaştırma, devlet politikası olarak uygulanmasına başlanmıştır[402] ki; bu dönem Gaspıralı'nın ortaya çıktığı döneme denk düşmektedir. Bu dönemde "Ruslaştırma" kültürel bir anlamda kullanılmış ve imparatorluk tebasının Ortodoks'luğu benimsemesi ve Rusça eğitim almasına yönelik geniş çaplı politikalar izlenmiştir.[403] Rusya'yı Panslavizm olarak da algılıyan Karl Marx, Newyork Daily Tribune gazetesinin II. Alexandre'nin tahta çıkmasını takiben, 5

---

399 Kohn Hans, Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği, (Le Panslavisme, son histoire et son ideologie, 1963, Paris) Çev. Güner Agâh Oktay, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991. s.15.

400 Kohn, a.g.e., ss. 18-19

401 Rogger Hans, Nationalism and the State: A Russian Dilemma, Comparative Studies in Society and History, Vol. 4, No. 3. (Apr., 1962), pp. 253-264.

402 Weeks Theodore R., Managing Empire: Tsarist Nationalities Policy, The Cambridge History of Russia, Vol.2, Imperial Russia, 1689-1917, s.37

403 Aust, Martin, Writing the Empire: Russia and the Soviet Union in Twentieth-Century Historiography, European Review of History—Revue europe´enne d'Histoire, Vol 10, No. 2, 2003, Routledge, s.384

Mayıs 1855 tarihli nüshasında, "Panslavizm" adlı bir makale kaleme almıştı. Makalesinde, Rusya'nın artık Panslavist politikalar güdeceği ve başlangıçta bir sembol ve inanç olan bu hareketin politik bir program haline geldiğini söylüyordu.[404]

Panslavizm politikası ile Rusya'nın hâkimiyeti altında bütün Slavların birleştirilmesi ana amaç olarak takip edilirken, ayrıca Çarlığın Hristiyan Ortodoksluğun koruyucusu ve hamisi olduğu iddiası ile İstanbul'un ele geçirilmesi ve Türklerin Avrupa'dan kovulmaları da amaçlanmaktaydı. Rus Kilisesinin Bizans Kilisesinin varisi ve Moskova'nın da "Üçüncü Roma" olduğuna inanan Çar İvan zamanından itibaren[405] bu düşüncelerin Rus Çarlık politikaları üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Sonraki paragraflarda daha kapsamlı bir altyapı inşası adına Panslavizmin ortaya çıkması ve gelişme süreci özetlenecektir.

Slav kabilelerinin dillerinin birliğinden ilk 16'ncı yüzyılda bahsedilmeye başlandı. Hırvat Vrançiç (1505-1573), Slav ırkının büyüklüğünden, şerefinden bahisle "bizim kadar büyük bir millet yoktur" diyor. Yine bir Hırvat olan Antuvan Dalmatin de 1562'de "bizim dilimiz dünyanın herhangi bir köşesinde saklı kalmış değildir, birçok imparatorluklarda kullanılmaktadır" demekte, Leh şairleri ise slavlık duygularını aşırılığa götüren şiirler yazmakta idiler. Bunlardan Miaskovski (1549-1622) "Slav hergülü" şiirini yazmıştı. Sırp Mişel Frençelde (1608-1706) Luter'i takliden Sırpça yazdığı İncili, Dresden'den geçmekte olan büyük Petroya, Slav kardeşliğinden bahisle takdim etmişti.[406]

---

404 Kohn, a.g.e., s. 103

405 Smith, 2002, a.g.e., s. 98

406 Kırımer Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, 1934, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, s.17-21 Dipnot.

Panslavizm'in temelleri bazı Slav tarihçileri ve şairleri tarafından çok önceden atılmıştır. Bunlardan biri 1588-1638 yılları arasında yaşamış olan Raguzalı (Dubrovnik'li) şair İvan Gunduliç'tir. Gunduliç "Osman" adlı epik eserinde, Slav kavimleri arasında karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma görüşünü ifade etmiştir. Gunduliç, Leh prensi Vladislav'ın Hotin Kalesi önlerinde Türklere karşı kazandığı zaferi üzerine kaleme aldığı bu eserle Leh Prensi'nin Balkanlardaki Slavları kurtaracağını ifade etmiş ve böylece Balkanlardaki Slavların Türk hâkimiyetinden kurtulmalarının başka bir Slav devletinin müdahalesiyle mümkün olabileceği görüşü ilk defa ortaya konulmuştur.[407]

Hırvat asıllı Katolik papazı Krıjaniç (1618-1683) "Rusya Siyaseti" adlı eserinde Rus Çarını tüm Slavların koruyucusu ve kurtarıcısı olarak görüyor ve tüm Slav halklarını bir araya toplamasını istiyordu. Krıjaniç Moskova'nın geleceğine kuvvetle iman ederek, Slavların bu merkezden kurtarılacağı inancını taşımaktaydı ve bu maksatla Rusya'ya gitmişti. Özellikle büyük Petro'nun babasına ithaf ettiği "Rusya Siyaseti" namı kitabı Rusya'da önemli bir tesir bırakmıştı. Çarı "Tuna Slavlarını kurtarmaya" davet eden bu yazar; "bu yapılmazsa hiç olmazsa onların dillerinin sadeleştirilmesine ve basın yayın yoluyla gözlerinin açılmasına" çalışılmasını talep ediyordu.[408]

"Panslavizm" tabiri ilk defa 1826 yılında Slovak yazarlardan J.Herkel tarafından kullanılmıştır. Latince olarak kaleme aldığı ve genel Slav diline ait olan bir eserinde "Verus Panslavismus" (Hakiki Panslavizm) tabirini ilmi literatüre sokmuştur. Bu söz daha sonraları siyasi bir tabir halini almıştır.[409]

---

407 Kohn, a.g.e., (Güner, Agâh Oktay'ın Önsözü), s.6

408 Kohn, a.g.e., (Güner, Agâh Oktay'ın Önsözü), s.7

409 Kohn, a.g.e., ss.5, 20.

Avrupa'da milliyet fikrinin kuvvetlenmesi ve Pancermenizm düşüncelerinin de yaygınlaşmaya başlamasına bağlı olarak, Panslavizm akımı özellikle Rusya'da 19 uncu yüzyıl ortalarına doğru hızla gelişmiş; 1823'de Rusya'da kurulan "Birleşik Slavlar Derneği" çalışmaları ile bu fikir yalnız Rus fikir hayatında değil, iç ve dış Rus siyasetinde de etkili olmaya başlamıştır.[410]

Panslavizm Rus milliyetçileri arasında "bütün Slavları Rusya'nın hegemonyası altına koymak ve Slavları Ruslaştırmak" olarak algılanmıştır. Rus İmparatorluk siyaseti de Panslavizmi bu doğrultuda kullanmıştır. Bu açıdan "Rus Panslavizmi", Güney ve Batı Slavları arasındaki edebi ve kültür temelli "Slavizm" anlayışından farklılık göstermektedir.[411]

Kırım Harbi sırasında Avrupa'da alevlenen Rus karşıtlığı, Rusya'da bir reaksiyon uyandırmış ve Panslavizm akımının alevlenerek hızla gelişmesine yol açmıştır. Bu sırada tanınmış Rus tarihçisi Pogodin, Panslavizm'in sözcülüğüne soyunarak; Türkler'in Avrupa'dan kovulmaları ve tüm Slav asıllı halkların başka milletlerin hâkimiyetinden kurtarılmaları gerektiğini savunarak, bütün Slavları, Osmanlı ve Hasburg İmparatorluklarının yıkıntıları üzerinde, merkezi İstanbul olmak üzere bir Slav Devleti kurmaya davet ediyordu.[412]

Slavcılık akımı yalnız fikirlere etki ile kalmadı ve 1858'de Moskova'daki Slav Müzesini tesis etmiş olan, Moskova Üniversitesi tarih profesörü Pogodin (1800-1875) tarafından tarafından ortaya atılan görüşleri benimseyen aşırı Rus milliyetçileri birleşerek 1857'de Moskova'da bir "Slav Yardım Cemiyeti" kurdular. Cemiyet'in amacı, Güney Slavlarının kiliselerine yardım etmeyi, okullarına eğitim malzemesi göndermeyi, Rusya'ya eğitim için gelen Slav gençlerine her türlü

410 Kohn, a.g.e., ss.5, 19

411 Kohn, a.g.e., s.7, s.154-155

412 Kohn, a.g.e., s.8

yardımı yapmayı içeriyordu. Cemiyet hızla güçlendi, yeni şubelerle yayıldı ve yayın faaliyetlerine girişti.[413]

Rusya'da Panslavizm bir süre sonra "Ruslaştırmayı savunmaya ve tek dil, tek din" politikasının uygulanmasını istemeye başladı. Bu politika önce Lehistan'a (Polonya) uygulandı ve Leh dili yasak edildi, üniversite'de eğitim dili Rusça oldu. Daha sonra Ukrayna üzerinde de benzer politikalar uygulandı; bu kapsamda Ukrayna milli hareketi yasaklandı ve Ukrayna'nın tamamen Ruslaştırılması üzerine bir program uygulanmaya başlandı. Giderek bu politika sadece Slav asıllı milletler üzerinde değil, İslam-Türk-Tatar halkları üzerinde de tatbik edilmeye başlandı.

Rus Çarlığı'nın 19 uncu yüzyılda bir taraftan modernleşme girişimlerine ağırlık verirken, öte yandan imparatorluk nüfusunun geniş kesimlerine karşı Ruslaştırma ve Rus kültürü ile Ortodoksluğun dayatılması yoluyla, asimilasyon amaçlı resmi bir milliyetçilik politikası güttüğüne Smith'de "Milli Kimlik" adlı eserinde değinmektedir.[414]

Özellikle Çar III. Alexandre (1881-1894) devrinde, Slavizm yerine Rusya ve Ortodoks kilisesine dayanan Rus Milliyetçiliği politikası ile acımasız bir "Ruslaştırma" politikası yürürlüğe konmuştu. [415]

1864'de İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilen ve koyu bir Panslavist olan İgnatiyev; "Osmanlı İmparatorluğu'nun pek yakında yıkılması mukadderdir" diyor ve mirasa Rusya'nın el koymasını öneriyordu. 1866 yılındaki Girit İsyanı'nın Osmanlı Devleti 'nin zayıflıklarını ortaya koyması, Panslavistler arasında

413 Kohn, a.g.e., ss.153-154

414 Smith, 1991, a.g.e., s.162

415 Kohn, a.g.e., ss.154-157, s.184

Balkanlardaki Slavların toptan ayaklanmaları için uygun zamanın geldiği görüşünü alevlendirdi. Nitekim İgnatiyev'in gayretleriyle Hersek ve Bulgaristan isyanları başladı, Karadağlılar ve Sırplar da 1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiler. "Slavlara Yardım Cemiyeti"nin ve etkin Panslavistlerin telkinleriyle Rus Çarlığı 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğuna harp ilan etti. Harbin neticesinde, 1878 Berlin Kongresi ile Balkan Slavları hürriyetlerine kavuşmuşlardı ancak Rusya İstanbul ve Boğazları ele geçirememişti.

Bu devirde yaşayan bazı Panslavistler bu akıma katkı sağlamak için çeşitli kitaplar, yazılar yazıyorlardı. Nitekim 1869 yılında "Şafak" adlı dergide "Slavcılık" hakkında çeşitli yazılar yazan Danilevski'nin Panslavist harekette önemli bir yeri vardır. Danilevski Slavcılığın temel vasfı olarak Ortodoksluğu almış, yazılarıyla adeta bir "Rus-Slav Birliği" projesi ortaya koymuştur. 1870'de Rusya'nın vazifesinin "dışarda kalan Slavları kurtarmak" olduğunu savunan Rus Generali Fadayev'in "Şark Meselesi Hakkında Düşünceler" adlı kitabı, Panslavist görüşü güçlendirmiştir.

1905 yılındaki ihtilal sonrasında ortaya çıkan özgürlükçü akımlara karşı "Neoslavizm" akımı doğdu. Eski "Panslavizm" görüşlerinin yeni bir tarzda canlandırılmasından ibaret olan "Neoslavizm", Çar II. Nikola tarafından kabul gördü ve Rus dış politikasının esasını teşkil etmeye başladı.[416]

Panslavist propaganda 1912 yılında Balkan Harbi'ni başlattı. Rusya'dan Bulgar ordusuna gönüllüler gidiyor, ayrıca çeşitli ülkelerden para ve eşya yardımı yapılıyordu. Panslavist rüyalar özellikle Çeklerde olmak üzere yeniden canlanmıştı

416 Kohn, a.g.e., ss. 203-209

ancak 1913 yılındaki Sırp ve Bulgar savaşı her şeyin tozpembe olmadığını da göstermiş oldu.[417]

Birinci Dünya Harbi'nin başlamasında da Rusya'nın "Panslavist" politikalarının belirli ölçüde önemi vardır. İhtilal sonrasında, Çarlık yerine kurulan Sovyetler Birliği, başlarda bu yöndeki politikalardan uzaklaşmış görünmekle beraber; "Sosyalizmin tek ülkede inşası" doktrini ve Nazi Almanyasına karşı verilen "Büyük Yurtsever Savaş"ın ortaya koyduğu tehdit algısı, büyük Rus milliyetçiliği mirasına kısmi bir geri dönüşe neden olmuş[418]; özellikle 1940'lı yıllarda Stalin yönetminde, emperyalist Rus milliyetçiliği siyaseti tekrar benimsenmiştir.[419]

3.1.1.2. Panslavizmin Gaspıralının Fikirlerine Etkisi

Rusçası Tatarcasından daha iyi olan ve Rus Harp Okulunda okuyan İsmail Gaspıralı'nın; bu yıllarda ünlü Slavistlerden evinde misafir olacak kadar yakın olduğu Mihail Katkov'un fikirlerinden etkilenmesi kaçınılmazdı.

İsmail Gaspıralı'ya etki etmiş olan, Rus Çarı II. Aleksandr (hükümdarlığı 1855-1881) ve III. Aleksandr (hükümdarlığı 1881-1894) yönetimleri sırasında, hükümet çevreleri üzerinde son derece etkili olan gazeteci ve yazar Mihail Nikiforoviç Katkov; özellikle 1863'den Polonya'daki ayaklanmadan sonra kuvvetli şekilde Panslavizm savunucusu olmuş ve bütün yazılarında Rusya'da Ortodoks olmayan milletlerin Ruslaştırılması ve Türkiye'ya aman verilmemesini şiddetle ileri sürmüştür. Katkov, 1851'de Moskovskiye Vedomosti gazetesinin, 1856'da da bunun yanı sıra Russki Vestnik adlı gazetenin yayın yönetmenliğini üstlenmişti. Katkov

417 Kohn, a.g.e., s. 209

418 Smith, 1991, a.g.e., s.162

419 Kohn, a.g.e., s. 21, s.259

1863 yılında Moskovskiye Vedomosti gazetesini satın alarak gazeteyi ulusal duygunun, mutlakiyetçiliğin ve Panslavizmin yayın organı haline getirmiştir.[420]

Moskova'da Harp Okulunda (Milyutin Gimnazyumu) iken (1866-1867 yılları) İsmail Bey, Mihail Katkov'un da aralarında bulunduğu çeşitli Panslavist şahıslarla temaslar kurdu. Katkov, Litvanya Tatarlarından sınıf arkadaşı, yakın dostu Mustafa Davidoviç ile birlikte İsmail Beyi her hafta kendi evine davet etmekteydi.[421]

Bu yıllarda, Çarlığın dayandığı Ortodoksluk inancı ve Rus Milliyetçiliği düsturu, Slavcıların etkisi ile iç ve dış politika yanında; kilise, okullar ve basın yayın yoluyla bütün Rus halkını sardı ve hatta Rus aydın ve yazarlarından en yükseklerine bile tesir ederek onların liberal düşüncelerini bile değiştirmekte önemli bir etken oldu. İşte Slavcıların böyle genel ve kuvvetli bir akım haline gelmesinin, yalnız İsmail Gaspıralı'nın değil; bilmeyerek de olsa bütün Kuzey Türklerinin de kendi milli ve dini varlıklarına daha çok heyecan ve tutkuyla sarılmalarına etkide bulunmuş olması, reaksiyoner bir düşünce ve hareket oluşturması yönünden gayet doğal bir gelişme olarak değerlendirilebilinir.[422]

Pantürkist düşüncelerin Panslavizmin mirasçısı olduğunu ve bunun aslında Rusya'nın saldırgan tutumuna karşı sert bir cevap niteliği taşıdığını söyleyen Kohn da, Panslavizmin önce Rusya Türklerinde olmak üzere Türkler üzerinde milliyetçilik akımlarının etkisini kabul etmektedir.[423]

---

420 Kohn, a.g.e., s. 150

421 Kırımlı Hakan, a.g.e., s.38

422 Kırımer Cafer Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, 1934, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, s.17-21 Dipnot.

423 Kohn, a.g.e., s. 213

Edindiği tüm bu fikir ve görüşlerin tesiriyle, belki de reaksiyoner bir şekilde, kendi halkının millet bilinci ve milliyetçiliğini inşa etmeye yönelmiş olan İsmail Gaspıralı'nın fikir ve yöntemlerinde panslavistlerin fikir ve yöntemlerinin tesiri inkâr edilemez. Örneğin Slav Yardım Cemiyetleri yerine Müslüman Hayır Cemiyetleri, Slavcı basın yayın yerine kendi gazetesi Tercüman başta olmak üzere diğer yayınların teşvik edilmesi, halkın okuryazarlık oranının artırılarak, okullar, edebiyat ve dergiler vasıtasıyla uyandırılmaya çalışılması, millet bilincinin verilmeye çalışılması... Ancak, İsmail Gaspıralı Pantürkizm lafını bir kez dahi telaffuz etmemiş ve Panslavistlerin bir bakıma "kutsal kurtarıcı" olarak gördükleri Rusya yerine, kendi fikir çatısında Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarıcılığı fikrine yer vermemiştir. Hatta onun dolaylı olarak liberal ve demokratik bir gelecek hayali kurduğunun delilleri de mevcuttur.

3.1.2. Rusya'daki Misyonerlik Faaliyetleri ve Gaspıralı Üzerindeki Etkisi

Ruslar arasında Hristiyanlık Bizans İmparatorluğu'nun etkisiyle 10 uncu yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış ve neticede Ruslar artık 11 inci yüzyılda tamamen Hristiyan olmuşlardır. Rus Ortodoks kilisesi ilk yıllarda metropolitlik seviyesinde yaşamış daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u almasıyla Bizans devleti tahakkümünden kurtulmuş, ilerleyen zamanda güçlenen Rus Devleti'ni destekleyen bir yapı olarak patrikliğe dönüşmüştür.

Doğu ve güneye doğru Türk-Tatar topraklarını işgal eden Ruslar buralarda devlet kilise işbirliğiyle zorla hristiyanlaştırma yöntemini uygulamıştır. İşgal bölgelerinde yeni kiliseler, manastırlar inşa edilmiş ve devlet tarafından bu kurumlara geniş araziler bahşedilmiştir. Hristiyanlığı kabul etmeyenlerin ellerinden toprakları alınmış ve köleleştirilmiştir. Özellikle zengin Tatar ailelerinin bir kısmı mal ve mülklerini kaybetmemek için din değiştirmiş ve bunlara "Kreşen" adı verilmiştir. Rusların Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyaseti işgal altındaki

bölgelerde birçok ayaklanmaya neden olmuş ancak bu ayaklanmalar Rus orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

18 inci yüzyılın başlarında bir imparatoruk haline gelen Rus devleti'nin istila ettiği topraklarda uygulamaya öncelik verdiği strateji; Rus köylülerini verimli İdil nehri ve çevresindeki arazilere yerleştirmek olmuştur. Bu bölgedeki halkların hristiyanlaştırılması için İdil-Ural bölgesine yönelik Yeni Vaftizliler Dairesi teşkilatı kurulmuştur. Böylelikle bu döneme kadar sadece kilise ve manastırlar üzerinden yürütülen hristiyanlaştırma çalışmaları amacıyla ilk defa ayrı bir teşkilat kurulmuştur.

Rus devleti ile Yeni Vaftizliler Dairesinin acımasız tutumu bölgedeki Müslüman veya Animist Türk-Tatar halklarının 1773 yılında başkaldırmasına neden olmuş ve ayaklanma ancak iki yılda bastırılabilmiştir. (Pugaçev İsyanı) Bu isyandan sonra Rus devleti tekrar politika değiştirmiş ve bölgede yaşayan Rus olmayan diğer kavimlere serbestlik tanımış, zorla Hristiyanlaştırma-Ruslaştırma siyasetinin artık uygulanmayacağını ilan etmiş, Müslümanlara cami yapma ve din adamı bulundurma hakkı tanımıştır.

19 uncu yüzyıl ise Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma stratejileri farklılaşmıştır. Çünkü asıl öncelik daha önceden Hristiyanlaştırılmış Kreşenlerin Hristiyanlıkta tutabilmek haline gelmiştir. Ruslar 19 uncu yüzyılın başında misyon faaliyetlerini sadece gönüllü olarak Hristiyan olanlara tatbik edeceğini ilan edince; önceden Müslüman ve animist olan insanlar tekrar eski dinlerine dönmeye başlamıştır. Bu çerçevede Hristiyan ve Rus nüfusuna geçirilen insanlar toplu müracaatlarla devlet birimlerine başvurarak kendilerinin zorla Rus nüfusuna geçirildiğini ancak atalarının dini olan islamiyete geri dönmek istediklerini dile

getirmişlerdir. Bu dinde geri dönüş mücadelesi ihtidâ hareketi diye bilinmekedir.[424] Rus Devleti Kreşenlerin bu taleplerini kabul etmemiş, dilekçeleri yazan ve imzalayanlar takibata konu olmuş, bu hareketin liderleri tespit edilmiş ve haklarında davalar açılmıştır. Ayrıca bu kapsamda özel görevlendirilmiş misyonerler bölgede ikna gezilerine çıkmıştır. Resmi kolluk güçleri ile çeşitli baskılarla ihtidâ taraftarları vazgeçirilmeye çalışılmıştır. Hareketin liderlerinden İslamda kalmakta ısrar edenler ya hapiste ölmüş ya da Sibirya'ya sürgüne yollanmıştır.

Rus Ortodoks misyonerliğinin 19 uncu yüzyılda yürürlüğe soktuğu bir diğer metod eğitim yoluyla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma olmuş ve bu yöntem uzun soluklu ve sinsi bir şekilde misyonerlerin en önemli silahı olmuştur. Bu yeni yöntem ve stratejiye göre bölge halklarına kendi yerel lehçeleriyle din eğitimi veren sınıflar açılmış ve yerel dillerde misyonerlik yapabilecek bir bakıma truva atları görevi görecek yerel misyonerler yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak ders verecek tecrübeli misyoner eksikliği bu çalışmaların tam bir başarıya ulaşmasını engellemiştir.

19 uncu yüzyılın ikinci yarısında başını Kazan İlahiyat Akademisi'nin çektiği "Yeni Metod" tartışmaları başlamıştır. Tüm gruplar Rus olmayanların Ortodokslaştırılıp Ruslaştırılmasında görüş birliği içinde olmakla beraber; uygulanacak yöntemde farklı düşünceler oluşmuştur. İlminskiy liderliğindeki "Yeni Metod" taraftarlarına göre; din eğitimi özellikle ilköğretimde ana dilde verilmelidir. Böylece Hristiyanlık kalplere işlenecek ve Rus olmayan milletler gönüllü olarak Ruslaşacaktı. Diğer grup ise; ana dilde yapılacak eğitimin Rusya için tehlikeli olacağını, Türk kökenli bölge halklarını birleştireceğini ve uyandırabileceğini savunuyordu.

---

424 Gökgöz Saime Selenga, "Yevfimiy Aleksandroviç Malov, İdil-Ural'da İslâm Karşıtı Rus Misyon Siyâseti", 2007, Ankara; bu eserde Kazan'daki eski vaftizli "Azyak" ve "Yelışovo" köylerindeki toplu geri dönme vakaları detayları ile incelenmiştir. 1871'den sonra dönme Tatar köylerinin yeniden İslâm'a geri geri dönüşlerinin hızlandığı belirtilmektedir.

Rusya Müslümanlarının o zamanki durumlarına yönelik, yöntem olarak benzerlikler taşımasına, okullar ve bir edebi dil oluşturulmasının her iki programın da temelini oluşturmasına rağmen; terazinin karşıt uçlarında yer alan İlminsky ve Gaspıralı arasında mücadele M. Özgür Tuna'nın, "Gaspıralı Ilminskii Two Identity Projects for he Muslims of the Russian Empire" makalesinde detaylı olarak incelenmiştir.[425] Gaspıralı'nın oluşturduğu programda Ilminskii'nin çalışmalarının önemi incelenmesi gerekli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nikolay İ. İlminskiy Kazan'da 19 uncu yüzyılın başlarında kurulan üniversitede çalışan bir profesördü. İlminskiy; Rusya idaresinde yaşayan Rus olmayan milletleri Ruslaştırmanın tek yolunun Rus dilinin ve Hristiyanlığın öğretilmesi olduğunu düşünüyordu. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla bir taraftan Rus hükümetini ikna etmeye çalışırken diğer taraftan da Türk-Tatar topraklarında bir Ortodoks papaz ve öğretmen gibi çalışma yolunu seçmişti. İlminskiy iki ana karakter taşıyan bir metod geliştirdi. Birincisi ana dilde eğitimdi ve buna göre bölgedeki etnik grupların her biri için Rus harfleriyle bir alfabe oluşturdu. Burada kritik konu, Türk lehçelerinin ayrı diller halinde gelişmesine neden olan, konuşulan dili ve telaffuz farklarını dikkate alan bir yolu seçmesidir. İkinci temel karakter ise, geliştirdiği bu metodla bölgede halkın içinde çalışma yapacak papazlar yetiştirmekti.[426] Böylece Müslüman toplumunun Rus kültür ve dinini kendi dil ve lehçelerinde öğrenerek benimseyebileceğini ümit ediyordu.[427]

1864 yılında Kazan Merkezi Kreşen Tatar Mektebi'nde model olarak kabul edilen İlminskiy sistemi, bu okulun müdürü olarak atanan Kreşen Tatarı Vasili

---

425 Tuna M. Özgür, Gaspıralı Ilminskii Two Identity Projects for he Muslims of the Russian Empire, Nationalities Papers, Vol. 30, No.2, 2002, s.265

426 Topsakal İlyas, Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığ ve Türkler (1552-1917), İstanbul, 2009, s. 229.

427 Tuna M. Özgür, Gaspıralı Ilminskii Two Identity Projects for he Muslims of the Russian Empire, Nationalities Papers, Vol. 30, No.2, 2002, ss.268-271.

Timofeyeviç Timofeyev tarafından uygulamaya geçirilmiştir.[428] İlminskiy sisteminin temel unsurları Kazan Kreşen Tatar Mektebi ile Azis Guriy Cemiyeti adı altında örgütlenmiş misyoner teşkilatı olmuştur.[429]

Devrin Rus Eğitim Bakanı D.A.Tolstoy, bölgede yaptığı incelemeler ve İlminskiy ile uzun görüşmelerden sonra bu metodun bütün Müslüman topraklarında kullanılmasına karar verdi ve bu kararını Çar II. Aleksandır'a bir mektupla açtı. Mektubunda şöyle diyordu: "*Rus olmayan milletleri eğitip aydınlatmanın ve onlara Rusluk ruhunu aşılamanın, devletimizin takip ettiği siyaset bakımından son derece önemli olduğu kanaatindeyim"*[430]

Rus Çarı ve hükümeti, Eğitim Bakanı'nın teklifini benimseyerek, yarı kölelik ve serflik sisteminin 1861'de kaldırılmasından sonra, topraklara el koyma ve köleleştirme metoduyla Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin mümkün olamayacağını da görerek; 1870'de ana dil yoluyla Ortodokslaştırma ve Ruslaştırma olan İlminskiy metodunun uygulanmasını kabul etti.

Bu kararı ilgililere tebliğ ederken Eğitim Bakanı Tolstoy şöyle diyordu; *"Anavatanımızın sınırları dâhilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız, şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir"*[431] Bu metodun kabulü ile çalışmalar ilerletilmiş ve bu kapsamda Devl*etin* idari birimlerinde yetkili kişilerin üyesi olduğu Kutsal Guriy Kardeşlik

---

428 Gökgöz Saime Selenga, "Yevfimiy Aleksandroviç Malov, İdil-Ural'da İslâm Karşıtı Rus Misyon Siyâseti"adlı kitabında İlminskiy'in öğrencisi ancak daha Rusçu ve şahin bir profil çizen misyoner Yevfimiy Malov'un incelemesi ile birlikte, Malov'u, düşünce ve çalışmalarını olduğu kadar, misyonerlik bağlamında uygulanan sisteme yönelik detaylı bir bilgiyi de gün yüzüne çıkarmıştır.

429 Gökgöz Saime Selenga, "Yevfimiy Aleksandroviç Malov, İdil-Ural'da İslâm Karşıtı Rus Misyon Siyâseti", 2007, Ankara, s.400

430 Kreindler I.T., Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of İl'minskii's System, Columbia U., Ph.D., 1969, History, s. 79

431 Hayıt Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, İstanbul, 1975, s.167.

Cemiyeti adıyla bir teşkilat kurulmuştur. Bu çerçevede, özellikle Kazan civarında gönüllü misyonerler yetiştirilerek en ücra Kreşen köylerine ana dilde din eğitimi götürülmeye başlanmıştır.

Eğitimciliğinden ziyade koyu bir Rus milliyetçisi ve Hristiyan bir fanatik olan İlminskiy, Müslüman aydınlarına da adeta savaş açmıştı. Ona göre cahil din adamı ile cahil idarecilerin başta bulunduğu Müslüman toplulukları kontrol etmek kolaydı. Ama bilgili ve aydın din adamalarının müftü yapılması, eğitim kurumlarında ve devlet idaresinde Müslüman aydınlara yer verilmesi doğru değil ve son derece tehlikeliydi. Ruslaştırma siyaseti için büyük bir engel olarak gördüğü Müslüman aydınların önemli mevkilere, özellikle eğitim kurumlarına getirilmemesini isteyen İlminskiy, Ruslaştırma kampanyasının başarıya ulaşması için bu konunun önemini yetkililere hatırlatmıştır.[432] Bu yönde çalışan İlminskiy ısrarlı çabaları ile 1882 yılında hükümete Müslümanların okullarda idari görevlerde bulunmamalarını temin eden bir karar çıkartmayı başarmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın yayın yoluyla milleti için mücadeleye atılmasının en büyük etkenlerinden birisi Rusya'da aynı dönemde eğitim yoluyla misyonerlik faaliyetlerinin canlandırılması olmuştur. İlminskiy'in eğitim yoluyla Müslümanları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerinden en çok endişelenenlerden birisi olan İsmail Bey, mahalli lehçelerin ayrı dillller olarak empoze edildiği bu misyoner hareketinin tüm Türk-Tatar halklarını böleceğini, zayıflatacağını, kültürel uyanışı geciktireceğini ve tüm Rusya Müslümanlarını Rus devlet mekanizması elinde zayıf küçük parçalar haline getireceğini fark etmişti.

Bu yapılanlar Rus tahakkümü altındaki Türklerin geleceği için büyük bir tehlike yaratıyordu. Gaspıralı da kendi çözüm reçetesini bu yıllarda netleştirmeye başladı. Tek çözüm, eski usul eğitimi bırakarak yeni usul eğitimi kabul etmek ve en

---

[432] Kreindler, age., s 107.

kısa sürede geri kalmışlıktan ve Rus sömürüsünden kurtulmaktı.[433] Nitekim İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi vasıtasıyla Müslümanlar arasında aydınlanma, yenilenme ve birlik ruhuna yönelik yaydığı fikirler İlminskiy'i son derece rahatsız etmişti. Bu bakımdan, İlminskiy, Müslüman Türk-Tatarların uyanışına hizmet edecek her türlü yazının Tercüman gazetesinde yayımlanmaması için özel bir çaba sarfetmiştir.

İlminskiy, yakın dostu ve Rus Ortodoks Kilisesinin başı olan K.P. Pobedonostsev'e yazdığı bir mektupta; *"Gaspıralı'nın bir tek gayesi var. Rusya idaresinde yaşayan milyonlarca Müslümanı birleştirmek, modern eğitimle ve Avrupa uygarlığının imkanları ile daha kuvvetli hale getirmek ve İstanbul'un bu hususta desteğini sağlamak. Bu bizim yaptıklarımıza ve yapmak istediklerimize ters düştüğü gibi, Rus Ortodoksluğu için de büyük bir tehlike teşkil edecektir. Bunun için, Gaspıralı'nın ve gazetesinin susturulması gerek. Bunu temin için mutlaka hükümet yetkilileri ile görüşmelisin ve gerekeni yaptırmalısın"* diyordu.[434]

İlminskiy sisteminin asıl etkisi 20 inci yüzyılda görülmüştür. Türk lehçeleri İlminskiy'in koyduğu farklı karakterdeki harflerden oluşan alfebeler yoluyla birbirinden uzaklaştırılmış ve aradaki dil birliği büyük bir darbe almıştır. Bunun sonucunda, dil açısından birbirlerine büyük oranda yakın olan Türk halkları kendi lehçelerinin yerel diller haline getirilmesiyle, adeta köklerinden koparılarak, farklı milletlere dönüştürülmüştür.

---

433 Saray Mehmet, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, Ankara, 2008, s.35

434 Kreindler, age., s.109-110.

3.1.3. Gaspıralı Üzerinde Osmanlı Etkisi

19 uncu yüzyılın ikinci yarısında, Tatarlar dinî ve millî uyanış hareketlerinde kendilerine yardımcı ve manevi destek olması için Osmanlı İmparatorluğu'na yönelmişler, Osmanlı Türkçesi oldukça önem kazanmıştı.[435]

Rus İlhakından sonra dalga dalga meydana gelen göçler sonucu, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında önemli bir Tatar nüfus yerleşmiştir. Özellikle İstanbul ile Kırım arasında akrabalık bağları nedeniyle olsun, ticaret olsun çeşitli gerekçelerle bir geliş-gidiş akımı da meydana gelmişti. Bu beşeri dolaşım nedeniyle Kırım Tatarları İstanbul'daki gelişmelerden uzak kalmamış, Osmanlı gazete, dergi ve kitapları yoluyla fikrî bir alışveriş ortamı doğmuştu.

İsmail Gaspıralı, Fransızca'yı Paris'te geçirdiği iki yıl içerisinde öğrenmiştir. Paris dönüşü İstanbul'da yaklaşık iki yıl kalarak İstanbul Türkçesini de geliştirmek imkânı bulmuştur. İsmail Bey bu iki batı dili ile Batı kültürünü, edebiyatı ile uygarlığını incelemiş ve kavramıştır. Osmanlı Türkiyesi'ndeki fikri gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Rusçası ve Tatarcası ile de Kazan, Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeleri de izlemiş; oradaki zamanın aydın, ileri görüşlü ve önde gelenleri ile de tanışıp, temaslar sağlamış ve görüşmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla İsmail Bey'in fikirlerinin şekillenmesinde Rus yayınlarının etkisi olduğu kadar, Batı kültürü ve fikir akımlarının ve Osmanlı'daki gelişmeler ile diğer Türk ülkelerindeki gelişmelerin de etkisi görülmektedir.

Osmanlı Devletinin Türkleşme çabaları 19 uncu yüzyıl ortalarında başlamıştı. Mustafa Reşit Paşa devletin oturduğu temellerden birinin devlet idaresinin devamlı Türk olduğunu vurgulamış, Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı nüfus

---

435 Kushner, David, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s.35

yapısında Türklerin aslî unsur olduğunu yazmıştır. Leon Cahun'un 1873'de yayınladığı ve Orta Asya kökenli Türklerin etnik bir grup olarak birçok devlet kurduklarını, Türkçenin Adriyatik'ten Pasifik Okyonusu'na kadar konuşulduğunu söylemesi Osmanlı entellektüelleri arasında önemli bir etki yaratmıştır. Batı'dan gelen yaklaşımların benimsenmesi ile kavim ve etnik temel üzerine kurulmuş bir Türk tarih tezi, başta askeri okullarda Hüsnü Paşa'nın yazdığı ders kitapları sayesinde okutulmaya başlanmıştır.[436]

Osmanlı'da doğu Türklerine olan ilginin oluşmasında, bizzat ordan gelmiş olan ediplerin yazdıkları eserler de rol oynamıştır. 1860-1870 yılları arasında İstanbul'daki Özbekler Tekkesi'nin şeyhliğini yapan Süleyman Efendi, 1882'de Çağatayca'yı ve Doğu Türklerini tanıttığı ve Osmanlı dili ve edebiyatının Çağatayca'dan türediğini iddia ettiği, Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî adlı bir kitap; yine aynı tekkenin bir müridi olan Mehmet Sadık da 1897'de Üss-i Lisân-ı Türkî adını taşıyan bir sözlük yayınlamıştı.[437]

Bu gelişmeler paralelinde, İsmail Gaspıralı'nın fikirleri üzerinde Osmanlı tesirleri Genç Osmanlılar ya da Genç Türkler-Jön Türkler ile başlamıştır. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın en önemli şahısları olarak ön plana çıktığı bu grubun fikir ve ideallerinin, İsmail Bey üzerinde şüphesiz etkisi olmuştur. Namık Kemâl'in de yazdığı, Şinasi'nin edtörlüğünü yaptığı Tavir-i Efkâr adlı gazetede ele alınan maarif mes'elesi, dilde sadeleşme, kadınlara bazı hakların verilerek okutulması gibi konular[438], 15-20 yıl sonra İsmail Bey'in de ele aldığı ve çözümler üretmeye çalıştığı konulardır. Şinasi ve Namık Kemal'in gerek İstanbul'daki yayımları, gerekse de Avrupa'ya kaçmalarından sonra çıkardıkları Hürriyet, Muhbir

---

436 Karpat, Kemal, Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, ss.33-35

437 Kushner, David, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908), Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s.35

438 Kafalı Sevgi, İsmail Beğ Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 337-338, s. 292.

gibi gazete ve diğer neşriyatlar çeşitli yollardan Osmanlı topraklarına girdiği gibi, Rusya ve Kırım'a ulaşıyor olması ihtimal dâhilindedir.

Nitekim, bu yıllarda Moskova'da Askeri Okul'da öğrenci olan İsmail Bey'in, arkadaşı Mustafa Davidoviç ile Girit İsyanı'nı öğrenip, harbe katılmak için İstanbul'a kaçma girişiminde bulunması, Genç İsmail'in daha o yıllarda Osmanlı topraklarındaki her türlü gelişmeyi sadece Rus neşriyatından değil fakat elde ettikleri Genç-Türk yayınlarından da takip ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Fransızca öğrenerek, Batı medeniyeti ve kültürünü yerinde görme ve tanıma amacıyla 1872 yılında Paris'e giden İsmail Bey'in Genç-Türk neşriyatı ile tanışma ihtimali çok kuvvetlidir. İsmail Bey Gaspıralı ile Namık Kemal'in fikri benzerliklerin yanında mücadele yönteminde de benzerlikler göze çarpmaktadır. Her ikisi de fikirlerini yaymak ve tatbikat sahasına geçirmek için gazete çıkarmayı ve neşriyatı seçmiştir.

İsmail Gaspıralı'nın Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celalettin Paşa, Süleyman Paşa ve Buharalı Süleyman Efendi'nin eserlerini okuyup, etkilenme ihtimali de bulunmaktadır. Nitekim eserlerin konu paralellikleri ve fikri yakınlıkları açık bir şekilde görülmektedir.

1870'li yıllarda, Ahmet Vefik Paşa, Türk milletinin, Türk dilinin sorunlarına eğilmiş ve bu kapsamda Lehçe-i Osmani adlı eserinin önsözünde "*Asil dilimiz, hemen hemen bütün Asya'ya yayılan büyük bir dildir. Lehçe-i Osmani, Lehçe-i Çağatay bu dilin lehçeleridir.*" demiştir. Ahmet Vefik Paşa diğer eserlerinde de sade ve doğal bir Türkçe kullanma yolunu seçmiştir.

Yine bu yıllarda, Mustafa Celalettin Paşa, ilk defa batılı Türkologların eserlerinden istifade edilen bir eser olan "Eski ve Yeni Türkler" adlı yapıtında, Türk

dilinin zenginliği ve geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olan Türk milletinin büyüklüğünü anlatmıştır. Askeri okullar nazırı Süleyman Paşa da, askeri okullarda okutulan ders kitaplarının dil ve içerik açısından yeniden ele alınmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Tarih-i Âlem adlı tarih ders kitabını bizzat kendisi yazan Süleyman Paşa eski Türk tarihini kaleme almıştır. Buharalı Süleyman Efendi'nin Lügat-i Çağatayi ve Lügat-i Osmani'si de aynı çerçevede neşredilen önemli eserlerdendir. Bu eserin önsözünde Türk dilinin ve Türk milletinin soybirliği açıkça anlatılmıştır.[439]

O dönemde Osmanlı'daki önemli bir devlet ve fikir adamı da Ahmet Cevdet Paşa'dır. O da gerek eserleri, gerekse de bilfiil çalışmaları ile devlet ve sistemi ileriye götürmeyi hedeflemiştir. Bu bakımdan İsmail Bey'e etkileri kuvvetle muhtemeldir.

Tercüman gazetesinin yayım hayatına başlayıp etkisini artırdığı ilerleyen zamanlarda, Türklük ve Türk dünyası ile ilgili çalışmalar yapan Şemsettin Sami, Necip Asım, Velet Çelebi, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Necip Bey, Emrullah Efendi, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Emin Yurdakul ve İkdamcı Ahmet Cevdet gibi yazar ve şairlerin üzerinde Tercüman Gazetesi'nin büyük tesiri olmuştur. Onların da İsmail Bey üzerinde etkileri olmasını birbirlerinin eserlerini, yazılarını okumaları, yazışmaları ve görüşmeleri nedeniyle gayet doğal kabul edilmektedir.

"Lügatçi" olarak da anılan, Şemsettin Sami Kâmûs-ı Türki'nin önsözünde "İfade-i Merâm" bölümünde; Doğu ve Batı Türkçeleri arasındaki farkın çok az olduğunu ve her ikisinin de aslında tek bir dil kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve her iki lehçenin birleştirilmesinin faydalarını sıralamıştır.

---

439 Kafalı Sevgi, a.g.e., s. 293-294-295.

Yunan Harbi sırasında Mehmet Emin Yurdakul'un neşredilen şiir kitabı sonrasında, İsmail Gaspıralı kitap eline ulaştıktan sonra Mehmet Emin Bey'e yazdığı tebrik ve teşekkür mektubunda; "*...şiirlerinizi Edirne, Bursa, Konya, Ankara, Erzurum Türkleri anlayıp lezzetlenip okuyacakları gibi, Tiflis, Tebriz,Şirvan, Horasan, Türkistan, Kaşgâr, Deşt-i Kıpçak, Sibirya, Kazan ve Kırım Türkleri de okuyacaktır ki; bu şerefe Fuzuli ve Nâbi nail olamadılar. 40-50 milyonluk ve otuz asırlık bu âleme iptida bir kaşık oğul balını yediren siz oldunuz ki size şeref, bize saadettir."* demektedir.[440]

Gaspıralı İsmail Bey, Osmanlı Devleti'nde eğitim sahasındaki reform hareketlerini de yakından takip etmiştir. O'nun Bahçesaray'da başlattığı Usûl-i Cedit okulları fikri içerik itibarıyla incelendiği zaman, Osmanlı'da gerçekleştirilen eğitim ve öğretimdeki yenileşme hareketlerinden ilham aldığı görülmektedir. Nitekim Tanzimat dönemi yenileşme hareketleri çerçevesinde ortaya çıkan ve eğitimde yeni bir yöntemi ifade eden "Usûl-i Cedit" tabiri ilk önce Osmanlı Türkleri tarafından kullanılmıştır.[441]

Osmanlı okullarındaki ceditçilik hareketine önderlik eden Selim Sabit Efendi, geleneksel okuma öğretimi yerine, usûl-i cedit denilen yeni metotla okuma yöntemini uygulamıştır. Selim Sabit Efendi, 1866 yılında Risale-i Elifbaiyye adlı eserini yayınlamış ve bu eser "Elifba-yı Osmanî" adı altında yıllarca Osmanlı mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.[442] Aynı eser 1894 yılında "Yengi Elifbâ-yı Türkî" adıyla Kazan'da yayımlanmıştır. Selim Sabit Efendi daha sonra 1870'de, eğitim ve öğretim hakındaki görüşlerini metotlaştırdığı 'Rehnüma-yı

---

440 Kafalı Sevgi, a.g.e., s.299-300.

441 Akçura Yusuf, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Ankara, 1981, s.69-70.

442 Temizyürek Fahri, Osmanlı Devleti Eğitim Sahasındaki Yenileşme Hareketlerinin Gaspıralı İsmail Beye Etkileri, (makale), Avrasya Etüdleri Dergisi, Sayı 21, Kış 2002, s.5

Muallimin' adlı eseriyle Osmanlı mekteplerindeki usûl-i cedit hareketinin kurucusu ve önderi olmuştur.[443]

Türk Dünyasındaki ceditçilik hareketinin önderi kabul edilen Gaspıralı İsmail Bey de, savtî metotla okuma öğretiminin ne şekilde yapılacağını göstermek amacıyla 1894 yılında Hâce-i Sıbyân adlı eserini yazmış ve bu eserin yeni mekteplerde alfabe öğretilirken okutulmasını tavsiye etmiştir. Gaspıralı İsmail Bey'in, Selim Sabit Efendi'den yaklaşık 28 yıl sonra yazdığı bu eserle ortaya koyduğu metod, Selim Sabit Efendi'nin alfabe öğretiminde izlediği metodla aynıdır.[444] Gaspıralı İsmail Bey, 1898 yılında öğretmenlerin yeni metoda göre okulları nasıl düzenleyeceğini anlatan Rehber-i Muallimîn adlı eserini yazmıştır. Bu eser de Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-yı Muallimin adlı eserinden büyük oranda etkilenmiştir.[445]

Sonuçta, Gaspıralı İsmail Bey üzerinde, Osmanlı Devleti'nde özellikle eğitim alanında gerçekleştirilen reform hareketleri ve bu reformun önderliğini yapan Selim Sabit Efendi ile meydana gelen fikri gelişmeler paralelinde, Genç Osmanlılar grubunun Namık Kemal ve Şinasi gibi önde gelen yazar ve şairleri başta olmak üzere, birçok devlet adamı ve yazarın etkisi olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Ancak, daha sonra; Rusya'da yetişmiş Gaspıralı'dan sonraki nesillerden Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Kazanlı Yusuf Akçura, Sadri

443 Temizyürek Fahri, a.g.e., s.9

444 Temizyürek Fahri, a.g.e., s.8.

445 Temizyürek Fahri, a.g.e., s.11.

Maksudi ve diğer birçok entelektüelin de Türkiye'deki etnik düşünceyi etkilediği bir gerçektir.[446]

3.2. Gaspıralı'nın Fikir Dünyası

Derin bir uyku halinde gördüğü Rusya Müslümanlarını, uyandırmayı ve kimliklerini kaybetmeden modern toplumun aktif üyeleri haline getirmeyi amaç edinen[447] İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin ortaya çıkmasına neden olan ortam ve koşulları belirlemeye ve anlamaya çalıştıktan sonra; takip eden bölümde, onun hayatı boyunca bir program mahiyetinde, çalışmalarına yön verdiğini değerlendirdiğimiz ana makaleleri üzerine eğileceğiz.

3.2.1. Rusya Müslümanları ve Rus-Doğu Anlaşması Makaleleri Temelinde Analiz

İsmail Gaspıralı 1881 yılı Şubat ayı sonunda, Akmescit'deki Rus Tavrida gazetesinin 43-47 sayılarında Rusça olarak ve "Genç Molla" adı ile, Rusya Müslümanları (Russkoe Musulmanstvo) başlıklı bir dizi makale yazdı. Bu makaleler daha sonra kitap haline getirilmiştir.[448] "Russkoe Musul'manstvo; Mısli, zametki i nablyudeniya musul'manina (Rusya Müslümanları; Bir Müslümanın fikirleri, notları, gözlemleri)" adlı, İsmail Gaspıralı'nın geleceğe yönelik fikri mücadelesinin bir bakıma programı niteliğindeki 45 sayfalık bu eseri, onu anlamaya yönelik çalışmanın anlamlı bir temelini oluşturacaktır.

---

446 Karpat, Kemal, Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, ss.44-45

447 Tuna M. Özgür, Gaspıralı Ilminskii Two Identity Projects fort he Muslims of the Russian Empire, Nationalities Papers, Vol. 30, No.2, 2002, s.268

448 Ruskoe Musulmanstvo. Mısli. Zametki i nablyudeniya musulmanina (Akmescit, 1881) Orijinal nüshanın tıpkı basımı için bakınız İsmail Bey Gasprinskiy, Russkoe Musulmanstvo, (Oxford, 1985).

İsmail Bey Gaspıralı, geleceğe yönelik fikri mücadelesinin bir bakıma programı niteliğindeki bu eserinde, en özet ifadesiyle, Rusya Müslümanlığının derhal ve topyekün modernleştirilmesini talep ediyordu. Onun inancına göre, Rusya "dünyanın en büyük Müslüman tebalı devletlerinden biri olacaktı" ve Rusya eski Tatar mülkünün varisiydi ve eninde sonunda Ruslarla Tatarlar eşit haklara sahip olacaklardı.[449]

Gaspıralı bu politik makalede sık sık kullandığı bir kelime olan "sblijenie" (yakınlaşma) ile Rus İmparatorluğu'nda Ruslarla Rus olmayan Müslümanların (Türk-Tatarlar) ilişki zemininin ne üzerine oturması gerektiğine ilişkin kendi cevabını ortaya koyuyordu. Ona göre Ruslaştırma asla başarıya ulaşamayacaktı ve Rusya içinde ayrı bir millî kimlik olan Müslüman Tatarların kimlik özellikleri korunmalı ve geliştirilmeli ve Rus medeni hayatının yan yana sürdürülen bir parçası olmalıydı. Saime S. Gökköz bu durumu şöyle açıklamıştır. *"Risalede kullanılan bu kelime etnopolitik bir terim olarak emperyal Rusya'dan Sovyet Literatürüne devrolan bir enopolitik siyaseti de tanımlar. Bunun ileri aşaması, Sovyet bağlamı için belirtilirse, "smeşenie"dir (iç içe karışma). Sömürge kuramı ya da postkolonyal kuramın belirgin dikotomisi ile söylenirse; tâbi olan ve tâbi kılan ilişkisinde, ilişkinin yönüne ve içeriğine işaret eden bu kavram Ruslardan Müslümanlara, Müslümanlardan Ruslara çok kültürlü ve çok dinli yapının, yani "emperyal birliğin" korunması için kurgulanan ilişki seviyelerini içine alır. Gaspıralı İsmail işte bu "emperyal birliğin" korunmasında Rusya içinde meskûn her millî ferdiyetin, bu noktada Müslüman Tatarların ferdiyetinin, yani onları Ruslardan ayrı kılan tüm öznel yapının, "Ruslaştırma" siyasetinin asla başarıya ulaşamadığı ve ulaşamayacağı gerçekliğinden hareketle, korunarak geliştirilmesi,*

[449] Fisher Alan, Kırım Tatarları, Çeviren Eşref B. Özbilen İstanbul, 2009, s. 148.

yenileştirilmesi ve buna bağlı olarak Rus "medeni" hayatına yan yanalık ve yakınlık esasında dâhil edilmesini önermektedir."[450]

Gaspıralı, Rusya Müslümanları adlı makalesine tarihi ve jeopolitik değerlendirmelerle başlayarak, Tatarların bir mirası olan Rus sınırlarının eski Tatar yerleşimlerinin tarihi ve tabiî hudutlarına ulaşmadıkça sağlam olamayacağını ve böylece yakın gelecekte Rusya'nın en önemli Müslüman ülkelerden biri olmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürüyordu (Bu makale yazıldığında Orta Asya'nın büyük kısmı Rus hâkimiyeti altına girmiş ancak, bugünkü Türkmenistan'ın bir kısmı ile Çin sınırları içindeki bugünkü Doğu Türkistan dışarda kalmıştı). Rusya'da aynı dinden, aynı dilin lehçelerini konuşan, aynı geleneklere sahip on milyon civarında Türk-Tatar olduğunu hatırlatarak; dolaylı olarak "bir bütün" olarak kabul ettiği bu milletin, geleceğinin hem devlet hem de toplumun ilgisine layık olduğunu söylüyordu.

Gaspıralı İsmail Bey, Rus hükümetinin işgal ettiği Türk topraklarında medenileştirici misyonunun sadece görüntüde kaldığını ve Müslümanlara ihtiyaç duydukları modernleşme ve aydınlanmayı getirmediğini, sadece Tatar yönetici kesimin Rus yöneticilerle değiştirilmesi ile kifayet edildiğini; tüm bunların da cehalet, soyutlanma, hareketsizlik, ilgisizlik ve dolayısıyla ortaya çıkan yoksullaşma ve herşeyi daha da kötüye götüren göçe yol açtığını şu sözlerle belirtiyordu: "*Son yıllarda Rusya'nın doğudaki büyük medenileştirme misyonu hakkında sık sık bir şeyler okuyor ve işitiyoruz. .....Acaba bu misyon, kadıları kaza kaymakamlarıyla, naipleri pristavlarla (Polis müdürü, komiser), beylikleri oblast (bölge, mıntıka) ve guberniyalarla (eyalet veya vilayet) desyetinaları (Aşar vergisi) kişi başına alınan vergiler ve diğer harçlarla, ipek cübbeleri ve beşmetleri (Kaftan) asilzade yakalıklarıyla değiştirmekten mi ibarettir ve başka bir şey yapmak gerekli değil midir?.....Müslümanlara kaza kaymakamı veya köy muhtarı vasıtasıyla*

[450] Gökköz, Saime Selenga, "İsmail Gaspıralı'nın "Medeniyet" ve "Millet" Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Haziran 2005, s.6

ulaştırılan, devlet taleplerinden, sosyal güvenliğin ve asayişin korunmasından öteye gitmiyor. Uzun yıllar süren faaliyet ve masrafların sonunda elde edilen netice ne oldu: Müslümanların sosyal ve zihinsel olarak soyutlanması, müthiş bir cehalet, bütün faaliyet alanlarını kaplayan ölümcül hareketsizlik, kendilerinin ve yurtlarının giderek yoksullaşması ve sınırlarda görülen mahvedici göç."[451]

Anlattığı bu sorunun nedenini; ciddi ve istikrarlı bir politikanın olmaması olarak açıklayan Gaspıralı bu şartlardaki Müslümanların durumunu da şöyle tasvir ediyordu: "*Rusya Müslümanları, Rus vatanının çıkarlarına ilgi duymuyor, memleketin dertlerini ve sevinçlerini gerçek manada bilmiyorlar; onlar için genel devlet hedefleri ve emelleri de anlaşılır değildir. Rus dilini bilmemeleri onları Rus düşüncesinden ve edebiyatından soyutluyor. Hele umumî beşer medeniyetinden tam manasıyla soyutlandıklarını söz konusu bile etmiyoruz. Rusya Müslümanları, sanki bütün beşeriyetten kopmuş gibi kendi eski kavramlarının ve hurafelerinin dar ve bunaltıcı ortamında manasız bir hayat sürmektedirler ve rızkları olan bir lokma ekmekten başka kaygıları, karınlarını doyurmaktan başka bir idealleri yoktur."*[452]

Gaspıralı, Rusya'nın birliğini sağlamlaştırmak ve nüfus yapısını mümkün olduğunca tek cins yapma çabalarını (asimilasyon, Ruslaştırma, misyonerlik) şu sözlerle eleştiriyordu: *"...çeşitli soylardan oluşan kendi nüfusunu mümkün olduğu ölçüde tek cins hâline getirmeyei arzu etmesi gayet açık ve tabiîdir. Gerçi bu kendi başına meşru bir istek olsa da buna ulaşmak için seçilen yol, çok çeşitli olabilir ve yanlış seçilmiş yollar ve vasıtalar çoğu zaman hiçbir amaca ulaştırmaz; aksine, bu isteğin kendisini zararlı ve gayri ahlâki hâle getirebilir.....Ayrı ayrı kavimlerden oluşmuş bir devlette, hakim kavimle diğerlerinin birbirine yaklaşık eşit olduğu şartlarda, devletin birliğini kuvvetlendirmek için baş vurulan gayr-i ahlâki, yanlış*

---

451 Gaspıralı İsmail, "Rusya Müslümanları Makalesi", Latin harleri ile aslına dokunmadan aktaran Yavuz Akpınar (Neşre hazırlayan),"İsmail Gaspıralı'nın Seçilmiş Eserleri, Fikri Eserleri Cilt-II, s. 83.

452 Gaspıralı İsmail, "Rusya Müslümanları Makalesi", a.g.e., s. 84.

usul ve sistemlerin uygulanması sonucunda, çok ağır, kanlı dramlar ve ihtilâllerin ortaya çıktığını tarih bize gösteriyor. Tıpkı kavimlerin farklı oranlarda olduğu, hâkim kavmin, ezici bir çoğunluğu teşkil ettiği yerlerde, geniş ülkelerin ve bölgelerin zihnî ve maddî gelişmesinin, olayların baskısı altında gecikmesi gibi. Bu da kuşkusuz devlet hayatının bütün seyrini zararlı bir şekilde etkiliyordu"[453]

Gaspıralı'ya göre asimilasyon gayr-i ahlakî olması bir yana tarih içindeki birkaç istisna dışında mümkün de değildi; *"Herhangi bir halkı birazcık tarihî ve kültürel yönden, istenilen modelde, yeniden şekillendirmek, kökten değiştirmek için bütün şartlar uygun olsa bile, o halkın ortaya çıkışı ve oluşumu için geçen zaman kadar zaman harcamak lâzım geldiğinden kesin olarak eminiz. ...Tarih, bize bir halkın diğeriyle tama olarak karışması bir yana dursun, bir halkın diğer bir halk tarafından yutulmasına iki-üç örnek dışında (Anglo-Saksonlar'ın İngiltere ve Arapların Kuzey Afrika örnekleri) hemen hemen hiç örnek vermiyor; söz konusu olaylar da asla masa başında planlanmamış ve bürokratik mülâhazalarla yaratılmamış tarihî faktör ve şartların etkili olduğunu hatırlayalım"*[454]

Ona göre; millî kimlik, özgürlük ve kendi kendini idare etme prensipleri temelinde, ahlakî ve manevî olarak, onun deyişiyle "ahlakî" olarak birliğin sağlanması yöntemi, Amerika, İsviçre medeni örneklerinde olduğu gibi, tercih edilmeliydi: *"Milliyete ve bir devlet içinde yaşayan kavimlerin her bakımdan birbirine eşit olduğu fikrine, saygı gösterilen bir başka siyasî sisteme müracaat edince, bu sistemin devletin birliğin sağlamaya en iyi şekilde hizmet ettiğini, aynı zamanda eğitime, gelişmeye, emeğin ve hayatın daha iyi düzenlenmesine yardımcı olduğunu görürüz. Bu sistem kendisinde doğruluğu ve adaleti taşıdığı için çok caziptir ve dünyanın medenî halklarının çoğu arasında yürürlüktedir. Çok yönlü eşitlik ve millî benliklerini koruma temeline dayanarak Almanlar, Fransızlar ve*

---

453 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.93

454 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.95

İngilizler, Birleşik Devletler'de; Tiber ve Ren sahillerinde birbirini yok etmeğe hazır olan Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar da İsviçre'de barış ve huzur içinde yaşıyorlar" Bu ifadeler Gaspıralı'nın demokrat, liberal bir yönetim hayalini de ortaya koymaktaydı. *"Nasıl ki karşılıklı saygı, birbirinin hakkına riayet etme, aynı amaç etrafında birleşme, dayanışma, ayrı ayrı şahıslara daha rahat ve daha kolay bir yaşama imkânı veriyorsa, aynı şekilde insan topluluklarının ve halklarının cemiyet hayatı da sadece bu esaslara dayanmalıdır*[455]*"*

Müslüman Türk-Tatarların asimilasyonunun mümkün olmadığını; Tatarların bu konudaki olağanüstü dayanıklılıklarını çeşitli örneklerle anlatan İsmail Bey, geriye sadece eşitlik, özgürlük, bilim ve maarif zemininde birlik ve ahlakî yakınlaşma imkanî kaldığını belirterek; buna ulaşmanın yolunun Müslüman Tatarların eğitilmesi, aydınlatılması olduğunu söylüyordu. *"Eğer birbirini karşılıklı tanıma, ortak ideal ve menfaatler, ayrı ayrı insan gruplarını birbirine bağlıyorsa, bence aynı motifler, sosyal gruplar ve halkların birleşmesine de pek iyi hizmet edebilir. Müslümanlara Rusya'yı, onun hayatını ve kanunlarını bilmek imkânı veriniz; onlara, bu bilginin hayat verici akımıyla, kendilerinin ufunetli, kokuşmuş, küflü dünya görüşlerini tazeleyecek bilgileri elde etme imkânını veriniz; yeni fikier ve prensiplerin onlara ulaşmasını kolaylaştırınız – ve işte o zaman- uyuklayan ve vurdumduymaz Müslüman kitlesinin nasıl canlanıp insanîleşerek Rus düşüncesi ve hayatına katılacağını görürsünüz. Elbette buna sert tedbirlerle değil, eğitim vasıtalarına ve Müslümanların kendi dillerine doğrudan ve güvenerek müracaat etmekle ulaşmak mümkündür."*[456]

Cehaletin giderilebilmesi ve Tatar toplumunun aydınlatılması ve dolayısıyla Rusya ile yürekten yakınlaşması için eğitim gerekliydi, ancak sadece Rusça eğitim yapılan okullar işe yaramamıştı ve yaraması da beklenemezdi. Yurttaşlık bilinci ve

---

455 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.97

456 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.109.

gerekli çağdaş bilgiler Müslümanlar arasında Rus dili vasıtasıyla yayılamazdı. Bu konuda görüşlerini şöyle açıklıyordu: *"Ne yazık ki ben yakın zamanlarda ortaya çıkmış bu okulların en kıskanç öğretmenlerinden biriydim, faaliyetimden dolayı takdirler almıştım ve altı-yedi yıllık tecrübeden sonra bir Tatara bile olsa Rusça konuşmayı öğretmek ümidini kaybederek bu faaliyetimi bıraktım. Belki de ben kötü öğretmendim, ama benim de diğer iş arkadaşlarımın da çabaları başka bir sonuç vermedi ve biz artık feci bir mesele ile yüz yüzeyiz. On yıllık sürede Kırım Tatar okulları hiç olmazsa bir Tatar kızına Rusça'yı bildiğine dair belge vermiş midir?"*

"*Bu işin teorisinin de desteklediği tecrübe, Rus okulunun Tatarlar için ölü doğmuş bir kurum olduğunu ispatlamaktadır..."*

Gaspıralı, Akmescit'teki Tatar Öğretmen Okulundan da bu okullarla karşılaştırmalı olarak bahisle Rusça öğretiminin mevcut şartlarda zorluklarını ortaya koyuyordu. *" ... Akmescit'te Tatarlar arasında öğretmenler yetiştiren Tatar Öğretmen Okulu vardır. Deneyimli eğitimciler ve mürebbilerin daimi kontrolü ve yönetiminde bulunan ve Rus hizmetçilerle çevrelenen Tatar erkek çocuklarına, gelecekte Rusça ders verebilecekleri kadar Rus dilini öğretmek için bu kapalı kurumda günde yedi-sekiz saat, yılda onar ay olmakla en az üç yıl gerek olduğunu tecrübe gösteriyor. Eğer bu kapalı kurumun hazırlık sınıfında erkek çocuğun Rus dilini benimsemesi için üç yıl lâzımsa, böyle bir başarı için halk okulu öğrencisine en az dokuz yıl gerekmektedir...*[457] *"*

Rus okullarında Rusça ile eğitim başarısız olmuşsa, yüksek öğretim kurumları istisna olmak üzere, temel bilgilerin yayılması için halk okulları, zanaat ve meslek okullarında öğrenimin Tatar dilinde yapılması gerekliydi. Böylece modern ve çağdaş bilgiler ve yetenekler Müslüman kitlelere daha çabuk ulaşır ve sirayet edebilirdi. Rusça kelime ve kuralları verimsizce ezberlemek yerine

457 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.110

vatandaşlık, uygulamalı bilgiler ve diğer çağdaş gerekli bilgilerin öğrenilmesi böylece daha hızlı ve kolay olurdu. Gaspıralı bu düşüncesini desteklemek üzere şöyle diyordu: *"Rus halk okullarında, en iyi yönetim ve öğretmenlerle ana dili olan Rusça yerine Almanca eğitim yapıldığı takdirde pratik sonuçlar alınacağını ve Rus köylüsünün kültür seviyesinin çabucak yükseleceğini beklemek mümkün mü? Sorunun cevabı hayır ise, emin olunuz, Gayr-i Rus (Müslüman) okulunda Rus dili daha aza öneme sahiptir..... Bilimin insanlığın tümü için olduğunu, cehalet hurafelerini yalnız bilimin yendiğini ve Tatarların Rus Slavlığıyla birleşmesinin yalnız bilim zemininde olacağını unutmayarak her şeyden önce, Rusya'daki tüm halklara ana dillerinde yazmak, okumak ve öğrenmek imkânı vermek ve yardım etmek gerekir"*[458]

Rusya Müslümanlarının gelişimi için kendi dillerinde eğitim almaları şarttı ve Tatar kültür varlığının başka türlü hayatta kalması da mümkün değildi; *"...Beyni iyi dil bilme değil, eğitimin ilmî gıdası geliştiriyor. Rusya Müslümanları'nın yeni hayatı, Rus dili vasıtasıyla değil, onlara en kolay ve gerçek biçimde verilmesi gereken bilim vasıtasıyla teneffüs edecektir."*[459]

İlköğretim kurumlarının geriliği bir yana, sonraki eğitim kurumu olan medreselerin de durumu, Müslümanların parlak medeni günleri ile karşılaştırıldığında, hiç iyi değildi ve esaslı bir reform ve modernizasyona ihtiyaç gösteriyorlardı: *"Günümüzdeki Tatar medresesinin programı Arap yazı dili, teoloji ve skolastikten ibarettir. Öğretim metodu ise: kafayı şişirme ve ezberleme ve kafayı şişirme!"*

"Sanıyorum, Ruslar, bir zamanlar nice nice ünlü bilim ve düşünce çalışkanı yetiştirmiş şanlı Arap medreselerin, Rus zemininde kendi Müslümanları için

---

458 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.113

459 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.115

diriltebilseler, vatana ve insanlığa büyük hizmet etmiş olacaklardır...Müslüman merkezlerindeki dokuz-on medresede küçük değişiklikler yapılması lazımdır... bu değişikliğin mahiyeti, medreselerin programlarına temel, genel tahsil bilimlerinin (muhtasar coğrafya, tarih, fen bilimleri, yüzey geometrisi ile matematik dersleri, pedegojinin esasları ve muhtasar Rus hukuku derslerinin) konulması ve bunların Tatarca okutulmasından ibaret olmalıdır...''[460]

Rusların bu medreseleri modernleştirmesi büyük bir hizmet olacaktı. Bu sayede Müslüman kitleler arasında bilgi yaygınlaşırken din adamları ve Tatar toplumunun aklî seviyesi hızla yükselebilir, hurafeler ve geri düşünceler yok olurdu: *''...Bunun mümkün olduğunu bir kere daha itiraf etsek, bu yolla Müslümanların terbiyesine, aklî gelişmelerine kolay tesir edebiliriz ve onların durgunluklarının boğucu atmosferine taze hava akımını, asırlık cehalet karanlığına da hayat ışınlarını sokarız...''*[461]

Tüm bu eğitime ilişkin modernleştirme teklifleri ayrıca milli bir basın ve edebiyat geliştirilmesinin de gerekli olduğu tezi ile devam ediyordu; *''Müslüman erkek ve kadınlarından binde biri ancak Rusça okuyup anladıkları halde, onların %50-60'ı Tatarcayı serbestçe okuyabilirler. Dolayısıyla, bu durumdan, bu Tatar okur-yazarlığından, Müslüman kitlelerine faydalı bilgiler, vatandaşlık bilincini ileten ve Müslümanlar arasında yaygın olan bu yazıdan, sosyal refah ve devlet yararı için faydalanmak pratik ve zorunlu olmaz mı? Tatarlar arasında basının gelişmesini kolaylaştırmak, teşvik etmek gerekmez mi?''* Müslümanların kendi dillerinde okuyup yazmalarından, tahsil görmelerinden, bilim öğrenmelerinden ve basın ve edebiyat geliştirmelerinden korkmamak gerekirdi. Bu konuda İngilizlerin hâkimiyeti altındaki Hindistan iyi bir örnek teşkil etmekteydi; *''Günümüzde Hindistan'da, İngiliz egemenliği altında önemli ölçüde yerli edebiyat ve süreli*

---

460 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.116-117

461 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.114

yayınlar doğmuş gelişmiştir. Gelişmeye hizmet eden bu edebiyat ve basın, gördüğümüz gibi, ne İngilizlere, ne de onların dillerine hiç bir zarar vermiyor; tersi olsaydı İngilizler için yerli dili ve basını beşikte boğmak zor olmazdı...''[462]

İsmail Gaspıralı, tüm bu gelişmeci atılımların sadece devletten beklenmemesi gerektiğini söylüyor ve makalesinin sonunda bu konuda Tatar aydınlarına, gençlerine ve varlıklılarına adeta kutsal bir görev verircesine seslenerek, bu yolda mücadeleye çağırıyordu: *''Kardeşler, halkın bilgi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi işiyle ciddi şekilde uğraşınız. Bunun en iyi vasıtalarını bilgili ve kültürlü Rusların yardımı ile müzakere edelim. Kendi başına öğrenmek daha büyük liyakattir; iyi, hayırlı, kutsal bir iştir. Dinimiz, hayrın üç şekilde yapılabileceğini öğretiyor. Emekle, sözle ve sadaka ile...Öğrenmiş iseniz, bilgiyi ve iyiliğin kurallarını elde etmiş iseniz, onları kendinizde saklamayın; bilgilerinizi yakınlarınıza, soydaşlarınıza vermeye çalışınız; iyi Rus kitaplarını Tatar diline çeviriniz; fakir, cahil Tatarlar için yazınız; okullar açmaya, okulları iyileştirmeye, sanat ve zanaati yaymaya çalışınız.''*[463]

Gaspıralı İsmail, kendi halkı için kültürel millî haklar talep ediyor ve onların haklarını savunuyordu (hem de Çarlık istibdadı ve baskısının ulaşabileceği boyutu çok iyi bildiği halde). Bu yönüyle milliyetçiydi. Ama O, aynı zamanda barış içinde bir arada yaşama düşüncesini dolaylı olarak anlatması, hak mücadelesini mevcut kanun ve düzen çerçevesinde, medeni, demokratik bir şekilde yapması ile barışçı; aydınlanma ve modernleşme talebi ile idealist, hümanist ve insan hakları savunucusuydu. Yönetimsel açıdan önerdiği/ima ettiği yöntemler de onun liberal ve demokrasi yanlısı düşüncelerini yansıtıyordu.

---

462 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.119

463 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.121

Gaspıralı, bilim, teknoloji, kültür ve nüfus olarak Türk-Tatarlar üzerinde ezici bir üstünlüğe sahip olan Ruslarla eşit bir statü kazanmak ve toplumsal kabul görmek için, bir denge oluşturma arayışı ve çalışması içindeydi. Mevcut akraba Müslüman Türk-Tatar toplumunun bir denge oluşturması için, modernleşmesi, kültürünü geliştirmesi ve ortak bir edebi dil vasıtasıyla "tekleştirmesi" ve uygun siyasi kurumlar yoluyla birlikte hareket etmesi şarttı. Hatta büyük bir ihtimalle, kalabalık Ruslara karşı, nüfus yönünden dengenin bir ölçüde sağlanması ve aynı milletin parçalarının bir arada olmasının uzun vadeli faydaları için, Orta Asya'da tüm Türk asıllı halkların bölgelerinin Rus topraklarına katılmasının faydalı olacağını düşündüğünü söylemek mübalağa olmaz.

Böylesi bir denge her halükarda zordu ve acaba bu nedenle mi "Rus-Doğu Anlaşması" makalesinde, terazinin diğer ucuna Müslüman Türk-Tatar halkları yerine tüm Müslüman Ülkeleri koyma vizyonu vardı?

Gaspıralı, gerçekçiydi, gücün farkındaydı, ama güce önem vermiyordu. Yapmayı planladıklarının güçle bir alakası yoktu. Tamamen kültürel ve modernleşmeci bir tutum içindeydi. Siyasi birliklere girmek ve siyasi kimlik edinmek istemiyordu, devrimci fikirlere ihtiyâtle yaklaşıyordu. Bütün bunların nedeni, onun çok uzun soluklu ve çok ihtiyatli düşünme yeteneğinde gizliydi.

İsmail Gaspıralı, 1896 yılında, Rusya Müslümanları makalesini yazmasından on beş yıl sonra, bu makalenin devamı niteliğinde olan, bunu kendisinin de makalesinin girişinde önceki söylemlerini kısaca özetliyerek belirttiği, Rus Doğu Anlaşması (Russko-Vostoçnoe Soglaşenie) adlı bir makale daha yazdı.[464] İsmail Gaspıralı bu makalesinde, düşünce ufkunu Rusya

[464] Bu eserin ilk baskısı; İsmail Bek Gasprinski, Russko-Vostoçnoe Soglaşenie; mısli, zametki i pojelaniya, Baxçisaray, İzd-yo tipo-litogr. Gaz. "Perevodçik", 1896, 20 s.; Bu eser Hacali Necefoğlu ve Yavuz Akpınar tarafından Türkçe'ye çevirilerek İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri, Fikri Eserleri Cilt-II'de, ss. 122-143 yayımlanmıştır. İnceleme bu çeviri üzerinden yapılmıştır.

Müslümanları'nın dışına genişletip tüm "Müslüman Dünyasını" kapsayarak; karşılıklı çıkarlara ve rızaya dayanan Rus-Müslüman siyasi, askeri, ekonomik ortaklığının olası faydalarını göz önüne sermiştir. Bu çalışma, tüm Müslüman Milletlerin modernleşmesi, batılı emperyalist etkilerden korunması ve tekrar güç oluşturması için mevcut şartlar içinde düşündüğü ve uygulamaları, çalışmaları ile de adım adım gerçekleştirmeye çalıştığı uzun vadeli bir vizyonun göstergesi niteliğinde bir eser; o devirde yeni yeni gelişme gösteren jeopolitik düşünce tarzını yansıtan, jeopolitik bir önermeydi.

Gaspıralı makalenin Rusya Müslümanları'nın devamı niteliği olduğunu gösteren önsözündeki özeti şöyle yapmıştı: *"1881 yılında tarafımdan "Rusya Müslümanları" başlıklı küçük bir kitap yayımlandı. Bu kitapçıkta, Rusya sınırları içinde yaşayan Müslümanların aydınlanması ve Ruslarla daha yakın ilişkiler kurması için alınması gereken tedbirlerden söz ettim. Bu arada, Rus insanının kendi karakterine özgü sadeliği, yardımseverliği ve doğuştan insancıllığı sayesinde diğer halklarla kolayca uyuşabildiğini ve çok iyi geçindiğini de yazmıştım. Müslümanların, Rusya'da kendilerini yabancı hissetmemeleri ve Rus insanı ile temas kurmada ve yakınlaşmada yabancılık çekmemeleri de bununla açıklanabilir...*

...Ben, adı geçen kitapta, hâlen sayıları az olan tahsilli Rusya Müslümanlarını, Müslüman dinî mektep [medrese] programlarının genişletilmesi, ana dilinde matbuât, Rus mektep ve biliminin popülerleştirilmesi ve bunlara ilgi uyandırılması yoluyla Müslüman kitlelerin aydınlatılması lehine çalışmağa ve faaliyet göstermeğe davet ettim.

Başkalarını davet ederken kendim eli kolu bağlı kalamazdım. 1883 yılından itibaren Tercüman adlı haftalık Rusça-Tatarca gazetenin neşrine başladım. Gerçi gazetem, anlayış ve kavrayış tarzlarına uygun olarak Rusya Müslümanları için kurulmuştu, ama gazetenin Rusya sınırları dışındaki Müslüman ülkelerde

yayılması, beni, kendiliğinden bu ülkelerin iktisadî ve siyasî durumlarını ve özellikle bu ülkelerin Rusya'yla ilişkilerini araştırmaya yöneltti."[465]

Gaspıralı, Rus-Müslüman dünyasının coğrafi sınırlarını şöyle tarif ediyordu: *"Doğu yarım küresi haritasına göz attığımızda, Rusya'nın Müslüman ülkelerle muazzam boyutlarda sınırlara ve ortak denizlere (Hazar denizi ve Karadeniz) sahip olduğunu görüyoruz. Rus-Müslüman dünyası bir tarafta Kuzey Buz denizinden Ekvator ötesine; Afrika'nın derinliklerine; diğer tarafta ise Baltık ve Adriyatik sahillerinden Çin Seddi'ne ve Hind-Çin denizlerine kadar uzanmaktadır"* Bu coğrafyada yaşayan halkların Avrupa ve Moğol âlemi olarak tanımladığı Sarı Irk (Çin ve Japonya) arasında kaldığını, ancak bu coğrafyanın kendi tabiriyle *"yarım kürenin merkezinde, tüm yolların ve ticarî, medenî, siyasî ve askerî ilişkilerin kavşağında"* bulunduğunu belirtiyordu.[466] Bu değerlendirmenin Mackinder'in jeopolitik kuramındaki "Kalpgah" (Heartland) ve onu çevreleyen coğrafi kuşakları anımsatması ilginçtir.[467]

Ona göre; Batı'da gelişmiş emperyalist bir dünya vardı. Bu Dünya Rus ve Müslüman Doğu Dünyasının topraklarına, kaynaklarına göz dikmiş ve ele geçirmek için fiilen saldırmaktaydı. Uzak Doğuda da hızla gelişme potansiyeli olan, nüfus olarak çok büyük ve yeterli geliştiğinde, yine bahse konu Rus-Müslüman

---

465 Gaspıralı İsmail, "Rus-Doğu Anlaşması Makalesi", Akpınar, Yavuz, a.g.e., ss.122-123.

466 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.124.

467 Sir Halford Mackinder (1861-1947) İngiliz Jeopolitikçidir. 1904 yılında jeopolitiğin temel kaynaklarından biri olacak meşhur "Tarihin Coğrafi Mihveri" isimli bildirisini Kraliyet Coğrafya Derneği'ne sunmuştur. Bu bildirisinde deniz gücünün, kara gücüne nispetle zayıfladığını ileri sürüyor ve ünlü "Kalpgâh/Heartland" teorisinin takdimini yaptı. Mackinder dünyayı üç bölgeye ayırmıştı. Dünya egemenliğini amaçlayan bir karagücü için potansiyel güçlü merkez teşkil eden Avrasya'nın içindeki Rusya'yı, Orta Asya'yı, Afganistan ve İran'ın büyük bölümünü kapsayan Kalpgâh, bu Kalpgâh'ı kuşatan iç hilâl olarak tanımladığı Avrupa'dan başlayarak Yakındoğu ve Ortadoğu üzerinden Hindistan ve Çin'e uzanan kuşak ve bu iç hilâli kuşatan İngiltere, Güney ve Kuzey Amerika, Afrika, Avustralya, Okyonusya ve Japonya'dan oluşan bir dış hilâl kuşağı. Kendi deyişiyle "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur; Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder; Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur. Bakınız Dünden Bugüne Jeopolitik; Yılmaz Tezkan, M.Murat Taşar, İstanbul, 2002.

coğrafyasına doğru yayılma potansiyel tehlikesini taşıyan bir Sarı Dünya vardı. Bu her iki dünya, gelişmelerinin doğuracağı ihtiyaçla, geniş kaynaklara sahip olan bu Rus-Müslüman coğrafyasına nüfus etme ihtiyacı hissederek, bunun gereğini yapacaklardı.

"Buharlı ulaşım, Çin imparatorluğunun kara yollarını kısalttığı zaman onlar, önce göç yoluyla, sonra siyasî nazarlarını Batıya çevirerek Rus-Müslüman dünyasını tehdit edeceklerdir. Çin'in küçük Japonya tarafından mağlup edilmesi bizi hiç de rahatlatmamalıdır; aksine, Japonya'nın askerî gücünün hızlı gelişmesi, böyle bir şeyin Çin'de de olabileceğini göstermektedir."[468] (Gaspıralı İsmail Bey, adeta Çin'in Amerika Birleşik Devletleri'nden Dünya Liderliğini alma aşamasında olduğu bu günleri görmüştür).

Avrupa da, batıdan tüm emperyalist amaçlarıyla Rus-Müslüman dünyasının üzerine gelmektedir. *"...XII. Karl'ın Büyük Petro ile mücadelesiyle başlayıp, Ermenistan'da İngilizler tarafından körüklenen son karışıklıklarla sonuçlanan Avrupa siyaseti, onun kısmen bilinçli, kısmen içgüdüsel olan bu isteğiyle izah edilmektedir. Leh [Polonya] topraklarının Almanlar tarafından ele geçirilmesi, Cezayir ve Tunus'un Fransızlar, Bosna-Hersek'in Avusturyalılar, Kıbrıs ve Mısır'ın İngilizler, Habeşistan sahillerinin İtalyanlar tarafından istilâsı Doğu'ya doğru görülen hareketin esası değil mi? Bu azmış gibi Avrupa, İngilizlerin şahsında Doğu'yu bir tarafa bırakarak, Asya'nın güneyinde, Afganistan'da ve Pamir yaylalarında Rusya çıkarlarının önünde durmaktadır."*[469]

Avrupa bu emperyalist taarruzlarını bazen Rusya'ya karşı, bazen de Müslümanlara karşı hareket ederek sürdürmekte ve her iki halde de kazançlı çıkarak ilerlemesine devam etmektedir. İsmail Gaspıralı, "Doğu"yu oluşturan Rus

---

468 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.125.

469 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.126.

ve Müslüman ülkelerin Batı'dan bir hayır beklememelerini söyleyerek, anti-emperyalist bir duruş sergilemektedir. Ona göre; *"...ne Avrupa, ne de "Moğol dilli" Doğu (Uzakdoğu), doğu yarım küresinin merkezi bölgelerinde yerleşmiş halklara karşı iyi duygular besleyemezler ve dolayısıyla beslemeyecekler de. Her iki âlem, gerektiğinde etnografik, ekonomik ve politik olarak, merkezi Müslüman ve Rus topraklarına doğru adım adım, mil mil ilerlemeye mecburdur."*[470] Avrasya üzerinde mücadele olarak da değerlendirilebilecek bu düşünce, çağdaş jeopolitikçilerden Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserindeki görüşlere de benzerlikler taşımaktadır.[471]

Gaspıralı, Ruslar ve Müslüman milletlerin birbirlerini tanımadıklarını ve yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, ancak ön yargısız olarak birbirlerini daha iyi ve doğru tanımaları gerektiğini ve bu olduğu zaman, birbirleri hakkında ön yargılar ve düşmanlıklar taşıyan bu halkların inançlarından başka her şeyin onları birbirlerine yaklaştırdığını ve bağladığını göreceklerini samimi olarak ifade ediyordu. Ona göre, tehdit oluşturan iki dünya arasında merkezi ve önemli alanları işgal eden Rus ve Müslüman ülkelerin işbirliği önemli ve hatta kaçınılmazdı.

Bu ittifaka Avrupa çıkarları gereği karşıydı. Özellikle İngiltere, her fırsatta Müslüman milletler üzerinde Rus düşmanlığı ve tehdidi düşüncelerini yayarak, onların gerçek koruyucusu olduğu izlenimini ve inancını yerleştirmeye çalışıyordu. Nitekim bu konuda; "*Avrupa tüm gerçekleri ve yalanları ile böyle bir anlaşmanın aleyhine çalışacaktır. O, St. Petersburg'da, İstanbul'da, Tahran'da, Kahire'de bütün çarkları çalıştıracak, hatta savaşla tehdit ederek dişlerini gıcırdatacaktır; ama,*

---

470 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.127.

471 1977-1981 yılları arasında A.B.D. Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Zbigniew Brzezinski, Amerikalı çağdaş stratejisttir. Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri, 1997 adlı kitabında Avrasya'nın jeopolitik önemini koruduğunu ve küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüldüğü bir satranç tahtası olduğunu belirterek, Amerika için ana jeopolitik ödül'ün Avrasya olduğunu işaret etmektedir. Bakınız "Büyük Satranç Tahtası" Zbigniew Brzezinski, Türkçesi Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, 1998.

Rusya ve Doğu yöneticilerinin iyi dilekleriyle bu anlaşma her halukârda hayata geçebilecektir....İngiltere ve kuruluşları tarafından sözde savunulan Müslümanlığı "Kazakların (Rus Ordusundaki Don Kazakları) yok etme misyon ve hevesleri hakkındaki efsaneleri, ispatlamak İngilizler için pek de kolay olmayacaktır....İngilizler son zamanlara kadar, güyâ Halife ve Müslümanların dostu olarak dudaklarına; Halifeyi, İran ve Rusya'ya karşı daima müdafaa ettiklerine; Mısır'ı Fransız pençesinden kurtarmak için geçici olarak zapt ettiklerine; Hindistan'da hakim değil, yerli mihracelerin ve halkların dostu olduklarına; Doğu'yu inandırmışlardı..... Aynı zamanda İngilizler olayları kasıtlı olarak olarak tahrif ederek, Rusların, Müslümanlar ve tüm Müslümanlık için iflah olmayan düşman olduklarına Müslümanları inandırıyorlar..."[472] diyerek görüşlerini örneklerle destekliyordu.

İsmail Gaspıralı, modern ve realist bir uluslar arası ilişkiler yaklaşımı ile; ülkeler arasında daimi düşmanlık ve dostluklar olamayacağını; ancak ülkeler arasındaki ilişkilerde karşılıklı çıkarların olduğunu belirtiyor ve ülkelerin izledikleri dış siyasette dinin etkisinin olmaması gerektiğini ifade ederek; Rusların Haçlı Ruhu ile hareket etmediğini ileri sürüyordu. Böylece Rus dış politikasını daha pragmatik bir hale getirmek üzere etkilemeye çalışırken; devrin Rus milliyetçilerinin düşüncelerini de sınırlama ve törpüleme amacını taşıyordu.

Karşılıklı çıkarlara dayanan, böyle bir Rus-Doğu anlaşması ile oluşacak faydalar onun deyişiyle şöyleydi; *"...Tüm Müslüman âlemi Rusya'ya itimat ve rağbet gösterirdi, Rusya'nın güneyine yol veren Boğazların başında sadece Türkler değil, Rusya'nın dostları olurdu ve onların yardımıyla Boğazlar öyle sağlamlaştırılırdı ki körfez, sahilindeki ülkelerin düşmanları için geçilmez olurdu. Asya İngiltere'sinin sol kanadında, Fars körfezinde Rusya'ya rağbet gösteren İran, belki de Afganistan bulunurdu. Komşu Müslüman ülkeleriyle sağlam anlaşmalar*

[472] Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.138

neticesinde, Rusya'nın güney hudutlarının güvenliğinin temini, batıdaki ve uzakdoğudaki güçlere çok büyük serbestlik vermiş olurdu.....İngiltere anlaşma yoluyla Türkiye'den donanması için üs değil, yekpare bir ada olan Kıbrıs'ı aldı. Neden, böyle bir anlaşma, Rusya, Türkiye ve İran arasında imzalanmasın? Yeter ki onlar; karşılıklı çıkara dayanan şartlar koyarak böyle bir anlaşmayı istemiş olsunlar....Rusya ile anlaşmanın Türkiye ve İran'a getireceği fayda, onların bu anlaşmaya dayanarak, kendilerini Avrupa sömürüsünden tecrit etmeleri olurdu ve her hangi bir devletin kaprislerine veya denge teorisi tesadüflerine bağlı kalmazlardı.''[473]

Ancak bu anlaşma için olmazsa olmaz şart; Müslümanların, Rusya ve Rusların, onların egemenliğine ve inançlarına kastetmek ihtiyacı ve isteği taşımadığına inanmalarıydı.

İsmail Gaspıralı, ayrıca bu anlaşmanın sıkı ekonomik işbirliği ile desteklenmesinin yararlarını ortaya koyuyordu. (İsmail Gaspıralı, bugün Türkiye ile Rusya arasındaki hızla gelişen ticari ilişkileri görmüş olsaydı herhalde bir ölçüde haklı çıkmanın gurunu yaşardı)

Alan Fisher, Kırım Tatarları adlı eserinde İsmail Gaspıralı'nın, Rusya ile mücadele etmenin mümkün olmadığına inandığı ve Çarlık rejimine karşı açık bir düşmanca tavrın süratle ezileceğinden emin olduğu için Rusya ile işbirliğinden fayda sağlamayı düşündüğünü yazmış ve eserinde bu makaleye sadece iki paragrafta yer vermiştir.[474]

Gaspıralı'nın Milli Mektepleri yaygınlaştırma, Tercüman vasıtasıyla milli bir bilinç oluşturma ve ortak bir edebi dil oluşturma çabaları önemli bir aşama

---

473 Gaspıralı İsmail, a.g.e., s.135-136.

474 Fisher, a.g.e., s. 150.

kaydetmiş ve belirli bir başarıya ulaşmıştı. Gaspıralı, 1905 devriminin oluşturduğu şartlardan da cesaret alarak Rusya Müslümanları için daha ileri bir ilişki ve ortaklık düzeyi tesisi için Rusya Müslümanları Kongrelerinin toplanması için aktif olarak çalıştı. Daha sonra başarısız da olsa; tüm dünya Müslümanları Kongresi toplama çalışma ve gayretleri içinde oldu. Tüm bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde; onun hep Rusya Müslümanları ile Rus-Doğu Anlaşması makalelerinde belirlediği prensipler üzerinde adım adım çalıştığı görülmektedir.

İsmail Gaspıralı, klasik çarlık rejiminin Müslüman Türk asıllı halkların milli dillerini kullandıkları eğitim ve edebi ortak dil vasıtasıyla, uluslaşması için ehven-i şer bir yönetim olduğunun farkındaydı. Bir ulus devlet olan Fransa örneğinde olduğu gibi, demokrasi ile de yönetilse, çağdaş bir ulus devletin egemen olmayan "diğer" etnisite ve kültürleri ortak bir dil ve kültür içinde nasıl eritip yok ettiğini az veya çok biliyordu. Oysa Çar'a sadakat karşılığında, kendi dil ve kültürünün serbestçe gelişip, kabul göreceği; hatta tüm bu uygulanan aydınlanma ve eğitim çalışmalarında, belki destek ve yardımının alındığı bir ortam, mevcut şartlarda, hiçbir kayıp ihtimali olmadan büyük bir kazanç vadediyordu.

Rus-Doğu Anlaşması makalesinde, pragmatik bir yaklaşımla, tarihi ve kültürel bir geçmişten hareketle, mantıklı bir gelecek vizyonu çiziyordu. Jeopolitik bir bakış açısı ve Rusofil tutumu ile yüksek Rus yönetiminin ilgi ve takdirini üzerine çekerek, tüm çalışmalarında kabül ve destek alabilir miydi? Tercüman gazetesinin rejimin tüm olumsuz etkilerine karşı 1883-1917 yılları arasında yayında olabilmesi, bu sorunun cevabını oluşturabilir.

Diğer taraftan Rus gurununu okşuyor, Rus medeniyet ve kültürüne, Rus Çarlığına medeniyet götürücü bir misyon yüklüyordu. Bu düşünce tarzı, Rus Milliyetçileri tarafından Doğu'ya doğru işgallerinin yüksek bir ahlâki bir gerekçesi olarak takdim ediliyordu. Böylelikle Gaspıralı, amaçları için Rus yönetimini kendi

söylemleri ile vurmuş oluyordu. Bilim, teknoloji, gelişme ve aydınlanmaya en kestirme yol, içinde bulunulan şartlar ise; bunu kullanmama gibi bir lüksleri yoktu.

Rusları onurlandırma ve gönüllerini kazanmanın faydaları çok olabilirdi. Gaspıralı Rus devletinin nasıl yok edici bir değirmene dönüşebileceğinin fazlasıyla farkındaydı. Planladığı programın uygulanmasında Rus Hükümetinin en azından tarafsızlığı ve kabulünü elde etmek; bununla beraber yardım ve desteğini de almak mümkün olabilirdi. Modernleşme yolunda yeni millî okullar açılması, basın yoluyla millî bir edebiyat geliştirilmesi, modern, çağdaş yeteneklerin öğrenilmesi, para, bilgi, yetişmiş insan gücü gerektiriyordu.

Ruslar tam anlamıyla gelişip batılılaşmamışlardı; Doğu ile modern Batı arasında bir yerdeydiler. Ülkede sanayileşme daha yeni yeni başlamıştı. Bu bakımdan, karşılaştırma amaçlı düşünülürse, emperyalist bir batı ülkesinin egemenliği çok daha tehlikeli olabilirken, bu "ehven-i şer" hâkim güçle ilişki kurmak nispeten tehlikeli değildi ve/fakat ilave birçok fayda ve imkânlar sağlayabilirdi.

Edward James Lazzerini konuya ilişkin "İsmail Bey Gasprinskiy Modernizm Söylemi ve Ruslar"[475] makalesinde hayal edilen ve tasarlanan herşey yolunda gitse bile Ruslarla Müslüman Tatarlar arasında uyum ve anlaşmanın mutlaka son bulacağını ve yerini rekabet ve belki de çatışmaya bırakabileceği yönündeki düşüncelerini şöyle belirtmektedir *"...Eğer henüz nisbeten zayıf oldukları ve tam anlamıyla modern (yahut Batılı) olmadıkları için Ruslarla ilişki kurmak güvenli ise, bu durum bir iki kuşak sonra Ruslar gelişimlerini tamamladıklarında da aynı kalacak mıydı? Avrupa perspektifinden bakıldığında*

[475] Lazerini Edward James, İsmail Bey Gasprinskiy (Gaspıralı): Modernizm Söylemi ve Ruslar, Çev. Dündar Akarca "İsmail Bey Gaspıralı İçin", Baş Editör; Hakan Kırımlı, Ankara, 2004, s.106; Orijinal Makale, "İsmail Bey Gasprinskiy (Gaspıralı): the Discourse of Modernizm and the Russians" başlığıyla, Edward Allworth, Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival (Londra, 1988), ss. 149-169.

kendileri de "öteki" olan Ruslar, canlanmış, diri, müreffeh ve hepsinden öte rekabetçi bir Müslüman azınlığı kıskançlık ve endişe ile belirtileri göstermeden kabul edebilecekler miydi? Hâlihazırda modern yaşamın ilerleyişine katkıları olmayan "çocuklar" olarak adlandırdığı, ve yine çocuklar gibi kontrol edilebilen ve yönlendirilebilen Müslümanlar büyüyüp reşit, gayretli ve kendi kendilerini yönlendirir hale (en korkuncu da modern ve Batılı hale) geldiklerinde ne olacaktı? Ruslarla Müslümanlar arasındaki ilişkiler Gaspıralı'nın savunduğu tarzda mı gelişecekti, yoksa Müslümanlar, Gaspıralı'nın muhaliflerinin belirttiği ve başka din kardeşlerinin tecrübe ettiği şekilde siyasî bağımsızlık da isteyecekler miydi? O zaman imparatorluğun toprak bütünlüğünü bekleyen kader neydi? Gaspıralı'nın kültürel bir amaç olarak benimsediği Türk kimliği ne olacaktı? Birisi bâriz bir biçimde siyâsi bir bayrak altında giderek gelişecek iken diğer zayıflamayacak mıydı?"

Böylece, Lazzerini de, devrinde Gaspıralı'yı eleştirenlerin esasında haklı olduklarını, Gaspıralı'nın yaptıklarının büyük bir kurnazlıkla, Rus İmparatorluğu aleyhine ve düşmanlığına yönelik olduğunu, dolaylı ve üstü örtülü bir şekilde kabul etmiştir. Ancak bilinmesi gereken, karşılıklı çıkarlar her zaman, yeni bir zeminde ve zamanın yeni şartlarında, yeni bir denge noktasında istikrar bulabilir. Yeter ki, her iki tarafın da anlaşma ve uzlaşmadan ortaya çıkacak kazançları, her iki tarafa yönelik tehditlere karşı güçlerini artırsın. Gaspıralı'nın tarif ettiği "Batı ve Doğu'dan gelen/gelebilecek tehdit", ortak çıkarlar ve karşılıklı eşit haklar temelinde, Lazzerini'nin tarif ettiği yeni zeminde de işbirliğini sağlayabilecek bir potansiyel taşımamakta mıdır?

3.3. Gaspıralı'nın Millî Kimlik Anlayışı

Devrinde Rusya Müslümanları için en büyük tehlikenin asimilasyon olduğunun farkına varan Gaspıralı, Rusya'nın birliğini sağlamlaştırmak ve nüfus

yapısını mümkün olduğunca tek cins yapma çabalarını (asimilasyon, Ruslaştırma, misyonerlik) şu sözlerle eleştiriyordu: *"...çeşitli soylardan oluşan kendi nüfusunu mümkün olduğu ölçüde tek cins hâline getirmeyei arzu etmesi gayet açık ve tabiîdir. Gerçi bu kendi başına meşru bir istek olsa da buna ulaşmak için seçilen yol, çok çeşitli olabilir ve yanlış seçilmiş yollar ve vasıtalar çoğu zaman hiçbir amaca ulaştırmaz; aksine, bu isteğin kendisini zararlı ve gayri ahlâki hâle getirebilir.....Ayrı ayrı kavimlerden oluşmuş bir devlette, hakim kavimle diğerlerinin birbirine yaklaşık eşit olduğu şartlarda, devletin birliğini kuvvetlendirmek için baş vurulan gayr-i ahlâki, yanlış usul ve sistemlerin uygulanması sonucunda, çok ağır, kanlı dramlar ve ihtilâllerin ortaya çıktığını tarih bize gösteriyor. Tıpkı kavimlerin farklı oranlarda olduğu, hâkim kavmin, ezici bir çoğunluğu teşkil ettiği yerlerde, geniş ülkelerin ve bölgelerin zihnî ve maddî gelişmesinin, olayların baskısı altında gecikmesi gibi. Bu da kuşkusuz devlet hayatının bütün seyrini zararlı bir şekilde etkiliyordu"*[476]

Ona göre; millî kimlik, özgürlük ve kendi kendini idare etme prensipleri temelinde, ahlakî ve manevî olarak, onun deyişiyle "ahlakî" olarak birliğin sağlanması yöntemi, Amerika, İsviçre medeni örneklerinde olduğu gibi, tercih edilmeliydi: *"Milliyete ve bir devlet içinde yaşayan kavimlerin her bakımdan birbirine eşit olduğu fikrine, saygı gösterilen bir başka siyasî sisteme müracaat edince, bu sistemin devletin birliğin sağlamaya en iyi şekilde hizmet ettiğini, aynı zamanda eğitime, gelişmeye, emeğin ve hayatın daha iyi düzenlenmesine yardımcı olduğunu görürüz. Bu sistem kendisinde doğruluğu ve adaleti taşıdığı için çok caziptir ve dünyanın medenî halklarının çoğu arasında yürürlüktedir. Çok yönlü eşitlik ve millî benliklerini koruma temeline dayanarak Almanlar, Fransızlar ve İngilizler, Birleşik Devletler'de; Tiber ve Ren sahillerinde birbirini yok etmeğe hazır olan Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar da İsviçre'de barış ve huzur içinde yaşıyorlar"* Bu ifadeler Gaspıralı'nın demokrat, liberal bir yönetim hayalini de

476 Gaspıralı İsmail, "Rusya Müslümanları Makalesi", a.g.e., s.93.

ortaya koymaktaydı. *"Nasıl ki karşılıklı saygı, birbirinin hakkına riayet etme, aynı amaç etrafında birleşme, dayanışma, ayrı ayrı şahıslara daha rahat ve daha kolay bir yaşama imkânı veriyorsa, aynı şekilde insan topluluklarının ve halklarının cemiyet hayatı da sadece bu esaslara dayanmalıdır."*[477]

Özellikle 1905 Devrimi sonrasında, Gaspıralı'nın fikirlerini yayınlamak için asli bir araç olarak kullandığı Tercüman gazetesi dışında, esasında birbirinden haberdar ve hatta yakın bir iletişim içinde olan Kazan ve Bakü şehirlerindeki yerel basın yayın çalışmaları dâhilinde ortaya konan eserler yoluyla, dili esas alan ve temelde din dışı bir millî kimlik bilinci inşa edilmeye başlanmıştı.[478] Bu milli kimlik yaratma çabaları, büyük oranda Gaspıralı'nın edebi bir ortak Türkçe üzerinde inşa etmek üzere çalıştığı, bütün Rusya Müslümanlarını kapsayan vizyonunun takipçisi veya destekçisiydi.

"Gaspıralı Rusya Türkleri açısından modernist ve milliyetçi tavrı bir kimlikle birleştirmek düşüncesini taşımaktadır" diyen Saime S. Gökköz, O'nun modernist bir milliyetçi olduğunu, devrinin "ilerleme" kavramının ana kaynağı durumunda olan "Batı"ya karşı sorgulayıcı bir mantıkla beraber, modern hayat ve gelişme için gerekli yönlerinin alınmasına ilişkin fikrini vurgulamaktadır.[479]

Genel çalışmalarına baktığımızda; Gaspıralı'nın millî kimlik anlayışı temelde ortak Türkçe üzerine inşa edilmiş esnek bir yapıdaydı ve liberal, demokratik özellikler taşıyordu. Bu anlayış etnisite veya bölge esasına dayanmamakta; birleştirici ve bütünleştirici bir rol benimsemekteydi. Bu bakımdan, Gaspıralı'nın en çok karşı çıktığı hususlardan birisi kabilecilik olmuştur. Zamanının, ulus devletler çağının başlangıcı olduğunu fark etmiş olan Gaspıralı, farklı

---

477 Gaspıralı İsmail, "Rusya Müslümanları Makalesi", a.g.e., s.97.

478 Gökköz, Saime Selenga, "İsmail Gaspıralı'nın "Medeniyet" ve "Millet" Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Haziran 2005, s.4

479 Gökköz, Saime Selenga, a.g.e., s.1

kabile/boy anlayışları ile lehçe farklılıklarının uluslaşmaya engel olduğunu biliyordu. Bu nedenle, çeşitli Türk halklarının soyundan gelen ve değişik Türkçe lehçeleri konuşan halkları ortak bir edebi dil etrafında, tek bir ulus haline getirmeye çalışmış veya en azından bunun kültürel ve bilinç düzeyinde alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Onun "Dilde Fikirde İşte Birlik" sözü bünyesinde özetlenmiş, uzun vadeli fikir konsepti, bugün hâlâ tüm Türk Halklarının geleceğine yönelik sağlam ve mantıklı bir yol haritası oluşturmaktadır.

İsmail Gaspıralı bu düşünceler temelinde Türk dil birliğini ilk düşünen ve bunu canlandırmaya çalışan bir aydın olmuştur. Onun dil birliğine verdiği önemin ardında öncelikle küçük parçalara bölünerek kültürel asimilasyona uğrama korkusu yatıyordu. Çünkü Çarlık rejimi destekli misyonerler Türk halklarının kendi lehçelerini işliyor ve geliştiriyorlardı. Bu halklardan çıkan ender aydınlar da yerel ve küçük çapta düşünerek, sorunun önemini kavrayamıyorlar ve lehçelerinin ayrı bir yolda canlanması ve gelişmesine çalışıyorlardı. Bu gelişmelere ilave olarak Rusça'nın da gün geçtikçe daha fazla kullanılır olması ile Gaspıralı'nın tasavvur ettiği büyük millî birlik projesi temelinden darbe yiyordu.

Bu durum karşısında İsmail Bey, 1881'de "Tercüman"dan önce çıkardığı "Tonguç"un ilk sözünden itibaren hayatının sonuna kadar dil birliği meselesini gerçekleştirmeyi en kutsal bir amacı saymıştır[480]. "Tonguç"un ilk sözünde şöyle diyordu. *"lisanımız kavaide (kaidelere) gelecek lisandır. Müllet eseri olup ustalıksız bir bakıştan kaba, bir bakıştan gayet nazik, Tatar türkülerinden, Nogay cırlarından, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki, eğer lisanımız usta bulup, yengil (üstün) ve kullanışlı olur."* Gene 1881'de çıkan "Şafak"'ta *"Kazanlılar kendi dillerine Çuvaş, Morduva lûgatları karıştırmaya alışkındırlar. Halbuki alaca bulaca dil olmaz, alaca bulaca iş olmaz. Rakı içeceksen içmek hep aşikârane kerek. Selam, kelam oldukta (kaka pojivay) ne kerek?Lûgati Türkî oldukta gayrı lûgat ne kerek?"*

480 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s.44

diyerek Türkçe'nin kendi zenginliği dahilinde yabancı sözcükler olmaksızın kullanımının önemine vurgu yapıyordu.

Gaspıralı, tüm hayatı boyunca Türk ve Müslüman üst kimliği çerçevesinde ifade edilebilecek bir millî bilincin oluşması için çalıştı. Bu bilinç, dağınık ve birbirinden kopuk halde yaşamakta olan Rusya Türkleri'nin tek bir millet halinde birleşmesinin temelini oluşturacak ve onların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda itibarlı, modern ve güçlü bir duruma gelebilmeleri yönünde bir başlangıç teşkil edecekti.

Geniş bir Türk ve İslam dünyasının unutulmuş parçaları olan Rusya Türklerinin bu geniş ailenin bir parçası olduklarını hatırlamaları; kültürel, sosyal veya ekonomik işbirliği ve eksikliklerinin giderilmesi anlamına geliyordu. Geniş bir alandaki dayanışma; benzerlikler taşıyan veya ortak olan birçok probleme çözümler geliştirme açısından da faydalı olacaktı. Birlik içinde hareket; gelişmenin ve kuvvetlenmenin ana koşuluydu[481]. Bu konudaki düşüncelerini en veciz olarak onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sözü ifade etmektedir.

3.4. Gaspıralı'nın Eğitim Üzerine Görüşleri

Gaspıralı İsmail'in en fazla başarılı olduğu konu Müslüman Tatar-Türk nüfusun eğitimine yaptığı katkılar olmuştur. O öncelikle, halkının aydınlanması için çalışmış ve bu işe kendini vakfetmiş bir idealisttir. Ona göre, aydınlanma ve gelişme için eğitim gereklidir; ancak, eğitim ve her türlü kültürel gelişmenin temeli ortak edebi dildir. Aklında planladığı ve "Rusya Müslümanları" makalesinde belirli bir program olarak açıkladığı ideallerini gerçekleştirmek için üç ana saç ayağı belirlemiştir. Bunlar eğitim ve basın ve matbuat'tır. Eğitim ve gazetecilik ve her türlü matbuat işleri ile kol kola yürüyen ana faaliyeti olmuştur. Başlı başına kendisi

[481] Kırımlı Hakan, a.g.e., s.175

bir aydınlanma ve uyanış projesi olan eğitim çalışmaları ise; okuryazarlığın geliştirilmesi, okul müfredatlarının batılılaştırılıp modernleştirilmesi ve modern veya o zamanki adıyla ceditçi okul sayısının artırılması stratejisi üzerinde şekillenmiştir.

Gaspıralı İsmail Bey'e göre eğitim; geleneksel islamî toplumların yaşadıkları sorunlara ve problemlere karşı bir panzehirdi. İslam dünyasının 19 uncu yüzyıldaki içine düştüğü kötü durumun nedeni eğitim eksikliği ya da mevcut geleneksel eğitim sisteminin son derece dar ve yetersiz içeriğiydi. Eğitim sisteminin tamamen dinî nitelikte olması, çağdaş olmayan ders kitapları ve modern olmayan pedogojik yöntemlerin kullanılması ile temelde, bu okullarda verilen zihniyet; İslam toplumlarının entellektüel, moral, sosyal, ekonomik ve politik olarak güçsüzleşmesine ve geri kalmasına yol açmıştı. İlave olarak, mevcut sistem doğası gereği İslam'ı daha parlak bir geleceğe taşıyabilecek "eğitimliler ordusu"nu yaratmaktan çok uzaktı. Gaspıralı, eski yöntemlerde devam edilmesinin "artan yoksulluktan başka bir fayda sağlamayacağını" ve İslam "milleti"nin tamamiyle mahvına yol açacağı uyarısını yaparak;[482] karşı örnek olarak Avrupa toplumlarını gösteriyor ve "Avrupalıların dinçlik ve canlılığının, eğitimin aydınlanmış şeklinden ve çağdaş devrin ihtiyaçlarını karşılayan eğitim sisteminden kaynaklandığını" vurguluyordu.[483]

Gaspıralı, 1881 yılında Rusya çapında Müslümanların okullaşma durumunu ve neden eğitim üzerinde ısrarlar çalıştığını şu şekilde açıklamıştır:

"1881 senesi topladığım malûmata nazaran Rusya Türklerinde 16 bin küsur mahalle mektebi, 214 medrese-i Arabiye mevcut olup, bu 16 bin küsur mektebe yarım milyon Türk çocuğunuın beşer sene ömürleri çürütüldüğü halde onlara

---

482 Lazzerini, a.g.e., s.172

483 "Ecnebi Akıl", Tercüman, No.46, 24 Aralık 1891, s. 91; Aktaran Lazzerini, a.g.e., s.172

Türkçe beş satır okuyup yazma bile öğretilmediğini ve ancak Kurân, namaz duaları öğretilmekle iktifa edildiğini gördüm. Bu mahalle mektepleri sırf dinî addolunduklarından resmen İdare-i Sedyelerin (dinî idarelerin) nezaretinde, hakikatte ise hiç kimsenin nezaretinde bulunmuyorlardı. Bu boş mektepler hür mektepler idiler ki, efkâr-ı umumiye (kamuoyu) hareketlense, mektep işine sevk edilse hayli iş görmek mümkün olurdu kanaatiyle efkâr-ı umumiyeyi harekete getirmek ve mektep işine sevk etmek için Tercüman'ın her sayısında ve bütün seyahatlerimde bu mesele ile uğraştım"[484]

Gaspıralı "Terakki ve Eğitim" adlı makalesinde ise, eğitimin gerçek ve mutluluğa ulaşmak yolunda en önemli yardımcı olduğunu söyleyerek eğitimin önemini şu ifadelerle anlatmıştır.

"İnsanoğlu hakikati ve saadeti hiç bulamaz velâkin bu hakikat ve saadet yolunda yürüyene yardımcı bir şey vardır; bu karanlıkta fenere benzer, buna maarif yaki bilük derler; maarif insanın fikrini çok eder, aklını keskin eder, zekâvetini köp eder (zekâsını artırır). Bir insanın aklı ve zekâveti artsa kuvveti ve serveti dahi artar.[485]

Rus askeri okulundan ayrıldıktan sonra bir kaç yıl bizzat öğretmenlik yapan Gaspıralı Müslüman okullarının durumunu bu sırada ayrıntılı analiz etmişti. Müslümanların eğitim sistemi geri kalmış ve pratikte bir fayda sağlamıyordu. Tespit ettiği durumu şöyle açıklıyordu:

"Muharrirler millî medreselerde yetişmiş ve kendileri talep ederek malumat-ı fenniye kesbetmiş "genç mollalardır"; gimnaziya (Rus lisesi) ve darülfünun (üniversite) görmüş gençlerimizin edebiyat-ı milliye hizmetleri şimdiye

484 Devlet Nadir, a.g.e., s.52

485 Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s. 105,

kadar görülmemiştir...Teessüflü bu halin hikmeti pek sadedir. Ziyalı (aydın), malumatlı Müslümanlar, Rusça, Frenkçe bilirler; doktorluk, mühendislik, madencilik, advokatlık ederler, lakin millî lisan ve kitabetten mahrumdurlar. Ziyalı bir Rus yoktur ki... kitab-ı milliyesini bilmesin. Bu hal, yalnız bizlere mahsustur.

İslamiyet en iptida (önce) iki hali mucip olur: Biri tahsil, biri ibadettir. Bunun semeratı olarak Müslüman bulunan her yerde, tahsil için mektep, ibadet için cami bulunur...Lakin geçmiş zamanlarda bu mektepler yeterli ve kafi olmuşlar ise de bu zamana göre muhtac-ı ıslah bir halde oldukları, herkesçe teslim edilmek lazımdır.

Birkaç seneler muallimlik ettim; şkola (Rus ilkokulu) mektep ahvaline aşina oldum. Biçare sıbyanın beş-altı seneler, günde altı-yedi saat mektepte rahle önünde sallanıp yalnız Arabî ibare çıkarmaktan gayri bir şey hâsıl edemediklerini ve yazıdan, ilm-i halden ve saireden mahrum kaldıklarını görüp acı ve teessüften uyuyamadığım geceler çok olmuştur.

Bunun için 1883'te tesis ettiğimiz Tercüman'dan sonra, 1884'te usul-ü cedit açıldı. Elifba-yı tedriciye ve savtiye (basamak basamak ve harflerin seslerine dayanan eğitim metodu) neşrolunup Bahçesaray'da bir mektep, usul ve nizama çekildi. Bu mektebin sıbyanında görülmüş terakki, sair mektepleri kabul-i usule mecbur etti. Altı ayda müptedi sabi (yeni başlayan çocuk) Türkçe okuyup yazmak ile amal-i erbayı zabtederek (dört işlemi ezberleyerek) kıraat-i Arabiye ve ilm-i hal derslerinde başladığı görülüp uzak vilayetlere kadar aksedip, hazırda usul-i savtiye Türkistan-ı Çin'e kadar münteşir olmuştur.''[486]

[486] Gaspıralı İsmail, "Mebad-i Temeddün-i İslâmiyân-i Rus" Makalesi, "İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri II, Fikri Eserleri, Neşre Hazırlayan Akpınar Yavuz, s.255-256

Gaspıralı eğitim konusunda işe, kendi geliştirdiği fonetik metodla okuma öğretmeya dayanan "Usul-ü Savtiye" metodu ile okuma yazma öğreten bir okulu Bahçesaray'da açmakla başladı. Bu usulün başarısını ispat için 45 gün eğitim gören öğrencilerini halka açık sınavlardan geçirdi. Öğrencilerin halk önünde yapılan bu sınavlardan büyük başarı ile çıkmaları ile bu yeni metoda büyük ilgi uyandı. Gaspıralı, okul ile yetinmeyerek bu sefer yetişkinler için gece kursları düzenledi. İlk olarak 20 işçinin katıldığı gece kurslarını bizzat yönetti. Yeni usul eğitimin tanıtımı etkili bir şekilde Tercüman gazetesi kanalıyla yapılıyordu. Bu başarıları duyan veya şahit olan insanlar yoluyla da metodun başarısı hızla Müslüman toplumuna yayılıyordu.

Neticede Bahçesaray'da açılan "usul-i savtiye" metoduyla eğitim yapan ilk "Usul-i Cedit" okulu Rusya Müslümanlarının eğtim sisteminde ama temelde aydınlanma ve uyanışında bir dönüm noktası olmuştur. İkinci usul-i cedit okulu ilkinden üç yıl sonra 1887 yılında Han Kirman (Kasımov) şehrinde İdil Tatarları tarafından açılmış ve ondan sonra diğer okulların açılması ve birçok eski usul okulların da bu yeni sisteme geçmeleri artan bir hızla yayılmıştır. Öyle ki, 1905 yılına gelindiğinde, yani 18 yıl içinde tüm Rusya çapında 5 bin "Usul-i Cedit okulu açılmış durumdaydı.[487]

"Usul-ü Cedit" okulları ve bu okulların yaygınlaştırılması için geniş bir Türk-Tatar aydın ve zengin zümresi tarafından ortaya konan çabalar, Çarlık yönetimin "cahil bırak" politikası altında, kültürel, sosyal ve siyasi olarak yok olma tehlikesi altındaki Rusya Türklerinin bir eğitim ve kültürel canlanma davası niteliği kazanmıştı. Usul-ü cedit'e göre:

1. *Okul medreseden ayrılacak,*

2. *İlkokulun ayrı öğretmenleri olacak,*

[487] "Terbiye ve Talim" , Şura, 1912; aktaran Devlet, Nadir, a.g.e., s.58

3. Öğretmen "sadaka" değil aylık alacak,

4. Okuma yazma öğretimi, usulsüz, yöntemsiz "heceleme" ile değil de yeni "Elifba" kitaplarında gösterilen "usul-ü savtiye" veya "usul-ü meddiye" ile başlayıp kolayca okuma yoluna gidilecek,

5. Yalnız okumaya değil, aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecek,

6. Kız Çocukları için de ayrı ilkokullar açılacak ve kızlar da yazı yazmayı öğrenecek,

7. Öğretim bir programa göre yapılacak, her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktı.[488]

Gaspıralı "Usul-ü Cedit" okullarının yaygınlaştırılması için çalışırken bir yandan da bu okullarda okutulacak ders kitaplarının yazılması, hazırlanması mücadelesi içine girdi. Bu kapsamda, 1884 yılında Hoca-i Sıbyan kitabını yazıp bastırdı. Bu kitabı zaman içinde geliştirerek dört ciltlik zengin bir başvuru kitabı haline getirdi. Aynı yıl "Mekteb ve Usul-ü Cedit Nedir" adlı kitabı ile 1898 yılında bu okullarda çalışacak öğretmenlere rehber niteliğindeki "Rehber-i Muallimin Yaki Muallimlere Yoldaş adlı eserini yayınladı. Bunların yanında çeşitli konularda bilgiler veren birçok kitabı da, ya kendi yazdı, ya da Türkiye, Fransa ve Rusya'daki ders kitaplarından alarak derledi ve matbaasında basarak dağıttı. Ayrıca, başka yazarların yararlı gördüğü bazı eserlerini de yayımladı.[489]

İsmail Gaspıralı, "Usul-ü Cedit" okullarını tanıtmak ve yaymak için birçok geziler gerçekleştirdi. İdil-Ural bölgesine, Kafkasya'ya, Mısır'a, Türkistan'a ve hatta Hindistan'a kadar gidip, bıkmadan çalıştı, uğraştı. Bu çalışmalarda, bazen yerel ileri gelenlerden destek almış, bazen kendi imkânları ile okuma-yazma kursları

---

488 Devlet Nadir, a.g.e. s. 64

489 Akpınar Yavuz, "İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", "İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri II, Fikri Eserleri, Neşre Hazırlayan Akpınar Yavuz a.g.e., s.54-56

açmış ve metodunu uygulamalı olarak tanıtmış, kabul görmesi ve yayılmasını sağlamak için durmaksızın mücadele etmiştir.

Gaspıralı eğitim konusundaki çalışmalarında Rus hükümet yetkilileri yanında en büyük tepkiyi ve muhalefeti muhafazakâr veya kadimci Müslümanlardan görmüştür. "Usul-ü kadîmci" (eski usulcüler) olarak adlandırılan bu zümreyi cahil mollalar, şeyhler, dervişler ve "İslam elden gidiyor" korkusu taşıyan kimseler teşkil ediyordu. Görüşlerinin temelini; o zamana kadar Rusya egemenliği altındaki Türklerin benliğini ancak İslamiyetin koruduğu, Müslümanlığın zorla Hristiyanlaştırmaya karşı koyduğu ve böylece dini bütünlüğü korumak ve Rus dilinin öğretilmesine engel olarak Rus kültürel yayılmasını durdurma yoluyla Türklerin Ruslaşmasına engel olduğu fikri oluşturuyordu. "Usul-ü Cedit" okullarının Ruslaştırmaya neden olacağı korkusuyla "Kadimciler" yeni okullarda dünyevi bilgiler ve fen derslerinin okutulmasına karşı koyuyorlar ve hatta "Ceditçileri" "devlet için zararlı ve tehlikeli" diyerek ihbar etmekten bile geri durmuyorlardı.

"Ceditçi"lerin karşılaştığı diğer büyük engelleme bizzat devlet politikalarından kaynaklanıyordu. Rus hükümeti bu okulların açılmasına genellikle ses çıkarmamakla beraber, resmen tanımıyor ve dolayısıyla maddi yardımda bulunmuyordu. Hükümetin ses çıkarmama politikası, sıkı takip ve çeşitli bahanelerle bu okulların kapatılması uygulamaları ile bir ölçüde göstermelik bir durum arz ediyordu. Maddi destek konusu ise, Kazanlı ticaretle uğraşan bir zengin tabakanın bu eğitim hamlesinin yararını anlamaları ve aktif olarak gelişmesi için mücadeleye dâhil olmaları ile çözülmüştü.

Diğer yandan, birçok aydın ileri gelenler yanında, aydın görüşlü din adamları da bu harekete destek veriyor ve gelişmesi için çalışıyordu. Kadı Abdürreşit İbrahim, Kadı Rizaeddin, din bilginlerinden Gilman Âhund, Alimcan

Barudî ile Ufa'da Hayrullah Osmanî, Hasan Ata Abesi, Hâdi Maksudî, Kazan'da Şakircan Tahirî ve Ayaz İshakî bu hareketin başlıca destekçileri idiler.[490] Bu şahısların hemen tamamının Kazan Tatarı olması ilginçtir. Bu bakımdan Türkler arasındaki ilk uyanış hareketinin kitlesel olarak destek bulduğu yer öncelikle Kazan Tataristanı olmuştur demek yanlış olmaz.

"Usul-ü Cedit" okulları hareketinin Kazakistan ve bugünkü Orta Asya bölgesine de hızla yayılmaya başlaması üzerine Rus hükümeti bazı karşı tedbirler almaya başladı. Ayrıca Türkistan halkını Ruslaştırma çabası içinde olan bazı Rus misyoner ve şovenistleri de olanca güçleri ile karşı mücadeleye giriştiler. Gaspıralı'nın okullarını Türkistan'a yayma girişimlerine başladığı ve bu konuda hükümete resmi dilekçeyle başvurduğu ilk dönemlerde en büyük tepkiyi İl'minskiy verdi. İl'minskiy, dostu ve Ortodoks kilisesi başkanı K.P. Pobedonostsev'e yazdığı bir mektupta şu hususların Rus hükümetine duyurulmasını istiyordu: *"...Bahçesayar'da Tercüman gazetesini çıkaran Gaspıralı İsmail Bey'in gayeleri şunlardır: 1. Rus İmparatorluğu'nun Müslüman tebası arasında, İslamî esaslardan ayrılmaksızın, Avrupai eğitimi yaymak ve İslamî fikri Avrupai eğitimle kaynaştırmak, 2. Çok sayıda karışık ve değişik dillerde (lehçelerde) konuşan Rusya Müslümanlarını birleştirmek ve kuvvetlendirmek (Mesela Alman birliği gibi), 3. Kendi yayın organları ile Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak...Şimdi ne olacak? Duyduğma göre, Kazan'da Türkçe gazetelerin ve ayrıca ders kitaplarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Kitapların muhteviyatı Avrupai, dili Osmanlıcadır. Bu, Gaspıralı ve yandaşlarının Türklere modern eğitim vermek arzuladıklarını, fakat bunu Rusya kanalı ile yapmak istemediklerini anlatmaktadır. Türkistan Genel Valisine verilen son memorandumda bu açıkça ifade edilmektedir. Tatar aydınlarının Rusya Müslüman Kültür Merkezi kurma*

490 Devlet Nadir, a.g.e., s.66

gayretlerine izin vermemeliyiz. Aksi takdirde Müslümanları Ruslaştırma politikamızdan hiçbir netice alamayız...”[491]

İl'minskiy metodu ile eğitim yapan Rus okullarınadaki öğretmenlerin başkanı Ostroumov da Türkistan Genel Valisine yazdığı mektupta Gaspıralı gibi Rus olmayan bir adamın Rus hükümetinin sorumluluğunda olan meselelere ne cür'etle karışıp akıl verdiğini anlayamadığını söyleyerek, Gaspıralı'nın talebini şöyle eleştiriyordu: *“ Rusların yapması gereken bir işi, Kırımlı bir Tatar'ın yapmasına göz yummak mümkün değil. Şâyet Rus hükümeti Türkistan halkını Ruslaştırmak istiyorsa ülkesinin ve halkının millî varlığını koruyan ve Ruslara direnmelerini sağlayan Gaspıralı gibi adamların tam bir göz hapsinde bulundurulmaları gerekir...”*

1890'larda Kazakistan ve Türkistan Rus genel valisi Kaufmann bu tür okulları tehlikeli görerek bu okulları kapattı ve yerlerine Rusça ve yerel lehçe ile eğtim veren okullar kurma yoluna gitti. 19 yıl sonra, Türkistan genel valisi Samsonov'un 1909 yılında kültür bakanı Schwartz'a gönderdiği rapor Rusların bu hareketten ne derece endişelendiklerini en açık bir şekilde gösteriyordu. Bu raporda şu ifadeler yer alıyordu: *“Aydın yerli Müslümanlar, “kültür taşıyıcılar” (öncüler) diye tanımlanan Volga (İdil) ve Kırım Tatar aydınlarının ve memlekete gizlice sızmış olan Türk propagandacılarının tesiri ile kendi okullarındaki eğitim şartlarının normal olmadığını anlıyorlar. Dolayısıyla da “Usul-ü Cedit” adını verdikleri yeni okulları yaymaya uğraşıyorlar. Bu okullarda fonetik kurallara göre öğretim yapılmakta ve medreselerce bilinmeyen coğrafya, aritmetik gibi dersler okutulmaktadır.* Bu okullarda milliyetçilik tohumlarının atıldığını ifade eden Samsonov, raporun sonunda şu çarpıcı tespitte bulunuyordu. *“Bu okullar devam*

[491] Devlet Nadir, 1905-1917 Yılları Arasında Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, Ankara, 1985, s. 17

ettiği takdirde netice Panislamizm olmakla kalmayacak, Pantürkizm ve hatta Panasyatizm olacaktır."[492]

Gaspıralı'nın eğitime yönelik mücadelesinin ikinci safhasını medreselere yönelik reform çalışmaları oluşturur. Bu konuda daha 1881 yılında Rus hükümetine gönderdiği ve yanıtsız bırakılan bir reform tasarısında şu konulara yer vermişti: *"Hükümetin yardımı ile büyük merkezlerde (Kazan, Ufa, Orenburg, Astrahan, Taşkent, Semerkand, Bakû, Nukha ve Bahçesaray) bulunan 9-10 medresede gerekli ıslahatın yapılarak eski statülerine (XV inci ve XVI ncı asırlardaki iyi durumlarına)kavuşturulmalıdır. Bu medreseler, eskiden olduğu gibi, dinî ilimlern yanısıra tıp, fizik, kimya, astronomi ve matematik ilimlerinin okutulduğu yerler haline getirilmelidir. Ayrıca, bu derslere coğrafya, tarih, tabiat ilimleri, matematiğin diğer dalları, pedagoji, Rus dili ile hukuk dersleri ilave edilmelidir. Eğitim ve öğretim Arapça yerine ana dil (Türkçe) ile yapılmalıdır."* [493]

Gaspıralı İsmail'in bu konudaki azimli ve ısrarlı çalışmaları Rus şovenistleri ve hükümeti ile tutucu-kadimci çevrelerin engellemelerine rağmen yavaş yavaş sonuç vermeye başladı. 1893 yılında Ufa'da "günün şartlarına cevap verecek şekilde medresede gerekli ıslahatın yapılacağını ilan eden bir hükümet açıklaması yapıldı.[494] Bunu fırsat bilen ve gazetesi Tercüman'ı kamuoyu oluşturmanın etkili bir aracı olarak kullanan Gaspıralı, konuyu kamuoyuna tanıtmak amacı ile Tercüman'da çeşitli yazılar yayınlamaya başladı.[495]

Bu yazılarda mektep reformundan iyi sonuçlar alınmaya başladığını belirten Gaspıralı artık daha ileri reformlara ihtiyaç olduğunu bunun da medrese reformu

---

492 Devlet Nadir, a.g.e., s.67

493 Lazerini E.J., "İsmail Bey Gaprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914, University of Washington, Ph.D. 1973, s. 104; Saray İsmail, a.g.e., s.54

494 Lazzerini, a.g.e., s. 192

495 Saray Mehmet, a.g.e., s.55

olduğunu belirtmiştir. Gaspıralı medreselerdeki eğitim metodunu tartışmaya açarak şöyle diyordu: *"...Öğrenme niçin bu kadar yavaş gidiyor? Yirmi sene tahsil etmelerine rağmen mollalarımız niçin çok az bilgiye sahip oluyorlar? Medresenin çalışma programını genişletmenin zamanı hâlâ gelmedi mi?"*[496]

Bu reformu tartışmaya açma stratejisi başarılı olmuş; konuya yönelik pek çok geri dönüş alan Gaspıralı "O Medrese" adlı makalesinde konuyu daha ileri bir safhaya taşıyarak ıslah edilebilek konuları açıklamıştır: *"1. Medrese, altı ay yerine 8 veya 9 ay öğretime açık olmalı. Talebeler maddeten desteklenmeli ve isteyen talebeye günde 7-8 saat derse girebilmelidir, 2. Talebelerin medrese etrafında kaldıkları yurtlar daha iyi hale sokulmalı ve talebelere gece etüdleri yaptırılmalıdır, 3. Talebeler sınıflara ayrılmalı ve her sınıfta göreceği dersler tespit edilmeli ve sene sonunda imtihana girmelidir, 4. Müderrisler dışarıda çalışmak mecburiyetinden kurtarılmalı ve onların bütün enerjilerini ve bilgilerini talebelerinin iyi yetişmelerine vermeleri sağlanmalıdır, 5. Arapça'nın öğretilmesinde daha iyi bir metod takip edilmelidir. Yazmaya ve aritmetik öğrenmeye daha çok alâka gösterilmelidir, 6. Lisan dersleri için belirli günlerde talebelere ekzersiz yapma imkanı tanınmalıdır, 7. Sınıf çalışmaları, yemekler ve çalışma saatleri dengeli bir şekilde organize edilmelidir."*[497]

Medrese reformu hakkındaki bu fikirler Müslüman aydınlar ve halk tarafından hızla benimsendi. Sonunda "Yeni Metod Medrese" denilen, "Usul-ü Cedit Mektepleri"nden sonra "Usul-ü Cedit Medreseleri" ortaya çıktı. Bu medreseler Kırım ve Kazan'dan başlayarak yayılmaya başladı. Bu medreselerde eğitim ve öğretim üç safha halinde yapılacaktı. *"1. İlk Okul yerine geçen mektep, medrese öğretimi için bir hazırlık safhasıydı. Medrese'nin ilk tahsil devresini altı sene devam eden Rüştiye kısmı teşkil ediyordu. Medrese öğretiminin bu safhası*

---

496 Lazzerini, a.g.e., s. 192-193

497 Lazzerini, a.g.e., s.193-194

ortaokul karşılığında idi. 2. İdadi (lise); Bu medrese tahsilinde ikinci basamağı teşkil ediyordu. 3. Medrese tahsilinin son üç yılını teşkil eden ve Galiye adı verilen yüksek tahsil kısmı da Medrese'nin üçüncü bölümünü teşkil ediyordu.

Yeni Metod medreselerde okutulacak dersler ise şöyle tespit edilmişti: Dinî ilimler (hadis, fıkıh, kelâm vb.), Türk dili ve edebiyatı, Arap dili ve edebiyatı, İslâm tarihi, tarih, felsefesi, umumî tarih, coğrafya, tabiat bilgisi, matematik, fizikş, kimya, psikoloji, pedagoji, sağlık bilgisi, kaligrafi, Rusça ve Fransızca"[498]

Rus hükümet politikalarının karşı koyması ile Yeni Metod Medreselerin sayısı çok olmamış ve 1894-1905 yılları arasında 9 adet "Usul-ü Cedit Medresesi", son derece yetersiz hükümet desteği ve esas olarak Müslüman halkın bağışlarıyla açılabilmiştir.

Çarlık hükümetinin tüm engelleme çabalarına karşın ilerlemesine devam eden, Gaspıralı'nın temellerini attığı Rusya Türklerinin batıcı ve modernist eğitim hamlesi; Sovyet yönetiminin, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da, Sovyet tipi, merkezi ve otoriter bir sistem kurması ve Rus Çarlığından intikal eden "pantürkizm" endişeleri neticesinde sona erdirilmiştir.

3.5. Gaspıralı'nın Kültür ve Dil Üzerine Düşünceleri

Gaspıralı devrinde, Rusya Türkleri modern anlamda bir millet olabilme şartlarının birçoğuna sahip değillerdi. Birbirine benzer lehçeler konuşan bu halklerda millet olma bilinci yoktu. Müslüman ümmetinden olma ve yerel topraklara bağlılık anlamında bir millî anlayış mevcuttu. Toplum içinde bir statü ve meslek edinmek için ise Rusça öğrenim görmek gerekliydi. Oysa medeniyet, dil ve

498 Saray Mehmet, a.g.e., s. 57

kültürün geliştirilmesi için millî dilde öğrenim ve bu kapsamda ortak edebi bir dil geliştirilmesi elzemdi.

Gaspıralı ortak bir dil veya dil birliğinin gerekliliğini şöyle açıklamaktadır: *"İnsanları tefrik eden (ayıran) üç şey vardır. Biri mesafe, biri din başkalığı ve biri de dilsizliktir. Dinimizi hep bir ise de mesafe ile dilsizlik bizleri tefrik ediyor. Medeniyet eserlerinden olan vapurlar, demiryolları ve telegraflar, sene be sene mesafelere galebe ettikleri dahi görülüp, ayrılığımızın sebebi, ancak "dilsizlik" yani "edebi dilimizin olmadığı" baş sebep olarak gün gibi ortaya çıktı"*[499]

Osmanlı Türkiyesinde Ziya Paşa, Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celalettin Paşa ile başlayıp daha sonra Süleyman Paşa, Buharalı Özbek Şeyhi Süleyman Efendi, Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa; Şemsettin Sami, Necip Asım Bey ve Şair Mehmet Emin Yurdakul ile gelişen Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmalar Gaspıralı İsmail Bey tarafından da büyük ihtimalle incelenmiş ve heyecanla benimsenmiştir. Gaspıralı bununla yetinmemiş ve tüm bu düşünceleri kendi fikirleriyle yoğurarak geliştirmiş ve daha ileri bir aşamaya getirmiştir.

Başta Rusya Türkleri olmak üzere, tüm Türkleri ortak bir edebi lisan ve kültür temelinde milletleştirme idealini benimseyen Gaspıralı İsmail Bey'e göre, benimsenecek ortak dili *"İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Şarkî Türkistan'daki bir deve sürücüsü ve koyun çobanı da anlayabilmelidir".*[500]

Gaspıralı İsmail Bey, dilin bir millet için ne derece önemli olduğunu tamamen özümsemiş ve özellikle Rusya Türkleri olmak üzere, tüm Türkler için

---

499 Gaspıralı İsmail, "Açık Mektup", Tercüman, 15 Mart 1906; aktaran Bozkurt Giray Saynur, "İsmail Bey Gaspıralı ve Dil Reformu, (İsmail Bey Gaspıralı İçin, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayını No:9) s.329

500 Saray Mehmet, "Gaspıralı'nın Türk Dünyasında Verdiği Dil ve Kültür Birliği Mücadelesi", Türk Kültürü Dergisi, Mayıs-Haziran 1991, s.312

dilde birliği millî bir amaç olarak kabul etmiştir. Fakat O, dil birliğini nasıl, ne şekilde tasavvur ettiği üzerinde kesin bir şey yazmamış ve söylememiştir. Ancak, Bekir Sıtkı Çobanzâde'nin, "Türk-Tatar Lisaniyâtına Medhal" adlı eserinde, Tercüman gazetesindeki incelemelerine göre tespit ettiği sonuçlar şunlardır:

1. Türk dilini mümkün olduğu kadar yabancı dil ve kâidelerden temizlemek,

2. Okuryazarlar tarafından anlaşılamayan Arapça ve Farsça tabirleri kaldırmak,

3. Her şivede pek kaba olmayan mahalli kelimeleri Osmanlı-Türk tasrifine uydurarak kullanmak lazımdır"[501]

Nitekim 1888 yılında dil konusundaki düşüncelerini "Lisan-ı Türki Şiveleri" makalesinde şöyle açıklamıştır.

"Orta Aziya ve Avrupa'nın cihet-i şarkiyesinde sakin Türk ve Tatar kavimleri lisan-ı Türkî'nin muhtelif şiveleri ile mütekellimdirler...

Türkî şivelerin büyüğü dörttür: Birincisi ve eskisi Çağatay şivesi, bade (sonra) Kazan şivesi, bade Azerbaycan ve Osmanlı şiveleridir...

Osmanlı şive-i Türkisi ziyade işlenmiş ve edebiyatı gayrilere göre zengin ve ilerlemiş olduğundan, akvam-ı Türki beyninde meydan alacağını zannedenler bar (var) ise de biz bu zanda değili; çünkü Osmanlıca şivesi has Türkiden ziyade uzaklaşmış ve kavmi lügatleri terk edip Arabi ve Farsi ve gayri dillerden gayet çok kelimeler kabul edip şivelerin en gücü (zoru) ve kavmi dilin ögey (üvey) oğlu olmuştur. Kavmi olmayan dil, öz dairesinin haricine geçemez. Zannımıza göre

[501] Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., s.74, Saray Mehmet, a.g.e., s.331; Devlet Nadir, a.g.e., s.97

Osmanlı şivesi kavmi bir lisan değil; divanhaneler ve memurlar şivesidir. Bu bir şivedir ki Kaşgarlı bir Tatar için ne kadar güç ve çetin ise, Anadolulu kaba bir Türk için dahi belki şu kadar güçtür. Anadan öğrenilmez üç dilin tahsiline ve karışılmasına muhtaçtır.

Osmanlı şivesinin bu hali dikkate alındığı, bu ahir (son) beş-on senelerde İstanbul'da neşrolunmuş kütüp ve resailden (kitap ve kitapçıklardan) anlaşılıyor. Lisanı sadeleştirmek yani hacetli (gerekli) olmayan lügati ecnebiyeden temizleyip açık Türkî ibaresi ile kalem çekmek efkârı (yazmak düşünceleri) hayli meydan almıştır. Geçrek (oldukça geç) davranılmış ise de lisan için tarik-ı selamet (kurtuluş yolu) bulunmuştur; ama, meseleyi halletmek zorluğa kaldı. Çünkü Türkler, Türkçe'yi unutmuşlar ve Arabî, Farsi, Fransevi, İngilizi ve gayri lügatlara malik oldukları halde, Türkî olarak bir lügat yoktur. Merhum Ahmet Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmanî'si kamus-ı Türkî makamını (Türkçe sözlüğün yerini) tutamaz."[502]

"Tonguç"ta "Dilde Birlik" idealini açıkça ifade eden Gaspıralı şöyle demektedir: *"Milletimizin eseri olan lisanımız; edebiyatça işlenmişse de terbiyeye ve faidelere gelecek lisandır. Gayet nazik Tatar türkülerinden, Nogay çınlarından, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki, eğer lisanımız üste bulup, kaleme alınıp işlenirse şimdikine göre çok dereceler ruşen ve nikil ve kullanışlı olur... Muradımız lisanımızı ilerletmektir"*[503]

Gaspıralı tüm yazılarında Kırım Türkçesi ile sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesine dayanan bir dil kullanmış ve Rusça'nın etkisinden özellikle kaçınmıştır. O zamanki tek bağımsız Türk devleti olan Osmanlı devletinde yazı ve edebi dilin gelişmiş olması, en güçlü anlatım imkânı veren İstanbul şivesinin etkisini

---

502 Gaspıralı İsmail, "Lisan-ı Türkî Şiveleri" makalesi, İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, 3, yayına hazırlayan Akpınar Yavuz, İstanbul, 2008, s.27-29

503 Gaspıralı İsmail, Tonguç, Ocak 1881; Aktaran Hablemitoğlu Necip, a.g.e., s.49

kaçınılmaz kıldığından; İstanbul Türkçesi ile diğer Türk lehçelerine daha yakın olan Kırım Türk lehçesinin karışımından oluşan, kendi yarattığı sade Türkçe'yi tüm Rusya Türkleri başta olmak üzere, Osmanlı Türkiyesi ve diğer Türk bölgelerine yaymak için hayatı boyunca çalışmıştır. İsmail Bey'in bu kapsamda kullandığı en etkin araç ise, Tercüman gazetesi olmuştur.

Gaspıralı'nın tespit ettiği prensipler dâhilinde yayımladığı Tercüman gazetesi'nin dili, gazetenin ulaştığı her yerde, Kazan, Batı ve Doğu Türkistan, Azerbaycan, Balkanlar ve Osmanlı Türkiyesinde anlaşılan bir lisan haline gelmiştir. Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir: *"Tercüman gazetesini Şimal Türkleri olduğu kadar Şark Türkleri ile Garb Türkleri de anlardı. Bütün Türklerin aynı lisanda birleşmelerinin kabil olduğuna bu gazetenin vücudu canlı bir delildir"*[504]

Gaspıralı İsmail Bey'in "Ortak bir edebi Türk Dili" amacı üzerinde Prof. Fahri Z. Fındıkoğlu da görüşlerini şöyle açıklamaktadır: *"Eğer 1917 fırtınası eski Rusya'yı silip götürmeseydi, İsmail Bey; "Türk Dünyasında Tek Dil" daha doğrusu, "Türk Dünyasında Tek Lehçe Türkçe", tıpkı çeşitli Alman Lehçelerinin fevkinde "Yüksek Almanca", muhtelif Fransız diyalektleri dışında; "Paris Fransızcası'nın ve emsali yüksek kültür dillerinin teşekkülüne benzer bir "Yüksek Türkçe" ideali daha çok gerçekleşecekti"*[505]

Gaspıralı İsmail Bey'in ortak bir edebi Türkçe'nin Rusya İmparatorluğu'ndaki bütün Türk halklarına benimsetilmesine yönelik ölümüne kadar sürdürdüğü mücadelesinde kesin bir başarı sağlanamamıştır. Bu düşünce, özellikle sınırlı sayıdaki aydın kesimde büyük kabul görmüş ve Üçüncü Rusya

---

504 Gökalp Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1976, s.5

505 Fındıkoğlu Fahri Ziyaeddin; "Türk Gazetecilik Tarihi ve Gaspıralı İsmail Bey, Emel, sayı 24, Eylül 1964, s. 13

Müslümanları Kongresi'nde savunduğu görüşler kabul edilerek, ortak edebi Türkçe'nin tüm Türk bölgelerinde mecburi eğitim dili olması kararlaştırılmıştır. Ancak bu başarı, önce Rus Çarlık Hükümetinin aldığı karşı tedbirler, yerel bazı aydınların yerel lehçeleri geliştirmeye yönelik çalışmaları ve nihayetinde 1917 sonrasında kurulan Sovyet rejiminin aldığı sert önlemlerle devam sağlayamamıştır. Yerel Türk lehçelerinin bağımsız diller haline getirilmesine yönelik çalışmalar Sovyet döneminde de devam etmiş ve ortak dil idealine belki de en büyük darbeyi vurmuştur. Önce, Rusya Müslümanlarının kullanmış olduğu Arap harfleri terk edilmiş, her bir lehçeye özel hazırlanmış Latin harflerinden oluşan ayrı ayrı alfabeler kabul edilmiştir. 1930'lu yılların sonlarında; Rusça'yı öğrenmede yarattığı güçlükler ve Türkçe ifadelere yeterince elverişli olmadığı iddiası ile (Türkiye Cumhuriyeti'nin de Latin alfabesini benimsemesinin yarattığı tedirginlik asıl gerekçe olmalıdır) Latin alfabesi de terk edilerek, her bir Türk topluluğu için ayrı ayrı geliştirilmiş Kiril alfabeleri kabul edilmiştir.

3.6. Gaspıralı'nın İslâm'a Bakış Açısı

Gaspıralı dinî bir eğitim, medrese eğitimi görmemişti; tam tersine, tamamen batılı bir tarzda, Rus Okullarında ve Rus Harp Okulu'nda okumuştu. Bir din âlimi hiç değildi. Ancak felsefi, sosyolojik, tarihsel ve en önemlisi saptanan hedefe yönelik fayda noktasında, pratik açılardan İslam dinine yönelik bir bakış açısına sahipti. Dinin, kültürün en önemli ögelerinden biri olduğunun ve özellikle asimile olmaya karşı direnme noktasında, nasıl bir savunma mekanizması oluşturduğunun farkındaydı. Bunun ötesinde, temel tespitlerinden birisi; tüm İslâm toplumlarındaki geri kalmışlık, gelişmemişlik, gayri modernlik gibi ortak sorunların varlığı idi. Ona göre, madem sorunlar ortaktı; çözüm de ortak aranmalıydı. Dinin oluşturduğu dayanışma ruhu ile gerçek öz inanca ulaşıldığı takdirde, "Darürrahat Müslümanları" adlı, futuristik romanında anlattığı gibi Müslümanların en modern, müreffeh ve gelişmiş bir devlet ve toplum yaratmamaları için bir neden yoktu.

Gaspıralı'ya göre İslâm Türk milleti kavramının ayrılmaz bir parçasıydı. Halkın bu yöndeki bağlılık veya kültürel yapısını başka bir kavram ile ikâme etmesi durumunda kendi ideallerine yönelik bir başarı şansı olamayacağının bilincindeydi. Ancak, O'nun çabası geleneksel dinî kimlik temelli kültürü, modern anlamda bir millî kimliğe ve kültüre, uzlaşı içinde, dönüştürmekti. Gaspıralı, özellikle İslam'ın kültürel, sosyal ve siyasî dayanışma ve birliğinin ortak sorunlara getirebileceği katkılar bağlamında, İslâm ve İslâm dünyasına büyük ilgi göstermekteydi.

Gaspıralı, imanın ve aklın uzlaşabilir olduklarını savunuyor, hatta ikisinin de ayrılmaz bir içiçelik içinde olduklarını anlatmaya çalışıyordu.[506] Belki de gelenekçi veya tutucu muhaliflerinden en önemli farklarından birisi buydu. Bu yönüyle, Abdülkayyum Nâsırî ve Şihabettin Mercanî'nin başını çektiği Kazanlı öncü reformcu[507] âlimlerin oluşturduğu felsefi temelden yararlanmış olduğu görülmektedir.

Gaspıralı bu ana düşünceler temelinde Dünya Müslüman Kongresi toplamak için çalıştı. Bu Kongre'nin toplanması için yaptığı en önemli çağrılardan biri olan, *"Nedve-i Umumi"* (Genel Kongre) başlığıyla, 20 Eylül 1907 tarihinde Tercüman Gazetesi'nin 56 ncı sayısında yayınlanan makalesi, ünlü şarkiyatçı Vambery tarafından *"A Mahomedan Congres in Cairo"* başlığı ile İngilizce'ye çevirilerek 22 Ekim 1907 tarihinde The Times gazetesinde (No:38, 470) yayınlandı.[508] Böylelikle bu Kongre fikri Batı Dünyası'nın ilgi alanı içine girmiş oldu. Ancak bu olay, Gaspıralı İsmail'in yazıları, fikirleri ile genel olarak Tercüman Gazetesi'nin Batı Dünyası'nda takip edildiğini göstermesi açısından ayrıca çok anlamlıdır.

---

506 Lazerini, a.g.e.,s 158

507 Kırımlı Hakan, a.g.e.,s.51

508 Akpınar Yavuz, (Neşre Hazırlayan), "İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-II, Fikri Eserler), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.366

Makalesinde, Müslüman Dünyası'nın genel bir geri kalmışlık içinde olduğuna vurgu yapan Gaspıralı, bu durumun nedenlerinin açık olarak tespit edilmesi gerektiğini ve genel olarak Müslümanların yaşam biçimi ile bağlantılı olan bu sorunlara çözüm bulunması adına, genel bir hareket tarzını kabul etmenin faydalı olacağını ileri sürmekte ve bu maksat doğrultusunda, genel bir İslam Kongresi toplanmasını şu sözlerle istemektedir.[509]: *"Alem-i İslamiyete dikkatli bakılırsa Müslümanların her nerede ve nasıl idare altında olursa olsunlar, komşularına ve sair milletlere göre hep geride kaldıkları teessüf ile görülmektedir…Bu hâlimizin ve hâle bais (sebep) olan marazın sebeplerini açık olarak keşf ve tayin etmek lâzımdır…Lâkin meseleler gayet büyük ve ağır olduklarından ve her biri, medeniyet ve maişet-i İslamiyenin (Müslüman yaşam biçimi) tecdit ve taklibine taalluk ettiklerinden (yenilenmesi ve değiştirilmesiyle ilgili olduklarından), parakende surette fikir ve amel yürütmekten ise umumî bir tarz-ı hareket kabul edilmenin daha ziyade semerebahş (verimli, yararlı) olacağı tabiîdir…Şimdi de daha büyük ve daha şümullu bir nedve-i umumi (genel kongre) teşkil edilip müsademe-i efkâr ile (fikir tartışmalarıyla) barıka-yı hakikat ayan (gerçeğin parıltısı belli) edilmeğe çalışılırsa, âlem-i İslâmiyet için pek ziyade nafi (yararlı) olurdu, zannederim…."*

Gaspıralı Mısır'a ilk ziyareti sırasında 1 Ekim 1907 tarihinde, Kahire'de Continental adlı otelde Mu'ayyad gazetesi başyazarı Şeyh Ali Yusuf tarafından düzenlenen bir konferansta yaptığı konuşmada, İslam Dünyasının geri kalmışlık durumunu açıkladıktan sonra, Arap, Türk, İranlı veya Hintli olsun Müslüman milletlerin yapısında ilerleme ve gelişmeye engel bir unsur olmadığını ve bu ortak soruna çözüm bulmanın mümkün olduğunu belirtiyordu. Ona göre bir milletin ekonomi ve ticarette gerilemesi çöküşün başlangıcıydı, ama asıl sorun kendi bünyemizdeydi: *"…Âlemi İslamiyetin düşkünlüğüne bir derece Amerika kıtasının keşfi sebep olmuştur, zannederim: Şark ile garbin eski yol ile ticaretinde memaliki*

[509] Gaspıralı İsmail, "Nedve-i Umumi", Tercüman, 20 Eylül 1907, Sayı:56, s.1-2; Latin harfleriyle aynen aktaran Akpınar Yavuz, a.g.e., s. 366

İslâmiye umum Kervansaraydı, büyük istifadeler ediyordu. Amerika'nın keşfi deniz ticaretine, deniz yollarına meydan açıp memeliki İslâmiyeye sekte durgunluk getirdi. Bununla beraber Avrupa'da makinacılık terakki edip bizim eski usul tezgâhların emteası derece derece pazarlardan çekilip fabrika imalatı meydan aldı, galebe çaldı…" diyerek ekonomik gelişme temelli bir analiz yapıyor, adeta üretim metodlarında gelişmeye ayak uydurulamamasını hatırlatıyordu. Ancak sorunun asıl nedeninin bu olmadığını ve gerçek nedeni, toplumların kendi bünyesinde araması gerektiğini şu sözlerle söylüyordu: *"...lâkin bizleri yıkan, düşüren yalnız bu olmasa gerektir. Belki daha ziyadesi fenâ adetlerimizden, evham ve türlü hurafattan ileri gelmiştir… Bu meselenin halli, esbabı tedennimizin (gerileme sebebimizin) keşfi ve devasının tertibi bir, iki adamın iktidarı haricindedir. Binaenaleyh aklı kesiraneme göre asrımızın ulemasından, fudalâsından (olgunlarından), erbabı umur (iş adamlarından) ve üdebasından (yazarlardan) mürekkep ve müteşekkil bir cemiyetin buna çalışmasına ihtiyaç vardır zannındayım…"*[510]

Gaspıralı, ortak sorunların ortak bir mecliste ve dayanışma ruhu ile bulunacak veya kararlaştırılacak bir temel zihniyet değişikliği ile nihayete erdirilebileceğini öngörüyordu. Ancak O'nun bu çabası, önemli bir merhale katetmesine rağmen, sınırları içinde çok büyük bir Müslüman nüfus bulunduran İngiltere'nin ve Rusya'nın, düzenlenecek böyle bir Kongrenin olası menfi etkilerinden çekinmesine bağlı engelleyici çabaları ve böyle bir faaliyetin Osmanlı Devleti aleyhine bazı hareketlere yol açmasından endişe edilmesi ile muhtemel yönlendirme sonucu Osmanlı Devleti'nin gerekli desteği vermekten kaçınması sonucu başarıya ulaşamamıştır.

İslâm ülkelerinin ve toplumlarının geri kalış nedenlerini bulmak için bu çalışmalar içinde olan Gaspıralı'nın, nedenlere yönelik bir çözümlemesi elbette

---

[510] Bu konuşma iki yıl sonra İstanbul'da Sırat-ı Müstakim'in 3 Ağustos 1909 tarihli ve 48 No'lu nüshasında basılmıştır. Kırımer Cafer Seydahmet, a.g.e., ss.119-123; Aktaran Devlet Nadir, a.g.e., ss.164-169

vardı. O'na göre; "*bilim, doğruluk, adalet ve iktidar zayıflamış; bunun sonucunda ticaret, sanayi, zenginlik ve refah yok olmuştu. Geride kalanlar ise sadece cehalet ve batıl inanç, despotizm, yoksulluk, sefalet, teslimiyet ve kölelikti".*[511]

3.7. Gaspıralı'ya Yöneltilen Eleştiriler

Bazı Rus eleştirmenleri, Gaspıralı'nın Rusya Müslümanları adlı eserinde bütün Müslüman Türkleri Batı medeniyeti ile kuvvetlendirerek birleşmiş bir siyasî heyet meydana getirmek ve bu suretle "pantürkizm" yaparak Rusya'nın başına büyük bir bela açma gizli gayesi olduğunu bulup göstermeye çalışmışlardır.[512] İsmail Bey, düşüncelerini biraz kapalı ve ihtiyatlı bir dil ile söylemesine ve Rus kanunlarına bağlı ve saygılı olduğunu defalarca tekrarlamasına rağmen, bir kısım Rus aydınları, bazı panslavistler, misyonerler onun bu eserde öne sürdüğü samimi düşünceleri hep şüpheyle karşılamışlar ve başta İlminski olmak üzere onu "pantürkist" ve "panislamist" olmakla suçlamışlardır.[513]

Gaspıralı'yı "pantürkist"olarak tanımlamak; devrinde onu "pantürkist" olarak suçlayıp, ağır şekilde eleştiren "panslavist" ve misyoner Rus milliyetçileri ile aynı çizgiye gelmek ve onlara hak vermek anlamına gelir ki; bu doğru olmadığı gibi adil ve ahlakî de olmaz. Nitekim Gaspıralı İsmail Bey, hiç bir zaman pantürkizmi doğrudan savunmadığı gibi, yazılarında evrensel hümanist değerleri bildiğini ve benimsediğini gösteren birçok delil vardır. Kaldı ki, yok edilmek istenen yüksek bir tarihi geçmiş ve kültüre sahip bir milletin geniş bir evrensel anlayışla haklarının aranmasını bir "izm"e bağlamak da değerini tam tespit edememek olur. Gaspıralı'nın başta Dünya Müslümanları Kongresi toplama

---

511 Gaspıralı İsmail, "Ulema-yi Asiriyun", Tercüman, No:40,s.1; Aktaran Lazerini, a.g.e., s.157

512 Akçura Yusuf, Türk Yılı, s.339.

513 Akpınar Yavuz, "İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", "İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-II, Fikri Eserler, İstanbul, 2008, s.20.

çalışmaları ve tüm Müslüman dünyasının ortak sorunlarına birlikte çözüm üretebilmesi için dayanışma içinde olmalarına yönelik düşünceleri de onun panislamist olduğunu göstermez. Esasında hayatı boyunca doğrudan siyasetle ilgilenmemiş olan Gaspıralı'ya bu konuda yapılan suçlamalar, iddialardan öteye geçememiştir.

Gaspıralı'nın aldığı çok yönlü eğitim ve kendini geliştirmesinde önemli bir rolü olan seyahatlerinin temelini attığı çok yönlü entellektüel yapısı, bu tartışmalara yol açmış olabilir. Çünkü herkes baktığı açıya göre onda farklı şeyler bulmuştur. Bazı Ruslar onu Türkçülük ve İslamcılıkla suçlarken, Kadimci molllalar da onu Ruslaşmış, Batı taklitçiliğine düşmüş ve dine zararı dokunan biri ve hatta hain olarak görüyorlardı. Genç Tatarlar ve Kazan'daki sosyalist eğilimli bazı aydınlar onu Çar taraftarı, tutucu ve eski düzen taraftarı diye suçlarken, diğer bazı kişiler de onun "Batı Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene" adlı makalesinde Batı medeniyetinin tüm kötü yanlarını olanca çıplaklığıyla ortaya koyması karşısında, düzen karşıtı olduğunu düşünebiliyorlardı.

Gaspıralı İsmail Bey, her şeye milletinin faydası penceresesinde bakmış, eleştirilere kulak asmadan, her zaman ılımlı, birleştirici ve toparlayıcı olmaya çalışarak, uzun soluklu çalışmasına hep aynı dinamizm ile devam etmiştir. 1904 yılında yazdığı "Ne Yapmalı" adlı makalesinde bu görüş ve stratejisini şöyle anlatmıştır: *...Toplum ve millet bozulup giderse, şahıs da yetim ve yabani kalıp, sonunda berbat olacağı malumdur. Bundan dolayı herkesin durumuna göre toplum ve millet işlerinin kıymetine ve kurtuluşuna helâl evlat gibi düşünmesi ve gayret göstermesi lâzımdır. Varlığımız, selametimiz, geleceğimiz, şan ve şöhretimiz toplum ve millet varlığı ile ayakta durur. Yaşasın toplum diye çalışmalıdır....Toplum işlerimiz, yani niyet ve toplum için tutacağımız yol neden ibaret olabilir? Bu da zaman ve mekân durumuna bağlıdır. Bundan 50 yıl evvel caiz olamayan iş bugün yapılabilir. Bugün caiz olamayan kırk elli yıl sonra caiz olur. Dünya işleri ilerleme ve yükselme şartıyla yavaş yavaş ilerler...*

Gelelim bugün caiz görülecek arzu ve tutulacak yola.

Toplumumuza, milletimize mahsus ve lâzım olan her ne ise, bunları muhafaza, ıslah, çoğaltma ve yükseltmek en birinci tutacağımız yoldur. Bu yolda hepimizin, parçamızın hissesi ve borcu vardır. Dinimizin muhafazası, lisanımızın işlenmesi ve ıslahı, eğitimin yaygınlaşması ve ilerlemesi, okul ve medreselerin ıslahı ve çoğaltılması, edebiyat ve gazetelerin ilerletilmesi, cemiyet-i hayriyelerin (hayır müesseselerinin) kıraathanelerin, teâvün (yardımlaşma) ve ticaret şirketlerinin tesisi, ıslahı ve çoğaltılması ve sözün kısası, toplumun kuvvetine ve selametine, şöhretine, ilerleme ve geleceğinin teminine her ne hizmet yapılacaksa bunlara hepimiz hâlimize göre çalışmalıyız ve gayret etmeliyiz."[514]

[514] Gaspıralı İsmail, "Ne Yapmalı", Tercüman, 3 Aralık 1904, 22. yıl, sayı 96; Aktaran Sabri Arıkan, "Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri II, s. 397

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNCEL KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

4.1. İkinci Kırım Tatar Kurultayı

Sovyetler Birliği'nin dağılma emareleri göstermesi ile Kırım'da nüfus olarak çoğunlukta olan Rus kökenliler kendilerini etnik bir tehdit altında gördüler. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Ukrayna'nın diğer etnik gruplara karşı milliyetçi politikaları, Kırım Tatarlarının geri dönüşü ve yaşanılan derin ekonomik kriz bu nedenlerin başlıcalarıydı. Bunun sonucu Kırım'daki etnik Rusların Rusya yanlısı bir tavır içine girmeleri oldu. Kırım'daki Rus çoğunluğun kontrolündeki iktidar Kırım'ın yine özerk bir cumhuriyet haline dönüştürülmesi yönünde çalışmaya başladı. Asıl amaçları ise Kırım'ın doğrudan Rusya'ya bağlanmasıydı ya da en azından Ukrayna hükümeti ve Kırım Tatarlarınca böyle algılanmıştı.

2O Ocak 1991 yılında gerçekleştirilen referandum sonucunda Kırım Bölgesi Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir Cumhuriyete dönüştü. Sivastopol (Akyar) şehrine ise Sovyetler Birliği içinde özel bir yönetim modeli verildi. Bu gelişme karşısında Ukrayna Yüksek Sovyeti Kırım'ın tekrar Rusya'ya bağlanmasını önlemek amacıyla 12 Şubat 1991'de Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verdi.[515] Kırım Tatarları amacının, Kırım Tatar halkının tarihi vatanı üzerinde, sürgünden sonra yerleşen Rus nüfusa dayanan ve Rusya ile birleşmesi muhtemel görünen bir Rus muhtariyeti kurmak olduğunu düşündükleri bu referandumu boykot ettiler. Sonucu değiştiremeyince, kendi geleceklerini belirlemek amacıyla, 26 Haziran 1991 tarihinde Akmescit'de, temsilcileri Sovyetler Birliği'nde Kırım Tatarlarının yaşadığı bütün yerleşim yerlerinde yapılan seçimlerle belirlenmiş olan Kırım Tatar Milli

[515] Karatay, Zafer, "Kırım'ın Önemi ve Kırım Tatar Millî Hareketi", Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, Cilt.2, Sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1513

Kurultayı toplandı. Kırım'da teşkil edilen muhtar cumhuriyetin meşru olmadığını ilan eden Kırım Tatar Milli Kurultayı, "Kırım Tatar Halkının Milli Egemenlik Beyannamesi"ni kabul etti.[516] Ayrıca, Kurultay'da gizli oyla yapılan seçimle Kırım Tatar halkının en yüksek temsil organı olmak üzere Kırım Tatar Milli Meclisi teşkil edildi. Mustafa Abdülemil Kırımoğlu ve Rıfat Çubarov otuzüç üyeli Kırım Tatar Meclisi'nin Başkan ve Başkan yardımcısı olarak seçildi.[517] İkinci Kurultay, 1917'de bazı iddialara göre bağımsızlık ilanı ile[518] sonuçlanan Birinci Kurultay'ın devamı olduğunu, hem "ikinci" olarak adlandırılması, hem de içeriği, talep edilen haklar açısından açıkça gösteriyordu. Kurultay ve Meclis Kırım Tatar Halkının öz yönetim teşkilatları olarak millî gelişim çizgisinde çok önemli bir aşamayı oluşturmuş, Millî hak aramaya yönelik organizasyondan (Kırım Tatar Millî Hareketi) daha ileri bir evreye, seçimle oluşan millî temsil kurumları olan Kurultay ve Kırım Tatar Millî Meclisi'ne geçilmiştir.

İkinci Kurultay'da kabul edilen ilk madde ile açıkça Kırım Tatarlarının milli egemenliği talep edilmektedir; bu maddeye göre:*"Kırım, Kırım Tatar halkının milli toprağıdır ve bu topraklar üzerinde kendi kendilerini yönetme hakları vardır, çünkü dünya toplumu tarafından kabul edilen uluslararası yasalarda ve belgelerde bu şekilde belirtilmiştir. Kırım Tatar halkının politik, ekonomik, manevi ve kültürel anlamda yeniden doğuşları yalnızca egemen ulus devletlerinde mümkündür."*

Kırım'daki nüfus dengeleri açısından, yaklaşık %13'lük bir nüfus oranı ile Kırım Tatarlarının Kurultay'da ilan ettikleri taleplerin, sosyal ve siyasî gerçekliklerle uyuşmadığı ve "aşırı talepler" olduklarına yönelik iddialar da mevcut olmakla birlikte; Kırım Tatarlarının, ihtişamlı bir devlet ve geçmişi takip eden Rus ilhakından sonra, maruz kaldıkları birçok büyük felekate rağmen, varlıklarını muhafaza ettikleri ve millî kimliklerini koruyabildikleri göz önüne alındığında; geleceğe yönelik umut ve iradelerini

---

516 Kurultay Kararları (Türkiye Türkçesine Çevirisi) için bakınız EK-D

517 Kırımoğlu, a.g.e., s.30

518 Kurultay ile tam bağımsız bir Kırım Cumhuriyeti hedeflenmediği, Federal yapı içinde özerk bir halk cumhuriyeti amaçlandığı iddiaları da mevcuttur.

göstermesi açısından, Kurultay kararlarının esasında son derece tutarlı olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Sovyetler Birliği Sonrası Dönem

Sovyet rejimi ve Komünist Partisi'nin Sovyet toplumu üzerindeki güçlü kontrolü nedeniyle, Sovyetler Birliği sonrasındaki milliyetçilik hareketlerinin 19 uncu yüzyıldaki formuyla, büyük oranda etnik temelde, ortaya çıktığı iddiasında bulunmak mümkündür.[519] Etnomilliyetçilik Sovyetler Birliği'nin yıkılmasında aslî bir nedeni oluşturmamakla beraber; Sovyetler sonrası dönemdeki politik atmosferin çok önemli bir boyutunu oluşturmuştur.[520] Bu kapsamdaki yansımalar Ukrayna'ya bağlı Kırım'da da görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesinden itibaren 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar Kırım'da Rusya yanlılarının bağımsızlık ve ardından Rusya'ya bağlanma talepleri ile merkezi Ukrayna hükümetinin buna engel olma çabalarını görmekteyiz. Kırım Tatarları ise bu sırada bir taraftan Kırım Tatarlarını geri dönüşünün ve yerleşmelerinin sağlanması için çabalarken, diğer yandan da Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasına engel olmak üzere, Ukrayna hükümetine yakın politikalar izlemiştir.

Kırım'da nüfus olarak çoğunlukta olan ve büyük oranda Komünist bağlılıkları ve Rus taraftarlığı ile bilinen Rus etnik kökenli halk Tatarların geri dönüşünü büyük bir endişe ve düşmanlıkla karşılamıştı. Bu kitle geri dönen Tatarların arazi ve evleri üzerinde (doğal olarak) hak iddia edecekleri endişesini taşıyorlardı. Bu düşmanca tavır sadece halk boyutunda kalmıyor, Kırım'daki yönetim de Tatarların sorunlarını çözmekte isteksiz ve umursamaz bir tavır takınıyor, Tatarlara karşı düşmanca ve ayrımcı muameleleri içeren bir politika izliyordu. 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında

519 Goshulak Glenn, Soviet and post-Soviet, Challenges to the study of nation and state building, York University, SAGE Publications, 2003, s.494

520 Mirsky Georgiy I., "On Ruins of Empire: Etnicity and Nationalism in the Former Soviet Union", Greenwood Pres, Londra, 1997, s.9

yerleşme, arazi tahsisi, ev alımı için getirilen zorluklar, yapılan çadır kentlere baskınlar ve yıkımlar gibi uygulamalar zor şartlar altında yaşamaya, geldikleri yerde tutunmaya çalışan Tatarları derinden etkilemiş ve haklarını savunmak üzere daha keskin bir duruşa itmiş, seslerini yükseltmelerine neden olmuştur. Bu kapsamda; kitle gösterileri, açlık grevleri ve resmi dairelerin yakınında kurulan protestocu çadırları gibi yöntemler sık sık kullanılmıştır. Hükümet yetkililerinin bina yapımı için arsa tahsisi sorununa çözüm getirmekte isteksiz tavrı devam edince boş arazilerin işgal edilerek, yerleşilmesi (samozakhvats); (başka bir deyişle kendi topraklarını kendi iradeleriyle geri alma) hareketi başlamıştır.[521]

Kırım'daki siyasî gelişmeler ise özetle şöyleydi. Moskova'daki Ağustos 1991 darbesi ile dağılmanın kaçınılmaz olduğunu ortaya çıkması ile 24 Ağustos 1991 tarihinde Ukrayna tam bağımsızlığını ilan etti. 01 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucunda Ukrayna'nın bağımsızlık kararı kabul edildi. Sovyetler Birliği de hemen birkaç gün sonra 8 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulması ile sona erdi. Kırım Parlamentosu'nun (Verkhovna Rada of Crimea) 26 Şubat 1992'de kabul ettiği bir kararla Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı Kırım Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 05 Mayıs 1992'de Kırım'ın bağımsızlığı ilan edildi ve ertesi gün Kırım Anayasası kabul edildi. Alınan bu kararların yürürlüğe girmesi için 2 Ağustos 1992 tarihinde yapılacak olan referandum'da bağımsızlık lehine karar çıkması gerekiyordu. Bu gelişmeler açıkça Kırım'daki Rusya yanlısı parti olan "Kırım Cumhuriyetçi Hareketi" (RDK) tarafından geliştirilmiş olan nihai olarak Rusya'ya bağlanılmasını amaçlayan bir oyundu.

Ukrayna Yüksek Şurası bağımsızlık kararını tanımadığını ilan etti ve referandum kararının geri alınması için 20 Mayıs 1992 tarihine kadar zaman tanıdı. Ukrayna hükümeti'nden gelen bu çok sert tepki üzerine Kırım Parlamento Başkanı Nikolay Bagrov ve hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. Toplanan Kırım Parlamentosu Prezidyumu 19 Mayıs'ta referandumun bağımsızlık için değil Kırım'ı Ukrayna'nın bir

[521] Abdulganiev, K.,a.g.e.; s.10; Williams, B,G., a.g.e., s.440, 441, 443

parçası olarak tanıyan anayasanın tasdiki olarak değiştirilmesi yönünde tavsiye kararı aldı ve ertesi gün Kırım Parlamentosu bu karara uydu.[522]

Kırım'ın geleceğine yönelik merkezi Ukrayna hükümeti ve Kırım'daki Rusya yanlıları arasındaki bu mücadele sürecinde Kırım Tatarlarının hakları gözetilmiyor adetâ ikinci planda bırakılıyordu. Nitekim hazırlanan Anayasa'da Kırım Tatarlarının hiçbir hakkı tanınmadığı gibi, Kırım Tatar Millî Meclisi'nin itirazları ve Anayasa taslağı teklifi de dikkate alınmadı. Bu durum Tatarlarla yerel yönetim arasında artan bir gerginliğe yol açtı. Bu gerginliğin etnik çatışmalara dönüşmemesi yine Kırım Tatar öz yönetim birimlerinin çabaları ile sağlanabildi. Bu sıralar yerel yönetim birimleriyle, binbir güçlükle geri dönmüş ve yerleşme, hatta hayatta kalma mücadelesi veren Tatarlar arasındaki en önemli olay Ekim 1992 başlarında meydana geldi. Aluşta yakınlarındaki Krasnıy Ray köyünde geri dönen Tatarlarca kurulmuş olan çadır kent hükümet kontrolündeki milislerce basılarak, yapılmakta olan kulübeler buldozerlerle yıkıldı, karşı koymaya çalışan Tatar ahali feci şekilde dövüldü, birçoğu yaralandı ve 26 kişi tutuklandı. Tutukluların serbest bırakılmasına yönelik çağrılar cevapsız kalınca, 6 Ekim 1992 tarihinde Kırım Yönetim Binası önünde toplanan binlerce Kırım Tatarı'nın yaptığı gösteriler sonucu hükümet geri adım atmak mecburiyetinde kaldı.[523]

Kırım hükümeti 18 Eylül 1993 tarihinde Kırım dâhilinde yeni seçim kanununu kabul etti; ancak Kırım Tatarlarının hakları yine gözetilmemişti. Kırım Meclisi ve Kırım Tatar toplumunun şiddetli tepkileri ile bir ay sonra seçim kanununa bazı eklemeler yapılarak Kırım Tatarlarına 14 kişilik vekil kotası verildi. (Ancak bu kota bir defalıktı ve sonraki seçimde işlemeyecekti.) Bu sayede 1994 yılında iki turlu olarak yapılan seçimlerde Kırım Tatar Millî Kurultayı listesinden 14 Kırım Tatarı Kırım Parlamentosuna seçilebildi.[524]

---

522 Bozkurt, Giray Saynur, "Ukrayna Şartlarında Kırım Tatarlarının Kendilerini Siyasi Platformda Tanıtma Mücadeleleri", Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Derleyen A. Yalçınkaya (İstanbul, 1998), s. 153

523 Karatay, a.g.e.,s.1513

524 Karatay, a.g.e., s.1514

30 Ocak 1994 tarihinde Yuri Meşkhov Kırım Cumhurbaşkanı oldu. Seçim sürecinde Kırım Tatarları, Millî Meclislerinin aldığı karara göre, daha ılımlı kabul edilen Bagrov'u destekliyordu. Rus milliyetçisi olan Yuri Meşkov ise, Rusya ile yakın bir ilişki hatta Rusya ile birleşme politikası güdüyordu.[525] Bu kapsamda Rusya saatinin kabulü, çifte vatandaşlık uygulamasının yönünde çalışılması gibi faaliyetler bunu açıkça göstermekteydi. Kırım'da dinmeyen Rusya yanlısı politikalar sonucunda, 17 Mart 1995 yılında Kırım Cumhurbaşkanlığı ve Anayasası feshedildi ve Ukrayna hükümeti Kırım üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamaya yönelik kararlı çalışmalarına hız vermiş oldu.[526]

1996 yılında Ukrayna Anayasası'na Kırım'ın Otonom Cumhuriyet statüsünde olduğuna ilişkin bir madde eklendi. Bu madde'yle Kırım'ın kendi parlamentosu ve hükümeti olması hakkı tanınıyordu.

21 Ekim 1998'de Kırım Cumhuriyeti ikinci Anayasası kabul edildi ve Ukrayna Parlamentosu'nun 23 Aralık tarihinde onaylaması ile 12 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe girdi.

Bu Anayasa Kırım hükümetinin yapısını değiştiriyordu. Anayasa'nın 1 nci maddesine göre Kırım Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçasıydı. Kırım Otonom Cumhuriyeti Parlamentosu (Verkhovna Rada) Kırım Otonom Cumhuriyeti'nin temsilci organıydı ve kendi yetkileri dâhilinde temsil, kontrol ve kuvvet erklerine sahipti. Otonom Cumhuriyetin Bakanlar Konseyi yürütme organıydı. Anayasa'nın 10, 11 ve 12 nci maddeleri ile Rusça, Kırım Tatarcası ve diğer milletlere ait dillerin, devlet resmi dili ile birlikte kullanımı ve korunması hakkı veriliyordu.

Bu tarihten sonra Kırım'ın Rusya'ya bağlanması yönündeki çalışmalar nisbeten durulmuş ve Kırım göreceli bir istikrara kavuşmuştur. Ancak, Kırım Tatarları'nın; Kırım

---

525 Birgerson Susanne Michele, "After the Breakup of a Multi-ethnic Empire, Russia, Successor States and Eurasian Security", Londra, 2002, s.117

526 Karatay, a.g.e., s.1514

Tatar Meclisi'nin Kırım Tatar halkının resmi temsilcisi olarak tanınması, Kırım Tatarlarının hükümet tarafından desteklenen bir şekilde Kırım'a dönüşünün sağlanması, Kırım Tatarlarının Kırım Parlementosunda makul bir şekilde temsil edilmesi, halen Kırım'da yaşayan ve daha sonra dönecek olan tüm Kırım Tatarlarına otomatik olarak Ukrayna vatandaşlığının verilmesine yönelik mücadeleleri sürmektedir.

Nisan 2000'de Avrupa Meclisi Parlamenterler Meclisi (Parliamentary Assembly of the Council of Europe) sürgün edilen Kırım Tatar halkının geri dönüşü için bir tavsiye kararı aldı. Haziran 2004'da Ukrayna Parlamentosu'nda Kırım Tatarlarının sosyal entegrasyonunu sağlamak üzere alınacak tedbirleri içeren kanun tasarısı hazırlandı, ancak tasarının kanunlaşması Cumhurbaşkanı tarafından veto edildi. Aynı yıl Ukrayna'da seçimler gerçekleşti. En önemli iki adaydan Viktor Yanukoviç Rusya; diğer aday Bizim Ukrayna Seçim İttifakı lideri, Viktor Yuşçenko ise Batı yanlısı idi.

Ukrayna'nın Batı bölgeleri ile birlikte Kırım Tatarları Yuşçenko'yu desteklediler. Kırım yarımadasında büyük orandaki etnik Rus nüfusa bağlı olarak %82'lik bir oy çoğunluğuyla Yanukoviç lehine bir sonuç çıktı. Yanukoviç seçimi kazandı, ancak seçimde hile yapıldığı suçlamaları ile birlikte Turuncu Devrim adı verilen protestolar ve uluslararası baskılar sonucu seçim tekrar edildi ve Yuşçenko Ukrayna Cumhurbaşkanı seçildi.

Mayıs 2006'da Ukrayna'ya geri dönen sürgün edilmiş Kırım Tatarlarının ve diğer milletlerin yerleşmelerine ve Ukrayna Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi. Bu daha önce sürgün edilmiş olan Kırım Tatarlarının Ukrayna toplumuna entegrasyonu ve adaptasyonunun önünü açıyordu.[527] Ancak Yuşçenko dönemi de Kırım Tatarları açısından tam bir hayal kırıklığı yarattı. Haklarının verilmesine yönelik umdukları ilerlemeler bu dönemde de gerçekleşmedi.

[527] Unrepresented Nations and Peoples Organizaton (UNPO) Raporu 2009. UNPO (UNPO Birleşmiş Milletler dâhilinde olmayıp, bir Hükümetdışı Sivil Toplum Organizasyonudur.

2000'li yılların ilk on yılı Ukrayna'da yurttaşlığa dayalı bir milliyetçiliğin devlet tarafından inşa edilmeye çalışıldığı bir süreç olmuştur. 2001 yılında Kuçma'nın devlet başkanlığı sırasında Ukrayna Vatandaşlık Yasası'ndaki bir değişiklikle, Ukrayna vatandaşlığına geçebilme kriterleri gevşetilmiş ve ana-babasından biri, öz kardeşleri Ukrayna topraklarında doğanlara veya kalıcı yerleşik olanlara da vatandaş olma hakkı tanınmıştır. 2004'ten sonra Yuşçenko'nun devlet başkanlığı sonrasında ve 2007'de Yuliya Timoşenko'nun Başbakan olması ile etnik milliyetçilik etkisini kısmen arttırmış, ancak Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistana karşı gerçekleştirdiği askeri operasyon sonrasında, devlet kademeleri etnik milliyetçilik hareketlerine daha mesafeli durmaya başlamışlardır.[528] Etnik milliyetçiliklerin desteklenmesini başka bir yönden okuyacak olursak; Ukrayna'nın kendi kültürel inşası sürecinde, özellikle Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelerde (bunların başında Kırım gelmektedir), etnik azınlıkların özellikle dilsel farkındalıklarına destek olarak Rusça konuşan nüfus oranını azaltma stratejisi; daha bağımsız olabilme ana mihverinde, Rus dilinin etkisinden kurtulma gayretlerinin alt bir boyutu olarak görülmelidir.

2010 yılındaki seçimleri, Rusya yanlısı Yanukoviç yaklaşık % 3'lük bir oy farkıyla en yakın aday eski başbakan Yulia Timoşenko'nun önünde kazandı. Kırım Tatarları bu seçimde de ümitsizce Batı ve liberal politikalar yanlısı taraf olan Timoşenko'yu desteklediler. Batı yanlısı Turuncu Devrim liderlerinin vermiş oldukları birçok sözü yerine getirememiş olmalarının halk üzerinde yarattığı hayal kırıklığı bu sonuca yol açmış olmalıdır. Tüm Ukrayna çapında yaklaşık % 0.6'lık bir nüfus oranına sahip Kırım Tatarlarının bu seçimin sonucunu tayin etmeleri söz konusu olmamakla birlikte, Kırım Tatarlarının tercihi, sadece kendileri için değil, tüm Ukrayna çapında daha demokratik ve liberal bir düzen arzuladıklarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Kırım Özerk Cumhuriyeti Başbakanı Vasiliy Cartı'nın ölümü üzerine, Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç, daha önce Kırım'da emniyet müdürü olarak görev yapan, Kırım Tatar sürgününün haklı ve yerinde olduğuna yönelik ve Tatarlara karşı pek de

[528] Yapıcı, Utku, Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2011, ss.151-152

dostça olmayan düşünce ve söylemleri ile bilinen, İçişleri Bakanı Anatoly Mogilyov'u Kasım 2011'de Kırım Başbakanı olarak atadı.[529] Bu durum, Kırım Tatarlarının yönetimle olan ilişkilerinin gerginleşmesi ihtimalini artıran bir uygulamaydı.

Kırım Tatarları'nın 2013 Mayıs ayında yapılan bir anket araştırmasına dayanan, güncel sorunları, talepleri ve çeşitli konulara yönelik yaklaşımları takip eden paragraflarda verilecektir.

4.3. Kırım Tatarlarının güncel etnik kimlik algısı, sorunlar ve taleplerinin sosyal, politik, ekonomik ve uluslararası faktörler ışığında incelenmesi.

2013 yılının Mayıs ayında, Kırım Akmescit (Simferepol)'de, Kırım'daki Tatar nüfusunun yaklaşık binde birine karşılık gelen 300 Kırım Tatarı üzerinde yapılan bir anket ile; Kırım Tatarlarının güncel kimlik algisi, Ukrayna ve Kırım Özerk Cumhuriyeti'ne yönelik vatandaşlık bağları ve bu kapsamda entegrasyon durumları, yaşadıkları sorunlar ve bunların öncelikleri ile Kırım Tatarlarının mevcut uluslararası ortam ve Ukrayna dış politikasına yönelik düşünceleri tespit edilmiştir. Ayrıca Kırım Tatarları arasında İsmail Gaspıralı'nın ne ölçüde bilindiği ve nasıl algılandığı da öğrenilmeye çalışılmıştır.

Anket çalışmasının gerçekleştirilmesi için Doç. Dr. Tahir Kerim'in organizasyonunda, Üniversite öğrencileri çalışmış ve bu anket Kırım Tatar asıllı Üniversite öğrencileri üzerinde uygulanmıştır.

Örneklem grubunun üniversite gençlerinden oluşturulmasının, Kırım Tatarları arasında geleceğin entelektüel kesimini oluşturacak, Kırım'ın çeşitli yerlerinden gelmiş ve farklı sosyal statülere sahip gençlerin düşüncelerini ve algılarını öğrenmemizi sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca, bu araştırma Kırım Tatarları'nın geneli için belirli bir fikir de verebilecektir. Ancak diğer yandan, araştırma sonuçlarının Kırım Tatarlarının

[529] http://www.ukrturk.net/yanukovic-onayladi-iste-kirim'in-yeni-basbakani (09 Kasım 2011)

tamamına yönelik çok kabul edilebilir olmayacağı da dikkate alınmalı ve araştırmanın bulgular ve yorumları bu gözle değerlendirilmelidir.

Anket çalışmasından;

- Kırım Tatarlarında kimlik algısının ne olduğu,
- Kendilerini hangi medeniyet ve kültür alanında gördükleri, Ukrayna toplumuna entegrasyon durumları,
- Milli kimlik algılarında ve bu algılarının gelişiminde hangi faktörlerin etkili olduğu,
- Milliyetçilik düşüncelerinin genel olarak benimsenme derecesinin ne olduğu,
- Politik katılım ve temsil noktasında mevcut durumlarının ne olduğu,
- İsmail Gaspıralı'nın düşünceleri ve fikirlerin bir etkisinin olup olmadığı ve varsa; bu etkilerin neler olduğu,
- Kırım Tatarlarının sosyo-ekonomik hayat şartlarının ne durumda olduğu ve yaşadığı güncel sorunların neler olduğu,
- Kırım Tatarlarına yönelik bir ayrımcılığın olup olmadığı,
- Kendi dil, din ve kültürlerinin asimilasyona ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olup olmadıklarına yönelik genel algılarının ne olduğu,
- Kırım Tatarları ile başta Rus olmak üzere diğer etnisiteler arasında gerginlik olup olmadığı ve varsa bu gerginliğin derecesinin ne olduğu,
- Uluslararası siyasal ortamın Kırım Tatarlarının düşüncelerine yansımalarının neler olduğu,

Konularında bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

Önce Türkçe olarak hazırlanmış kırk sorudan oluşan anket, daha sonra Rusça ve kıril harfleri ile Kırım Tatarcaya çevirtilerek, anketörler vasıtasıyla karşılıklı soru cevap tekniği ile gönüllü Kırım Tatarlarına uygulanmıştır. Cevaplanmış anketler daha sonra

SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ile analiz edilmiş ve detaylı sonuç ve bulgular EK-J'de paylaşılmıştır.

Tez konusu bağlamında daha odaklı bir yorumlama ve bulgular takip eden paragraflarda verilmiştir.

4.3.1. Kırım Tatarlarında Güncel Kimlik Algısı

Kırım Tatarlarının kimlik algısının etnik ya da dini temelli mi olduğu? Bölgesel/Coğrafi (spesifik olarak Kırım) veya vatandaşlık temelinde bir kimlik algılarının olup olmadığı; varsa yoğunluğunun ne olduğu sorularının cevabını Araştırma sonuçlarına göre verecek olursak; EK- I Çizelge-1'ye göre, Kırım Tatarlarının % 39.9'u kendilerini Kırım Vatandaşı olarak görürken; Ukrayna Vatandaşlığı % 27.2 ile bunu takip etmektedir. Bu kapsamda Kırım Tatarları arasında toplam % 67.1'lik bir genel çoğunluğun kendilerini vatandaşlık ve bölgesel bağlarla tanımlama eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Kendilerini etnik bir algı ile tanımlayanların oranı % 18,5 iken; dini açıdan tanımlayanların oranı % 11,2 olmuştur. Kendilerini kültürel bir farklılık düzleminde, Kırım Tatar Kültürüne ait olarak görenlerin oranı ise % 89,5 gibi son derece yüksektir (Çizelge-7). Bu verilerden Kırım Tatarlarının kimlik algısının etnik anlamdan ziyade kültürel bir temel taşıdığı söylenebilir. Bu durumun Kırım Tatarlarının bin yılı aşkın bir süredir, "Batılı" ve Ortodoks kültür dairesi içinde olan Slavlardan çok farklı, kendilerine özgü, doğulu ve İslamî bir kültür ve medeniyet alanı içinde evrilmelerinin sonucu olduğu açıktır. Kültürel farklılığın önemli bir boyutu olan dini referans ile etnik temelli kimlik algılarının, primordial bağlara dayanan bir milli bilinç yapısı olduğunu kabul edersek; bu bağlamda toplam % 29,7'lik bir oran ile Kırım Tatarlarının yaklaşık üçte birinin daha milliyetçi/etnikçi bir çizgide olduğu da iddia edilebilir. Çizelge-9'daki Kırım Tatarca'nın evde konuşulma oranının % 31 olması da bu iddiayı desteklemektedir.

Kırım Tatarlarının millî bilincinin ve Kırım Tatar Millî Hareketinin gelişmesindeki en önemli olduğu düşünülen faktörler eğitim ve aydınlanma (Çizelge-40), Kırım Tatar dili (Çizelge-43), Kırım Tatar Kültürü (Çizelge-41) ve dini değerler (Çizelge-42)'dir. İlginç bir şekilde, Milli Hareket Teşkilatı ya da siyasi yapı, liderler ve aktivistler, gazete, dergi ve basın ile çekilen çile ve acılara yönelik anılar daha önemsiz olarak algılanmaktadır. Kırım Tatarlarının millî mücadelesinde en etkili olduğu düşünülen lider şahısların İsmail Gaspıralı ve Numan Çelebi Cihan olduğu, onları az farkla Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun takip ettiği görülmektedir (Çizelge-39). Buradan Gaspıralı'nın eğitim, aydınlanma, dil ve kültüre verdiği önemin sonraki nesillerde hedefine ulaştığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Çizelge-29'a göre Kırım Tatarlarının yarıdan fazlası (% 56,2) Ukrayna dışında başka bir ülke vatandaşlığını istememektedir. Çizelge-31'e göre yine benzer bir orandaki şahıslar (% 57.6) çifte vatandaşlığı da tercih etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu durum Kırım Tatarlarında vatandaşlık bağlarının, yaşadıkları tüm güçlükler ve sorunlara rağmen belirli seviyede olgunlaştığını göstermektedir.

Çizelge 2'ye göre Kırım Tatarlarının % 64,9'u Kırım Tatarcasını akıcı bir şekilde konuştuğunu belirtirken, Çizelge-7'ye göre kültürel alan noktasında, kendilerini Kırım Tatar kültürüne ait olarak görenlerin oranı % 89,5'tir. Kırım Tatarları kendilerine özgü bir kültürleri olduğunu düşünmekte ve etnik bağlardan ziyade, bu kültüre verilen önem daha ön planda geliyor görünmektedir. Ancak bu farklılık algısının, devlet ve vatandaşlık bağları ile çelişmediği, Tatarların (uğradıkları haksızlıkların giderilmesi ve kültürel olarak var olma ve gelişme ile yeterli siyasî temsil anlamındaki talepleri hariç olmak üzere) doğrudan yönetime karşı ve/veya ayrılıkçı bir taleplerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Çizelge-27 ve 28'e göre, Kırım Tatarları arasında Ukrayna toplumu ya da Kırım'daki Rus ve Ukraynalılardan oluşan Slav toplumu ile derin bir entegrasyon sorunu olduğu da açıktır. Çizelge-27'ye göre kendini Ukrayna halkının bir üyesi olarak görenlerin oranı, "evet ve kısmen evet" cevaplarının toplamı ile 30,1 olurken; Çizelge-28'e göre Ukrayna'yı kesin bir şekilde, anavatanı olarak görenlerin oranı % 22,5'tur. Özetle, Tatarların % 70'i kendini Ukrayna halkının bir

parçası olarak görememektedir. Buradan bir ötekileşme/ötekileştirme sürecinin yaşandığını söylemek mümkündür.

Kırım Tatarları Ukrayna vatandaşlığını kolay kazanmamışlar, birçok problemlerle karşılaşmışlardır. Bu durum, doğal olarak, yaşanılan entegrasyon sorununun bir boyutunu oluşturmaktadır. Kırım'a dönen yaklaşık 266,000[530] Kırım Tatarından, Ukrayna Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 13 Kasım 1991 tarihinden sonra dönen 108,000'i Ukrayna vatandaşlığını doğrudan kazanamamış, kabul sürecinin sonuçlanmasını beklemiştir. 25,000'in üzerinde kişi yasal olarak vatansız statüsüne girmiş, ancak 1997 yılında Ukrayna Vatandaşlık Kanunu'na yapılan değişiklikle Ukrayna vatandaşlığına geçmeleri kısmen kolaylaştırılmıştır. Çoğu Özbekistan'da bulunan 83,000 Kırım Tatarı önceki bulundukları ülke vatandaşlığını kaybetmelerine yol açacak çeşitli yasal, mali veya diğer sorunlar nedeniyle Ukrayna vatandaşlığına geçememiştir. Ancak Ağustos 1998'de Özbekistan ve Ukrayna arasında imzalanan bir anlaşma ile bu konuda kolaylaştırıcı önlemler getirilmiştir.[531] Ancak halen büyük oranda Özbekistan'da olmak üzere 100,000'e yakın Kırım Tatarı çeşitli nedenlerle anavatanlarına dönememiş durumdadır.[532]

Önceden Sürülmüş Halklar (Formerly Deported Peoples) kategorisi içinde tanımlanan Kırım Tatarlarının statülerini tanımlayan, dönenleri her yönden rehabilite eden, haklarının ne olduğuna yönelik açık bir tanım yapmayı da içerecek şekilde haklarının geri iadesini düzenleyen bir yasanın çıkarılması ihtiyacı mevcuttur. Ancak bu yasal düzenleme halen gerçekleşmemiştir.

---

530 AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.3'e göre Kırım'a dönenlerin sayısı 265,985.

531 Shevel, Oxana. 2001. 'Crimean Tatars and the Ukrainian state: the challenge of politics, the use of law, and the meaning of rhetoric'. *Krimski Studii* 1(7): 109-129 http://www.iccrimea.org/scholarly/oshevel.html

532 Kırım Tatar Milli Meclisi Reisi M. Cemiloğlu'nun 6.Kurultay'daki Konuşması. 26 Ekim 2013. Kırım Haber Ajansı, www.qha.com.ua.

Temsil edilmeyen Milletler ve Halkler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organizationu (UNPO)'nu 2009 yılındaki raporuna göre: *"11 Mayıs 2006 tarihinde sürgünden Kırım Tatarları ve diğer milletlere yönelik 2010 yılında tamamlanması öngörülen yerleştirme, topluma uyum ve entegrasyona yönelik bir program kabul edilmesine rağmen, Ukrayna parlamentosu Kırım Tatarlarının durumlarına yönelik kanunları hala çıkarmamıştır."*[533]

2012 yılında Önceden Sürgün Edilmiş Halklar (FDP)'ların haklarının restorasyonu için bir kanun teklifi üzerinde ilerleme sağlanmış, 20 Haziran 2012'de taslak 5515 nolu Kanun Tasarısı ilk gözden geçirmesi, Verkhovna Rada (Ukrayna Parlementosu; Supreme Council of Ukraine, genellikle Verkhovna Rada ya da Rada.)'dan geçmiş; 2013 başlarında ikinci gözden geçirme hazırlığı kapsamında, Verkovna Rada İnsan Hakları, Ulusal Azınlıkları ve Etnisiteler Arası İlişkiler Komitesi'nce bu kapsamda birçok değişikliklik önerileri yapılmış; ancak halen bu Taslak Kanun Tasarısı ilave gözden geçirme süresi içinde yasalaşmamıştır. Bu sürümcemede bırakma politikası ile bu kanun tasarısının da bu konuda üzerinde çalışılmış daha önceki tasarılar gibi rafa kalkması beklenmektedir.[534]

Kırım Tatarlarının yaşadıkları birçok diğer soruna rağmen kendi algılarında geri dönüş problemleri halen önemli bir yer bulmaktadır. Çizelge-2'ye göre Kırım Tatarlarının geri dönüşünün tamamlanması % 21,7 ile yaşadıkları sorunlar arasında ana dilin öğrenilmesinden hemen sonra olmak üzere, ikinci sırada tanımlanmıştır. Anavatanlarından sürgün edilmiş bu insanların yaşadıkları birçok engel ve soruna karşın, geri döndüklerinde karşılaştıkları engeller de, Kırım Tatarlarında bir haksızlık ve ayrımcılık yapıldığı kanaati ve hiç şüphesiz, geldikleri devlet ve topluma yönelik negatif duygu ve düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur.

---

533 Temsil edilmeyen Milletler ve Halkler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organization-UNPO- Raporu, 2009

534 AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.4

Geri dönüş sorunları, Kırım Tatarlarının yaşadıkları, toplumla tam bütünleşememe ve ötekileşmelerinin arkasındaki nedenlerden sadece birini oluşturmaktadır. Kırım Tatarları birçok konuda haklarının verilmediğini ve takip eden paragraflarda detaylandırılacak birçok ayrımcılık ve düzeltilmesi/iyileştirilmesi gereken sorunlarla karşılaştıklarını düşünmektedirler.

4.3.2. Kırım Tatarlarına Yerli (Indigenous) Halk Statüsü Tanınması

2001 yılındaki nüfus sayımına göre yaklaşık % 12.1 nüfus oranına sahip olan Kırım Tatarları'nın 2013 yılı itibariyle yaklaşık %13'lük bir nüfus oranına sahip oldukları tahmin edilmektedir. Ukrayna kapsamında azınlık durumunda olan Ruslar ise Kırım nüfusunun çoğunluğunu (2001 nüfus sayımına göre % 58) oluşturmaktadır. Ukraynalılar ise % 24'lük oranla Kırım'da sayıca azınlıktadırlar. [535] Çalışmanın tarihî altyapıyı inceleyen bölümünde de tespit edildiği gibi, Kırım Tatar halkının yarımadadaki geçmişi bin yıldan daha önceye kadar gitmektedir. Kırım Tatarları sayıca azınlıkta olmalarına rağmen Kırım'ın asıl yerli halkı oldukları düşüncesini haklı olarak taşımakta; "Yerli Halk" statüsünün kazanılmasını, Kırım Tatar halkının kimliğinin korunması ve haklarının elde edilmesi için temel önşart olarak görmekte ve haklarının iadesi kapsamında ana bir temel oluşturması bakımından, bu hakkın tanınmasını talep etmektedirler.

Yerli Halk Statüsü (Indigenous People -Korennoy Narod) Ukrayna Anayasası 11, ve 92 inci maddelerinde zikredilmiştir.[536] 11 inci madde ile Ukrayna'daki yerli halkların, aslî milletin (titular nation- Sovyetler Birliği devrinde kullanılan, nüfus oranı, yerleşim bütünlüğü, dil gibi belirli kriterleri taşıyan topluluk) ve ulusal azınlıkların mevcudiyeti tanınmıştır. Madde 92 Yerli Halkların haklarının belirlenmesi için Ukrayna yasalarını yetkili kılmıştır. Ancak Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nda bu konuda bir madde bulumamaktadır. Yalnızca Bölüm 1, Genel Hükümler, Madde 6'da

---

535 AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.2

536 Constitution of Ukraine, http://www.president.gov.ua/en/content/constitution.html

"vatandaşlar", "yabancılar" ve "vatansız kişiler" kategorileri belirlenmiştir. Ayrıca Bölüm 2, Kısım 5, madde 21'de "sürgün edilmiş Kırım vatandaşları" (deported Crimean citizens) ibareleri geçmektedir.[537]

Geri dönenlerin "yerli halk" olarak adlandırılmasının, Kırım Tatarlarının yarımadadaki kendilerine ait kimlik tanımlamasının doğrudan kabulü anlamına geleceği ve bunun da, Kırım'ın Tatarlara ait olması gereken özel bir bölge olduğu iddialarına sağlam bir zemin oluşturacağı düşüncesinin başta Ruslar olmak üzere genel Slav toplumunda bir endişe kaynağı oluşturduğu bir gerçektir. Ancak Kırım Tatarlarının bu taleplerine uluslararası hukuk da destek vermektedir.

Uluslararası hukuk kapsamında iki ana dokümanda "Yerli Halk" statüsü resmi olarak tanınmış durumdadır: 'Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007) Madde 8.[538]' ve 'Uluslararası Çalışma Örgütü Yerli Halklar Sözleşmesi (1989, No.169, Madde 2)[539].'

Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007) Madde 8'e göre: *"Yerli halklar, kendilerini yerli halk olarak tanımlama ve böyle tanınmayı da içerecek şekilde, kendilerine özgü kimlik ve karakteristiklerini muhafaza etmek ve geliştirmek bireysel ve toplu hakkına sahiptirler".*

Uluslararası Çalışma Örgütü Yerli Halklar Sözleşmesi (1989, No.169) Madde 2'ye göre: *"Bu Sözleşmenin uygulanacağı grupların belirlenmesinde yerli (veya kabile) olarak öz-tanımlama ana bir kriter olarak kabul edilecektir. Diğer bir deyişle, hiçbir*

---

537 Constitution of Autonomous Republic in Crimea. http://www.rada.crimea.ua/constitution/soder_constit.html

538 'United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples', 2007. http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/declaration.html

539 'International Labour Organization Indigenous and Tribal Peoples Convention' 1989 (No. 169). http://www.ilo.org/public/english/region/ampro/mdtsanjose/indigenous/derecho.htm

devlet veya grup, yerli veya kabilesel bireysel veya kollektif kimliğini inkâr etme hakkına sahip değildir." Ayrıca *"Yerli halklar kendi gelişme önceliklerine karar verme ve kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri için çalışma hakkına sahiptirler."*

Bugüne kadar, Kırım Tatar liderlerinin ısrarlı talep ve girişimleri sonucu, Kırım Tatarlarının yasal statüsünü düzenlemek adına birçok kanun tasarısı hazırlanmış ancak bu konu henüz çözüme kavuşturulmamıştır. Ukrayna ve Kırım hükümetlerinin bu konuda çalışıyormuş gibi görünerek, sorunu zamana yayma ve unutturma politikası izlediği söylenebilir. Bu konudaki mevcut belirsizliğin sürmesinin, eşitsizlik ve ayrımcılığın devam ettirilmesi olarak algılanarak, Kırım Tatarları ile yönetim erki arasında bir gerilim kaynağı oluşturması beklenmelidir.

Anket çalışması Çizelge-24'te görüldüğü üzere, Kırım Tatarları'nın % 88,7'si kendilerine "Yerli Halk" statüsünün verilmesini istemektedir (% 76,4'ü "kesinlikle verilmelidir, % 12,3'ü "verilse iyi olur" cevabı vermiştir). Bu husus, bu istekteki genel tavrın sadece Kırım Tatar elitleri ve siyasî aktörleri arasında değil, Kırım Tatar halkının büyük bir çoğunluğu tarafından benimsendiğini ve Tatarların kimlik tanımlamalarındaki yasal sorunlara vakıf olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

4.3.3. Siyasal Katılma Noktasında Sorunlar

Siyasal katılma, toplumsal adalet, dayanışma, barış için olduğu, kadar modern bir demokratik rejim için de gerekli koşullardan başlıcasıdır. Yönetimde çeşitli mevkilerde yer alanların seçimi, bu kişilerin üzerinde çalışacakları konuları ve bunlar üzerinde karar alma süreçlerini etkilemek amacıyla vatandaşların giriştikleri faaliyetler siyasal katılmanın ana temasını oluşturmaktadır. Temsili demokrasilerde seçimler ve siyasal partiler siyasal katılmanın vazgeçilmez önemdeki unsurlarıdır.[540] Kırım Tatarları'nın siyasal katılım kapsamındaki talepleri aynı zamanda bu konudaki eksiklik ve yetersizlikleri de göstermektedir.

---

[540] Kışlalı, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008, s.289

Ukrayna seçim sisteminin bazı tarafları millî azınlıkların seçilmiş organlara etkin bir şekilde katılımına bazı engeller getirmektedir. Kırım Tatarları da kendi partileri ile seçimlere girme noktasında zorluklar yaşamakta, Meclis çeşitli partilerle koalisyonlar yaparak seçimlere girmektedir. Geçmişte Meclis, kendilerine daha yakın buldukları ve şu an iktidardaki Bölgeler Partisi (Party of Regions)'ne muhalif durumdaki, Narodny Rukh-Nasha Ukraina Party, the Yulia Timoşenko Blok ve Birleşik Muhalefet (United Opposition) ile işbirliği yapmıştır. Şu an için Ukrayna Meclisi'nde sadece bir Kırım Tatarı (Mustafa Kırımoğlu) bulunmaktadır. Diğer engeller ise, ülke çapındaki seçim barajı (Ukrayna için % 5 olup, Kırım'da baraj % 3 olarak uygulanmaktadır) ve seçim ittifakları üzerindeki yasaklamadır.[541]

Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu Kırım Yerel Yönetiminde Kırım Tatarların mevcudiyetinin azaltıldığı yönünde sıkıntıları dile getirmektedir. Kırımoğlu'na göre; yetkililer Kırım Tatar asıllı bürokrat ve memurları başka şahıslarlar değiştirmektedirler. Nüfusun yaklaşık % 13'ünü oluşturan Kırım Tatarları yerel hükümetteki üst düzey görevlerin sadece % 3'ünde temsil edilmektedir. Kırım Parlamentosunda da sadece 7 Kırım Tatar milletvekili bulunmaktadır.[542]

Kırım Tatarları hem Ukrayna hem de Kırım hükümetlerinde yeterli oranda temsil edilmemektedir. 1994 yılındaki kısa sürmüş olan kota sistemi sayesinde Kırım Parlementosundaki temsil oranları %14.5 iken bu oran 2010 seçimlerinde % 6'ya düşmüştür. Kırım Tatarları hükümet yönetim organlarında % 1'lik, polis ve güvenlik birimlerinde % 0,1'lik son derece yetersiz bir oranda temsil edilmektedirler. [543]

---

[541] AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.17

[542] Ukraine 2012 Human Rights Report; Country Reports on Human Rights Practices for 2012 (; United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor.

[543] AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.18

Kırım Tatarlarının siyasal katılma bağlamında ana talepleri: Kırım Tatarlarının Ukrayna ve Kırım yönetim organlarında temsil edilmelerini garanti edecek bir yasal mekanizmanın tesisi ve Kırım Tatar Kurultay'ı tarafından seçilen Kırım Tatar Meclisi'nin Kırım Tatar Halkının temsilci organı olarak tanınması ile daha önce açıklanmış olan, Kırım Tatarlarının millî azınlık değil, yerli halk olarak tanınmasıdır.[544]

Yapılan Anket Araştırması Çizelge-14'e göre, Kırım Tatarları'nın % 22,1'i Yulia Timoşenko Bloğunu güvenilir bulurken; % 26,4 ile en büyük kesim hiçbir partiye güvenmemektedir. Bu durum, siyasal katılım noktasında mevcut sisteme güvensizliği yansıtması açısından, anlamlıdır.

Kırım Tatarları bünyesindeki siyasal/sosyal organizasyonların en önde gelenleri; Kırım Tatar Meclisi, Kırım Tatar Milli Hareketi Organizasyonu (the Organization of the Crimean Tatar National Movement – OCTNM-), Adalet Partisi, Avdet, Kırım Tatar Millî Hareketi (National Movement of Crimean Tatars – NMCT-), Millî Fırka'dır. Bunlardan NMCT ve Millî Fırka Rusya taraftarı politikalar izlemekte, Adalet Partisi ise daha dini ve kısmen radikal söylemlere sahip bulunmaktadır. Mustafa Kırımoğlu Başkanlığı'ndaki Millî Meclis, Anket Araştırmasında % 62,3 ile en güvenilir Kırım Tatar Siyasî kurumu çıkmıştır (Çizelge-15).

Kırım Tatar Meclisi'nin statüsü önemli bir konudur. Meclis hala herhangi bir yasal statüye tabi değildir. Yönetim, Meclis'e etnik temelli yerel bir hükümet statüsü vermekten korkmakta; bu nedenle Meclis'i "Kırım Tatarlarının temsilci organı" olarak tanımaktan kaçınmakta; Meclisi adeta basit bir dernek statüsünde, bir "sosyal organizasyon" olarak görmektedir. Bu tavır, Kırım Tatarları tarafından reddedilmektedir. Kırım Tatarları'na göre, Kurultay ve Meclis tüm Kırım Tatar Halkı bünyesinden, demokratik şekilde seçim yapılarak oluşmakta ve belirli bir insan topluluğunu değil, Kırım Tatarlarının tümünü temsil etmektedir. Anket Araştırmasına göre Kırım

544 Shevel, Oxana. 2001, a.g.m., s.3

Tatarlarının büyük çoğunluğu (% 76.7) Meclis'in Kırım Tatar Halkının resmi temsilcisi olarak tanınmasını istemektedir (Çizelge-16)

4.3.4. Ana dilin öğrenilmesi

Kırım Tatarlarının sahip olduğu sorunların içinde en önemlisi ana dilde eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Çünkü Kırım nüfusunun yaklaşık % 13'ünü oluşturan Kırım Tatarlarının[545] kültürel olarak asimilasyona uğrama tehlikesi mevcuttur ve bu sorun çözülemezse diğer sorunların halledilmesi bir anlam ifade etmeyecektir.

Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nun Tehlike Altındaki Diller Programı Kırım Tatarcasını ciddi tehlike altındaki dil statüsünde kabul etmiştir.[546] Ayrıca, Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dillerini Koruma Anlaşması (ECRLM -European Charter for Regional or Minority Languages-) Uzmanlar Komitesi de, Kırım Tatar dilinin bu durumuna yönelik Ukrayna otoritelerinin etkili koruma tedbirleri almasını tavsiye etmiştir.[547]

Günümüzde, okul çağındaki çocukların ancak yaklaşık %10'u mevcut olan 15 ilköğretim okulunda Kırım Tatarcası eğitim alabilmektedir.

2007 yılındaki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) raporuna göre *"3.472 öğrenci 15 okulda Kırım Tatarca öğrenim görmektedir. Rusça eğitim veren diğer 33 okulda ise 1029 öğrenci Kırım Tatarca dersleri görmektedir. Okul çağındaki diğer 40.000 öğrenci (Kırım Tatarı öğrenci sayısının yaklaşık % 90'ı) ise ana dili Kırım Tatarcasını öğrenme imkânından yoksundur."*

---

545 Kırım Tatarlarının Kırım'daki 1897-2001 yılları arasındaki nüfus durumu için bkz. EK-E.

546 UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger

547 ECRM Uzmanlar Komitesi Ukrayna (7 Temmuz 2010), paragraf 84.

"Rusça'nın eğitim dili olarak kullanılması yaygınlaşmaktadır. Hatta Rusça'nın Ukrayna'da resmi dillerden biri olarak kabulüne yönelik talepler de yapılmaktadır. Medya kuruluşlarının %80'i Rusça yayın yapmaktadır. Simferepol'de Kırım Tatar dili ve edebiyatı hakkında ders verilen sadece iki üniversite bulunmaktadır."[548]

Ukrayna Parlamentosu'nun Temmuz 2012'de kabul ettiği Rusça'ya ikinci resmi dil statüsü kazandıran Dil Yasası, zaten Ruslar kadar Rusça konuşan ve hayatın her alanında kullanan Kırım Tatarlarının kendi ana dillerini kullanmasına yönelik motivasyonlarının büyük oranda yitirilmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir.[549]

Yapılan Anket Araştırması sonuçlarına göre, Kırım Tatarları arasında ana dilin öğrenilmesi en önemli sorun görülmektedir (% 30,1; Çizelge-26). Ana dilini konuşurken şahsi kısıtlamalarla karşılaştığını söyleyenlerin oranı da dikkat çekici oranda yüksektir (%52,5; Çizelge-10). Ana dilin kısıtlandığı ana alanlar iş ve sosyal çevre çıkmış; bu iki alanı eğitim takip etmiştir (Çizelge-11). Çizelge-54'e göre de eğitim ve iş alanında etnik ayrımcılık olduğunu söyleyenlerin oranı toplamda % 64,8 gibi alarm verici boyuttadır. Özellikle iş ortamında ana dillerinin kullanımının kısıtlanması, etnik ayrımcılığın yaygın bir şekilde var olması, iş bulma ve çalışma kapsamında Kırım Tatarları için son derece dezavantajlı bir durum yaratmaktadır. Bu zorluklara rağmen çocuğunun Kırım Tatarca dili eğitimi almasını isteyenlerin oranı % 66,3 gibi oldukça yüksektir (Çizelge-12). Tüm Kırım Özerk Cumhuriyeti vatandaşlarının Kırım Tatarca bilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı da benzer şekilde % 69,6'dır (Çizelge-13).

Ayrıca Kırım Tatar Dili ve Kültürü üzerinde bir asimilasyon tehlikesi olduğunu düşünenlerin oranı % 62'dir (Çizelge-21). Kırım Tatarları, Dil ve Kültürlerinin yok olacağı endişesi ile içe kapanma sinyalleri vermektedir. Nitekim Kırım Tatarlarının % 51,4'ünün tamamen ve %37,6'sının kısmen, bazı koşullara tabi olarak, toplamda %

548 Temsil edilmeyen Milletler ve Halkler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organization-UNPO- Raporu, 2009

549 QHA 4 Temmuz 2012 tarihli haberi,

89'unun başka milletlerle evliliğe karşı görünmesi de (Çizelge-22) bu iddiayı desteklemektedir.

4.3.5. Diğer kültürel konular

Araştırmaya iştirak edenlerin çok büyük çoğunluğu (% 89,%; Çizelge-7) kendisini Kırım Tatar Kültürüne ait hissetmektedir. Kırım Tatarlarına has kültürel özellikleri kitlesel olarak taşıdıklarını göstermesi açısından bu veri anlamlıdır. Ancak Kırım Tatarlarının Türk Milletinin bir parçası olan yöresel bir etnik unsur olduğuna yönelik algı zayıfır. Kendilerini Türk Kültürene ait olarak görenlerin oranı sadece % 1 gibi ihmal edilebilir bir oranda çıkmıştır. Türk'lüğü Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayanlar ve onların kültürü olarak algıladıklarını söylemek de ancak bir tahmin boyutunda kalacaktır. Kırım Tatarları millet ve etnisite arasında kimlik tanımlama konusunda bir kafa karışıklığı yaşıyor görünmektedir.

Kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkânın olduğunu söyleyenlerin oranı, özellikle ana dil konusundaki verilerle çelişmekte olsa ve bize göre gerçeklerle tezat teşkil etse de; ilginç bir şekilde % 21,7 çıkmıştır.

Kırım'da sürgünden sonra tamamen silinmeye çalışılmış Kırım Tatar Kültürünün önemli diğer bir parçası olan eski yerleşim adlarının tekrar kabul edilmesini isteyenlerin oranı % 78'dir (% 54,7 gerekli olduğunu düşünürken, % 24,3 kısmen gerekli olduğunu düşünmektedir).

Araştırma sonuçlarına göre, kültürün diğer önemli bir faktörü olan dini inanç kapsamında, Kırım Tatarları tutucu bir yapı göstermemektedir. Dini inançlarının gereğini düzenli bir şekilde yerine getirdiğini söyleyenlerin oranı % 25'tir (Çizelge-35). Ancak yine burada önemli olan konu, dini inancının gereklerini yerine getirmede engelleme ve ayrımcılıkla karşılaştığını söyleyenlerin oranıdır. Bu oran, evet ve kısmen evet cevaplarının toplamında, % 54,8 çıkmaktadır. Dilini kaybetme tehlikesi altında

yaşayan; günlük hayatın her alanında, Rusça kullanmak durumdunda olan bir halk olarak Kırım Tatarlarının kendilerini tanımlama konusunda referans alabilecekleri tek konu din kalmakta, o konuda da, engelleme ve ayrımcılık algısı, yabancılaşma ve ötekileşme ile Kırım sosyal bünyesinde toplumsal barışa tehdit oluşturma riski yaratmaktadır.

4.3.6 Sosyo-ekonomik Durum

Gelir seviyesi açısından Kırım Tatar ailelerinin %43'ü fakir statüsündedir ve bu oran etnik Ruslar için % 33, etnik Ukraynalılar için % 38'dir. Fakirlik, yetersiz barınma koşulları, toprak edinme konusundaki zorluklar, işsizlik ve sosyal güvenlik ve sağlık imkânlarından yoksunluk gibi acil çözüm bekleyen sorunlar Kırım Tatarlarının topluma sorunsuz bir şekilde entegre olmasına engel teşkil etmektedir.[550]

Temsil edilmeyen Milletler ve Halkler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO))'nun raporuna göre: "*sürgünden bu yana 270 binden fazla Kırım Tatarı ve diğer halklardan insan geri dönmüş durumdadır. Bununla beraber Ukrayna Hükümeti'nce geri dönenlerin uyum ve entegrasyonuna yönelik uyguladığı tedbirler yetersizdir. Bunun sonucunda Kırım Tatarları her açıdan dezavantajlı bir konumda bulunmaktadırlar. Örneğin, geri dönenlerin sadece %60'ı daimi işe sahiptir. Kırım Tatarlarında işsizlik %60'lara ulaşmaktadır ve bu oran Kırım'daki ortalama işsizlik oranının üç katına tekabül etmektedir.*

Toprak ve ev yapımı sorunları da diğer önem arz eden sorunlar listesindedir. Bu sorunlar Kırım Tatarları ile büyük oranda Rus asıllı olan yerel nüfus arasında gerilime yol açmaktadır. Kırım Tatarları genellikle şehirlerin gecekondu mahallelerinde; su, kanalizasyon gibi ihtiyaçlar açısından altyapısı olmayan veya son derece yetersiz ve

[550] AGİT (OSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (High Commissioner on National Minorities (HCNM)) 2013 Raporu, s.20

sağlıksız koşullarda yaşamaktadır. Kırım Tatarları arasında kronik hastalıklar oldukça yaygın ve ölüm oranları yüksektir.[551]

Anket Araştırması Çizelge-26'ya göre, ekonomik sorunlar ve işsizlik, Kırım Tatarlarının yaşadıkları sorunlardaki önem sıralamasında, % 19, 9 ile üçüncü sırada, barınma sorunu ise % 6,2 ile son sıralarda yer almaktadır. Bu duruma göre; barınma sorununun yıllar içinde, ekonomik şartların iyileşmesine paralel olarak, kısmen hafiflediği; ekonomik durumun ise önceki yıllara göre nispi bir iyileşme gösterdiği ya da diğer sorunların önem algılaması nedeniyle daha geri planda yer aldığı çıkarımı yapılabilir. Ayrıca, Anket örneklem grubunun önemli bir kesiminin de orta seviyeli gelir grubundan geliyor olması bu sonuca yol açmış olabilir (Çizelge-53).

Diğer taraftan, Ukrayna dâhilinde Rus asıllı nüfus, % 22'lik bir oranla, takriben 12 milyon kişiye tekabül etmektedir. Bu nüfusun çeşitli bölgelerdeki oranları içinde en yükseği Kırım'dadır. (Donetsk'de % 44, Lugansk'da % 44, Kharkiv'de % 33, Zaporizhie'de % 32, Odessa'da % 27 iken; Kırım'da bu oran % 67'dir).[552] Bu yüksek etnik Rus nüfus oranı, hem Ukraynalılar hemde Kırım Tatarları için bir sorun kaynağı teşkil etme potansiyeli taşımaktadır. Kırım ve Rusya'daki birçok Rus, Kırım'ın ve özellikle Sivastopol'un (Büyük oranda tarihi geçmişi ile Rus Karadeniz Filosu'nun üssü olmasına bağlı olarak) Ukrayna'ya bağlı olması konusunda memnuniyetsizlik içindedir.[553]

4.3.7. Sosyal Anlaşma ve Toplumsal Barış

Wimmer'in etnik temelli çatışmaları incelediği çalışmasına göre; devlette, politik koalisyonları kurup istikrarlı hale getirecek sivil gönüllü kuruluşlar yetersiz sayı ve nitelikte ise ve devletin yetenekleri, kamu hizmetlerini eşit ve adaletli olarak temin

551 Temsil edilmeyen Milletler ve Halkler Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organization-UNPO- Raporu, 2009, s.8.

552 Mirsky Georgiy I., "On Ruins of Empire: Etnicity and Nationalism in the Former Soviet Union", Greenwood Pres, Londra, 1997, s.127

553 Mirsky Georgiy I.,a.g.e.,s.129

etmeyi sağlayamayacak derecede zayıfsa; etnik temelli politika yapımı daha fazla tercih edilir hale gelmektedir.[554]

Günümüzde Ukrayna sınırları içinde özerk bir cumhuriyet olan Kırım'da, Tatarların sosyal uzlaşı sürecinin devam ettiği görülmektedir. Kırım Tatarları egemen başka bir halkın yönetimi altında, yasal yollarla, siyasal katılmada hakkaniyet, tam eşitlik, artan refaha ortak olma konularında haklarını elde etmeye çalışmaktadırlar. Kırım'da sosyal uzlaşı adına siyasi mücadele ve pazarlık sürecinin hala devam ettiğini söylemek mümkündür.

Wimmer'e göre devletin kurumsallığı, farklı sosyal grupların menfaatleri arasında dengeyi sağlayan, başarılı bir uzlaşının sonucu olarak görülüyordu.[555] Kırım örneğine baktığımızda; çok yetersiz siyasal katılma, refah paylaşımındaki başarısız politikalar, eşitlik taleplerinin karşılanamaması yanında, ayrımcılık konusundaki sıkıntıların dahi giderilememesi nedenleriyle; Kırım Tatarları ile yönetim arasındaki uzlaşının tam başarılı olduğunu söylemek zordur. Kırım Tatarları başta dönüşten doğan hakları olmak üzere, yasal zeminde statülerinin ne olduğuna yönelik çalışmalar ile siyasete daha fazla katılma, yönetim organlarınının her kademesinde daha fazla temsil edilmelerine ilişkin düzenlemelerin tamamlanması; refahtan daha fazla pay almaları için gerekli yönlendirme ve yardımların yapılması; kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi için engellerin kaldırılması yönündeki taleplerinin, halen yeterli düzeyde karşılanmaması nedenleri ile; kendilerine yönelik derin bir ayrımcılık yapıldığı hissine sahip durumdadırlar. Bu nedenle, gelecekte toplumsal barış ve sosyal uzlaşının sağlanabilmesinin Ukrayna ve Kırım hükümetlerinin uygulayacağı politikalara bağlı olacağını söylemek mümkündür.

---

554 Wimmer, Andreas, Waves of War Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World, Cambridge University Press, United Kingdom, 2013, s.202

555 Wimmer Andreas, Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict, Shadows of Modernity; Cambridge, Cambridbe University Pres, 2002, s.56

Kırım Tatarlarının talep ettiği yasal düzenlemelerin bir türlü hayat geçmemesi nedeniyle hukuki uzlaşı tesis edilememiş durumdadır. Siyasî uzlaşı da siyasal katılma konusundaki yetersizlikler nedeniyle çok kırılgan bir durum arz etmektedir. Ülkeye bağlılık ve gerekirse hayatını feda etme davranışları, vatandaşlardan özgürlük, eşitlik gibi kazandıklarına karşılık olarak talep edilen beklentiler olduğundan ve Kırım Tatarlarının bu yöndeki beklentileri tam olarak karşılanamadığından tesis edilen askeri uzlaşının sağlamlığı da tartışmalı durumdadır. Son olarak; devletin işsizlik, sağlık, yoksullukla mücadele gibi temel alanlardaki destekleyici faaliyetleri ile refahı halk kitlelerine yayma girişimlerinin yetersiz oluşu sosyal refah uzlaşısını zayıflatmaktadır.

Kırım Tatarları kendilerini ilgilendiren bu siyasal sorunlar karşısında hükümetin gerekli çaba ve iyi niyeti göstermediğini düşünmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Tatarların yarıdan fazlası (% 54,3) Ukrayna ve Kırım Hükümetlerinin haklarının verilmesine yönelik çalışmalarını yetersiz bulmakta, oldukça önemli bir kesim de (% 32,2) haklarının verilmek istenmediğini düşünmektedir (Çizelge-25). Bu durum Kırım Tatarlarının haklarının iadesi noktasında, şu ana kadar yürütülen çaba ve çalışmalara güvenlerinin zedelenmekte olduğunu; yönetim kademeleriyle ilişkilerin gerginleşme ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Yönetim ile ilişkiler yanında sosyal uzlaşının diğer bir boyutu olan bir arada yaşanılan diğer etnisitelerle olan ilişkiler de önem arz etmektedir. Yapılan Anket Araştırması Çizelge-18'e göre, Rus etnik yapı ile Kırım Tatarları arasındaki ilişkinin kötü veya çok kötü olduğuna inananların oranı % 30,1 iken; iyi olduğunu söyleyenlerin oranı % 32, 2'dir. Bu ilişkinin normal ve iyi olduğunu söyleyenlerin toplam oranı da % 69,9'dur. Ukraynalılar ile Kırım Tatarları arasındaki ilişki'nin normal-iyi olduğunu düşünenlerin oranı ise % 83,2'e çıkmaktadır. Bu durumda; yaşanan tüm olumsuzluklara, ayrıcılık ve engellemelere karşın; Kırım Tatarlarının büyük oranda, barış içinde bir arada yaşama inancına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

4.3.8. Uluslararası Ortam ve Dış Politik Faktörler

Kırım jeopolitik konumu itibarıyla, tarih boyunca çeşitli ülkelerin ilgi sahasında yer almış; ekonomik, siyasi ve kültürel menfaatlerin çatıştığı bir alan olmuştur. Bu alanı güncel olarak tarif etmek gerekirse; bir tarafta Ukrayna, bir tarafta genel "Batı" diğer bir tarafta da Rusya olduğu görülmektedir. Ukrayna, bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, başlangıçta tarafsızlık, Kuçma döneminde "çok vektörlülük" ve Yuşçenko yönetiminde "Avrupa-Atlantikçi" ve Batı yanlısı politikalar[556] izlemiş olmakla beraber; son dönemde Yanukoviç'in etkisiyle, kısmen denge oluşturma amacını taşısa da, Rusya'yı daha ön planda tutan bir yol izlemektedir. Genel "Batı" tarafında, en önemli aktörler Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği'dir. Türkiye de, Batı tarafında kabul edilmekle beraber; Kırım'ın yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmasının getirdiği tarihi argümanlar yanında, Kırım Tatarları ile başta dil ve din olmak üzere, kültürel akrabalık bağları ve ortak etnik mirasın dikte ettiği, kendine has menfaatlere sahiptir. ABD'nin politikaları Rusya ile olan geleneksel rekabeti ve Rusya'nın etki alanını daha doğuda tutabilme hedefiyle şekillenmiştir. AB de, üyelik görüşmeleri yoluyla, etki alanını daha doğuya yaymak istemektedir. Geleneksel sıcak denizlere inme politikasını bir tarafta tutsak bile, Karadeniz Filosu'nun Sivastopol'da konuşlanması ve Kırım'ın turistik sayfiye alanlarının ekonomik değeri ile Kırım'daki Rus etnik unsura yönelik sorumlulukları Rusya'nın izlediği politikaların temel dayanağını oluşturmaktadır.

Kırım Tatarları bu süreçte, Batı yanlısı politikalar izleyen liderleri ve partileri desteklemiş ve Ukrayna'nın ABD, AB ve genel "Batı" ile bütünleşme taraftarı olmuştur.

Anket Araştırması'nın dış politik atmosfer bağlamındaki sorularından elde edilen en önemli sonuç, Kırım Tatarlarının neyi istediğinden ziyade neyi istemediğinin ortaya çıkmasıdır. Çizelge-49'da görüldüğü üzere, Kırım Tatarları Ukrayna'nın dış

556 Yapıcı, Utku, Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2011, s.395.

politikasının ana ekseninin ne olması gerektiği yönünde bölünmüş görünmekle beraber, Rusya merkezli politika isteyenlerin oranı en düşük düzeyde çıkmıştır. Ukrayna'nın AB üyeliğini isteyenler ve istemeyenler ile kararsızların oranı birbirine eşit gibi, % 30'larda (Çizelge-50; Ukrayna'nın AB üyeliğine evet %34,8, hayır %33, bilmiyorum %32,2) ve ilaveten, Ukrayna'nın NATO üyeliğini istemeyenlerin oranı % 44.6 (kararsızlar ve isteyenlerin oranı % 55,4; Çizelge-52) iken; Rusya ile birleşmeyi isteyenlerin oranı sadece % 6,9 çıkmıştır (Çizelge-51). Görünen o ki; Kırım Tatarları Rusya merkezli politikaların kendi menfaatlerine olumsuz etkileri olacağını düşünmektedirler.

4.4. Gaspıralı İsmail'in Güncel Kırım Tatar Millî Hareketine Etkileri

Bir grubun kültürünün ve varlığının keşfedilerek diğer grup üyelerine yayılması çalışmalarının yapıldığı ve bir bakıma millî harekette ilk kıvılcımların ortaya çıktığı zaman olan, Miroslav Hroch'un 'A Evresi' adını verdiği süreç Gaspıralı'nın zamanı ile önemli benzerlik taşımaktadır. Başta Gaspıralı İsmail ve onun etkilediği diğer birkaç entellektüelin kendi kültürlerine duydukları ilgi, zaman içinde duygusal bir bağlılık yaratarak geniş kitlelere yayılmıştır.

Kırım Tatarları İsmail Gaspıralı ile başlayan uyanışlarından sonra, öncelikle Batılı bir sömürge gücü olan Rus İmparatorluğuna karşı, Chatterjee'nin bahsettiği manevi alanda, kültürel olarak asimile olmamak için mücadele etmişler; siyasî hedefe yönelme ve kapsamdaki talepleri bunu takip etmiştir. Kültürel alanda reformlarla düzeltilmek kaydıyla, kendi öz kültürünün üstünlüğüne inanan; ancak Batı'ın modern olan maddi taraflarının alınmasını savunan Gaspıralı, bu anlamda Kırım Tatarlarını yeni fikirlerle buluşturma adına, Chatterjee'nin deyimiyle, kalkış evresinin ana sembolü olmuştur demek mümkündür.

Diğer taraftan, Anthony Smith'in belirttiği, etnie yapılardan milletlerin oluşumuna giden yollardan Orta-Doğu Avrupa ile Ortadoğu, Uzakdoğu ve Afrika'da

görülen, dikey (halksal) olanı Kırım Tatarları'ndaki milliyetçiliğin gelişimi ve Gaspıralı İsmail'in çalışmaları ile uyumlu görünmektedir.

Bu millet oluşum türünde, bürokratik bir devlet yerine, seküler bir aydın ve entelektüel kesim, toplumu tarihi bir kültür topluluğundan millete dönüştürmek üzere çalışmıştır. [557]

Bulunduğu coğrafi mevki itibariyle, Doğu Avrupa'lı bir halk olarak kabul edilebilen ve aynı zamanda İslam kültürü ve Osmanlı geçmişi ile Ortadoğulu ve ilaveten, Altın Ordu İmparatorluğu geçmişi ile Asyalı bir halk olan Kırım Tatarlarının durumu bu çerçeveye uymaktadır. Millet oluşumu yatay olarak bürokratik devlet ve aristokrasi kanalıyla olmamış, halkın içinden doğmuştur. Rus Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı, yurttaşlık bağlarına dayalı, farklı etnielerden oluşmuş (genellikle tercihan Ortodoks) bir Rus halkı projesi Kırım Tatarları üzerinde başarılı olamamıştır. Dini ve kültürel olarak egemen Rus halkından çok farklı özelliklere sahip olan Tatar halkı, din ve kültürlerine bağlılıklarını kaybetmemiş, bu bağlılık başta Gaspıralı ve onun teşvik ettiği yenilikçi cedit okullarından yetişen aydınların çalışmaları ve eğitim olmak üzere, diğer kanallar sayesinde, "bir millet oldukları" düşüncesinin hızla yayılarak kökleşmesine neden olmuştur. Burada, bürokratik güçler ile halkın arasında gizli bir mücadele görülmektedir. Bu; yukardan dayatılarak inşa edilmek istenen yurttaşlık milliyetçiliğine dayalı bir anlayışa karşı, halkın kendi bünyesinde, etnik ve kültürel bir millet algısına tutunma refleksidir.

Kırım Tatarlarının lideri ve kendi deyimleri ile yolbaşçısı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, kendisi ile yaptığım mülakatta, İsmail Gaspıralı'nın güncel Kırım Tatar millî hareketine yönelik etkisi hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştı: "*İsmail Gaspıralı kendi halkını kendi insanlarını karanlıktan çıkarmak için okullar kuruyordu. Ancak Kırım Tatarlaının vatanına dönmek için mücadele verebilecek kadar zor bir duruma düşeceği onun aklına bile gelmiyordu. Ama eğer Kırım Tatarlarının tarihinde böyle*

[557] Smith , 1994, a.g.e., s. 105

büyük isim olmasaydı, şimdi Kırım Tatar Milli Hareketi o kadar demokratik ve dünyada saygısı olan bir hareket olmazdı"

Gerçekten sürgünde tekrar dirilen Kırım Tatarlaının millî mücadelesi, İsmail Gaspıralı'nın devrindeki duruma göre, hayal dahi edilemeyecek şekilde, olumsuz ve zor koşulları barındırıyordu. Mustafa Kırımoğlu ve arkadaşları mücadelelerine Gaspıralı'dan çok çok gerilerde başlamışlardı. Ancak gelinen noktada, onun fikirlerinden büyük faydalar elde ettikleri gibi, mevcut sorunlarının çözümünde de O'nun görüşlerinin getireceği faydaları çok iyi idrak etmiş görünmektedirler.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'na göre Kırım Tatar sorununu çözmenin tek yolu Sovyet Toplumunu demokratikleştirmekten geçmekteydi. Demokrasi yolunda gelişme sağlamak adına, Sovyet Birliği'ndeki diğer insan hakları eylemcileriyle ve millî hareketlerle işbirliği yapma çabaları, O'nun genel araştırmaları sonucu ortaya koyduğu; Gaspıralı'nın Demokratik bir Rusya hayali ile Rusya dâhilindeki diğer Türk Halkları ile işbirliği çabaları ile önemli parelellikler taşıyan düşüncelerdir.

İsmail Gaspıralı kendi milleti için doğal haklarını arama yolunda çalışırken; O aynı zamanda, evrensel ve hümanist değerleri kucaklayan, o zamanki Rusya topraklarındaki tüm millet ve halkların uygun demokratik bir ortam oluştuğunda barış içinde bir arada yaşayabileceğini düşünen ve bu anlamda idealist bir fikir adamıydı. Mevcut kanunlar çerçevesinde bıkmadan, sabırla bu yolda mücadele ettiği gibi, bu anlayışını Tercüman gazetesindeki makaleleri, neşrettiği kitapları ile gelecek nesilllere aktarmayı başarmıştı.

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında, Sultan Galiyev'in, Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda Türk ve Müslüman unsurun "gönüllü katılım" temsiliyetini, katılımın şartlarını, 'Rus olmayan'ın Rus ile eşit hukuku yönünde belirleme ve uygulamaya

geçirme mücadelesi vermiş siyasî lider olduğu göz önüne alındığında[558]; burada bahse konu "eşit haklara ve hukuka sahip olarak, bir arada yaşama" konseptinin Gaspıralı İsmail'in "genel bir Müslüman Türk-Tatar birliği" içinde, İmparatorluk dâhilinde eşit hak ve hukuka bağlı olarak yaşama" fikriyatına büyük ölçüde benzerlik göstermesi esasında fazla hayret uyandırmamalıdır. Çünkü Rusya'da, kendisinden sonra yetişen bütün Türk-Tatar aydın ve siyaset adamlarında Gaspıralı İsmail Bey'in açık etkisi tartışma götürmez bir şekilde mevcuttur.

Gaspıralı'nın fikir dünyasının Kırım Tatarları, tüm Rusya Türkleri, umumî Türk Dünyası ve tüm insanlık âlemi için olmak üzere, dört farklı boyutu ve yönü vardı. Evrensel bir düşünceden, kendi memleketindeki soydaşlarının kurtuluşuna kadar farklı yansımaları olan bu düşünce derinliği, onun neden hâlâ çok değerli olduğuna bir delil teşkil etmektedir.

Hiçbir millet, din ve insan grubunu küçümsememe, tüm inanç ve düşünceleri saygıyla karşılama, uğranılan tüm haksızlıklara rağmen düşmanlık ve kin gütmeme, şiddeti savunmama, legal her şeye, sınırları sonuna kadar zorlayarak, uyma ve bu kapsamda, hak arama onun temel retoriğidir. Bu retorik sonraki aydın kuşaklar ve millî hareketler tarafından da benimsenmiştir.

05 Kasım 2013 tarihinde başlayan 37. UNESCO Genel Konferansı kapsamında 07 Kasım tarihinde gerçekleştirilen APX Komisyonu oturumunda, kültür reformu ve modernleşmede öncü isimlerden yayıncı ve politikacı İsmail Gaspıralı'nın Ölümünün 100. Yılının UNESCO'nun anma ve kutlama yıldönümleri programı kapsamına alınması Gaspıralı'nın önemini bir kez daha göstermiştir.[559]

Gaspıralı'nın ortaya koyduğu temeller üzerinde gelişen Kırım Millî Mücadele tarihi incelendiğinde; bu çerçevede oluşan millî hareketlerin geleneksel olarak, barışçıl

---

[558] Gökgöz, Saime Selenga. (2004) Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, 64-74.

[559] http://unesco.org.tr/dokumanlar/duyurular/2014_yildonum.pdf

olması ve şiddet içermemesi en önemli özellikleri olmuştur. Buna parelel olarak, İsmail Gaspıralı'nın Sovyetler döneminde tekrar dirilen Milli Harekete verdiği en büyük katkılar tüm Sovyet topraklarında demokratik bir düzen için mücadele ve bunun için diğer insan hakları ve demokrasi talep eden aktivistlerle işbirliği, mücadelede demokratik yöntemlere sağdık kalınması, mücadelelerinin aynı zamanda evrensel ve hümanist değerler üzerinden bir insan hakları hareketi olarak benimsenmesi ile çağdaşlık kültürüdür. Esasında bu husus, Sovyet Devrimi öncesindeki Milliyetçi Tatar Hareketi'nde de görülmektedir. Diğer Türk hakları ile işbirliği çabaları ve kongreler, 1917 yılında Müslüman Dünyasında ilk defa kadınlara oy hakkı tanınması ve bilfiil uygulanması, gerçekleştirilen seçimler, siyasi ve kültürel millî mücadelenin barışçı yollardan uzaklaşılmadan yapılması, şiddetten uzak kalınması hep bu köklü kültürün eseridir.

Gaspıralı ile başlayan süreçteki en önemli konu, ardıllarının siyasî fikirleri ne olursa olsun, onun öğretileri doğrultusunda, "millî" bir duruş sergilemeleri ve bu ana bilinç etrafında işbirliğini elden bırakmamaları olmuştur. Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı modernleşme ve aydınlanma hareketi ile başlayan millî bilinçlenme, Sovyetler Birliği devrinde yerine ikame edilmeye çalışılan "sınıf bilinci" ve "Sovyet tipi yeni insan" modellemesine rağmen, gelişimine devam etmiştir. Marks'ın bahsettiği "sınıfsal bilinçlenme" hareketi, adeta adresini millî bilinçlenmede bulmuştur.[560] Sovyetler sonrasında ise, bu millî aydınlanma ve bilinçlenme hareketi artan bir ivme kazanarak yoluna devam etmektedir.

İsmail Gaspıralı'nın Nobel Ödülüne aday gösterilmesi'nden 100 yıl sonra, 2011 yılında Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun da Nobel Barış Ödülüne aday gösterilmesi anlamlıdır. Bunun nedeni çok açıktır. Tatarların Kırım'a dönüşünden beri, yaşadıkları çok zor koşullara, zorluklara, uğradıkları haksızlıklara rağmen "hak arama yolunda" da olsa bir damla kan dökülmemiş, şiddete başvurulmamıştır. Bu durum; etnik çatışma ve

560 Suny Ronald Grigor, Martin Terry, "A State of Nations", Oxford University Pres, New York, 2001, s.69; Ernest Gellner, Nations and Nationalism (Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1983), s. 129.

savaşların yaşandığı, insanlık suçlarının işlendiği, bir anlamda hala "vahşi" bir anlayışın hâkim olduğu dünyanın birçok bölgesi için bir "insanlık dersi" niteliğindedir.

Yapılan Anket Araştırmasında İsmail Gaspıralı'yı tanıdıklarını söyleyenlerin oranı % 92'dir (% 67 evet tanıyorum, % 25 kısmen tanıyorum; Çizelge-37). İlginç bir şekilde, Ankete katılanların % 79,7 gibi büyük bir çoğunluğu Gaspıralı'yı Kırım Tatarlığı çerçevesi içinde algılamaktadır. Gaspıralı'nın genel bir Türk kültürü ve Türklük düşüncesinin, etnikçiliğe ve kabileciliğe karşı mücadelesinin Kırım Tatarlarında belirgin bir izi görülmemektedir. Bu durumda; Gaspıralı tarihi şartlar ve olaylar sonucunda, Kırım Tatarlarının algısında farklı bir yer edinmiştir iddiasında bulunmak mümkündür. Ancak, bu yerin Gaspıralı'nın mücadelesinin ana omurgasından oldukça uzakta olduğunu da söylemek gerekir.

SONUÇ

Araştırmaya konuya ilişkin kuramları inceleyerek başladık. Bu kuramların Kırım Tatar etnik milliyetçiliğinin incelenmesinde bir yol gösterici olması düşüncesiyle, hangi kuramların daha uygun bir şablon oluşturabileceğini sorguladık.

Tarihsel çerçeveyi inceledik. Kırım Tatarlarının en az bin yıla dayanan bir geçmişe, kültür ve medeniyete sahip olduklarını öğrendik. Kırım Tatarları tarihte modern anlamda bir millet kategorisine ulaşmamış olsa da; temel bir etnik nüve ve kültürlerine ait izlerini tarihin derinliklerinde sürdük.

Milliyetçilik akımının 19 uncu yüzyıl sonlarında, entellektüeller aracılığıyla, genel olarak Rusya ve Osmanlı üzerinden de olsa, Batı'dan alınarak toplumun bu konuda harekete geçirildiğinin; bu entelektüel ve aydın kesimin, ilk ve en önemli örneğinin Gaspıralı olduğunun farkına vardık. Bu ilk entelektüellerin çalışmalarının toplum nezdinde eğitim ve basın-yayın yoluyla nasıl hızla mayalanarak kitlesel bir hale geldiğini öğrendik. Gaspıralı ile başlayan milliyetçi düşüncelerin, Vatan Cemiyeti ile kitlesel bir boyuta vardığını ve Sovyet İhtilali sonrasında özerkliğini elde edebildiğini ancak daha sonra izlenen topyekün tasfiye ve yok sayma politikasının bu milli hareketin ruhunu yok edemediğini ve sürgünde tekrar filizlenen hareketin, öz vatanlarına dönüşü gerçekleştirebildiklerini gördük.

Araştırma tarihsel boyuttaki inceleme ile kalmadı. Bu süreçteki başta Gaspıralı İsmail olmak üzere, Numan Çelebi Cihan ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu gibi şahısları da fikir ve çalışmaları temelinde inceledik.

Son olarak Kırım'daki güncel durumu, yaptığımız bir Anket Araştırması ile sosyolojik açıdan ortaya koyduk.

Özet olarak, tarihsel sosyoloji yöntemi temelinde; kuramsal, tarihi, biyografik ve sosyolojik araştırma tekniklerinin bir bütününü kullanarak en doğru sonucu bulmaya çalıştık.

Bulduğumuz sonuçlarda yeni bir millet ve milliyetçilik tanımı, zaten başta amaçlanmadığından ortaya konmadı. Ancak Kırım Tatar etnik milliyetçiliğinin, milliyetçilik incelemelerinde, kendine özgü gelişimi ile dikkat çekici bir örnek oluşturduğunu ve bu konunun, tek bir yönden incelenmesinin de mümkün olmadığını gördüğümüzü söylemek mümkündür.

Modern milliyetlerinin içinden çıktıkları etnisitelerden ana farkının, aydınları ve siyaset adamlarının çalışmaları ile başarılı bir şekilde organize ve mobilize olma yeteneği göstererek, kültürel ve politik taleplerde bulunabilmesi olduğu[561] bu konudaki literatürde ileri sürülmekle beraber; dünyadaki benzerleri ile karşılaştırıldığında geç bir etnik milliyetçilik hareketine sahip olan, organize ve mobilize olma yeteneklerini de ispatlamalarına karşı; Kırım Tatarlarının, milletleşme sürecini tamamladığını söylemek mümkün değildir. Kırım Tatar toplumu bunun için gerekli siyasî güce kısmen de olsa, hiçbir zaman ulaşamamış ve kapsamlı bir millet inşası süreci yaşamamıştır. Ayrıca, tarihi gerçekler ve halkın kimlik algısında da bu yönde net bir cevap bulunmamaktadır. Bilimsel olarak genel "Türk" etnik ve kültürel dünyası içinde yer alan, tarihî açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlılığı kapsamında Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olan Türkiye ile köklü bağlara sahip Kırım Tatarları, belki de Sovyet geçmişinin de etkisiyle, Kırım Tatarlığını; kendilerine ait bir tarih ve kendilerine has kültürleri ile anavatanları Kırım'da yaşayan, yerli bir etnisite olarak görme eğilimindedirler. Baskıcı Sovyet rejimi nedeniyle milliyetçilik söylem ve düşünceleri; etnik ve başta din olmak üzere kültürel bağlar temelinde anlaşılmaya ve algılanmaya devam etmektedir. Yaşanan evrimsel süreç içinde, daha demokratik ve "Batılı" normdaki bir anlayışın gelişmekte olduğunun emareleri de mevcuttur; ancak bu durum Ukrayna ve Kırım Özerk Yönetimlerinin demokratik kurumsallaşmalarını tamamlamalarına bağlıdır.

---

561 Suny Ronald Grigor, "The Revenge of the Past Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union", Stanford University Press, California, 1993, s.13

Kırım Tatarlarının Çarlık Rusya'sı döneminde başlayan millî kimlik oluşumu ve gelişimi süreci, Sovyetler Birliği zamanındaki etnik politikalardan yoğun olarak etkilenmiş; ancak bu etkiler sonuçları itibariyle, nisbî olarak, oldukça sınırlı kalmıştır. Çarlık döneminde başlayan millî farkındalık sürecinin, kendi içsel dinamikleriyle, halk tabanında gelişimini sürdürdüğünü iddia etmek mümkündür. Bunun iki nedeni olabilir: Birincisi, Kırım Tatarlarının ayrı bir etnisite olarak tanınmaları hakkının 1944 yılında ellerinden alınması ve sadece "Tatar" olarak tanımlanmalarının oluşturduğu içsel bir tepkidir. İkinci neden ise; kitlesel sürgün ve Kırım'daki kültürel ve tarihi mirasın yok edilmesine yönelik acımasız uygulamaların Kırım Tatar benliğinde yarattığı derin acı ve hayal kırıklığıdır.

Sovyet Rejiminin uzun yılların birikimi ile aşama aşama kurulan Tatar milli yapısını; insani, maddi, kültürel olarak, kısaca topyekün yok etmeye çalışması; bu kapsamda, insanlık dışı koşullarda sürgün etme, zor koşullarda yaşamaya mahkûm etme, geride kalan tarihi geçmişi, eserleri, mezarlıkları ve nüfus kayıtları dâhil olmak üzere ortadan kaldma gibi, en hafif tabiriyle, insanlık dışı ve acımasız uygulamalara maruz bırakması Tatar milli hareketi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Genç Tatarlar Hareketi'nde oldukça yoğun, Tatar Milliyetçilerinde de belirli ölçüde var olan sosyalist/sol eğilim ve/veya sempati, yaşanılan bu tralma nedeniyle Güncel Tatar siyaset yelpazesinde kısmen zayıf bir temsile sahiptir. Ancak Sovyetler Birliği zamanında yaşanılan tüm bu dram ve zorluklar, Kırım Tatarlarının "ortak acılar"a dayanan, milli bir geçmiş veye tarih oluşturmalarına yol açmış; bu da millî bilinçlerinin her zamankinden daha sağlam ve dinamik şekilde korunmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Özellikle, yaşanılan sürgün Kırım Tatarlarının vatanlarını kaybetmesine yol açmış ancak; vatanlarına yönelik bir "mit"e dönüşmüş olan, "millî bir algı" oluşmasına yol açmıştır. Gittikleri yerlerde kendilerini her zaman bir konuk olarak görmüşler ve "vatana dönüş" olgusu benliklerinde millî bir arzu ve ideale dönüşmüş; bu ideal de, millî kimliklerinin şekillenmesinde temel bir faktör olmuştur. Kısaca, tüm yaşanılan felaketler, başka bir açıdan, Kırım Tatarlarına millî bilinçlenme yönünde önemli katkılar sağlamıştır.

Gaspıralı'nın rolüne gelince; Gaspıralı, milliyetçilik, etnik uyanış ve inşa sürecinde elitlerin etkisini ortaya koyan, kendine has ve ilginç bir örnek oluşturmaktadır. O, zengin sınıfı ve din adamlarını da ikna edip desteklerini alarak, kendi yetiştirdiği muallim ve aydın tabaka liderliğinde, tamamen halka dayanan, tabandan yukarıya bir millet inşası projesini denemiştir. Gaspıralı millî bilincin geliştirilmesi adına, akademik bir ilgi oluşturulmasını Tercüman gazetesi ve diğer matbuat ile sağlarken; aynı zamanda Cedit Okulları vasıtasıyla doğrudan millî bilince sahip öğrencilerin yetiştirilmesinin yolunu açmıştır. Ayrıca, doğrudan Kongre çalışmaları, toplantılar ve gazetesinde yazdığı makalelerle "millî ajitasyon" için çalışan öncü bir aktivist olmuştur. Sovyet rejiminin adeta onun bu projesine karşı ortaya koyduğu, akraba halkların ayrı uluslar haline dönüştürülmesine yönelik uygulamış olduğu politika, bu milletleşme hareketini akamete uğratmış, yok edememiş ancak şeklini değiştirmiştir. Farklı akraba etnisitelerin milletleşme süreci başlamıştır.

Gaspralı'nın düşünce ve faaliyetlerini bir binanın temeli olarak kabul edersek, Genç Tatarlar ve hemen ardılları olan Milliyetçiler binanın katlarını oluşturmuşlar, 1950'lerin sonlarında başlayan Milli Hareket ise Sovyet Rejimi tarafından tamamen yıkılan bu yapıyı tekrar aynı değer ve düşünce taşları ile aynı temel ve katlar üzerinde inşa etmiştir. Tatar etnik milliyetçilik tarihinde bir devamlılık kesin bir şekilde görülmektedir.

İsmail Gaspralı, Numan Çelebi Cihan ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, aynı kaynağın farklı çeşmeleri olmuşlar; aynı değerler ve düşünce idealleri üzerinden hizmet etme amacını taşımışlardır.

Milliyetçiliğin tanımı çerçevesinde[562] baktığımızda, millî kimlik evriminde, temel ortak noktalardan biri olduğu görülen "vatan" kavramının Kırım Tatarlarında son

[562] Anthony Smith, Nasyonal Kimlik eserinde, "milletlerin sağlam, iyi belirlenmiş toprakları olmalıdır. Halk ve arâzi, birbirine ait olmalıdır. Arâzi, "tarihi toprak", "anayurt" olmalıdır, halkımızın "beşiği" olmalıdır. "Tarihi arâzi", toprak ve halkın birbirine karşılıklı olarak nesiller boyunca fayda vereceği, tesir ettiği bir yerdir. Anavatan, tarihi hâtıraların ve ilişkilerin deposu, biriktiği yer hâline gelir, "bizim" hakîmlerimizin, evliyâmızın ve kahramanlarımızın yaşadığı, çalıştığı, ibâdet ettiği ve mücâdele ettiği yerdir. Bütün bunlar, anavatanı yegâne yapar." demektedir.

derece köklü ve sağlam bir kültürel temel oluşturduğu görülmektedir. Gaspıralı'nın genel bir Türk Milleti tanımı ve Rusya Müslüman Türk coğrafyasından; Genç Tatarlar, Vatan Cemiyeti, Millî Fırka, Sovyetler Birliği zamanında da Kırım Tatar Millî Hareketi kapsamındaki milli kimlik fikrinin gelişme yolculuğunda; Kırım'ın Kırım Tatar Halkının öz vatanı olduğu düşüncesi, tüm Kırım Tatar halkının vazgeçilmez bir kültürel ve toplumsal değeri haline gelmiş durumdadır.

Kırım Tatarları için İsmail Gaspıralı, düşünceleri ve çalışmalarından bağımsız olarak, ayrı bir milli gurur kaynağı olmuştur. Bu durum, kendilerine yönelik güven duygusu yaratması ile birlikte, millî kimlik gelişimlerinde, ilk hareketi başlatan önemli bir temel oluşturmuştur. Türkler arasında ortak bir edebi dil temelinde, ortak bir gelecek stratejisi oluşturan ve günümüzde diğer Türk devlet ve topluluklarında ancak akademik çevrelerde tanınan İsmail Gaspıralı, tarihi akış içinde Kırım Tatarlarının bilincinde temel bir millî figüre dönüşmüştür. Tüm resmi Kırım Tatar Kurumlarında ve diasporadaki Kırım Tatar derneklerinde üç Kırım Tatar şahsiyeti olan İsmail Gaspıralı, Numan Çelebi Cihan ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun resimlerinin bulunması bunun göstergesidir.

Kırım Tatarları, çok eski bir geçmişe sahip oldukları anavatanları Kırım'da tekrar yaşamak hakkını elde etmiş olmakla beraber; Yarımada'nın "yerli halkı" olarak, birçok konudaki taleplerinin, halen yeterli düzeyde karşılanmaması sonucunda; derin bir ayrımcılığa uğradıkları hissine sahip durumdadırlar. Mevcut ayrımcı uygulamaları kaldırmak, demokratik haklarını elde etmek ve "kendilerini yönetme hakkını elde etmek" olan nihai amaçları uğruna mücadelelerine devam etmektedirler. Bu nedenle; gelecekte toplumsal barış ve sosyal uzlaşının sağlanabilmesi Ukrayna ve Kırım hükümetlerinin uygulayacağı politikalara bağlı olacaktır.

Kırım Tatarlarının en büyük tehdit algısı asimile olma riskidir. Tatarların Kırım'da asimile olmadan varlıklarını sürdürebilmeleri, ana dillerinde eğitimin yaygınlaştırılmasına bağlıdır. 130 yıl önce Gaspıralı İsmail'in başlattığı eğitim hamlesinin bir kez daha başlatılmasına ihtiyaçları olduğu açıktır.

Günümüzde birçok haklarını hala elde edememiş olmasına rağmen, Kırım Tatar Millî Hareketi; evrensel humanizm, insan hakları ve demokrasi gibi değer zenginlikleri de benimsemiş bir şekilde, geleceğe yönelik umutlarla, kendine güvenli ve güçlü bir yapıda, millî hakların elde edilmesi yolundaki mücadelesine devam etmektedir.

10 Aralık'taki Dünya İnsan Hakları Günü dolayısıyla, Kırım Tatar Millî Meclisi'nin Aralık 2011'de yayımladığı bildiride Kırım Tatarlarının mevcut sorunlarına ve ideallerine ilişkin şöyle denilmektedir: *"Kırım Tatar halkının temel ve ayrılmaz insan haklarından yoksun bırakıldığı, Kırım Tatar dilinin ve halkımızın asırlık tarihinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı, Kırım Tatarlarının serbest kalkınma ve Ukrayna'nın içinde milli özerklik şeklinde devletini kurma haklarından mahrum kaldığı günümüzde, milli mücadelemizde her birimizin sesinin, hareketinin birleşmesi çok önemlidir. Bizim en önemli talebimiz, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi dâhil olmak üzere uluslararası anlaşmalar esasında Kırım Tatar halkına haklarının iade edilmesidir. Bizim sloganımız, Kırım Tatar halkının büyük oğlu İsmail Gaspıralı'nın 'Dilde, Fikirde, İşte Birlik' şeklindeki ölümsüz ifadesidir."*[563]

[563] Kırım Haber Ajansı (QHA)'nın 6 Aralık 2011 tarihli haberi.

EK-A

TÜM RUSYA MÜSLÜMANLARI BİRİNCİ KONGRESİ'NDE ALINAN KARARLAR

Nijni Novgorod'da Oka nehri üzerinde "Gustav Struwe" vapurunda memleketin her tarafından, Müslümanların tüm tabakalarından toplanmış bir cemaat devletin bugün içinde bulunduğu hal dolayısıyla oluşmuş meseleleri ve bugünkü ahval noktasında kendi ihtiyaç ve işlerine ait bütün meseleleri müzakere edip, bilaittifak aşağıdaki kararı kabul etmiştir:

Bugünkü yaşam dolayısıyla doğmuş siyasî ve sosyal işlerin hallinde Umum Rusya Müslümanları'nın birleşmesi zaruridir.

İşbu maksatların fiiliyata geçirilmesi yolunda Rusya Müslümanları Rusların terakkiperverleri ile hemfikir olup halkın ihtiyariyle seçilmiş olan vekilleri devlet idaresi ve kanunların vaaz edilmesi işlerinde, onların iştiraklarına dayandırmış "nizam hukuku"nu tesis etmek yolunda iş görürler.

Rusya Müslümanları tüm haklarda Ruslar'la eşit kılınmaz ise, 2 nci Madde'de beyan edilmiş maksatlara ulaşmak hiçbir vakit mümkün olmaz. Bunun kanaat hasıl edip, siyasî içtimaî, dinî hakların her birinde Ruslar'la her cihetten musavi olmak ve bugünkü yasalarda hükümet memurlarının kararname ve uygulama biçimlerinde Rusya Müslümanları'na yapılmış tahditler ve kısıtlama, istisnaları refetmek için Rusya Müslümanları meşru yollar ve çarelerle elbette içtihat edeceklerdir.

Rusya Müslümanları tüm içtihatlarını devletin bugünkü ve istikbalde olabilecek ihtiyaçlarına göre tevcih ederler. Devlet durumlarının gereksinimlerinde vaki olabilecek yeni nizamlara, yeni hayata Müslümanları hazırlamak amacı ile, Müslümanları her cihetten terbiye vazifelerine itina ederler. Buna göre her yerde ihtiyaca göre her nevi

mektep tesis edip, kitaplar, gazeteler, mecmualar, kütüphane ve kıraathaneler halktan toplanan iane ile günümüz hayatının ilmi meblağlarını halk arasında yaymak vazifelerinde içtihat ederler.

Yukarıdaki dört maddede gösterilmiş maksatlara erişmek yollarını kolaylaştırmak için her yerde Rusya Müslümanları'nın münavebeli kurultayları ianesi ile idare edilecek mahalli meclisler teşkil kılınır.[564]

[564] Bigi, Musa Cârullah, Islahat Esasları, Petrograd, 1917, ss.176-177; aktaran Hablemitoğlu Necip, a.g.e., ss. 102-103.

EK-B

TÜM RUSYA MÜSLÜMANLARI İKİNCİ KONGRESİ'NDE ALINAN KARARLAR

II. Bütün Rusya Müslümanları (Petersburg) Kongresi Rusya'nın çeşitli şehir ve bölgelerinde yaşayan Müslümanlar 15-23 Ocak (1906) tarihleri arasındaki toplantılarında aşağıdaki kararları aldılar:

Geçen yıl ilân edilen İmparator Hazretlerinin 17 Ekim (1905) Manifestosu ve 12 Aralık (1905) tarihli fermanına binaen Müslümanlar, Rusya İmparatorluğu'nun başşehrinde, İmpataror Hazretleri'nin, yüce Hükümetin, Rus halkının ve basının önünde Müslümanların dinî ihtiyaçlarını tespit ile ilgili meseleleri halletme ve Devlet Duması seçimleri hakkında fikirlerini açıklamaya karar vermişlerdir. Rusya çeşitli sosyal grupları hükümetten izin alarak yaptıkları kendi kongrelerinde kendi fikirlerini bildirdiler. Fakat, biz, kanunî hakkımıza dayanarak diğer vatandaşlar gibi, kongre yapmak için hükümete müracaat ettikse de maalesef ricâmız bugüne kadar neticesiz (cevapsız) kaldı. Hükümetin bu haksız davranışı karşısında biz Müslümanlar 13-22 Ocak tarihlerinde düzenlenen mecliste (toplantıda) bir Nizamname (tüzük) hazırladık. Buna göre, Devlet Duması seçimlerine çok az bir zaman kaldığından bütün Rusya Müslümanları "Kontitüsyon Demokrat Partisi" (Meşrutiyetçi Demokrat Parti) ile işbirliği yaparak, bu parti çevresinde seçimlere katılacaklardır. Bunun dışında Rusya Müslümanları Duma seçimlerine kendi nüfusları nisbetinde üyenin seçilmesinin sağlanması gerektiğine dair kararlarını gerçekleştirmek için imkân verilmesini talep etmektedirler.[565]

[565] Bigi, a.g.e., s. 237; aktaran Hablemitoğlu, a.g.e., s. 126

EK-C

TÜM RUSYA MÜSLÜMANLARI ÜÇÜNCÜ KONGRESİ'NDE ALINAN KARARLAR*

16-21 Agustos 1906 tarihleri arasinda Nijni-Novgorod'ta yapılan Tüm Rusya Müslümanları Kongresi, aşağıdaki karar taslağını hazırlamış bulunmaktadır:

Madde 1:

1- Nijni Novgorod'da toplanmış olan Tüm Rusya Müslümanları Kurultayı'nın 1. noktasının görüşülmesinden sonra, Kongre, Müslüman halkın, devlet ve resmi organizasyonlar eliyle vicdan hürriyeti gibi temel vatandaşlık haklarına ve hürriyetlerine yönelik kısıtlama işlemlerinin, halk arasında misyonerlik faaliyetlerinin, devletçe teşvik edildiği inanci ile huzursuzlandığını tesbit etmiştir. Bu eski rejimin devamı manasına gelmektedir. Bu durumda, bugüne kadar vicdan ve basın hürriyetinin yokluğu dolayısıyla Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin, dinî neşriyat organlarında ve diğer matbuata tatbik edilen kısıtlamaların eskiden olduğu gibi aynen devam ettiğini ifade etmektedir. Gerçi 17 Ekim 1905 manifestosu yukarıda mevzubahis edilmiş hürriyetleri garantiliyor ise de şimdiye kadar bunlar gerçekleştirilmemiştir. Duma'nin eski rejim tarafından uygulanan hak ve hürriyetlerdeki kısıtlamaları devam ettireceği endişesini uyandırmıştır.

20 Ağustos toplantısında aşağıdaki isimleri kapsayan bir presidiyum kabul edilmiştir. Bu durumda Kongre, normal bir vatandaşın hayatını tümden altüst eden bu kararlardan yegane çıkış yolunun yeniden Duma'yi toplamak ve 17.10.1905 tarihli manifesto'nun şartlarını aynen tatbik etmek olacağı düşüncesindedir.

---

* Orijinali Rusça olan Kongre Kararları Safiye İmre ve Dr. Mahmut ALUKAY tarafından özetlenerek tercüme edilmiş olup, orijinal kitapçik 1906'da Kazan'da basılmıştır. Bakınız Hablemitoğlu, a.g.e., ss. 361-367

20 Agustos tarihli Kongre toplantrsmda alınmış kararların okunmasından sonra presidiyumun, Vekiller Heyetine gönderilmek üzere kararların bir telgrafla bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Kongrenin presidiyuma seçtikleri:

Başkan:

1- Ali Merdan Topçubaş(ev)

Başkan Yardımcıları:

2- İsmail Gaspıralı.

3- Reşit İbrahim(ov)

4- Alimcan Ali(yev)

5- Şahhaydar Sırtlan(ov)

6- Abdullah Apanay(ev)

7- Seyitgerey Alkin

8- Şahmerdan Kuşçegul(ov)

9- Emincan İlhamcan(ov)

10- Ali İskender Aşur(ov)

Sekreterler:

11- Yusuf Akçura

12- Selimgerey Canturin

13- Musa Bigi

14- Mustafa Ismailof Şirvan(ski)

15- Abdullah İsmet(ov)

Madde II: *Programın 2. Noktası*

Müslüman okulların -mektep ve medreselerin- kontrolunun, Müslüman dinî idarelerin

elinden alınarak cemiyet idaresine verilmesi konusunda Komisyonca hazırlanan rapor dinlenmiştir.

Komisvon Üyeleri:

Abdullah Apanay(ev) - Başkan, Aliyar Ahund(ov), Muhammed Ali Salih(ov), Mustafa Davidoviç, Nasrettin Cafer(ov), Fatih Sadrk(ov), Azizullah Elbetk(ov), Abdurrahman Sait(ov), Hadi Maksud(ov), Abdullah Nimetullahoğlu Bubi, Ahmetcan Mustafin, Kerim Hanefiy(ev), Arif Hayrulin, İshak Kazak(ov), Niyaz Muhalit Süleyman(ov)

1- Bütün yerleşim bölgelerinde Müsluman çocukların okuyacakları ilkokullarm bulunmasi şarttır.

2- Gerekli görülen yerlerde 2 sınıflı ortaokulların açılması.

3- Bu okullarda eğitim anadili ve arap alfabesi ile yapılmalıdır. İlkokullarda Rus dilinin öğrenilmesi mecburi olmayıp, ortaokullarda Rusça dersi programa alınacaktır.

8- Böyle bir programın hazırlanması için Rusya'nın muhtelif şehirlerinde (Kazan, Petropavlovsk, Taşkent, Tiflis, Bahçesaray) Mayıs 1907'de toplantılar organize edilecektir.

9- 1907 Ağustos'unda başında Tüm Rusya Müslümanlarının Ögretmenler Toplantısı Kazan'da tertip edilecektir. Mayıs ayında hazırlanmış tüm programlar gözden geçirilecek ve bütün Müslüman öğretmenlerinin üye olacağı bir birlik oluşturulacaktır.

12- Her Müslüman erkek ve kız çocuğu için ilköğretim mecburi olacaktır.

13- Okulların idari, kontrolu, müdüriyetleri ve mütevelli heyetlerinin Müslüman ellerinde olması gerekmektedir.

18- Müslüman okulların öğretmen ve talebelerinin askerlik hizmeti görmekte Ruslarla eşitlik içinde olmaları gerekmektedir.

22- Müslümanların okuduğu egitim merkezlerindc pedagojik idareciler ve mütevelli heyetleri arasında Müslümanların da bulunması gerekmektedir.

24- Medreselerin kontrolu Müslüman dinî idarelerine verilmelidir,

26- Medrese öğrencilerinin hakları normal orta öğrenim talebelerinin haklan ile eşit olmalıdır.

29- Müderris tayini için üç şart aranmaktadır:

1- Seçim,

2- İmtihan,

3- Dinî, ruhani idarelerin onayı.

30- Ortaokulların programlarında Türk edebi dilinin öğrenimine bilhassa önem verilmelidir.

31- Medreselerin yanlarında mümkün mertebe çok okuma odalarının (kütüphanelerin) bulunması arzuya şayandır.

Komisyon, Rus dili öğreniminin gerekli ve faydalı olacağı kanaati ile birlikte, Halk Eğitim Bakanlığınca yayımlanmış 31 Mart 1906 tarihli şartları muhtevaları itibariyle Müslümanlar arasında kabul görmeyeceği ve hatta genelde okul düşmanlığına sebep olacağı kanısındadır.

Madde III:

Madde III, Müslümanların dinî-ruhani konularının reorganizasyonunu kapsamaktadır. Alimcan Aliyef başkanlığında 15 kişiden ibaret bir komisyon seçilmiştir. Bu komisyonun üyeleri:

1- Alimcan Ali(yev)-Başkan

2- Aliasker Hacı(yev)

3- İbrahim Zeri(yev)

4- Hayrullah Osman(ov)

5- Keşafettin Tercüman(ov)

6- Habibrahman Maksud(ov)

7- Ahmetşakir Suyunduk(ov)

8- Muhammed Hata Mansur(ov)

9- Ahmet Şerif Salih(ov)

10- Abdurrahman Resul(ev)

11- Sağman İsham(ov)

12- Şeyhullah Şafihulin

13- Canali Alaungar(ov)

14- Yarullah Akçurin

15- Salihcan Orman(ov)

16- Abdurrahman Mehmet(ov)

Komisyon 13 noktadan ibaret olan bildirisini 19 Agustos'ta sunmuş ve genelde kabul görmüştür.

Madde IV:

Rusya'da yaşanan politik kargaşa ve reformlar dikkate almarak 17 Ekim 1905'de ilan edilen manifesto bağlamında Kongre, Müslüman Politik Partisinin kurulması gerekliligi üzerinde durmuştur. Bunun için 15 kişiden ibaret bir Merkez Komitenin seçilmesi ve bu 15 kişinin kendi aralarından seçecekleri 3 kişiden ibaret büro mensubunun ücret karşılığında devamlı surette Petersburg'da ikameti öngörülmüştür. Kongre, Müslüman Partisine kendine özgü bir program gerektiği sonucuna ulaşır, 15 kişilik bir komisyon tayin edip, bu komisyona, içinde bulunulan Ocak ayında, Petersburg'da yapılan II. Müslüman Kurultay'ında hazırlanmış olan Parti Tüzük Taslağı'nı hazırlama görevini vermiştir. 75. önemli noktayı ihtiva eden ve Komisyonca hazırlanmış programı (eğitim, din, ekonomik hayat v.s.) şimdilik kabul etmekle beraber nihai görüşmenin bir sonraki Kurultay'a (yine Nijni Novgorot'ta, 10 Agustos 1907 tarihinde yapılmasını kararlaştırılan IV. Tüm Rusya Müslümanları Kurultay'ı) bırakılmasını öngörmüştür.

Merkez Komite Üyeleri:

1- "Ülfet-Tilmiz" gazeteleri redaksiyon şefi Reşit İbrahim(ov),

2- "Kazan Muhbiri" gazetesi yazarlarından ve Kadet Partisi Merkez Komite üyesi Yusuf Akçura,

3- "Kazan Muhbiri" gazetesi redaksiyon şefi ve eski Duma üyesi Seyitgerey Alkin,

4- "Terciiman" gazetesi redaksiyon şefi İsmail Gaspıralı,

5- "Kaspi" ve "Hayat" gazeteleri redaksiyon şefi ve eski Duma üyesi Ali Merdan Topçubaş(ev),

6- Müderris Abdullah Molla Apanay(ev),

7- Müderris Alimcan Molla Ali(yev),

8- Hukukçu Sadri Maksudi,

9- Eski Duma üyelerinden mahalli idare mensubu Şahhaydar Sırtlan(ov),

10- "Ülfet" ve "Tilmiz" gazeteleri yazarı Musa Bigi,

11- Mualim Abdullah Nimatullin Bubi,

12- "Yulduz" gazetesi redaksiyon şefi Hadi Maksudi,

13- Bahçesaray Belediye Başkanı Mustafa Davidoviç,

14- Şahmerdan Kuşçugul(ov), Kırgız Temsilcisi,

15- Selimgerey Cantürin, mahalli idare mensubu ve eski Duma üyesi,

Bu ki§ilerden gayrı 5 kişinin daha seçilmesi ve bunlardan 3'ünün Bakü, Elizavetpol (Gence) ve Erivan'dan, birer kişinin Türkistan ve Orenburg'dan seçilmesi öngörülmüştür, zira bu bölgelerin temsilcileri Merkez Komitenin seçimi esnasında hazır bulunmamışlardır.

Komisyon Üyeleri:

Ali Merdan Topçubaş(ev), Mustafa Davidoviç, Hadi Maksudi, Sadri Maksudi, Şahmerdan Kuşçugul(ov), Cihangir Başburin, Musa Bigi, Yolbars Bigbay(ev), Ali Iskender Aşur(ov), Şah Haydar Sırtlan(ov), Lütfullah İshak(ov), Cemalettin Huranşın, Abdullah Apanay(ev), Abdullah Nimetullin, Alimcan Ali(yev).

Madde V.

Devlet Resmi Gazetesinde çıkan habere göre Bakanlar Kurulu Başkanlığına, tüm Rusya Müslümanlarının eğitim ve dinî-ruhani konulardaki kanun tasarısının yakında sunulacağı öğrenilmiştir. Komisyon, Duma'nın yeniden toplanmasından önce herhangi bir kararın alınmaması ricasının telgraf ile Bakanlar Kurulu'na iletilmesini talep etmiştir.

EK-D

İKİNCİ KONGRE'DE KABUL EDİLEN RUSYA MÜSLÜMANLARI İTTİFAKI'NIN TÜZÜĞÜ VE PROGRAMI

1. Rusya Devleti'nde Müslümanların bulunduğu vilayetler on altı rayona (bölgeye) taksim kılınır. Bölgeler ve bölge merkezleri şunlardır.

1) Kafkas Bölgesi'nde – Bakü

2) Kırım Bölgesi'nde – Simferepol (Akmesçit)

3) Petersburg Moskova Bölgesi'nde – Petersburg

4) Litorski Bölgesi'nde – Minsk

5) Aşağı Volga Bölgesi'nde – Astrahan

6) Yukarı Volga Bölgesi'nde – Kazan

7) Ufa Bölgesi'nde – Ufa

8) Orenburg Bölgesi'nde – Orenburg

9) Türkistan Bölgesi'nde – Taşkent

10) Sibirya Bölgesi'nde – İrkutsk

11) Dâlâ Bölgesi'nde – Uralsk

12) Omsk Bölgesi'nde – Omsk

13) Semipalat Bölgesi'nde – Simipalat

14) Yedisu Bölgesi'nde – Almata

15) Akmola Bölgesi'nde – Petropavel

16) Zakaspi (Hazar Ötesi) Bölgesi'nde – Aşkabad

Bu merkezlerin her birinde bölge meclisi tesis olunur. Bölge meclislerini umumî kongrede seçilmiş kişiler tesis eder.

2. Umumî kongrelerde seçilmiş kişiler selahiyetli ve seçkin azâlar toplanıp bilâtehir Bölge meclislerini kurarlar.

3. Bölge meclislerine azâlar toplamak, daimi kalem idaresi tesis etmek gibi işlerin tümü bölge meclislerinin öz ihtiyarlarına verilmiştir.

4. Her bölge meclisi kendi bölgesinde gerek gördüğü yerlerde mahalli meclisler tesis eder, mahalli meclisler bölge meclislerinin direktifleri doğrultusunda iş görürler.

5. Umumî kongrenin tayini hasebiyle, bölge meclislerinden biri nöbetleşe baş meclis vazıfelerini eda eder.

6. Bölge meclisleri kendi bölgelerinin işleri hususunda muhtar ve müstakildirler (şöyle ki mahalli hususiyetler dikkate alınıp umumi direktiflerin istikâmetinde olmak şartıyla).

7. Bölge meclisi umumî nizamlarının birinden çekilip, emel etmemek isterse baş meclisinin ilmûhaberine gerek vardır.

8. Üyeler ihtiyaca göre toplanıp meclis oluştururlar: Reis efendi meclis için program hazır eder; azâlarının en az yarısı hazır olur ise meclis akdedilmiş kabul edilir. Tüm meseleler ekseriyetle hallolunur. Her iki taraf eşit olursa reis tarafı galip olur.

9. Bölge meclislerinin umumi kongre kararlarını eda etmesi üyelerinin her birine düşen vazifedir.

10. Mahalli meclislerin karar ve işlerinden şikâyetlere bölge meclislerinde bakılır, bölge meclislerinden şikâyetler umumi kongrelere intikal ettirilir.

11. Her mecliste bir "maya sandığı" olur. Üyelerin her biri elli tiyinden beş rubleye kadar üyelik aidatı öderler.

12. Azâlarının aralarından seçilmiş kasadar aidat parasını ödemiş her kişiye tahsilat makbuzu verir.

13. Aidat paralarından gayrı, meclis ehli hayratden hüda yoluna verilecek hayratları kabul eder.

14. Paralar meclisinin kararlarına uygun surette sarf olunur.

15. Her bölge meclisi öz kasasından her sene umumi kongreye hesab verir. Arta kalan sermaye umumî ihtiyaçlarda kullanılmak üzere umumî kasaya konulur.

16. Her senenin 15 Ağustos'undan önce tayin kılınmış yerde Müslümanların umumî kongrelerine davet olur. Baş meclis kongre için program hazırlar, kongrenin her işini tertip ve idare eder.

17. Kongrelerde bölge meclisleri yaptıkları hizmetleri ve kasalarında mevcut sermayeleri hakkında hesap verirler. Baş meclis tüm bölgelerdeki bölge işlerinin hareket ve hizmetlerinin umumî planını, en mühim istekleri, Müslümanların hayatında en büyük vakalar hakkında hülâsaten beyan edip tedbirler gösterir.

18. Kongrelerde ilmî, tarihî, edebî y yahud müslümanlarının hallerine ait bildirilerin okunmasına ruhsat vardır. Fakat daha önceden başmeclise raporun tamamını göstermek veya hûlâsasını beyan etmek şartıyla.

19. Umumî kongre gelecek kongrenin mahallini bizzat tayin eder.

20. Lâzım olduğu taktirde başmeclisin davetiyle yahud üç bölge meclisinin kararıyla meclis vekilleri içtima edip, kongre akdederler. Bu gibi hususlar, kongrelerin zamanı, mekânı başmeclis tarafından tayin edilir.

21. Her sene 15 Ağustos kongresinde ve hususî toplantıların her birine bölge meclisleri ikişer, mahallî meclisler birer vekil gönderirler. Kongrelerde hazır bulunan kişilerin her biri danışma yetkisine sahip iseler de; vekillerden başkalarının oy hakkı yoktur.

22. Başmeclis lazım olduğu takdirde mahalli meclisleri malum kılıp, onları idare etmek için bölgesel meclislere kararlar, ilânlar, mektuplar neşreder.

İşbu hazır heyete duhulü ile her bir kişi heyetin teklif ve kanunlarına itaatı iltizam etmiş olur. Keza heyetnin kararnameleri ve programlarında gösterilmiş ve gösterilecek taleplerini yerine getirmek hususunda bütün kuvvetiyle içtihadı öz uhdesine almış olur.[*]

Rusya Müslümanları'nın İttifak Halk Partisi Programı

(1) Siyasi Asıl Matlaplar (Amaçlar)

1) "İttifak"ın Matlabı; Zamanın ahvalin iktizalarına hem de şu programın maddelerine muvafık suretde siyasî, iktisadî, içtimaî, dinî işleri ıslah etmek için hemfikir Rusya Müslümanlarının emeli içtihatta birleştirmektir.

2) Siyasî medeni hayatların nizamlarını hürriyet, hakkaniyet ve insaniyet esaslarına göre tesis etmek için halkın hemmesine, müslümanlara da medenilik insanlık

* Rusya Müslümanları İttifakı'nın Nizamnamesi; Rusça'dan çeviren Musa Carullah Bigi (yev), 8 Mart 1906, Orenburg. (Safiye İmre ve Dr. Mahmut Alukay tarafından sadeleştirilmiş metin); Hablemitoğlu, a.g.e., ss. 261-264

hukuklarını vermek, hem de devletin idare usullerini kanun esası üzerine bina etmek, yani teşrii, idare, hüküm vazifelerini (mahkeme) ve halk vekilleri elinde olmak lazımdır.

(2) Ahali Hukuku

3) Hemme ahali erlik (erkeklik), hatunluk, din, kabile kavmiyet farkı kılınmayıp, kanun kaşında (karşısında) beraberdir.

4) Sınıf imtiyazları, dinlere, cinslere nisbetle kanun tahditleri, istisnaları hemmesi fesh kılınır.

5) Her bir adamın şahsı masumdur; kanun hududunda hürdür. Hâkimin devlet kanunlarına muvafık hükmü bulunmadıkça hiç adam hapis kılınmaz, tevkif kılınmaz, mahkûm olmaz, cezalanmaz. Bir farz bir adam hapis kılıns, şehirlerde mahkemesi var yerlerde, yirmidört saat içinde, amma başka yerlerde iki tavlet (gün) içinde elbette azad kılınır, yahut mahkeme ihtiyarına teslim kılınır. Nizamda mukadder müddetten ziyade, yahud aslı yok şüphe töhmeti ile hapis kılınmış adam hapis etücüleri mes'ul etmek hem de bu hapis yüzünden vukua gelen zararların bedellerini devlet hazinesinden taleb etmek haklarına malik olur.

6) Her bir adamı meskeni emindir. Hususî meskenlere izinsiz girmek, eşyalarını teftiş edip aramak, mektubları açmak yalnız kanunda tayin kılınmış suretlerde, yalnız mahkeme kararıyla caiz olur.

7) Her adamın mülkü mukaddestir. Umumi ihtiyaç yahud umumi hayır bulunmadıkça, hem de adîlane değeri önceden verilmedikçe, hiçbir adamın hiçbir cemaatın meşru mülkü elinden alınmaz.

8) İkâmet yeri seçmekte, memleketin dahiline, haricine sefer etmek hususlarında her bir adam muhtar olur. Pasaport nizamı tamamiyle atılır, tebaalık (tabiiyet) mecburiyeti ref kılınır.

9) Kanun hududunda, her bir emel, ticaret, sanat ile iştigal hür olur.

10) Hemme adamlara kanun dışında selahiyetlerine göre, mülkî, askerî memuriyetler, devlet yahud cemaat hizmetleri, istisnasız bilafark açık olur.

11) Her bir insanın vicdanı, dini ibadetleri hürdür, muhteremdir, kanun himayesiyle temin kılınır.

12) Dinin, vicdanın hürriyeti muhterem olduğu kadar, her bir insanın fikri de, sözü de lisanda yazıda başında hür olur. Matbuatta nezaret usullerinin her nevi kökünden feshedilir. Sözde, yazıda, basında kanun hudutlarından çıkmış adamlar yalnız mahkeme huzurunda mes'ul olabilir.

13) Her yerde, açık meydanlarda, evlerde toplanmak içtima davet ihtiyarına her bir adam maliktir.

14) Her bir adam, izin almadan ittifak şirket akteder.

15) Her bir cemaat, her bir şirket, her bir adam, her bir hususta dilekçe vermek, arize takdim etmek hukukuna malik olur.

16) Şu fasılda mezkur hukuku mülkiye devletin "Esas Kanun"larında tesbit kılınub mahkeme himayesiyle temin olunur.

(3) Devlet Şekli

17) Rusya'da şu günkü ahval iktizasına en münasip şekli (Devlet) "İttifak"ın reyine göre kanun hem parlament esaslarına temin kılınacak monarşidir. Böyle monarşide monarhın hem hukukî hem iktidarı "Kanun Esası" ile tahdit kılınıp en büyük kuvvet, Devlet Duması'nın koyduğu kanun esası etrafında döner ve onunla amel olunur. Monarh kendisi de hem vekiller elinde olur.

18) Halk vekilleri Rusya'da var olan bütün halkın olmak şartıyla devlet duması yahud Rusya Parlementi isminde olacak, yalnız bir meclis olmak üzere teşkil kılınacak, vekiller umumi, gizli, musavî ve bilavasıta usul ile seçilecektir. Müslümanların vekilleri (genel nüfus) sayılarına mütenasip olur.

Kayıt: Hatunların da iştirakleri mümkün olmak için seçim kanunları bu hususu göz önünde tutarak hazırlanacaktır.

19) Vekiller kanunları koyarlar, devletin gelir ve giderlerini tertib ederler, büyük küçük idarelerin hizmetlerinin kanunlarına, maslahatlara uygunluklarına nezaret ederler.

20) Vekiller kanun vazettirmek hukukuna maliktirler.

21) Karar, tasarruf, emir, ferman gibi işlerin hiçbiri, kimden sadır olursa olsun, her ne ad konursa konsun, vekiller heyetince kabul kılınmadıkça, kanun kuvvetinde olmaz.

22) Vergiler, gümrükler, devlet ihtiyaçları için alınacak istikrazlar nâzırlar heyet-i rızası olmadıkça alınamazlar.

23) Devletin bütçe hesapları, bir yıldan ziyade olmamak şartıyla, nazırlar heyet-i rızası ile tayin olunur. Her gelir ve her gider, istisnasız, divânı muhasebede kaydolunur.

24) Vekiller heyeti arasından seçilerek monarh tarafından kabul ve tasdik kılınacak nazırların her biri uhdelerine düşen işler için vekiller heyeti huzurunda mes'uldür. Vekiller gerekirse ministirlerinden izahat ve açıklama isteyebilirler.

(4) Dini Nizamlar

25) Hemme dinler, hemme mezhepler hür kanun katında musavi, hükümet nezaretinden azad olunur. Her din muhteremdir. Dinler itikatler içinde, dinleri mezhepleri tedbil veya terk içinde hiçbir surette takibat yapılamaz. Ceza kanunlarına muhalif değilse, ibadetleri eda etmek vazifelerinde, hem mezhep talimlerini, neşir husususlarında her insan hür olur.

26) Her bir dini cemaatin dinlerine münasip dahili nizamları, özlerinin ihtiyarında olub, hükümet müdahale etmez.

27) Rusya Mlisliimanları'nın özlerinin ihtiyarlarında bulunan hak ve hukukları:

1- Bir kişiden veyahud bir heyetten ibaret tesisat-ı ruhaniye inşa etmek,

2- Butiin ruhanileri cemaat arzusu ile ya muvakatta veyahud kaydi hayat şartiyle seçebilmek,

3- Ruhanilerin, dini miiesseselerin, hemme işlerine nezaket hakkı cemaatın kendi elinde olmak,

4- Mescitlerin, mekteb ve medreselerin, hayat yurtlarının, türbelerin, vaktfların mülkleri müslümanların elinde bulunması.

(5) Mahalli Muhtariyet

28) Devletin hemme yerinde, erlik (erkeklik), hatunluk din, cinsiyet, kavmiyet fark kılınmayıp, umumî, musavî gizli ve vasıtasız seçimle küçük muhtariyetler tesis olunur.

29) Birkaç ufak muhtariyetler toplanıp, nüfusun sayısına, yerlerinin genişliğine göre orta muhtariyetler teşkil ederler. Orta muhtariyet üyelerinden vilayet meclisi kurulur. Vilayet meclisleri ya muvakkat ya da daimi ittifak yapabilirler.

30) Mahalli muhtariyetin hemme işleri, hatta emniyet asayiş zabıtası da, muhtariyet idarelerinin elinde olur. Meger şu giinkü ahvalin iktizası olarak merkez elinde toplanması gereken işler istisna kılınır. Devletin umumi gelirlerinden bir kısmı mahalli muhtariyet idarelerinin ifadesine teslim kılınır.

31) Fakirlere iane etmek, kimsesiz çocuklara, âcizlere, onalmaz, hastalara bakmak, zayıf ihtiyarlan gözetmek, hususi hayatlara nezaret etmek işi mahalli muhtariyet uhdesinde olur.

32) Hükümet-i Merkeziye tarafindan tayin kılınan mahalli memurlarin vazifeleri: Mahalli muhtariyet hizmetlerinin devlet kanunlarına muvakkatleri cihetlerine nezaret etmekten ibaret olub, şu hususta iki taraf arasinda çıkabilecek ihtilaflar adlî mahkemeler tarafindan hal ile fesholunur.

33) Vilayet meclisi azâları vilayetin mahalli maslahatlarına ait meselelerde kanun koymak hakkına malik olur.

34) Bir vilayete ait meselelerin hemmesi, umuru maliyesi de mahalli muhtariyet idarelerinin selahiyetlerine, iktidarlarına göre, vilayet meclislerinde müzakere kılınıp, hem hal kılınıp, devletin kuvve-i icraiyesiyle infaz olunur.

35) Bir vilayette nüfusça çoğunlukta olan (etnik) kavmin lisanı, devletin lisanı gibi, şu vilayetin hemme idarelerinde umumi lisan olur. Rus lisanı, umumi devlet lisanı olmak

şartıyla, İdare-i Merkeziye'lerin, deniz ve kara kuvvetleri askeri idarenin lisanı olur.

Hemme halkın, medeni siyasi hukuklarında her cihetle beraberlikleri üstüne, devletin esas kanunları halkın hemmesine kültürel hukukları da temin eder. Yani her dili ve her mahalli ağzı kullanmak, mekteb medreseleri inşa edip çocukları terbiye etmek, dil ve edebiyat cemiyetleri, miiesseseleri kurmak hususlarında milletlerin her birine kâmil hürriyetleri verilir.

(6) ***Mahkeme***

Şimdiye kadar mevcut olan ve halkı sınıflara ayırarak imtiyazlı şahıslara göre kurulmuş olan bütiin umumi ve olağanüstii rnahkemeler fesh olunur ve kaldırılır. Memleketin her yerine 1864 Noyabır 20 tarihli kanunlara göre sulh ve adliye mahkemeleri kurulur.

Mahkemelerin her birinde şu esaslara riayet olunmasi gerekir;

1- Hüküm infaz edilmekle tamamlanır.

2- Kanun- karşısında bütün halk beraber olur.

3- Ehliyetli hakimin kanunlarına göre uygun hükmü bulunmadıkça hiçbir adam cezalanmaz.

4- Hakim azlolunmazsa, müstakil olur; her bir müdaheleden azad olur, adliye nezareti de hiçbir suretle müdahele edemez. Hatıra göre hareket etmek mecburiyetinden azad olmak için hediye almak, rütbe kabul etmek hakimlere yasak olur. Hakimlerin çoğunluk tarafından seçilmedikçe hiç kimse hakimlik vazifesine tayin edilemez.

5- Mahkemelerde hüküm açık olur.

6- Ceza tayin etmek yetkisi ycrbuz hakimlere ait olur. İdare (administratsiye) tarafindan nakdi ceza vermek hapis ve sürmek gibi yetkiler kaldırılır ve fesholunur.

7- Kazai vazife görenlerin hepsi genel esaslara uyacakları meselesinde birbirlerine kefil olurlar.

39) Seçilmiş sulh hakimleri, seçilmiş adliye encümeni müesseseleri memleketin hemme vilayetlerinde kurulur. Mahkemede hakimlik ve adliye encümeninde üyelik için mali duruma bakılmaz (zenginlik aranmaz).

40) Adliye encümeninin iktidarı ve nüfuzu genişletilir, suçların cinsi ile değil, belki cezaların miktarı itibariyle her iş adliye encümeni mahkemesine (bölgesi) teslim kılınır. Umum devlete ait yahud basına ait suçların hepsi adli mahkemelerin yetkisine tabidir.

41) Mahkemelere mahsus zabıta teşkilatı kurulur.

42) Lüzumen icra kılınacak nizamlar:

1- Birinci derecede himaye müdahalesi,

2- Heyet-i İttihamiye'de müdafaa esası,

3- İbret olsun için tecilli hükümler,

4- Mahkûmiyet miiddeti bitmeden iyi ahlak dolayısıyla salıverme,

5- Cezalarını çekmiş ve bitirmiş olan kimselere tahliyeden sonra şerefli ve hür yaşayabilmeleri için iş imkânları yaratma,

6- Ceza evlerini ıslah ederek, terbiye ve ahlaki yön doğrultusunda ıslah usulünü yenileme,

7- Hür ve miistakil barolar teşkili,

8- Temyiz mahkemesinin birlik kaidesi,

43) Medeni ve siyasî hürriyet esaslarını temin etmek maksadıyla hukuki bütün kanunları ve bu arada ceza kanunlarının ivedilikle gözden geçirilerek yeniden tanzimi lazımdır.

44) Müslümanların aile hukuku nikâh, talâk, miras, nafaka gibi meselelerin hemmesi mahkemeyi şeriyelerde ahkamı şeriye ile hal ve fesholunur.

45) Halk için en yakın mahkemelerin yani sulh mahkemelerinin lisanı etnik çoğunluğun lisanı olur. Buna göre birinci derecede kazai mahkemelerin hakimleri bu dili bilen hakimlerden seçilir.

(7) Maarif

46) Mutlaka ve geciktirmeden memleketin her yerinde ana dilinde ilkokullar öğrenimi balaların (çocukların) hepsine mecburi olub ve parasız yapılır.

47) İlkokul öğrenim işlerinin hemmesi şu saat (hemen) mahalli muhtariyet idaresine teslim kılınır. Her yerde ilkokul terbiyesi ana dilinde ve millî harflerle olur.

48) Sınıf geçme işlerini kolaylaştırmak için bütün okulların sınıfları arasında özüne uygun irtibat kurulur.

49) Mektebler medreseler tesis etmek, talim ile iştigal etmek herhalde her yerde umumiyetle hür olur.

50) Sanayi mekteblerini her yerde mümkün olduğu kadar arttırmak vazifelerine

özellikle dikkat etmek elbette zaruridir. Sanayi de elbet meccanen talim kılınır. Orta derece mektebleri de gereği kadar her yerde arttırmak, mümkün kadar az ücretle talim etmek lazımdır. Talim terbiye işlerinin tertiplerine, yollarına mahalli idareler her cihetle müdahale edebilir.

51) Külliyeler, yüksek mektebler dahili nizamlarında tedris işlerinde tamamen hür olur. Sayıları gereği kadar çoğaltılarak, ders ücretleri mümkün olduğu kadar azaltılır. Halkın çoğunluğu yüksek okullardan faydalansın için bu okulların binaları geniş tutulur. Studentlerin (Ögrencilerin) cemiyetleri hür olur.

52) Yaşlılar mektebi, ilkokullar, il okuma odalaı, il kütüphaneleri, il üniversiteleri gibi ilmî müesseseler kurmak, ister ana dilinde, ister şark dillerinde talim ve tedrisat yapmak, yabancı devlet tebalarından muallimlik ve müderrislik vazifelerine ehliyetli olanları davet edebilmek, millî hurufat ile hür bir dilde gazeteler, dergiler yayınlayabilmek tercüme edilen veya telif kılınan kitaplar ve risaleler neşretmek, kezalik bunların ticaretini yapmak işlerinde Rusya Müslümanlan tamamen hür olur.

(8) Mali işler

53) Devletin iktisadî ve mali siyaseti temelinden değiştirilecek. Lüzumsuz israfları kaldırılıp, halk ihtiyacına (özellikle ilim ve maarif yollarına devlet hazineleri önemli tahsisat ayırarak devlet bütçesine köklu inceleme ve degişiklik yapılacak.

54) Umumî hazine emlâkinde tasarruf hakkı, bir merkeze bırakılmayıp, mahalli muhtariyet idareleri arasında tevzi olunacak.

55) Genellikle vergileri indirmek, halkın zaruri ihtiyacı olan mallardan vergi almayı en az dereceye indirmek, ticarette himaye nizamlarını kaldirmak ve feshetmek lazımdır.

56) Doğru vergi nizamları islah olunur, gelir arttıça vergi arttırılır usulü yüksek kazançlar ve miras vergisine kaydırılır.

(9) Toprak Meseleleri

57) Öz emeği ile toprak hizmetlerini işlevci köylülerin hemmesine, hayvan yardımıyla günlük işini gören çiftçilere kesilme yerlerden, saray yerlerinden, mirî yerlerden ihtiyaci kadarınca toprak verilmesi, hem de kıymet-i adilesi devlet hazinesinden ödenmek suretiyle özel mülk olan toprakların alınarak ihtiyacı olan köylülere paylaştırılması lazımdır. Ancak özel mülkler idare amirleri ve memurlara hediye yolu ile veya bir meşru sebep olmadan verilmişse bedelsiz alınarak tevzi edilir.

58) Toprakla uğraşanları her cihetçe temin etmek, her bir vilayetin toprakları o vilayetin muhtaç çiftçileri arasında paylaştırmak esası kabul olunur. Toprakla uğraşan çiftçilerin ürün verme güçlerini artırmak için ve her türlü işlerini intizamla görmek için mahalli muhtar idareler her türlü tedbiri alır. Bu esasların gereği gibi tatbik edilebilmesi için (Rus) göçürme işi durdurulur ve eski sahiplerinden gasp edilerek alınan topraklar sahiplerine geri verilir.

59) Devlet hem de mahalli muhtariyet idareleri, bütün imkânları ile toprak meselesi ve hayvan yetiştiriciliğini teşvik ve himaye eder. Tarım okulları açmak, Tarım Kredi bankaları kurmak, çiftçilere kredi vermek, tarım şirketlerine, birliklerine müsaade eder nizamnameler çıkarmak, bütün tedbirleri almak ve tarım işlerine nezaret etmek için gereken kurulları yapmaları lazımdır.

60) Çiftçiler toprakla olan münasebetleri yönünden toprak ağalığının tahakkümünden kurtarılır. Toprak işçilerini himaye etmek için bugünkü nizamlar değiştirilir, amele kanunları, sinai işçi hakları, tarım işçilerine de teşmil edilir.

61) Çiftçilere tevzi edilen topraklara sınır tayin edilir ve miktarı belirlenir. Göçmez

(taşınmaz) mallar için rehin edilerek kredi alma işi bir nizama salınır. Toprağın icar bedeli belirlenerek tayin edilir. Borç için yani borç karşılığında köylülere iş gördiirmek usulü tamamiyle feshedilir.

62) Sulama işleri islah olunur ve teftişe tabi tutulur.

(10) Amele Meselesi

63) Amelelerin ittifaklarına, cemiyetlerine, grevlerine tam hürriyet verilir.

64) Olağan iş gününün haddini tayin etmek.

65) Miiddetten fazla çalışmayı zarüret olmadıkça gece çalışmasını yasak etmek.

66) Kadınların ve çocuklann işgücünü korumak vazifesine dikkat etmek, sağhğa zararlı işlerde erkeklerin de işgücünü himâye eder tedbirler almak.

67) Amelenin her birinin hastalığı, kazalardan doğan tedavileri ve hizmet ettiği işten ileri gelen hastalıkların tedavisi, devlet kuvvetiyle işverenler tarafindan temin edilir.

68) Öz giiciiyle hayatını temin eden her bir adamın yaşlılık, âcizlik halleri devlet hesabına temin kılınır.

69) İşgiiciinu himaye etmek için cezai miieyyideler tayin kılınır.

70) Amele kanunları ile gözetilmeyen işlemlerde işçilerle işverenler arasında çıkacak ihtilaflar için adilâne halledilebilecek yarısı işçi temsilcilerinden yarısı sermaye sahiplerinden olmak üzere kurulacak sulh mahkemeleri lazımdır.

71) Amele kanunlarını tatbik ve işçilerin güçlerini himaye etmek için müstakil müfettişler görevlendirilir. İşçi menfaatlerini himaye edecek müfettişler heyetine işçi müməssilleri de dahil olur. [566]

[566] Rusya'da Müslüman İttifakı Halk Partisi Programı, (Musa Carullah Bigi'nin Rusça'dan tercümesinden alınmış ve sadeleştirilmiş halidir); Hablemitoğlu, a.g.e., ss. 115-124

EK-E

RUSYA MÜSLÜMANLARI ÜÇÜNCÜ KONGRESİ

EĞİTİM RAPORU

MEKTEBLER HAKKINDA

1) Her kariyede (köyde) ibtidaî mektebler.

2) Mümkün urunlarda (yerlerde) rüşdi (orta dereceli) mektebler.

3) Ana lisaninda Arabi harufat (Arap alfabesi) ile talim. İbtidaî mekteplerde Rus lisanı cebri olmaz; rüşdi mekteblerde Rus lisanı ders cedvelinde bulunur.

4) Yaşı sekize varmamış bala Ibtidaî mekteblere kabul olunmaz.

5) İbtidaîler, rüşdîler dört senelik olur. Kariyerlerde Oktabr bir'den May bir'e (1 Ekim-1 Mayıs) kadar dersler tamam ider.

6) İbtidai malûmatdan haberi olmayan balalar, rüşdî mektebelere kabul olunmaz.

7) Müslüman mekteblerinin her birinde, mümkün ise umumî bir program.

8) Umumi program tertib itmek içün, Kazan, Petropavlok, Taşkend, Bahçesaray gibi büyük şehirlerde, gelecek 1907 sene May ayında Muallimler Cemiyeti tayin olunur.

9) Her cemiyet vekiller intihab idüp (seçip), (1907) sene avgust ibtidasında (Agustos başında) Kazan'da olacak Umumî Meclis-i Muallimine irsâl iderler. Şu meclisde programlar birbirine mukabele kılınub, umumî bir program kabul olunur.

Şu cemiyetler Rusya'da ehli İslâm muallimlerinin ittifakına bimukaddeme gibi olur.

10) Mekteblerin binasi, ders tertibi hıfz-ı sıhhat kavaidine muvafik olur.

11) Mektebler nafakasi devlet, zemstvo, şehir hazinesinden oler.

12) İbtidaî terbiye her bir balaya cebri (zorunlu) olur.

13) Mektebler idaresi nezareti ehl-i İslâma mahsus darülmualliminler olur.

17) Muallimeler hazir itmek için Kazan, Baku, Bahçesaray gibi büyük şehirlerde darülmuallirnatlar olur.

18) Ehl-i Islâm talebesi, muallimleri heme (bütün) hukukta Rus talebelerine muallimlerine beraber olur.

19) Gimnazya gibi orta mekteblerde tahsil iden balalar için, mümkiün urunlarda, malumat-ı diniye, lisan, kitabet, kıraat talim ider leyli (yatılı) mektebler olur.

20) 1907 sene Avgustta bolacak (olacak) Meclis-i Muallimin mekteb kitabları intihâb itmek için, mekteb dersine en muvafik telif olunmuş kitablara mükâfat virmek içün bir komisyon intihab ider.

21) Müslüman balalanna Rusça muallimler hazır itmek içün, tesis olunmuş muallimin şkolasında (okulunda) ulûm-u dinive, lûgat-ı Türkiye dersleri ziyade olunsun.

MEDRESELER HAKKINDA

22) Medreselerde maişet ve tedris cihetleri ıslâh kılınub, her birinde lâzım olan ulûm-u diniye ve maarif-i umumiye dersleri olsun.

23) Maarif Nezaretinde (Eğitim Bakanlığı), hem de Nezaret şubelerinde ehl-i İslâmdan azalar olsun.

24) Medreseler fakat dinî itibar olunub, ehl-i İslâm ruhaniyeti elinde olsun.

25) Ruhani idareler huzurunda bir hey'et-ilmî teşkil olunub medrese içün zamana muvafik kanunlar, dinî, ilmî muntazam programlar tertib olunur.

26) Medrese talebesi orta derece Rus mektebleri talebelerine... hukukda beraber olur.

27) İmâmat imtiyazı, tedris imtiyazına kâfi olmaz.

28) Medreseler mahsus hey'et nezaretinde olur.

29) Medreseler intihab hem imtihan olunub, ruhâniyet idaresi tarafindan tasdik olunur.

30) Medrese nafakası vakıflardan, hususî hayratlardan, talebeden alınacak paralardan sarf olunur.

31) Amele evlâdı içün hocalar mekteb tesis iderler.

32) Talebe istifadesi içün, mekteb medreselerde kütüphaneler olur.

EK-F

Подлежит возврату в Секретариат ГОКО (II часть)

Сов. секретно

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ОБОРОНЫ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ГОКО № 5859сс

от 11 мая 1944 года Москва, Кремль

О крымских татарах

В период Отечественной войны многие крымские татары изменили Родине, дезертировали из частей Красной Армии, обороняющих Крым и переходили на сторону противника, вступали в сформированные немцами добровольческие татарские воинские части, боровшиеся против Красной Армии; в период оккупации Крыма немецко-фашистскими войсками, участвуя в немецких карательных отрядах, крымские татары особенно отличались своими зверскими расправами по отношению советских партизан, а также помогали немецким оккупантам в деле организации насильственного угона советских граждан в германское рабство и массового истребления советских людей.

Крымские татары активно сотрудничали с немецкими оккупационными властями, участвуя в организованных немецкой разведкой, так называемых, "татарских национальных комитетах" и широко использовались

6/8/cc
30

6. Обязать НКО (т.Хрулева) передать в течение мая-июня с.г. для усиления автотранспорта войск НКВД, размещенных гарнизонами в районах расселения спецпереселенцев - в Узбекской ССР, Казахской ССР и Киргизской ССР, автомашин "Виллис" 100 штук и грузовых 250 штук, вышедших из ремонта.

7. Обязать Главнефтеснаб (т.Широкова) выделить и отгрузить до 20 мая 1944 года в пункты по указанию НКВД СССР автобензина 400 тонн и в распоряжение СНК Узбекской ССР - 200 тонн.

Поставку автобензина произвести за счет равномерного сокращения поставок всем остальным потребителям.

8. Обязать Главснабпес при СНК СССР (т.Лопухова) за счет любых ресурсов поставить НКПС"у 75.000 вагонных досок по 2,75 мтр. каждая с поставкой их до 15 мая с.г.; перевозку досок НКПС"у произвести своими средствами.

9. Наркомфину СССР (т.Звереву) отпустить НКВД СССР в мае с.г. из резервного фонда СНК СССР на проведение специальных мероприятий 30 миллионов рублей.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО
КОМИТЕТА ОБОРОНЫ И.СТАЛИН

Послано т.т. Молотову, Берия, Маленкову, Микояну, Вознесенскому, Андрееву, Косыгину, Гриценко, Вопупову, Абдурахманову, Кобулову (НКВД УзССР), Чадаеву - все; Шаталину, Горкину, [illegible]
Смирнову, Субботину, Бенедиктову, Лобанову, Звереву, Кагановичу, Митереву, Любимову, Кравцову, Хрулеву, Жукову, Широкову, Лопухову - соответственно.

20-ли

Заказ № 2Ссс
Тираж I экз.
30.08.90г.

EK-G

KIRIM TATAR HALKININ MİLLÎ EGEMENLİK İLANI

(28 HAZİRAN 1991)[567]

18. yy sonlarında Rusların Kırım'ı işgal etmesiyle Kırım Tatar Halkı/ etnik grubu ulusal devletlerinden mahrum bırakılmış, iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca askeri, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini baskıya maruz kalmışlardır. 1917 senesinde düzenlenen Kurultay'da toplanan Kırım halkı, bağımsız devletleri olan Kırım Cumhuriyeti'ni yeniden elde etme kararını aldılar. Ancak halkın kutsal iradesini gerçekleştirmek için atılan bu cesur adım askeri güç ile bastırılmıştı. Ancak, halkımızın verdiği çetin mücadeleyi göz önünde bulundurmak zorunda olan Sovyet hükümeti bir yandan da Avrupa sömürgeciliğine karşı süren savaşta Uzak Doğu ülkelerinde yaşayan Müslümanların müttefiki gibi görünmek istediği için bu duruma Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (Kırım ÖSSC) ilan ederek bir çözüm getirdi.

Kırım yarımadası üzerinde ulus ve toprak egemenliği için gerekli yetkilerle birlikte Kırım ÖSSC'nin ömrü oldukça kısa sürdü ve Kırım Tatarları 1944'den 1956 yılına kadar süren toplu soykırıma maruz kaldılar. Milliyete göre ayrımcılık politikası ve halkın kendi kaderini kendi tayin etme hakkının kabul edilmemesi günümüzde hala devam etmektedir. Sovyetler Birliği Yüksek Kurulu'nun 14 Kasım 1989'da kabul ettiği " Zorla sürgüne gönderilen insanlara karşı işlenen baskıcı ve cezai suçların hukuka aykırılığının kabulü ve bu insanların haklarının korunması" hakkındaki bildiriye ve bu insanların haklarının iyileştirilmesi konusunda devletin aldığı birtakım önlemlere rağmen, Kırım Tatarlarının gelmiş olduğu durum çok kritiktir. Kırım Tatar halkının/ etnik grubunun kendi çıkarlarını temsil etme yetkisine sahip birleşik bir yapılarının

---

567 Allworth, Edward, A. tarafından Avdet, nos.15/16 (26/27) (11 Temmuz 1991)'deki orijinal metinden İngilizceye çevrilmiş olup, aynı yazarın "The Tatars of Crimea, Return to the Homeland" adlı eserinde, s. 352-354, (Document I); Ataalp Kadir Pınarer tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

olmaması durumu daha da kötüleştirmiştir. Bunun üzerine Sovyet Birliği topraklarında demokratik yollarla seçilmiş olan yetkili temsilcilerden bir Kurultay oluşturulmuştur. Tüm Kırım Tatar ulusu adına oluşan bu

Kurultay:

- Eşitlik, halkların kendi geleceğini kendi tayin edebilmesi, siyasi konumlarını özgürce belirleyebilmesi ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini güvence altına alabilme hakları temelinde ilerlemektedir.

- Kırım Tatar halkının çoğunun zorla tarihi anavatanları sınırları dışında konumlandırılmış olduğu mevcut durumdan oldukça endişe etmektedir.

- Anavatana geri dönme hakkı dâhil olmak üzere, hakların iadesi sürecinin kabul edilemeyecek yavaşlıkta gerçekleştiğini düşünmektedir.

- Halkın millî topraklarında birleştirilmesi sürecinde daha fazla geç kalınmasının etnik anlamda tam bir yıkım getireceğinin farkındadır.

- Kırım Tatar halkının içinde bulunduğu problemin çözümüne halkın tüm potansiyelini ve toplumdaki ilerici güçleri dâhil etmek için mücadele vermektedir.

- İnsan hakları konusunda tüm uluslar arası yasaları/kararları bütünüyle desteklemekte ve kabul etmektedir.

- Kendisi için temel bir hedef belirlemiştir. Bu hedef, halkının kendi anavatanında yaşama arzusunu yerine getirmek ve kendi kaderini kendi tayin edebilmesi hakkına sahip olabilmesini sağlamaktır.

Kurultay;

Kırım Tatar halkını en üst düzeyde temsil edecek yetkin bir meclisin kurulmasını ve Kurultayın belgelerinde belirtilen halkın iradesi doğrultusunda hareket etmesini sağlamayı teklif etmektedir.

Kırım Tatar halkı Kurultayı aşağıdaki maddeleri beyan etmektedir:

1- Kırım, Kırım Tatar halkının milli toprağıdır ve bu topraklar üzerinde kendi kendilerini yönetme hakları vardır, çünkü dünya toplumu tarafından kabul edilen uluslar arası yasalarda ve belgelerde bu şekilde belirtilmiştir. Kırım Tatar halkının politik, ekonomik, manevi ve kültürel anlamda yeniden doğuşları yalnızca egemen ulus devletlerinde mümkündür.

2- Kırım Tatarları ve Kırım'da yaşayan diğer millî ve etnik gruplar arasındaki ilişki; karşılıklı saygı, insan haklarının ve vatandaşlık hak ve çıkarlarının tanınması üzerine temellenmelidir ve hangi etnik gruba ait olursa olsun herkesin siyasi, kültürel, dini ve diğer yasal haklarına mutlak anlamda bağlı kalacağını garanti etmelidir.

3- Kırım Tatar halkının devredilemez haklarından kendi topraklarındaki hür egemenlik hakkının gerçekleştirilmesine karşı yapılan her hareket Birleşmiş Milletlerin belirlediği yasa ve hükümlere ve diğer kabul edilmiş uluslar arası yasal karar ve kanunlara karşı gelmek demektir. Ulusal/ bölgesel bir oluşum olarak inşa edilmeyen Kırım ÖSSC, Kırım Tatar halkının 1944 yılında sürülmesinin getirdiği sonuçların adli olarak desteklenmesine yönelik bir teşebbüs olarak görülmektedir ve Kurultay durumu bu şekilde kabul etmemektedir.

4- Kırım toprağı ve bu topraklarda bulunan doğal kaynaklar, sağlık ve dinlenme potansiyeli de dâhil olmak üzere, Kırım Tatar halkının temel millî varlığıdır ve Kırım'da yaşayan herkesin sağlık kaynağıdır. Bu doğal kaynaklar Kırım Tatar halkının isteği veya izni haricinde kullanılamaz. Karadeniz ve Azak Denizi'de dahil olmak üzere Kırım'ın tarihi dokusuna zarar verecek yada ekolojik durumunu kötüleştirecek faaliyetler durdurulmalıdır. Kırım doğal kaynaklarına getirilen zararlar zararı verenler tarafından iyileştirilmelidir.

5- Devlet kurumları ya da bir başka taraf tarafından Kurultayın belirlediği hedeflere ve mevcut bildiriye ulaşmayı engelleyecek herhangi bir durum karşısında Kurultay, ulusal özgürlüğü için mücadele eden Kırım Tatar halkının bir ulus statüsünün tanınmasını sağlaması ve bu statüye uygun olarak davranması hususunda Meclisi görevlendirmektedir.

Kurultay, Kırım Tatar halkının hür iradesine kavuşma arzusunu desteklemeleri konusunda; Birleşmiş Milletler Örgütüne, uluslara, parlamentolara, devlet hükümetlerine ve uluslar arası örgütlere başvurmaktadır.

Kırım Tatar Milli Kurultayı tarafından, Akmescit'te (Simferepol) 28 Haziran 1991 tarihinde kabul edilmiştir.

EK-H

Kırım'daki Nüfus Yapısındaki Etnik Değişme Oranları 1897-2001[568]
(Parantez içindeki rakamlar yüzdelik oranı gösterir)

	1897	1921	1939	1979	1989	2001	
Ruslar	(49.6)	(68.4)	(67.0)	558.481 (58.5)	1.460.980	1.629.542	1.180.400
	274.724 (45.3)	370.888 (51.5)					
Ukraynalılar			(13.7)	154.123 (25.6)	547.336 (25.8)	625.919 (24.4.)	492.200
Kırım Tatarları	186.212 (34.1)	184.568 (25.9)		218.879 (19.4)	5.422 (0.3)	38.365 (1.6)	243.400 (12.1)

[568] Sasse, Gwendolyn. (2007). The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict, Harward Ukrainian Research Institute, Cambridge. Appendix 1. (1897 ve 1921'de Ruslar ve Ukraynalılar arasında ayrım gözetilmemiştir) Yazarın Notu: 1897-1986 bilgileri Naselenie Krymskoi po dannym perepisi (Simferopol,1989), 7-10, Yevtoukh, "Dynamics of Interethnic Relations in Crimea,"73; 2001 bilgileri http://www.ukrcensus.gov.ua/ results/general/nationality/crimea web sitesinden alınmadır. Web sitesinde 1989 yılına ait bilgiler de bulunmakta ancak Yevtoukh'da verilenlerden çok az farklılık göstermektedir.

EK-I

ANKET ARAŞTIRMASI

KURALLAR

(a) Cevap verenlerin gönüllü katılımı sağlanacak, bireyler araştırmanın amacı hakkında bilgilendirildikten sonra ankete katılmaları talep edilecektir.

(b) Katılımcıların kimlik bilgilerinin talep edilmeyeceği veya başka şekilde temin edilmeyeceği ve kullanılmayacağı garanti edilecektir.

(c) Katılımcılar herhangi bir şekilde aldatılmayacak, araştırmacıların kimliklerini ve çalışmanın gerçek amacını öğrenmelerine izin verilecektir.

(d) Katılımcıları fiziksel ve psikolojik stres altına sokmamak ve zorda bırakmamak üzere özel dikkat sarf edilecektir.

(e) Konu dışında ve katılımcıların özel hayatına yönelik sorular sorulmayacaktır.

ANKET SORULARI

1. Kendinizi birincil ve ikincil olarak hangi sosyal grupta tanımlıyorsunuz?
a) Kırım vatandaşı
b) Kendi etnik grubunun bir üyesi olarak
c) Bir dini grubun üyesi (Ortodoks, Müslüman vs.)
d) Ukrayna vatandaşı
e) Sovyet insanı
f) Avrupalı

2. Aşağıdaki dilleri hangi derecede biliyorsunuz?

Kırım Tatarcası	a.	b.	c.	d.
Rusça	a.	b.	c.	d.
Ukraynaca	a.	b.	c.	d.
Türkçe	a.	b.	c.	d.
İngilizce	a.	b.	c.	d.

a. Akıcı bir şekilde
b. Hiç bilmiyorum
c. Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum
d. Anlıyorum ancak konuşmuyorum

3. Kendinizi hangi kültüre ait tanımlıyorsunuz?

a. Kırım Tatar
b. Rus
c. Ukrayna
d. Sovyet
e. Avrupa
f. Türk

4. Kendi kültürel geleneklerinizde eğitim almanız için yeterli imkânınız var mı?
a) evet b) hayır c) bilmiyorum

5. Evinizde genellikle hangi dilde konuşuyorsunuz?
a. Rusça
b. Ukraynaca
c. Kırım Tatarca
d. Diğer

6. Ana dilinizi kullanırken şahsi kısıtlamalarla karşılaştınız mı?
Evet Hayır Bilmiyorum

Evet ise birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.

a. İşte,
b. Sosyal faaliyetlerde,
c. Sağlık kurumlarında,
d. Eğitimde
e. Resmi işlerde, mahkemelerde,
f. Ticari faaliyetlerde :

7. Çocuğunuzun hangi dilde/dillerde eğitim almasını tercih edersiniz? (Öncelik sırasına göre birden çok şık söyleyebilirsiniz)

a. Kırım Tatarca
b. Rusça
c. Ukraynaca
d. Türkçe
e. İngilizce
f. Bilmiyorum

8. Kırım Özerk Cumhuriyeti vatandaşları hangi dilleri bilmeli?
a. Kırım Tatarca
b. Rusça
c. Ukraynaca
d. Türkçe
e. Diğer

9. Ukrayna'daki hangi politik partiye en fazla güven duyuyorsunuz?

a. Bloc "Our Ukraine – People's Selfdefence"
b. Bloc of Yuliya Tymoshenko
c. Communist Party of Ukraine
d. Lytvyn's Bloc
e. Natalia Vitrenko's Block "People's Opposition"
f. Party "Russian Bloc"
g. Party "Union"
h. Party of Regions
i. People's Democratic Party
j. Social-Democratic Party of Ukraine (United)
k. Socialist Party of Ukraine
l. Diğer
m. Hiçbiri
n. Bilmiyorum

10. Hangi millî organizasyona en fazla güveniyorsunuz?

a. Kırım Tatar Milli Meclisi
b. Milli Fırka
c. Azatlık
f. Diğer
g. Hiçbiri
h. Bilmiyorum

11. Milli Meclis'in Kırım Tatar halkının resmi temsilcisi olarak devlet tarafından tanınması ne derece önemli?

a) Çok önemli b) Kısmen Önemli c) Önemsiz d)Cevap vermek zor

12. 1'den 5'e kadar (1 – iyi; 5 – çok kötü) bir puanlama verseniz, Kırım'da aşağıdaki gruplar arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirirsiniz?

a) Ruslar – Kırım Tatarları
b) Ukraynalılar – Kırım Tatarları
c) Ruslar – Ukraynalılar
d) Ruslar – Diğerleri

13. Kırım'da Kırım Tatar dili ve kültürü üzerinde asimilasyon olduğunu düşünüyor musunuz?

a) Evet b) Hayır c) Bilmiyorum

14. Etnik gruplar arasındaki evliliklere yönelik tutumunuz nedir?

a) Evliliklerde etnik orijinin önemi yoktur.
b) Olabilir ama hangi milletten olduğuna göre değişir
c) Ben başkalarına saygı duyarım ama ben evlenmem
d) Başka milletlerle evliliklere karşıyım

15. Kırım Tatarca eski yerleşim adlarının tekrar kabul edilmesi gerekli mi?

a) Çok gerekli b) Kısmen gerekli d) Gereksiz e) Bilmiyorum

16. Kırım Tatarlarına yerli halk (indigenous people) statüsü verilmeli mi?

a) Evet kesinlikle b) Verilse iyi olur c) Bir önemi yok d) Bilmiyorum

17. Kırım Tatarlarının haklarının verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetlerinin tutumu nasıl?

Olumlu, haklarımızın verilmesi için çalışıyorlar
Yetersiz
Haklarımızı vermek istemiyorlar

18. Kırım Tatarlarının en önemli sorunu nedir?
a) Kırım Tatarlarının geri dönüşünün tamamlanması
b) Kırım Tatarlarına Ukrayna vatandaşlığı alma sorunları
c) Ana dilin öğrenilmesi
d) Ekonomik sorunlar ve işsizlik
e) Barınma sorunu, ev
e) Ayrımcılık
f) Diğer

19. Kendinizi Ukrayna halkının bir üyesi olarak hissediyor musunuz?

a) Evet b) Kısmen evet c) Kısmen hayır d) Hayır e) Cevap vermesi zor

20. Ukrayna'yı anavatanınız olarak görüyor musunuz?

a) Evet b) Kısmen evet c) Kısmen hayır d) Hayır e) Cevap vermesi zor

21. Ukrayna vatandaşlığı dışında başka hangi ülkenin vatandaşlığını tercih edersiniz?

a) Tercih etmem b) Evet ise hangi ülke

a) Rusya b) Türkiye c) ABD d) AB

22. Çifte vatandaşlığı ister misiniz? İsterseniz hangi ülke çifte vatandaşlığını tercih edersiniz?

a) Hayır istemem
b) Evet ise

a) Rusya b) Türkiye c) ABD d) AB

23. Bir dini inancınız var mı?
a) Evet
b) Hayır, ateistim
c) Cevap vermek istemiyorum

24. Hangi dine inanıyorsunuz?
a. İslam
b. Ortodoks
c. Musevi
d. Diğer
e. Söylemek istemiyorum

25. Dini inancınızın gereklerini yerine getiriyor musunuz?

a. Düzenli bir şekilde
b. Bayramlarda, cenazelerde
c. Arada sırada
d. Hiç
e) Cevap vermek istemiyorum

26. Dini inançlarınızın gereklerini yerine getirmede engelleme veya ayrımcılıkla karşılaşıyor musunuz?

a) Evet b) Kısmen c) Hayır d) Cevap vermek zor

27. İsmail Gaspıralı'yı biliyor musunuz?

a) Evet b) Kısmen c) Hayır d) Cevap vermek zor

28. İsmail Gaspıralı'yı nasıl tanımlarsınız?

a) Pantürkist b) Kırım Tatarlarının önemli bir tarihi şahsiyeti c) Kırım Tatar milliyetçisi d) Avrasyacı e) Çarlık işbirlikçisi

29. Kırım Tatarlarının millî mücadelesinde hangi şahsiyet ne kadar önemli etkiye sahip olmuştur? (1'den 5'e kadar) 1-az etkili, 5- çok etkili

İsmail Gaspıralı
Abdürreşit Mehdi
Numan Çelebi Cihan
Veli İbrahim
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu
Diğer (Bu şıkkın seçilmesi durumunda Kim olduğu yazılacak)

30. Millî bilincin ve Kırım Tatar Millî Hareketinin gelişmesinde aşağıdaki konular ne derece etkili olmuştur. (1'den 5'e kadar) 1-az etkili, 5- çok etkili

Eğitim ve aydınlanma
Kırım Tatar Kültürü
Dini değerler
Kırım Tatar dili
Milli Hareket teşkilatının Kırım Tatar toplumu üzerindeki etkisi
Aile içinde çekilen çile, kıyım, sürgün ve yaşanılan facialara yönelik anı, anlatı vs. ile meydana gelen bilinç
Kırım Tatar liderleri ve aktivistleri
Gazeteler, dergiler yoluyla bilinçlenme
Diğer (Bu şıkkın da işaretlenmesi durumunda ne olduğu yazılacak)

31. Ukrayna'nın nasıl bir dış politika izlemesini istersiniz?

a) Rusya merkezli b) Avrupa Birliği (AB) merkezli c) diğer ülke/ülkeler merkezli d) Tamamen bağımsız e) Bilmiyorum

32. Ukrayna AB'ye üye olmalı mı?

a) Evet b) Hayır c)Bilmiyorum

33. Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile birleşmeli mi?

a) Evet b) Hayır c)Bilmiyorum

34. Ukrayna NATO'ya girmeli mi?

a) Evet b) Hayır c)Bilmiyorum

35. Yaşam standardınız nasıl?

a. Çok yetersiz – yiyecek için bile yetmiyor
b. Yetersiz – tüm para sadece yiyeceğe ve temel ihtiyaçlara yetiyor
c. Yeterli – ama birikim yapamıyorum
d. Oldukça iyi – ama lüks harcama yapamıyorum
e. Çok iyi – istediğim her konuda rahatlıkla harcama yapabiliyorum

36. Eğitim veya iş alanında etnik bir ayrımcılıkla karşılaştınız mı?

a) Evet b) Ben karşılaşmadım ama bazı tanıdıklarım karşılaştı c)Hayır hiç duymadım
d) Hiç Olmadı

Demografik Sorular

37. Cinsiyetiniz

a) Erkek
b) Kadın

38. Yaşınız

a) 18-29
b) 30-39
c) 40-49
d) 50-59
e) 60 üstü

39. Eğitim durumunuz

a) Lise
b) Üniversite
c) Yüksek lisans
d) Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs..)

40. Yaşadığınız yer?

a) Şehir b) Şehrin banliyösü c) Kasaba d) Köy

EK-J

BULGULAR

Ankete Verilen Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

Bu bölümde yüzde ve frekans değerlerine yer verilmiş; ardından ankette yer alan bazı maddelerin puanlarının aritmetik ortalamaları, standart sapma ve aritmetik ortalamalarının standart hata değerleri çizelge olarak sunulmuştur.

Çizelge 1. Sosyal Grup Tanımlama Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım vatandaşı	110	39,9	39,9	39,9
Kendini etnik bir grubun üyesi olarak	51	18,5	18,5	58,3
Bir dini grubun üyesi olarak	31	11,2	11,2	69,6
Ukrayna vatandaşı	75	27,2	27,2	96,7
Sovyet insanı	3	1,1	1,1	97,8
Avrupalı	6	2,2	2,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 1'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 110'u (%39,9) kendisini Kırım Vatandaşı, 51'i (%18,5) kendisini etnik bir grubun üyesi, 31'i (%11,2) kendisini bir dini grubun üyesi, 75'i (%27,2) kendisini Ukrayna vatandaşı, 3'ü (%1,1) kendisini Sovyet insanı, 6'sı (%2,2) kendisini Avrupalı olarak tanımlamaktadır.

Çizelge 2. Kırım Tatarcası Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Akıcı bir şekilde	179	64,9	64,9	64,9
Hiç bilmiyorum	37	13,4	13,4	78,3
Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum	44	15,9	15,9	94,2
Anlıyorum ancak konuşmuyorum	16	5,8	5,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 2'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 179'u (%64,9) Kırım Tatarca Dilini akıcı bir şekilde konuşabilmektedir, 37'si (%13,4) Kırım Tatarca Dilini hiç bilmemektedir, 44'ü (%15,9) Kırım Tatarca Dilini bazı zorluklarla anlamakta ve konuşabilmektedir, 16'sı (%5,8) Kırım Tatarca Dilini anlamakta ancak konuşmamaktadır.

Çizelge 3. Rusça Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Akıcı bir şekilde	217	78,6	78,6	78,6
Hiç bilmiyorum	44	15,9	15,9	94,6
Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum	11	4,0	4,0	98,6
Anlıyorum ancak konuşmuyorum	4	1,4	1,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 3'ten anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 217'si (%78,6) Rusça Dilini akıcı bir şekilde konuşabilmekte; 44'ü (%15,9) Rusça dilini hiç bilmemekte; 11'i (%4,0) Rusça dilini bazı zorluklarla anlamakta ve konuşabilmekte; 4'ü (%1,4) Rusça dilini anlamaktadır ancak konuşmamaktadır.

Çizelge 4. Ukraynaca Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Akıcı bir şekilde konuşuyorum	112	40,6	40,6	40,6
Hiç bilmiyorum	85	30,8	30,8	71,4
Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum	48	17,4	17,4	88,8
Anlıyorum ancak konuşmuyorum	31	11,2	11,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 4'ten anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 112'si (%40,6) Ukraynaca Dilini akıcı bir şekilde konuşabilmekte; 85'i (%30,8) Ukraynaca Dilini hiç bilmemekte; 48'i (%17,4) Ukraynaca Dilini bazı zorluklarla anlamakta ve konuşabilmekte; 31'i (% 11,2) Ukraynaca Dilini anlamakta ancak konuşmamaktadır.

Çizelge 5. Türkçe Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Akıcı bir şekilde konuşuyorum	38	13,8	13,8	13,8
Hiç bilmiyorum	184	66,7	66,7	80,4
Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum	36	13,0	13,0	93,5
Anlıyorum ancak konuşmuyorum	18	6,5	6,5	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 5'ten anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 38'i (%13,8) Türkçe dilini akıcı bir şekilde konuşabilmekte; 184'ü (%66,7) Türkçe dilini hiç bilmemekte; 36'sı (%13,0) Türkçe dilini bazı zorluklarla anlamakta ve konuşabilmekte; 18'i (%6,5) Türkçe dilini anlamakta ancak konuşmamaktadır.

Çizelge 6. İngilizce Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Akıcı bir şekilde konuşuyorum	31	11,2	11,2	11,2
Hiç bilmiyorum	207	75,0	75,0	86,2
Bazı zorluklarla anlıyorum ve konuşabiliyorum	25	9,1	9,1	95,3
Anlıyorum ancak konuşmuyorum	13	4,7	4,7	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 6'dan anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 31'i (%11,2) İngilizce dilini akıcı bir şekilde konuşabilmekte; 207'si (%75,0) İngilizce dilini hiç bilmemekte; 25'i (%9,1) İngilizce dilini bazı zorluklarla anlamakta ve konuşabilmekte; 13'ü (%4,7) İngilizce dilini anlamakta ancak konuşmamaktadır.

Çizelge 7. Kültüre Ait Tanımlama Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım Tatar	247	89,5	89,5	89,5
Rus	10	3,6	3,6	93,1
Ukrayna	6	2,2	2,2	95,3
Sovyet	3	1,1	1,1	96,4
Avrupa	7	2,5	2,5	98,9
Türk	3	1,1	1,1	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 7'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 247'si (%89,5) kendisini Kırım Tatar Kültürüne ait tanımlamakta; 10'u (%3,6) kendisini Rus Kültürüne ait tanımlamakta; 6'sı (%2,2) kendisini Ukrayna Kültürüne ait tanımlamakta; 3'ü (%1,1) kendisini Sovyet Kültürüne ait tanımlamakta; 7'si (%2,5) kendisini Avrupa Kültürüne ait tanımlamakta; 3'ü (%1,1) kendisini Türk Kültürüne ait tanımlamaktadır.

Çizelge 8. Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkanın Olup Olmama Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	193	69,9	69,9	69,9
Hayır	60	21,7	21,7	91,7
Bilmiyorum	23	8,3	8,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 8'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 193'ü (%69,9) kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkânın olduğunu (evet) söylemekte; 60'ı (%21,7) kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkânın olmadığını (hayır) söylemekte; 23'ü (%8,3) kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkânın olup olmama durumları için kararsız (bilmiyorum) kalmışlardır.

Çizelge 9. Evde Konuşulan Dil Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Rusça	173	62,7	62,7	62,7
Ukraynaca	13	4,7	4,7	67,4
Kırım Tatarca	87	31,5	31,5	98,9
Diğer	3	1,1	1,1	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 9'dan anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 173'ü (%62,7) evinde Rusça; 13'ü (%4,7) evinde Ukraynaca; 87'si (%31,5) evinde Kırım Tatarca; 3'ü (%1,1) evinde diğer dillerde konuşmaktadır.

Çizelge 10. Ana Dili Kullanmada Şahsi Kısıtlama Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	145	52,5	52,5	52,5
Hayır	130	47,1	47,1	99,6
Bilmiyorum	1	,4	,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 10'dan anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 145'i (%52,5) ana dilini konuşurken şahsi kısıtlamalarla karşılaştığını (evet) söylemektedir; 130'u (%47,1) ana dilini konuşurken şahsi kısıtlamalarla karşılaşmadığını (hayır) söylemektedir; 1'i (%0,4) bilmiyorum cevabı vermiştir.

Çizelge 11. Ana Dili Konuşmada Şahsi Kısıtlamanın Ortam Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İşte	57	39,3	39,3	39,3
Sosyal faaliyetlerde	50	34,4	34,4	73,7
Sağlık kurumlarında	5	3,4	3,4	77,1
Eğitimde	23	15,8	15,8	92,9
Resmi işlerde, mahkemelerde	7	4,8	4,8	97,7
Ticari faaliyetlerde	3	2,0	2,0	100,0
Total	145	100,0	100,0	

Çizelge 11'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 57'si (%39,3) ana dilinin işte kısıtlandığını; 50'si (%34,4) ana dilinin sosyal faaliyetlerde kısıtlandığını; 5'i (%3,4) ana dilinin sağlık kurumlarında kısıtlandığını; 23'ü (%15,8) ana dilinin eğitimde kısıtlandığını; 7'si (%4,8) ana dilinin resmi işlerde kısıtlandığını; 3'ü (%2,0) ana dilinin ticari faaliyetlerde kısıtlandığını ifade etmektedir.

Çizelge 12. Çocuğun Dil Eğitimi Tercihi İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım Tatarca	183	66,3	66,3	66,3
Rusça	64	23,2	23,2	89,5
Ukraynaca	6	2,2	2,2	91,7
Türkçe	10	3,6	3,6	95,3
İngilizce	12	4,3	4,3	99,6
Bilmiyorum	1	,4	,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 12'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 183'ü (%66,3) çocuğunun Kırım Tatarca dili eğitimi almasını; 64'ü (%23,2) çocuğunun Rusça dili eğitimi almasını; 6'sı (%2,2) çocuğunun Ukraynaca dili eğitimi almasını; 10'u (%3,6) çocuğunun Türkçe dili eğitimi almasını; 12'si (%4,3) çocuğunun İngilizce dili eğitimi almasını istemektedir; 1'i (%0,4) kararsızdır.

Çizelge 13. Kırım Özerk Cumhuriyeti Vatandaşları Dil Tercihi Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım Tatarca	192	69,6	69,6	69,6
Rusça	44	15,9	15,9	85,5
Ukraynaca	36	13,0	13,0	98,6
Türkçe	4	1,4	1,4	100,0
Diğer	-	0,0	0,0	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 13'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 192'si (%69,6) Kırım Özerk Cumhuriyeti vatandaşlarının Kırım Tatarca dili bilmesi gerektiğini; 44'ü (%15,9) Rusça dili bilmesi gerektiğini; 36'sı (%13,0) Ukraynaca dili bilmesi gerektiğini; 4'ü (%1,4) Türkçe dili bilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Örneklem grubu kişiler Kırım Özerk Cumhuriyeti vatandaşlarının diğer dilleri bilmesi gerekliliğinin olmadığını ifade etmektedir.

Çizelge 14. Politik Partiye Güven Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Bloc "Our Ukranie-People's Selfdefence"	44	15,9	15,9	15,9
Bloc of Yuliya Tymoshenko	61	22,1	22,1	38,0
Communist Party of Ukraine	0	0,0	0,0	38,0
Lytvyn's Bloc	15	5,4	5,4	43,5
Natalia Vitrenko's Block "People's Opposition"	3	1,1	1,1	44,6
Party "Russian Bloc"	0	0,0	0,0	44,6
Party "Union"	4	1,4	1,4	46,0
Party of Regions	23	8,3	8,3	54,3
People's Democratic Party	3	1,1	1,1	55,4
Social-Democratic Party of Ukraine(United)	1	,4	,4	55,8
Socialist Party of Ukraine	1	,4	,4	56,2
Diğer	31	11,2	11,2	67,4
Hiçbiri	73	26,4	26,4	93,8
Bilmiyorum	17	6,2	6,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 14'ten anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden 44'ü (%15,9) "Bloc Our Ukranie-People's Selfdefence" partisine; 61'i (%22,1) "Bloc of Yuliya Tymoshenko" partisine; 0'ı (%0,0) "Communist Party of Ukraine" partisine; 15'i (%5,4) "Lytvyn's Bloc" partisine; 3'ü (%1,4) "Natalia Vitrenko's Block People's Opposition" partisine; 0'ı (%0,0) "Party Russian Bloc" partisine; 4'ü (%1,4) "Party Union" partisine; 23'ü (%8,3) "Party of Regions" partisine; 3'ü (%1,1) "People's Democratic Party" partisine; 1'i (%0,4) "Social-Democratic Party of Ukraine(United)" partisine; 1'i (%0,4) "Socialist Party of Ukraine" partisine; 31'i (%11,2) diğer partilere güven duymaktadır. Örneklem grubu kişilerden 73'ü (%26,4) hiçbir partiye güven duymadığını ifade etmiş; 17'si (%6,2) bilmiyorum cevabı ile kararsız kalmışlardır.

Çizelge 15. Milli Organizasyona Güven Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım Tatar Millet Meclisi	172	62,3	62,3	62,3
Milli Fırka	15	5,4	5,4	67,8
Azatlık	8	2,9	2,9	70,7
Diğer	22	8,0	8,0	78,6
Hiçbiri	37	13,4	13,4	92,0
Bilmiyorum	22	8,0	8,0	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 15'ten anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 172'si(%62,3) Kırım Tatar Millet Meclisi organizasyonuna; 15'i (%5,4) Milli Fırka organizasyonuna; 8'i (%2,9) Azatlık organizasyonuna; 22'si (%8,0) diğer organizasyonlara güven duymaktadır; 37'si (%13,4) hiçbir organizasyona güven duymamaktadır; 22'si (%8,0) bilmiyorum cevabı ile kararsız kalmışlardır.

Çizelge 16. Millî Meclis'in Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Çok önemli	187	67,8	67,8	67,8
Kısmen önemli	25	9,1	9,1	76,8
Önemsiz	12	4,3	4,3	81,2
Cevap vermek zor	52	18,8	18,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 16'den anlaşılacağı üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 187'si (%67,8) Millet Meclis'in Kırım Tatar halkının resmi temsilcisi olarak devlet tarafından tanınmasının çok önemli olduğunu; 25'i (%9,1) kısmen önemli olduğunu; 12'si (%4,3) önemsiz olduğunu; 52'si (%18,8) cevap vermenin zor olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 17. Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İyi	89	32,2	32,2	32,2
Fena değil	50	18,1	18,1	50,4
Orta	54	19,6	19,6	69,9
Kötü	16	5,8	5,8	75,7
Çok kötü	67	24,3	24,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 17'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 89'u (%32,2) Ruslar ve Kırım Tatarları arasındaki ilişkinin iyi; 50'si (%18,1) fena değil; 54'ü (%19,6) orta; 16'sı (%5,8) kötü; 67'si (%24,3) çok kötü olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 18. Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İyi	124	44,9	44,9	44,9
Fena değil	47	17,0	17,0	62,0
Orta	45	16,3	16,3	78,3
Kötü	19	6,9	6,9	85,1
Çok kötü	41	14,9	14,9	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 18'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 124'ü (%44,9) Ukraynalılar ve Kırım Tatarları arasındaki ilişkinin iyi; 47'si (%17,0) fena değil; 45'i (%16,3) orta; 19'u (%6,9) kötü; 41'i (%14,9) çok kötü olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 19. Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İyi	149	54,0	54,0	54,0
Fena değil	31	11,2	11,2	65,2
Orta	27	9,8	9,8	75,0
Kötü	14	5,1	5,1	80,1
Çok kötü	55	19,9	19,9	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 19'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 149'u (%54,0) Ruslar-Ukraynalılar arasındaki ilişkinin iyi; 31'i (%11,2) fena değil; 27'si (%9,8) orta; 14'ü (%5,1) kötü; 55'i (%19,9) çok kötü olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 20. Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İyi	156	56,5	56,5	56,5
Fena değil	12	4,3	4,3	60,9
Orta	21	7,6	7,6	68,5
Kötü	19	6,9	6,9	75,4
Çok kötü	68	24,6	24,6	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 20'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 156'sı (%56,5) Ruslar-Diğer gruplar arasındaki ilişkinin iyi; 12'si (%4,3) fena değil; 21'i (%7,6) orta; 19'u (%6,9) kötü; 68'i (%24,6) çok kötü olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 21. Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	171	62,0	62,0	62,0
Hayır	29	10,5	10,5	72,5
Bilmiyorum	76	27,5	27,5	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 21'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 171'i (%62,0) Kırım'da Kırım Tatar dili ve kültürü üzerinde asimilasyon olduğunu; 29'u (%10,5) asimilasyon olmadığını ifade etmişlerdir; 76'sı (%27,5) bu konuda kararsız kalmışlardır.

Çizelge 22. Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evliliklerde etnik orijinin önemi yoktur	30	10,9	10,9	10,9
Olabilir ama hangi milletten olduğuna göre değişir	28	10,1	10,1	21,0
Ben başkalarına saygı duyarım ama ben evlenmem	76	27,5	27,5	48,6
Başka milletlerle evliliklere karşıyım	142	51,4	51,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 22'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 30'u (%10,9) evliliklerde etnik orijinin önemi olmadığını; 28'i (%10,1) olabilir ancak hangi milletten olduğuna göre değiştiğini; 76'sı (%27,5) başkalarına saygı duyacağını ancak kendisinin evlenmeyeceğini; 142'si (%51,4) başka milletlerle evliliklere karşı olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 23. Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesi Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Çok gerekli	151	54,7	54,7	54,7
Kısmen gerekli	67	24,3	24,3	79,0
Gereksiz	9	3,3	3,3	82,2
Bilmiyorum	49	17,8	17,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 23'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 151'i (%54,7) Kırım Tatarca eski yerleşim adlarının tekrar kabul edilmesi gerektiğini; 67'si (%24,3) kısmen gerekli olduğunu; 9'u (%3,3) gereksiz olduğunu ifade etmişler; 49'u (%17,8) kararsız kalmışlardır.

Çizelge 24. Kırım Tatarlarına Yerli Halk (Indigenous People) Statüsü Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet kesinlikle	211	76,4	76,4	76,4
Verilse iyi olur	34	12,3	12,3	88,8
Bir önemi yok	6	2,2	2,2	90,9
Bilmiyorum	25	9,1	9,1	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 24'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 211'i (%76,4) Kırım Tatarlarına yerli halk statüsünün kesinlikle verilmesi gerektiğini; 34'ü (%12,3) verilmesinin iyi olacağını; 6'sı (%2,2) bir öneminin olmadığını; 25'i (%9,1) bilmediğini ifade etmektedir.

Çizelge 25. Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetlerinin Tutum Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Olumlu, haklarımızın verilmesi için çalışıyorlar	37	13,4	13,4	13,4
Yetersiz	150	54,3	54,3	67,8
Haklarımızı vermek istemiyorlar	89	32,2	32,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 25'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 37'si (%13,4) Kırım Tatarlarına haklarının verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetlerinin tutumu için olumlu, haklarının verilmesi için çalışıldığını; 150'si (%54,3) yetersiz olduğunu; 89'u (%32,2) haklarının verilmek istenmediğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 26. Kırım Tatarlarının Sorun Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Kırım Tatarlarının geri dönüşünün tamamlanması	60	21,7	21,7	21,7
Kırım Tatarlarına Ukrayna vatandaşlığı alma sorunları	23	8,3	8,3	30,1
Ana dilin öğrenilmesi	83	30,1	30,1	60,1
Ekonomik sorunlar ve işsizlik	55	19,9	19,9	80,1
Barınma sorunu ve ev	17	6,2	6,2	86,2
Ayrımcılık	7	2,5	2,5	88,8
Diğer	31	11,2	11,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 26'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 60'ı (%21,7) Kırım Tatarlarının geri dönüşünün tamamlanmasını; 23'ü (%8,3) Kırım Tatarlarına Ukrayna vatandaşlığı almayı; 83'ü (%30,1) ana dilin öğrenilmesini; 55'i (%19,9) ekonomik sorunlar ve işsizliği; 17'si (%6,2) barınma sorunu ve evi; 7'si (%2,5) ayrımcılık; 31'i (%11,2) diğer sorunların en önemli olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 27.Kendisini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Görme Değişkenini İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	30	10,9	10,9	10,9
Kısmen Evet	53	19,2	19,2	30,1
Kısmen hayır	16	5,8	5,8	35,9
Hayır	144	52,2	52,2	88,0
Cevap vermesi zor	33	12,0	12,0	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 27'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 30'u (%10,9) kendisini Ukrayna Halkının bir üyesi olarak görme durumuna evet; 53'ü (%19,2) kısmen evet; 16'sı (% 5,8) kısmen hayır; 144 'ü (%52,2) hayır; 33'ü (%12,0) cevap vermesi zor olarak ifade etmektedir.

Çizelge 28.Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Değişkenini İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	62	22,5	22,5	22,5
Kısmen Evet	96	34,8	34,8	57,2
Kısmen hayır	11	4,0	4,0	61,2
Hayır	85	30,8	30,8	92,0
Cevap vermesi zor	22	8,0	8,0	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 28'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 62'si (%22,5) kendisini Ukrayna'yı anavatanı olarak görme durumuna evet; 96'sı (%34,8) kısmen evet; 11'i (% 4,0) kısmen hayır; 85'i (%30,8) hayır; 22'si (%8,0) cevap vermesi zor olarak ifade etmektedir.

Çizelge 29.Ukrayna Vatandaşlığı Dışında Başka Ülkenin Vatandaşlığını Tercih Etme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Tercih etmem	155	56,2	56,2	56,2
Evet	121	43,8	43,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 29'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 155'i (%56,2) Ukrayna vatandaşlığı dışında başka ülkenin vatandaşlığını tercih etmemekte; 121'i (%43,8) tercih etmektedir.

Çizelge 30.Ukrayna Vatandaşlığı Dışında Başka Ülkenin Vatandaşlığını Tercih Etme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Rusya	41	33,9	33,9	33,9
Türkiye	56	46,3	46,3	80,2
ABD	10	8,3	8,3	88,4
AB	14	11,6	11,6	100,0
Total	121	100,0	100,0	

Çizelge 30'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; Ukrayna vatandaşlığı dışında başka ülkenin vatandaşlığını tercih eden 121 kişiden; 41'i (%33,9) Rusya; 56'sı (%46,3) Türkiye; 10'u (%8,3) ABD; 14'ü (%11,6) AB vatandaşlığını tercih etmektedir.

Çizelge 31.Çifte Vatandaşlık İsteme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Tercih etmem	159	57,6	57,6	57,6
Evet	117	42,4	42,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 31'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 159'u(%57,6) çifte vatandaşlığı tercih etmediğini; 117'si (%42,4) tercih ettiğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 32. Hangi Ülkenin Çifte Vatandaşlığını Tercih Etme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Rusya	40	34,2	34,2	34,2
Türkiye	48	41,0	41,0	75,2
ABD	13	11,1	11,1	86,3
AB	16	13,7	13,7	100,0
Total	117	100,0	100,0	

Çizelge 32'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; çifte vatandaşlığa evet diyen 117 kişiden; 40'ı (%34,2) Rusya; 48'i (%41,0) Türkiye; 13'ü (%11,1) ABD; 16'sı (13,7) AB tercih etmektedir.

Çizelge 33.Dini İnanç Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	219	79,3	79,3	79,3
Hayır, ateistim	6	2,2	2,2	81,5
Cevap vermek istemiyorum	51	18,5	18,5	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 33'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 219'u (%79,3) bir dini inancının olması durumuna evet; 6'sı (%2,2) hayır; 51'i (%18,5) cevap vermek istemediğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 34.Dini İnanç Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İslam	213	77,2	77,2	77,2
Ortodoks	15	5,4	5,4	82,6
Musevi	3	1,1	1,1	83,7
Diğer	5	1,8	1,8	85,5
Söylemek istemiyorum	40	14,5	14,5	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 34'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 213'ü (%77,2) İslam; 15'i (%5,4) Ortodoks; 3'ü (%1,1) Musevi; 5'i (%1,8) diğer; 40'ı (%14,5) söylemek istemediğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 35.Dini İnancın Gereklerini Yerine Getirme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Düzenli bir şekilde yerine getiriyorum	69	25,0	25,0	25,0
Bayramlarda, cenazelerde	62	22,5	22,5	47,5
Arada, sırada	50	18,1	18,1	65,6
Hiç	3	1,1	1,1	66,7
Cevap vermek istemiyorum	92	33,3	33,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 35'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; dini inancının gereklerini 69'u (%25,0) düzenli bir şekilde yerine getirmekte; 62'si (%22,5) bayramlarda ve cenazelerde; 50'si (%18,1) arada, sırada; 3'ü (%1,1) hiç; 92'si (%33,3) cevap vermek istemediğini söylemişlerdir.

Çizelge 36.Dini İnancın Gereklerini Yerine Getirmede Engelleme, Ayrımcılıkla Karşılaşma Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	65	23,6	23,6	23,6
Kısmen	86	31,2	31,2	54,7
Hayır	76	27,5	27,5	82,2
Cevap vermek zor	49	17,8	17,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 36'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; dini inancının gereklerini yerine getirmede engelleme ve ayrımcılıkla karşılaşma durumuna 65'i (%23,6) evet; 86'sı (%31,2) kısmen; 76'sı (%27,5) hayır; 49'u (%17,8) cevap vermek zor şeklinde ifade etmişlerdir.

Çizelge 37.İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	185	67,0	67,0	67,0
Kısmen	69	25,0	25,0	92,0
Hayır	12	4,3	4,3	96,4
Cevap vermek zor	10	3,6	3,6	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 37'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 185'i (%67,0) İsmail Gaspıralı'yı tanıma durumuna evet; 69'u (%25,0) kısmen; 12'si (%4,3) hayır; 10'u (%3,6) cevap vermek zor şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 38. İsmail Gaspıralı'yı Tanımlama Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Pantürkist	38	13,8	13,8	13,8
Kırım Tatarlarının önemli bir tarihi şahsiyeti	176	63,8	63,8	77,5
Kırım Tatar milliyetçisi	44	15,9	15,9	93,5
Avrasyacı	6	2,2	2,2	95,7
Çarlık işbirlikçisi	12	4,3	4,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 38'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; İsmail Gaspıralı'yı 38'i (%13,8) Pantürkist; 176'sı (%63,8) Kırım Tatarlarının önemli bir tarihi şahsiyeti; 44'ü (%15,9) Kırım Tatar Milliyetçisi; 6'sı (%2,2) Avrasyacı; 12'si (%4,3) Çarlık işbirlikçisi olarak tanımlamaktadır.

Çizelge 39. Kırım Tatarlarının Milli Mücadelesinde Hangi Şahsiyetin Ne Kadar Etkili Olduğu Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

	Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
İsmail Gaspıralı	Az Etkili	77	27,9	27,9	27,9
	Kısmen Etkili	2	,7	,7	28,6
	Etkili	4	1,4	1,4	30,1
	Daha Etkili	27	9,8	9,8	39,9
	Çok Etkili	166	60,1	60,1	100,0
Abdürreşit Mehdi	Az Etkili	149	54,0	54,0	54,0
	Kısmen Etkili	12	4,3	4,3	58,3
	Etkili	16	5,8	5,8	64,1
	Daha Etkili	32	11,6	11,6	75,7
	Çok Etkili	67	24,3	24,3	100,0
Numan Çelebi Cihan	Az Etkili	80	29,0	29,0	29,0
	Kısmen Etkili	7	2,5	2,5	31,5
	Etkili	4	1,4	1,4	33,0
	Daha Etkili	19	6,9	6,9	39,9
	Çok Etkili	166	60,1	60,1	100,0
Veli İbrahim	Az Etkili	143	51,8	51,8	51,8
	Kısmen Etkili	16	5,8	5,8	57,6
	Etkili	14	5,1	5,1	62,7
	Daha Etkili	32	11,6	11,6	74,3
	Çok Etkili	71	25,7	25,7	100,0
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu	Az Etkili	61	22,1	22,1	22,1
	Kısmen Etkili	5	1,8	1,8	23,9
	Etkili	25	9,1	9,1	33,0
	Daha Etkili	28	10,1	10,1	43,1
	Çok Etkili	157	56,9	56,9	100,0
Diğer	Az Etkili	253	91,7	91,7	91,7
	Kısmen Etkili	2	,7	,7	92,4
	Etkili	21	7,6	7,6	100,0
	Daha Etkili	-	0,0	0,0	100,0
	Çok Etkili	-	0,0	0,0	100,0
	Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 39'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; Kırım Tatarlarının milli mücadelesinde İsmail Gaspıralı'yı 77'si (%27,9) az etkili; 2'si (%0,7) kısmen etkili; 4'ü (%1,4) etkili; 27'si (%9,8) daha etkili; 166'sı (%60,1) çok etkili olarak; Abdürreşit Mehdi'yi 149'u (%54,0) az etkili; 12'si (%4,3) kısmen etkili; 16'sı

(%5,8) etkili; 32'si (%11,6) daha etkili; 67'si (%24,3) çok etkili olarak; Numan Çelebi Cihan'ı 80'i (%29,0) az etkili; 7'si (%2,5) kısmen etkili; 4'ü (%1,4) etkili; 19'u (%6,9) daha etkili; 166'sı (%60,1) çok etkili olarak; Veli İbrahim'i 143'ü (%51,8) az etkili; 16'sı (%5,8) kısmen etkili; 14'ü (%5,1) etkili; 32'si (%11,6) daha etkili; 71'i (%25,7) çok etkili olarak; Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu 61'i (%22,1) az etkili; 5'i (%1,8) kısmen etkili; 25'i (%9,1) etkili; 28'i (%10,1) daha etkili; 157'si (%56,9) çok etkili olarak; diğer şahsiyetler için 253'ü (%91,7) az etkili; 2'si (%0,7) kısmen etkili; 21'i (%7,6) etkili; 0'ı (%0,0) daha ve çok etkili olarak ifade etmişlerdir.

Çizelge 40.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Eğitim ve Aydınlanma Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	78	28,3	28,3	28,3
Kısmen Etkili	7	2,5	2,5	30,8
Etkili	9	3,3	3,3	34,1
Daha Etkili	31	11,2	11,2	45,3
Çok Etkili	151	54,7	54,7	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 40'tan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 78'i (%28,3) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde eğitim ve aydınlanmanın az etkili; 7'si (%2,5) kısmen etkili; 9'u (%3,3) etkili; 31'i (%11,2) daha etkili; 151'i (%54,7) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 41.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Kırım Tatar Kültürü Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	95	34,4	34,4	34,4
Kısmen Etkili	8	2,9	2,9	37,3
Etkili	17	6,2	6,2	43,5
Daha Etkili	24	8,7	8,7	52,2
Çok Etkili	132	47,8	47,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 41'tan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 95'i (%34,4) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde Kırım Tatar Kültürünün az etkili; 8'i (%2,9) kısmen etkili; 17'si (%6,2) etkili; 24'ü (%8,7) daha etkili; 132'si (%47,8) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 42.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Dini Değerler Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	116	42,0	42,0	42,0
Kısmen Etkili	9	3,3	3,3	45,3
Etkili	18	6,5	6,5	51,8
Daha Etkili	30	10,9	10,9	62,7
Çok Etkili	103	37,3	37,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 42'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 116'sı (%42,0) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde dini değerlerin az etkili; 9'u (%3,3) kısmen etkili; 18'i (%6,5) etkili; 30'u (%10,9) daha etkili; 103'ü (%37,3) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 43.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Kırım Tatar Dili Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	82	29,7	29,7	29,7
Kısmen Etkili	10	3,6	3,6	33,3
Etkili	10	3,6	3,6	37,0
Daha Etkili	26	9,4	9,4	46,4
Çok Etkili	148	53,6	53,6	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 43'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 82'si (%29,7) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde Kırım Tatar dilinin az

etkili; 10'u (%3,6) kısmen etkili; 10'u (%3,6) etkili; 26'sı (%9,4) daha etkili; 148'i (%53,6) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 44.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Milli Hareket Teşkilatı Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	176	63,8	63,8	63,8
Kısmen Etkili	22	8,0	8,0	71,7
Etkili	23	8,3	8,3	80,1
Daha Etkili	21	7,6	7,6	87,7
Çok Etkili	34	12,3	12,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 44'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 176'sı (%63,8) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde milli hareket teşkilatının az etkili; 22'si (%8,0) kısmen etkili; 23'ü (%8,3) etkili; 21'i (%7,6) daha etkili; 34'ü (%12,3) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 45.Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Aile içinde Çekilen Çile, Kıyım, Sürgün Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	150	54,3	54,3	54,3
Kısmen Etkili	20	7,2	7,2	61,6
Etkili	23	8,3	8,3	69,9
Daha Etkili	19	6,9	6,9	76,8
Çok Etkili	64	23,2	23,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 45'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 150'si (%54,3) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde aile içinde çekilen çile, kıyım, sürgünün vs az etkili; 20'si (%7,2) kısmen etkili; 23'ü (%8,3) etkili; 19'u (%6,9) daha etkili; 64'ü (%23,2) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 46. Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Kırım Tatar Liderleri ve Aktivistleri Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	148	53,6	53,6	53,6
Kısmen Etkili	23	8,3	8,3	62,0
Etkili	25	9,1	9,1	71,0
Daha Etkili	17	6,2	6,2	77,2
Çok Etkili	63	22,8	22,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 46'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 148'i (%53,6) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde Kırım Tatar liderleri ve aktivistlerinin az etkili; 23'ü (%8,3) kısmen etkili; 25'i (%9,1) etkili; 17'si (%6,2) daha etkili; 63'ü (%22,8) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 47. Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Gazeteler, Dergiler yoluyla Bilinçlenme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	160	58,0	58,0	58,0
Kısmen Etkili	17	6,2	6,2	64,1
Etkili	24	8,7	8,7	72,8
Daha Etkili	26	9,4	9,4	82,2
Çok Etkili	49	17,8	17,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 47'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 160'ı (%58,0) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde gazeteler, dergiler yoluyla bilinçlenmenin az etkili; 17'si (%6,2) kısmen etkili; 24'ü (%8,7) etkili; 26'sı (%9,4) daha etkili; 49'u (%17,8) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 48. Milli Bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin Gelişmesinde Diğer Faktörler Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Az Etkili	260	94,2	94,2	94,2
Kısmen Etkili	3	1,1	1,1	95,3
Etkili	2	,7	,7	96,0
Daha Etkili	2	,7	,7	96,7
Çok Etkili	9	3,3	3,3	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 48'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 260'ı (%94,2) milli bilincin ve Kırım Tatar Milli Hareketinin gelişmesinde diğer faktörlerin az etkili; 3'ü (%1,1) kısmen etkili; 2'si (%0,7) etkili; 2'si (%0,7) daha etkili; 9'u (%3,3) çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 49. Ukrayna'nın Dış Politika Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Rusya Merkezli	22	8,0	8,0	8,0
Avrupa Birliği merkezli	59	21,4	21,4	29,3
Diğer Ülkeler Merkezli	31	11,2	11,2	40,6
Tamamen Bağımsız	89	32,2	32,2	72,8
Bilmiyorum	75	27,2	27,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 49'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 22'si (%8,0) Ukrayna'nın Dış Politikasının Rusya Merkezli; 59'u (%21,4) Avrupa Birliği Merkezli; 31'i (%11,2) Diğer Ülkeler Merkezli; 89'u (%32,2) tamamen bağımsız; 75'i (%27,2) bilmiyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 50. Ukrayna'nın AB Üyeliği Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	96	34,8	34,8	34,8
Hayır	91	33,0	33,0	67,8
Bilmiyorum	89	32,2	32,2	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 50'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; 96'sı (%34,8) Ukrayna'nın AB üyeliğine evet; 91'i (%33,0) hayır; 89'u (%32,2) bilmiyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 51. Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile Birleşme Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	19	6,9	6,9	6,9
Hayır	173	62,7	62,7	69,6
Bilmiyorum	84	30,4	30,4	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 51'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya birleşmesine 19'u (%6,9) evet; 173'ü (%62,7) hayır; 84'ü (%30,4) bilmiyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 52. Ukrayna'nın NATO Üyeliği Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	52	18,8	18,8	18,8
Hayır	123	44,6	44,6	63,4
Bilmiyorum	101	36,6	36,6	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 52'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; Ukrayna'nın NATO üyeliğine 52'si (%evet); 123'ü (%44,6) hayır; 101'i (%36,6) bilmiyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 53. Yaşam Standardı Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Çok yetersiz, yiyecek için bile yetmiyor	12	4,3	4,3	4,3
Yetersiz, tüm para sadece yiyeceğe ve temel ihtiyaçlara yetiyor	62	22,5	22,5	26,8
Yeterli, ama birikim yapamıyorum	111	40,2	40,2	67,0
Oldukça iyi ama lüks harcama yapamıyorum	78	28,3	28,3	95,3
Çok iyi, istediğim her konuda rahatlıkla harcama yapabiliyorum	13	4,7	4,7	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 53'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; yaşam standardını 12'si (%4,3) çok yetersiz, yiyecek için bile yetmiyor; 62'si (%22,5) yetersiz, tüm para sadece yiyeceğe ve temel ihtiyaçlara yetiyor; 111'i (%40,2) yeterli, ama birikim yapamıyorum; 78'i (%28,3) oldukça iyi ama lüks harcama yapamıyorum; 13'ü (%4,7) çok iyi, istediğim her konuda rahatlıkla harcama yapabiliyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 54. Eğitim veya İş Alanında Etnik Bir Ayrımcılık Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Evet	76	27,5	27,5	27,5
Ben karşılaşmadım ama bazı tanıdıklarım karşılaştı	103	37,3	37,3	64,9
Hayır, hiç duymadım	67	24,3	24,3	89,1
Hiç olmadı	30	10,9	10,9	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 54'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerden; eğitim ve iş alanında etnik bir ayrımcılığa 76'sı (%27,5) evet; 103'ü (%37,3) ben karşılaşmadım ama bazı tanıdıklarım karşılaştı; 67'si (%24,3) hayır hiç duymadım; 30'u (%10,9) hiç olmadı şeklinde cevaplamışlardır.

Çizelge 55. Cinsiyet Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Erkek	73	26,4	26,4	26,4
Kadın	203	73,6	73,6	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 55'ten anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin 73'ü (%26,4) erkek; 203'ü (%73,6) kadındır.

Çizelge 56. Yaş Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
18-29	215	77,9	77,9	77,9
30-39	43	15,6	15,6	93,5
40-49	9	3,3	3,3	96,7
50-59	4	1,4	1,4	98,2
60 ve üstü	5	1,8	1,8	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 56'dan anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin 215'i (%77,9) 18-29 yaş; 43'ü (%15,6) 30-39 yaş; 9'u (%3,3) 40-49 yaş; 4'ü (%1,4) 50-59 yaş; 5'i (%1,8) 60 ve üstü yaştadır.

Çizelge 57. Eğitim Durumu Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Lise	28	10,1	10,1	10,1
Üniversite	222	80,4	80,4	90,6
Yüksek lisans	8	2,9	2,9	93,5
Diğer(Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	6,5	6,5	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 57'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin 28'i (%10,1) lise; 222'si (%80,4) üniversite; 8'i (%2,9) yüksek lisans mezunudur; 18'i (%6,5) hiç eğitim almamışlardır.

Çizelge 58. Yaşadığı Yer Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	f	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Şehir	120	43,5	43,5	43,5
Şehrin Banliyösü	42	15,2	15,2	58,7
Kasaba	53	19,2	19,2	77,9
Köy	61	22,1	22,1	100,0
Total	276	100,0	100,0	

Çizelge 58'den anlaşılacağı üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin 120'si (%43,5) şehirde; 42'si (%15,2) şehrin banliyösünde; 53'ü (%19,2) kasabada; 61'i (%22,1) köyde yaşamaktadır.

Çizelge 59. Dil Bilme Derecesine Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	N	$\bar{x}$	ss
Kırım Tatarcası Derecesi Toplam Puan	276	1,63	,951
Rusça Derecesi Toplam Puan	276	1,28	,609
Ukraynaca Derecesi Toplam Puan	276	1,99	1,016
Türkçe Derecesi Toplam Puan	276	2,12	,718
İngilizce Derecesi Toplam Puan	276	2,07	,622

Çizelge 59'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin dil bilme derecesine ait maddeden Kırım Tatarcası için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,63; standart sapması ss=,951; Rusça için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,28; standart sapması ss=,609; Ukraynaca için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,99; standart sapması ss=1,016; Türkçe için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,12; standart sapması ss=,718; İngilizce için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,07; standart sapması ss=,622 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 60. Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Kültürel Geleneklerinde Eğitim İçin Yeterli İmkân Toplam Puanı	276	1,38	,636

Çizelge 60'ta görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkan maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,38; standart sapması ss=,636 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 61. Ana Dili Kullanmada Şahsi Kısıtlamalarla Karşılaşma Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ana Dili Kullanmada Şahsi Kısıtlama Toplam Puanı	276	1,48	,508

Çizelge 61'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin ana dilini kullanmada şahsi kısıtlamalarla karşılaşma maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,48; standart sapması ss=,508 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 62. Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Mil. Mec. Kır.Tatar Halk.Res.Tem.Dev.Tar.Tanın. Toplam Puanı	276	1,74	1,189

Çizelge 62'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Milli Meclis'in Kırım Tatar halkının resmi temsilcisi olarak devlet tarafından tanınması maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,74; standart sapması ss=1,189 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 63. Kırımdaki Gruplar Arasındaki İlişkilere Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ruslar-Kırım Tatarları	276	2,72	1,559
Ukraynalılar-Kırım Tatarları	276	2,30	1,464
Ruslar-Ukraynalılar	276	2,26	1,605
Ruslar-Diğerleri	276	2,39	1,730

Çizelge 63'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin; Kırımdaki gruplar arasındaki ilişkilere ait maddeden Ruslar-Kırım Tatarları için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,72; standart sapması ss=1,559; Ukraynalılar-Kırım Tatarları için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,30; standart sapması ss=1,464; Ruslar-Ukraynalılar için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,26; standart sapması ss=1,605; Ruslar-Diğerleri için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,39; standart sapması ss=1,730; olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 64. Kırımda Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerine Asimilasyon Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Kırımda Kırım Tatar Dili Ve Kültürü üzerine Asimilasyon Toplam Puanı	276	1,66	,883

Çizelge 64'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerine Asimilasyon Olduğu Düşüncesi maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,66; standart sapması ss=,883 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 65. Etnik Gruplar Arasındaki Evliklere Yönelik Tutum Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum Toplam Puanı	276	3,20	1,008

Çizelge 65'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,20; standart sapması ss=1,008 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 66. Kırım Tatarca Eski Yerleşim Yerlerinin Kabul Edilmesi Gerekliliği Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Kırım Tatarca Eski Yerleşim Yerlerinin Kabul Edilmesi Gerekliliği Toplam Puanı	276	1,84	1,127

Çizelge 66'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Eski Yerleşim Yerlerinin Kabul Edilmesi Gerekliliği maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,84; standart sapması ss=1,127 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 67. Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Toplam Puanı	276	1,44	,914

Çizelge 67'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,44; standart sapması ss=,914 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 68. Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti Ve Ukrayna Hükümetlerinin Tutum Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti Ve Ukrayna Hükümetlerinin Tutum Toplam Puanı	276	2,19	,650

Çizelge 68'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti Ve Ukrayna Hükümetlerinin Tutum maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,19; standart sapması ss=,650 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 69. Ukrayna Halkının Üyesi Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna Halkının Üyesi Toplam Puanı	276	3,35	1,228

Çizelge 69'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna Halkının Üyesi maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,35; standart sapması ss=1,228 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 70. Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Toplam Puanı	276	2,67	1,331

Çizelge 70'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'yı Anavatanı Olarak görme maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,67; standart sapması ss=1,331 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 71. Dini İnançları Yerine Getirmede Engelleme ve Ayrımcılık Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Dini İnançları Yerine Getirmede Engelleme ve Ayrımcılık Toplam Puanı	276	1,45	,744

Çizelge 71'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin dini inançları yerine getirmede engelleme ve ayrımcılık maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,45; standart sapması ss=,774 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 72.İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Toplam Puanı	276	1,46	,747

Çizelge 72'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İsmail Gaspıralı'yı tanıma maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,46; standart sapması ss=,747 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 73. Kırım Tatarlarının Milli Mücadelesinde Şahsiyetlerin Etkisine Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
İsmail Gaspıralı Toplam Puan	276	3,74	1,760
Abdürreşit Mehdi Toplam Puan	276	2,48	1,740
Numan Çelebi Cihan Toplam Puan	276	3,67	1,796
Veli İbrahim Toplam Puan	276	2,54	1,753
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu Toplam Puan	276	3,78	1,638
Diğer Şahıslar Toplam Puan	276	1,31	1,064

Çizelge 73'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarının milli mücadelesinde hangi şahsiyet önemli etkiye sahip maddeden İsmail Gaspıralı için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,74; standart sapması ss=1,764; Abdürreşit Mehdi için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,48; standart

sapması ss=1,740; Numan Çelebi Cihan için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,67; standart sapması ss=1,796; Veli İbrahim için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,54; standart sapması ss=1,754; Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,78; standart sapması ss=1,638; diğerleri için aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,31; standart sapması ss=1,064 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 74.Ukrayna AB Üyeliği Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna AB Üyeliği Toplam Puanı	276	1,97	,820

Çizelge 74'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna AB üyeliği maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=1,97; standart sapması ss=,820 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 75.Ukrayna'nın Dış Politikası Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna'nın Dış Politikası Toplam Puanı	276	3,49	1,306

Çizelge 75'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Dış Politikası maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=3,49; standart sapması ss=1,306 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 76. Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi Toplam Puanı	276	2,24	,565

Çizelge 76'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,24; standart sapması ss=,565 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 77. Ukrayna NATO Üyeliği Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Ukrayna NATO Üyeliği Toplam Puanı	276	2,18	,724

Çizelge 77'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna NATO üyeliği maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,18; standart sapması ss=,724 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 78. Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık Toplam Puanına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Puan	*N*	$\bar{x}$	*ss*
Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık Toplam Puanı	276	2,18	,960

Çizelge 78'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık maddesinden aldıkları toplam puanların aritmetik ortalaması $\bar{x}$=2,18; standart sapması ss=,960 olarak hesaplanmıştır.

Fark Analizleri

Araştırmanın bu bölümünde örneklem grubunu oluşturan kişilerin ankette verdikleri cevaplardan aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için *Bağımsız Grup t Testi*; yaş ve eğitim durumu değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Kruskal Wallis-H Testi; hangi gruplar arsında farklılaştığını belirlemek için Mann Whitney U analizi; yaşadığı yer değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için *Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA);* ANOVA sonucunda gruplar arasında fark bulunduğunda, farklılıkların kaynaklarını

(hangi gruplar arasında olduğunu) belirlemek amacıyla tamamlayıcı Post-hoc analizleri, hangi Post-hoc tekniğinin uygulanacağına karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenerek yapılan analiz sonucunda varyansların homojen olup olmadığına bakılmıştır. Varyanslar homojen olmadığında Tamhane's T2 Testi, varyanslar homojen olduğunda ise Scheffe Testi kullanılmıştır.

Çizelge 79. Kırım Tatarcası Dili Bilme Derecesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarcası Dili Bilme Derecesi	Erkek	73	1,64	,918	,108	,182	132,93 2	,856
	Kız	203	1,62	,964	,068			

Çizelge 79'da görüldüğü gibi Kırım Tatarcası Dili Bilme Derecesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*,182; p>,05*).

Çizelge 80. Rusça Dili Bilme Derecesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Rusça Dili Bilme Derecesi	Erkek	73	1,34	,671	,079	,918	113,70 4	,361
	Kız	203	1,26	,585	,041			

Çizelge 80'da görüldüğü gibi Rusça Dili Bilme Derecesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*,918; p>,05*).

Çizelge 81.Ukraynaca Dili Bilme Derecesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Ukraynaca Dili Bilme Derecesi	Erkek	73	2,10	1,056	,124	,986	121,549	,326
	Kız	203	1,96	1,001	,070			

Çizelge 81'de görüldüğü gibi Ukraynaca Dili Bilme Derecesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*,986; p>,05*).

Çizelge 82. Türkçe Dili Bilme Derecesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Türkçe Dili Bilme Derecesi	Erkek	73	2,04	,633	,074	-1,230	148,494	,221
	Kız	203	2,15	,746	,052			

Çizelge 82'de görüldüğü gibi Türkçe Dili Bilme Derecesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-1,230; p>,05*).

Çizelge 83. İngilizce Dili Bilme Derecesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
İngilizce Dili Bilme Derecesi	Erkek	73	2,05	,643	,075	-,277	122,646	,782
	Kız	203	2,08	,616	,043			

Çizelge 83'te görüldüğü gibi İngilizce Dili Bilme Derecesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,277; p>,05*).

Çizelge 84. Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kül. Gel.Eğt.Almak İçin Yet.İmkan	Erkek	73	1,49	,690	,081	1,622	115,375	,024
	Kız	203	1,34	,613	,043			

Çizelge 84'te görüldüğü gibi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkan puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t=*1,622; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkâna sahiptir.

Çizelge 85. Ana Dili Kullanmada Şahsi Kısıtlamalarla Karşılaşma Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Ana Dil. Kul. Şah. Kıs.	Erkek	73	1,37	,486	,057	-2,192	133,034	,030
	Kız	203	1,52	,511	,036			

Çizelge 85'te görüldüğü gibi ana dili kullanmada şahsi kısıtlamalarla karşılaşma puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t=*-2,192; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde ana dilini kullanırken şahsi kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.

Çizelge 86. Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Milli Mec. Kır. Tar. Halk. Res. Tem. Ola. Dev. Tar. Tanınması	Erkek	73	1,75	1,199	,140	,089	126,189	,929
	Kız	203	1,74	1,188	,083			

Çizelge 86'da görüldüğü gibi Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi olarak devlet tarafından tanınması puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*,089; p> ,05*).

Çizelge 87.Kırımda Ruslar –Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Değerlendirme Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırımda Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Erkek	73	2,95	1,589	,186	1,459	274	,146
	Kız	203	2,64	1,543	,108			

Çizelge 87'de görüldüğü gibi Kırımda Ruslar-Kırım Tatarları arasındaki ilişki değerlendirme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*1,459; p> ,05*).

Çizelge 88.Kırımda Ukraynalılar –Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Değerlendirme Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Erkek	73	2,25	1,402	,164	-,343	274	,732
	Kız	203	2,32	1,489	,105			

Çizelge 88'de görüldüğü gibi Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları arasındaki ilişki değerlendirme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını

belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,343; p> ,05*).

Çizelge 89.Kırımda Ukraynalılar –Ruslar Arasındaki İlişki Değerlendirme Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	***t* Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Erkek	73	2,25	1,631	,191	-,066	125,111	,948
	Kız	203	2,26	1,600	,112			

Çizelge 89'da görüldüğü gibi Kırımda Ukraynalılar-Ruslar arasındaki ilişki değerlendirme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,066; p> ,05*).

Çizelge 90.Kırımda Ruslar Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Değerlendirme Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	***t* Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Kırımda Ruslar ve Diğer Gruplar Arasındaki İlişki	Erkek	73	2,32	1,715	,201	-,420	128,848	,675
	Kız	203	2,41	1,740	,122			

Çizelge 90'da görüldüğü gibi Kırımda Ruslar-Diğer Gruplar arasındaki ilişki değerlendirme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,420; p> ,05*).

Çizelge 91.Kırımda Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Düşüncesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatar Dil. Ve Kül. Üzerindeki Asimilasyon	Erkek	73	1,68	,880	,103	,329	127,962	,742
	Kız	203	1,65	,886	,062			

Çizelge 91'de görüldüğü gibi Kırımda Kırım Tatar dili ve kültürü üzerinde asimilasyon olduğu düşüncesi puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*,329; p> ,05*).

Çizelge 92.Etnik Gruplar Arasındaki Evlilik Tutum Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Etnik Gruplar Arasındaki Evlilik Tutum	Erkek	73	3,15	1,009	,118	-,444	127,264	,658
	Kız	203	3,21	1,010	,071			

Çizelge 92'de görüldüğü gibi etnik gruplar arasındaki evlilik tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,444; p> ,05*).

Çizelge 93.Kırım Tatar Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesi Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatar Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesi	Erkek	73	1,81	1,138	,133	-,284	125,893	,777
	Kız	203	1,85	1,125	,079			

Çizelge 93'te görüldüğü gibi Tatar Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesi tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,284; p> ,05*).

Çizelge 94.Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	***t* Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü	Erkek	73	1,42	,848	,099	-,157	139,72	,876
	Kız	203	1,44	,939	,066		2	

Çizelge 94'te görüldüğü gibi Kırım Tatarlarına yerli halk statüsü puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t=*-,157; p> ,05*).

Çizelge 95.Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetinin Tutum Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	***t* Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetinin Tutum	Erkek	73	2,22	,712	,083	,444	114,70	,047
	Kız	203	2,18	,628	,044		1	

Çizelge 95'te görüldüğü gibi Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetinin Tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur(t=*,444; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde Kırım Tatar Haklarının verilmesinde Kırım ve Ukrayna Hükümetinin tutumunun olumlu olduğunu düşünmektedir.

Çizelge 96.Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme	Erkek	73	3,34	1,315	,154	-,070	117,771	,945
	Kız	203	3,35	1,199	,084			

Çizelge 96'da görüldüğü gibi Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-,070; p> ,05*).

Çizelge 97.Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme	Erkek	73	2,84	1,453	,170	1,168	114,778	,016
	Kız	203	2,61	1,283	,090			

Çizelge 97'de görüldüğü gibi Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur(t=*1,168; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde Ukrayna'yı anavatanı olarak görmektedir.

Çizelge 98.Dini İnançlarının Gereklerini Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Dini İnançlarının Gereklerini Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma	Erkek	73	2,40	1,139	,133	,021	113,95	,032
	Kız	203	2,39	,996	,070		4	

Çizelge 98'de görüldüğü gibi Dini İnançlarının Gereklerini Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur(t=*,021; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde dini inançlarının gereklerini yerine getirmede engelleme veya ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.

Çizelge 99. İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Toplam	Erkek	73	2,23	,979	,115	,395	109,93	,302
	Kız	203	2,18	,815	,057		1	

Çizelge 99'da görüldüğü gibi İsmail Gaspıralı'yı tanıma puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*,395; p> ,05*).

Çizelge 100. Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (İsmail Gaspıralı)Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (İsmail Gaspıralı)	Erkek	73	3,79	1,756	,205	,334	127,84	,739
	Kız	203	3,71	1,765	,124		4	

Çizelge 100'de görüldüğü gibi Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli İsmail Gaspıra'lı toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*,334; p> ,05*).

Çizelge 101. Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli(Abdürreşit Mehdi)Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Abdürreşit Mehdi)	Erkek	73	2,30	1,664	,195	-1,042	134,3	,299
	Kız	203	2,54	1,767	,124		23	

Çizelge 101'de görüldüğü gibi Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Abdürreşit Mehdi) toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-1,042; p> ,05*).

Çizelge 102. Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli(Numan Çelebi Cihan)Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Numan Çelebi Cihan)	Erkek	73	3,75	1,746	,204	,490	131,864	,625
	Kız	203	3,64	1,817	,128			

Çizelge 102'de görüldüğü gibi Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Numan Çelebi Cihan) toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*,490; p> ,05*).

Çizelge 103. Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli(Veli İbrahim)Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Veli İbrahim)	Erkek	73	2,44	1,683	,197	-,571	133,815	,569
	Kız	203	2,57	1,780	,125			

Çizelge 103'de görüldüğü gibi Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Veli İbrahim) toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-,571; p> ,05*).

Çizelge 104. Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli(Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu)Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu)	Erkek	73	3,47	1,764	,207	-1,817	116,009	,013
	Kız	203	3,89	1,579	,111			

Çizelge 104'te görüldüğü gibi Kırım Tatarlarında Milli Mücadelede Hangi Şahsiyet Önemli (Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu) toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur(t=*-1,817; p< ,05*). Söz konusu farklılık erkeklerin lehine gerçekleşmiştir. Yani, erkekler kadınlara göre daha yüksek düzeyde Kırım Tatarlarında milli mücadelede Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu'nu önemli etkiye sahip olduğunu söylemişlerdir.

Çizelge 105. Ukrayna'nın Dış Politikası Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* **Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Ukrayna'nın Dış Politikası	Erkek	73	3,32	1,353	,158	-1,326	121,823	,187
	Kız	203	3,56	1,286	,090			

Çizelge 105'te görüldüğü gibi Ukrayna'nın Dış Politikası toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-1,326; p> ,05*).

Çizelge 106. Ukrayna AB Üyeliği Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*t*	*Sd*	*p*	*t*	*t* **Testi**		
						t	*Sd*	*p*
Ukrayna'nın AB Üyeliği	Erkek	73	1,90	,853	,100	-,835	121,556	,405
	Kız	203	2,00	,808	,057			

Çizelge 106'da görüldüğü gibi Ukrayna AB Üyeliği toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-,835; p> ,05*).

Çizelge 107. Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Ukrayna'nın Rusya ve beyaz Rusya İle Birleşmesi	Erkek	73	2,16	,578	,068	-1,237	123,689	,218
	Kız	203	2,26	,559	,039			

Çizelge 107'de görüldüğü gibi Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya ile birleşmesi toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-1,237; p> ,05*).

Çizelge 108. Ukrayna NATO Üyeliği Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Ukrayna NATO Üyeliği	Erkek	73	2,11	,737	,086	-,924	124,649	,357
	Kız	203	2,20	,720	,051			

Çizelge 108'de görüldüğü gibi Ukrayna NATO Üyeliği toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-,924; p> ,05*).

Çizelge 109. Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılık Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}$	*ss*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık	Erkek	73	2,16	,972	,114	-,210	125,657	,834
	Kız	203	2,19	,958	,067			

Çizelge 109'da görüldüğü gibi eğitim veya iş alanında etnik ayrımcılık toplam puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır(t=*-,210; p> ,05*).

Çizelge 110. Kırım Tatarcası Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarcası Dil Bilme	18-29 yaş	215	140,57	2,634	4	,621
	30-39 yaş	43	126,49			
	40-49 yaş	9	142,50			
	50-59 yaş	4	117,00			
	60 ve üstü yaş	5	162,90			
	Total	276				

Çizelge 110'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarcası dil bilme derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,634; p>,05*).

Çizelge 111. Rusça Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Rusça Dil Bilme	18-29 yaş	215	140,51	3,834	4	,429
	30-39 yaş	43	131,70			
	40-49 yaş	9	152,50			
	50-59 yaş	4	109,00			
	60 ve üstü yaş	5	109,00			
	Total	276				

Çizelge 111'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Rusça dil bilme derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,834; p>,05*).

Çizelge 112. Ukraynaca Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukraynaca Dil Bilme	18-29 yaş	215	139,68	1,491	4	,828
	30-39 yaş	43	132,16			
	40-49 yaş	9	144,33			
	50-59 yaş	4	105,75			
	60 ve üstü yaş	5	158,00			
	Total	276				

Çizelge 112'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynaca dil bilme derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,491; p>,05*).

Çizelge 113. Türkçe Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Türkçe Dil Bilme	18-29 yaş	215	139,78	3,261	4	,515
	30-39 yaş	43	138,08			
	40-49 yaş	9	142,61			
	50-59 yaş	4	130,25			
	60 ve üstü yaş	5	86,10			
	Total	276				

Çizelge 113'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe dil bilme derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,261; p>,05*).

Çizelge 114. İngilizce Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
İngilizce Dil Bilme	18-29 yaş	215	140,49	4,114	4	,391
	30-39 yaş	43	123,79			
	40-49 yaş	9	150,00			
	50-59 yaş	4	168,75			
	60 ve üstü yaş	5	134,40			
	Total	276				

Çizelge 114'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İngilizce dil bilme derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,114; p>,05*).

Çizelge 115. Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim İçin Yeterli İmkan Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim İçin Yeterli İmkan	18-29 yaş	215	136,76	4,917	4	,296
	30-39 yaş	43	140,07			
	40-49 yaş	9	153,22			
	50-59 yaş	4	202,25			
	60 ve üstü yaş	5	122,30			
	Total	276				

Çizelge 115'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkan puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,917; p>,05).*

Çizelge 116. Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama	18-29 yaş	215	139,82	1,429	4	,839
	30-39 yaş	43	133,76			
	40-49 yaş	9	149,39			
	50-59 yaş	4	107,38			
	60 ve üstü yaş	5	128,00			
	Total	276				

Çizelge 116'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin ana dilini kullanırken şahsi kısıtlamalarla karşılaşma puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,429; p>,05).*

Çizelge 117. Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınmasının Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Milli Meclisin	18-29 yaş	215	139,39	2,809	4	,590
Kırım Tatar	30-39 yaş	43	126,67			
Halkının Resmi	40-49 yaş	9	152,33			
Temsilcisi Olarak	50-59 yaş	4	164,25			
Devlet	60 ve üstü yaş	5	156,60			
Tarafından	Total	276				
Tanınması						

Çizelge 117'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,809; p>,05).*

Çizelge 118. Kırımda Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
	18-29 yaş	215	140,42	8,331	4	,080
Kırımda Ruslar-	30-39 yaş	43	123,67			
Kırım Tatarları	40-49 yaş	9	155,39			
Arasındaki İlişki	50-59 yaş	4	75,38			
Derecesi	60 ve üstü yaş	5	203,40			
	Total	276				

Çizelge 118'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=8,331; p>,05).*

Çizelge 119. Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Derecesi	18-29 yaş	215	141,43	1,648	4	,800
	30-39 yaş	43	127,19			
	40-49 yaş	9	126,28			
	50-59 yaş	4	143,75			
	60 ve üstü yaş	5	127,50			
	Total	276				

Çizelge 119'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,648; p>,05).*

Çizelge 120. Kırımda Ruslar Ukraynalılar Arasındaki İlişki Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırımda Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki Derecesi	18-29 yaş	215	140,13	1,633	4	,803
	30-39 yaş	43	132,50			
	40-49 yaş	9	133,67			
	50-59 yaş	4	162,00			
	60 ve üstü yaş	5	109,80			
	Total	276				

Çizelge 120'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki Derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,633; p>,05).*

Çizelge 121. Kırımda Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Derecesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırımda Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Derecesi	18-29 yaş	215	136,76	1,751	4	,781
	30-39 yaş	43	138,99			
	40-49 yaş	9	164,78			
	50-59 yaş	4	160,50			
	60 ve üstü yaş	5	144,10			
	Total	276				

Çizelge 121'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Derecesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,751; p>,05).*

Çizelge 122. Kırımda Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırımda Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon	18-29 yaş	215	138,79	1,379	4	,848
	30-39 yaş	43	140,30			
	40-49 yaş	9	119,33			
	50-59 yaş	4	162,25			
	60 ve üstü yaş	5	126,00			
	Total	276				

Çizelge 122'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırımda Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,379; p>,05).*

Çizelge 123. Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum	18-29 yaş	215	139,91	,625	4	,960
	30-39 yaş	43	133,08			
	40-49 yaş	9	130,17			
	50-59 yaş	4	151,00			
	60 ve üstü yaş	5	129,50			
	Total	276				

Çizelge 123'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=,625; p>,05).*

Çizelge 124. Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Kabul Edilmesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Kabul Edilmesi	18-29 yaş	215	140,36	2,831	4	,587
	30-39 yaş	43	132,74			
	40-49 yaş	9	124,00			
	50-59 yaş	4	174,50			
	60 ve üstü yaş	5	105,40			
	Total	276				

Çizelge 124'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Kabul Edilmesi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,831; p>,05).*

Çizelge 125. Kırım Tatarca Yerli Halk Statüsü Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarca Yerli Halk Statüsü	18-29 yaş	215	137,69	2,373	4	,667
	30-39 yaş	43	136,60			
	40-49 yaş	9	168,33			
	50-59 yaş	4	136,63			
	60 ve üstü yaş	5	137,60			
	Total	276				

Çizelge 125'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Yerli Halk Statüsü puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,373; p>,05).*

Çizelge 126. Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümeti Tutum Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümeti Tutum	18-29 yaş	215	137,93	3,172	4	,530
	30-39 yaş	43	134,37			
	40-49 yaş	9	131,56			
	50-59 yaş	4	172,25			
	60 ve üstü yaş	5	184,20			
	Total	276				

Çizelge 126'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümeti Tutum puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,172; p>,05).*

Çizelge 127. Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme Tutum Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme	18-29 yaş	215	137,96	3,308	4	,508
	30-39 yaş	43	147,71			
	40-49 yaş	9	138,56			
	50-59 yaş	4	134,63			
	60 ve üstü yaş	5	85,40			
	Total	276				

Çizelge 127'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kendini Ukrayna Halkının Bir Üyesi Olarak Görme puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,308; p>,05).*

Çizelge 128. Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Tutum Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme	18-29 yaş	215	140,92	3,199	4	,525
	30-39 yaş	43	121,09			
	40-49 yaş	9	146,50			
	50-59 yaş	4	168,25			
	60 ve üstü yaş	5	146,00			
	Total	276				

Çizelge 128'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,199; p>,05).*

Çizelge 129.Dini İnançları Yerine Getirmede Engelleme ve Ayrımcılık Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Dini İnançları Yerine Getirmede Engelleme ve Ayrımcılık	18-29 yaş	215	138,01	4,196	4	,380
	30-39 yaş	43	141,40			
	40-49 yaş	9	165,94			
	50-59 yaş	4	145,75			
	60 ve üstü yaş	5	79,40			
	Total	276				

Çizelge 129'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Dini İnançları Yerine Getirmede Engelleme ve Ayrımcılık puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,196; p>,05).*

Çizelge 130.İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
İsmail Gaspıralı'yı Tanıma	18-29 yaş	215	135,17	4,529	4	,339
	30-39 yaş	43	150,70			
	40-49 yaş	9	144,33			
	50-59 yaş	4	188,25			
	60 ve üstü yaş	5	126,50			
	Total	276				

Çizelge 130'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İsmail Gaspıralı'yı Tanıma puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,529; p>,05).*

Çizelge 131. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Önem Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Önemi	18-29 yaş	215	143,28	7,850	4	,097
	30-39 yaş	43	131,98			
	40-49 yaş	9	96,94			
	50-59 yaş	4	92,13			
	60 ve üstü yaş	5	100,80			
	Total	276				

Çizelge 131'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Önemi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=7,850; p>,05).*

Çizelge 132. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi'nin Önem Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi Önemi	18-29 yaş	215	140,97	4,841	4	,304
	30-39 yaş	43	130,53			
	40-49 yaş	9	149,17			
	50-59 yaş	4	146,63			
	60 ve üstü yaş	5	75,00			
	Total	276				

Çizelge 132'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi'nin Önemi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,841; p>,05).*

Çizelge 133. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Önem Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Önemi	18-29 yaş	215	141,16	1,913	4	,752
	30-39 yaş	43	125,42			
	40-49 yaş	9	137,06			
	50-59 yaş	4	132,13			
	60 ve üstü yaş	5	144,40			
	Total	276				

Çizelge 133'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Önemi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,913; p>,05).*

Çizelge 134. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Önem Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Önemi	18-29 yaş	215	136,99	2,875	4	,579
	30-39 yaş	43	136,99			
	40-49 yaş	9	178,94			
	50-59 yaş	4	143,63			
	60 ve üstü yaş	5	139,60			
	Total	276				

Çizelge 134'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Önemi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,875; p>,05).*

Çizelge 135. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Önem Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Önemi	18-29 yaş	215	138,91	4,400	4	,355
	30-39 yaş	43	148,56			
	40-49 yaş	9	105,61			
	50-59 yaş	4	133,13			
	60 ve üstü yaş	5	97,80			
	Total	276				

Çizelge 135'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Önemi puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,400; p>,05).*

Çizelge 136.Ukrayna'nın Dış Politikası Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\overline{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'nın Dış Politikası	18-29 yaş	215	140,20	6,692	4	,153
	30-39 yaş	43	141,21			
	40-49 yaş	9	119,56			
	50-59 yaş	4	162,50			
	60 ve üstü yaş	5	56,80			
	Total	276				

Çizelge 136'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Dış Politikası puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,692; p>,05).*

Çizelge 137.Ukrayna'nın AB Üyeliği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'nın AB Üyeliği	18-29 yaş	215	138,30	4,161	4	,385
	30-39 yaş	43	140,78			
	40-49 yaş	9	140,83			
	50-59 yaş	4	186,13			
	60 ve üstü yaş	5	85,20			
	Total	276				

Çizelge 137'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın AB Üyeliği puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,161; p>,05).*

Çizelge 138.Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile Birleşmesi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşme	18-29 yaş	215	139,79	5,121	4	,275
	30-39 yaş	43	140,38			
	40-49 yaş	9	113,22			
	50-59 yaş	4	170,25			
	60 ve üstü yaş	5	86,80			
	Total	276				

Çizelge 138'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşme puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=5,121; p>,05).*

Çizelge 139.Ukrayna NATO Üyeliği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna NATO Üyeliği	18-29 yaş	215	132,67	6,975	4	,137
	30-39 yaş	43	156,49			
	40-49 yaş	9	176,22			
	50-59 yaş	4	170,00			
	60 ve üstü yaş	5	141,30			
	Total	276				

Çizelge 139'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna NATO Üyeliği puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,975; p>,05).*

Çizelge 140.Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılık Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılık	18-29 yaş	215	139,68	2,867	4	,580
	30-39 yaş	43	142,55			
	40-49 yaş	9	122,94			
	50-59 yaş	4	82,13			
	60 ve üstü yaş	5	126,20			
	Total	276				

Çizelge 140'ta görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılık puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,867; p>,05).*

Çizelge 141.Kırım Tatarca Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarca Dil Bilme Derecesi	Lise	28	134,09	4,527	3	,210
	Üniversite	222	140,30			
	Yüksek Lisans	8	90,00			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	144,75			
	Total	276				

Çizelge 141'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca dil bilme derecesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,527; p>,05).*

Çizelge 142.Rusça Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Rusça Dil Bilme Derecesi	Lise	28	136,50	3,580	3	,311
	Üniversite	222	140,91			
	Yüksek Lisans	8	109,00			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	125,03			
	Total	276				

Çizelge 142'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Rusça dil bilme derecesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,580; p>,05).*

Çizelge 143.Ukraynaca Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukraynaca Dil Bilme Derecesi	Lise	28	128,98	6,255	3	,100
	Üniversite	222	140,26			
	Yüksek Lisans	8	81,13			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	157,06			
	Total	276				

Çizelge 143'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynaca dil bilme derecesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,255; p>,05).*

Çizelge 144.Türkçe Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Türkçe Dil Bilme Derecesi	Lise	28	150,96	1,766	3	,622
	Üniversite	222	137,27			
	Yüksek Lisans	8	119,63			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	142,72			
	Total	276				

Çizelge 144'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe dil bilme derecesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,766; p>,05).*

Çizelge 145.İngilizce Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
İngilizce Dil Bilme Derecesi	Lise	28	160,89	8,627	3	,035
	Üniversite	222	137,10			
	Yüksek Lisans	8	92,38			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	141,44			
	Total	276				

Çizelge 145'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İngilizce dil bilme derecesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t *=8,627; p<,05).* Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla gruplar ikili olarak Mann Whitney-U analizi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 146. İngilizce Dil Bilme Derecesi Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Diğer(Hiç almadım, İlkokul)
Lise	$\bar{x}_{sıra}$ =160,89	**P>,05**	**P>,05**	**P>,05**
Üniversite		$\bar{x}_{sıra}$ =137,10	**P<,05**	**P>,05**
Yüksek Lisans			$\bar{x}_{sıra}$ **= 92,38**	**P<,05**
Diğer(Hiç almadım, ilkokul)				$\bar{x}_{sıra}$ =141,44

Çizelge 146'da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin İngilizce Dil Bilme puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U analizi sonucunda söz konusu farklılığın üniversite mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde; yüksek lisans mezunları ile eğitim almamış grup arasında eğitim almamış grup lehine p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 147. Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkan	Lise	28	157,14	2,757	3	,431
	Üniversite	222	136,08			
	Yüksek Lisans	8	133,81			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	141,47			
	Total	276				

Çizelge 147'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kendi kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,757; p>,05).*

Çizelge 148. Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma	Lise	28	127,02	3,738	3	,291
	Üniversite	222	139,57			
	Yüksek Lisans	8	176,13			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	126,47			
	Total	276				

Çizelge 148'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t =*3,738; p>,05).*

Çizelge 149.Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması	Lise	28	137,75	3,586	3	,310
	Üniversite	222	141,21			
	Yüksek Lisans	8	107,25			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	120,08			
	Total	276				

Çizelge 149'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınması puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t =*3,586; p>,05).*

Çizelge 150.Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Lise	28	146,96	11,049	3	,011
	Üniversite	222	137,90			
	Yüksek Lisans	8	208,69			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	101,56			
	Total	276				

Çizelge 150'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t *=11,049; p<,05).* Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla gruplar ikili olarak Mann Whitney-U analizi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 151. Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Diğer(Hiç almadım, İlkokul)
Lise	$\bar{x}_{sıra}$ =146,96	**p>,05**	**p>,05**	**p>,05**
Üniversite		$\bar{x}_{sıra}$ =137,90	**P<,05**	**P<,05**
Yüksek Lisans			$\bar{x}_{sıra}$ = 208,69	**P<,05**
Diğer(Hiç almadım, ilkokul)				$\bar{x}_{sıra}$ =101,56

Çizelge 151'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Kırım Tatarları arasındaki ilişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U analizi sonucunda söz konusu farklılığın üniversite mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında yüksek lisans mezunları lehine p<.05 düzeyinde; üniversite mezunları ile eğitim almamış grup arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde; yüksek lisans mezunları ile

eğitim almamış grup arasında yüksek lisans mezunları lehine p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 152.Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Lise	28	127,45	8,821	3	,032
	Üniversite	222	144,32			
	Yüksek Lisans	8	86,69			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	106,92			
	Total	276				

Çizelge 152'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t *=8,821; p<,05).* Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla gruplar ikili olarak Mann Whitney-U analizi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 153. Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Diğer(Hiç almadım, İlkokul)
Lise	$\bar{x}_{sira}$ =127,45	**p>,05**	**p>,05**	**p>,05**
Üniversite		$\bar{x}_{sira}$ =144,32	P<,05	**p<,05**
Yüksek Lisans			$\bar{x}_{sira}$ =86,69	**p>,05**
Diğer(Hiç almadım, ilkokul)				$\bar{x}_{sira}$ =106,92

Çizelge 153'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynalılar-Kırım Tatarları arasındaki ilişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi

gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U analizi sonucunda söz konusu farklılığın üniversite mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde; üniversite mezunları ile eğitim almamış grup arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 154. Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki	Lise	28	133,13	2,332	3	,506
	Üniversite	222	137,18			
	Yüksek Lisans	8	173,25			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	147,67			
	Total	276				

Çizelge 154'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=2,332; p>,05).*

Çizelge 155. Ruslar-Diğerleri Arasındaki İlişki Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ruslar-Diğerleri Arasındaki İlişki	Lise	28	144,86	7,410	3	,060
	Üniversite	222	133,75			
	Yüksek Lisans	8	186,06			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	166,08			
	Total	276				

Çizelge 155'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Diğerleri Arasındaki İlişki puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=7,410; p>,05).*

Çizelge 156. Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Düşüncesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Düşüncesi	Lise	28	156,63	6,426	3	,093
	Üniversite	222	135,49			
	Yüksek Lisans	8	105,06			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	162,25			
	Total	276				

Çizelge 156'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Düşüncesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,426; p>,05).*

Çizelge 157. Etnik Gruplar Arasında Evliliklere Yönelik Tutum Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Etnik Gruplar Arasında Evliliklere Yönelik Tutum	Lise	28	127,93	3,158	3	,368
	Üniversite	222	142,21			
	Yüksek Lisans	8	117,75			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	118,39			
	Total	276				

Çizelge 157'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Etnik Gruplar Arasında Evliliklere Yönelik Tutum puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,158; p>,05).*

Çizelge 158.Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabulü Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabulü	Lise	28	135,00	8,681	3	,034
	Üniversite	222	138,97			
	Yüksek Lisans	8	76,00			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	165,89			
	Total	276				

Çizelge 158'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabulü puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=8,681; p<,05).* Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla gruplar ikili olarak Mann Whitney-U analizi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 159. Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabulü Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Diğer(Hiç almadım, İlkokul)
Lise	$\bar{x}_{sıra}$ =135,00	**p>,05**	**p>,05**	**p>,05**
Üniversite		$\bar{x}_{sıra}$ =138,97	P<,05	P>,05
Yüksek Lisans			$\bar{x}_{sıra}$ =76,00	P<,05
Diğer(Hiç almadım, ilkokul)				$\bar{x}_{sıra}$ =165,89

Çizelge 159'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabulü puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U analizi sonucunda söz konusu farklılığın üniversite mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde; yüksek lisans mezunları ile eğitim almamış grup arasında eğitim almamış grup lehine p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 160.Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi	Lise	28	131,68	3,997	3	,262
	Üniversite	222	139,30			
	Yüksek Lisans	8	106,00			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	153,64			
	Total	276				

Çizelge 160'ta görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,997; p>,05).*

Çizelge 161.Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum	Lise	28	121,41	3,030	3	,387
	Üniversite	222	140,77			
	Yüksek Lisans	8	160,56			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	127,22			
	Total	276				

Çizelge 161'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,030; p>,05).*

Çizelge 162. Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme	Lise	28	132,36	5,693	3	,128
	Üniversite	222	141,43			
	Yüksek Lisans	8	79,56			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	138,17			
	Total	276				

Çizelge 162'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=5,693; p>,05).*

Çizelge 163. Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme	Lise	28	151,86	3,391	3	,335
	Üniversite	222	139,23			
	Yüksek Lisans	8	135,50			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	110,00			
	Total	276				

Çizelge 163'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,391; p>,05).*

Çizelge 164. Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma	Lise	28	162,52	8,141	3	,043
	Üniversite	222	136,27			
	Yüksek Lisans	8	80,88			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	154,19			
	Total	276				

Çizelge 164'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (t *=8,141; p<,05)*. Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla gruplar ikili olarak Mann Whitney-U analizi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 165. Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Diğer(Hiç almadım, İlkokul)
Lise	$\bar{x}_{sıra}$ =162,52	**p>,05**	**P<,05**	**p>,05**
Üniversite		$\bar{x}_{sıra}$ =136,27	P<,05	P>,05
Yüksek Lisans			$\bar{x}_{sıra}$ =80,88	P<,05
Diğer(Hiç almadım, ilkokul)				$\bar{x}_{sıra}$ =154,19

Çizelge 165'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U analizi sonucunda söz konusu farklılığın lise mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında lise mezunları lehine p<,05 düzeyinde; üniversite mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında üniversite mezunları lehine p<.05 düzeyinde; yüksek lisans mezunları ile eğitim almamış grup arasında eğitim almamış grup lehine

p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 166. İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
İsmail Gaspıralı'yı Tanıma	Lise	28	138,55	4,258	3	,235
	Üniversite	222	137,53			
	Yüksek Lisans	8	108,88			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	163,56			
	Total	276				

Çizelge 166'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İsmail Gaspıralı'yı Tanıma puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,258; p>,05).*

Çizelge 167. İsmail Gaspıralı'nın Milli Mücadeledeki Etkisi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
İsmail Gaspıralı'nın Milli Mücadeledeki Etkisi	Lise	28	117,64	4,895	3	,180
	Üniversite	222	142,08			
	Yüksek Lisans	8	154,88			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	119,47			
	Total	276				

Çizelge 167'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İsmail Gaspıralı'nın Milli Mücadeledeki Etkisi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,895; p>,05).*

Çizelge 168. Abdürreşit Mehdi'nin Milli Mücadeledeki Etkisi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Abdürreşit Mehdi'nin Milli Mücadeledeki Etkisi	Lise	28	111,70	6,496	3	,090
	Üniversite	222	142,75			
	Yüksek Lisans	8	158,44			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	118,92			
	Total	276				

Çizelge 168'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Abdürreşit Mehdi'nin Milli Mücadeledeki Etkisi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,496; p>,05).*

Çizelge 169. Numan Çelebi Cihan'ın Milli Mücadeledeki Etkisi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Numan Çelebi Cihan'ın Milli Mücadeledeki Etkisi	Lise	28	114,71	7,617	3	,055
	Üniversite	222	142,86			
	Yüksek Lisans	8	160,69			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	111,86			
	Total	276				

Çizelge 169'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Numan Çelebi Cihan'ın Milli Mücadeledeki Etkisi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=7,617; p>,05).*

Çizelge 170. Veli İbrahim'in Milli Mücadeledeki Etkisi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Veli İbrahim'in Milli Mücadeledeki Etkisi	Lise	28	126,48	4,315	3	,229
	Üniversite	222	139,47			
	Yüksek Lisans	8	183,00			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	125,47			
	Total	276				

Çizelge 170'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Veli İbrahim'in Milli Mücadeledeki Etkisi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,315; p>,05).*

Çizelge 171. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Milli Mücadeledeki Etkisi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Milli Mücadeledeki Etkisi	Lise	28	131,88	5,254	3	,154
	Üniversite	222	135,99			
	Yüksek Lisans	8	150,69			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	174,31			
	Total	276				

Çizelge 171'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Milli Mücadeledeki Etkisi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=5,254; p>,05).*

Çizelge 172. Ukrayna'nın Dış Politikası Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'nın Dış Politikası Puanlarının	Lise	28	125,43	4,561	3	,207
	Üniversite	222	139,63			
	Yüksek Lisans	8	99,75			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	162,17			
	Total	276				

Çizelge 172'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Dış Politikası Puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=4,561; p>,05).*

Çizelge 173. Ukrayna AB Üyeliği Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna AB Üyeliği	Lise	28	140,50	1,106	3	,776
	Üniversite	222	138,01			
	Yüksek Lisans	8	117,75			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	150,64			
	Total	276				

Çizelge 173'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna AB Üyeliği puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=1,106; p>,05).*

Çizelge 174. Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi	Lise	28	123,25	3,125	3	,373
	Üniversite	222	139,60			
	Yüksek Lisans	8	122,06			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	155,97			
	Total	276				

Çizelge 174'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Rusya ve Beyaz Rusya İle Birleşmesi puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,125; p>,05).*

Çizelge 175. Ukrayna'nın NATO Üyeliği Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Ukrayna'nın NATO Üyeliği	Lise	28	166,88	6,241	3	,100
	Üniversite	222	135,11			
	Yüksek Lisans	8	109,19			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	149,19			
	Total	276				

Çizelge 175'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın NATO Üyeliği puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=6,241; p>,05).*

Çizelge 176. Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	$\bar{x}_{sira}$	x^2	*sd*	*p*
Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık	Lise	28	143,73	3,156	3	,368
	Üniversite	222	140,55			
	Yüksek Lisans	8	99,94			
	Diğer (Hiç almadım, ilkokul vs.)	18	122,28			
	Total	276				

Çizelge 176'da görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Eğitim ve İş Alanında Etnik Ayrımcılık puanlarının eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda grupların sıralamalar ortalaması arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (t *=3,156; p>,05).*

Çizelge 177.Kırım Tatarcası Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarcası Dil Bilme Derecesi	Şehir	120	1,65	,941	**G.Arası**	4,690	3	1,563	1,744	,158
	Şehrin banliyösü	42	1,88	1,109	**G.İçi**	243,871	272	,897		
	Kasaba	53	1,57	,951	**Toplam**	248,562	275			
	Köy	61	1,46	,828						
	Total	276	1,63	,951						

Çizelge 177'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarcası dil bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,744 p>,05*).

Çizelge 178. Rusça Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Rusça Dil Bilme Derecesi	Şehir	120	1,24	,518	**G.Arası**	,829	3	,276	,743	,527
	Şehrin banliyösü	42	1,40	,767	**G.İçi**	101,128	272	,372		
	Kasaba	53	1,28	,568	**Toplam**	101,957	275			
	Köy	61	1,28	,686						
	Total	276	1,28	,609						

Çizelge 178'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Rusça dil bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,743 p>,05*).

Çizelge 179. Ukraynaca Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukraynaca Dil Bilme Derecesi	Şehir	120	1,87	1,053	**G.Arası**	10,135	3	3,378	3,356	,019
	Şehrin banliyösü	42	2,43	,887	**G.İçi**	273,850	272	1,007		
	Kasaba	53	1,92	1,016	**Toplam**	283,986	275			
	Köy	61	2,00	,966						
	Total	276	1,99	1,016						

Çizelge 179'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynaca dil bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (*F=3,356 p<,05*). Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizlere geçilmiştir. Hangi post-hoc tekniğin kullanılacağına

karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenmiş, varyansların homojen olduğu saptanmıştır (*L=1,909; p>,05*). Bu nedenle Sheffe Testi tercih edilmiş ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 180. Ukraynaca Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Sheffe Testi Sonuçları

Gruplar (i)	**Gruplar (j)**	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	*p*
Şehir	Şehrin Banliyösü	-,562	,180	,022
	Kasaba	-,058	,165	,989
	Köy	-,133	,158	,870
Şehrin Banliyösü	Şehir	,562	,180	,022
	Kasaba	,504	,207	,119
	Köy	,429	,201	,212
Kasaba	Şehir	,058	,165	,989
	Şehrin Banliyösü	-,504	,207	,119
	Köy	-,075	,188	,984
Köy	Şehir	,133	,158	,870
	Şehrin Banliyösü	-,429	,201	,212
	Kasaba	,075	,188	,984

Çizelge 180'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynaca Dil Bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Sheffe Testi sonucunda söz konusu farklılığın, şehir grubu ile şehrin banliyösü grubu arasında şehrin banliyösü grubu lehine p<,01 düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki söz konusu farklılık anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 181. Türkçe Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Türkçe Dil Bilme Derecesi	Şehir	120	2,18	,767	**G.Arası**	2,851	3	,950	1,860	,137
	Şehrin banliyösü	42	2,14	,608	**G.İçi**	138,960	272	,511		
	Kasaba	53	2,19	,856	**Toplam**	141,812	275			
	Köy	61	1,93	,512						
	Total	276	2,12	,718						

Çizelge 181'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Türkçe dil bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,86 p>,05*).

Çizelge 182. İngilizce Dil Bilme Derecesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
İngilizce Dil Bilme Derecesi	Şehir	120	2,13	,709	**G.Arası**	,800	3	,267	,686	,561
	Şehrin banliyösü	42	2,02	,412	**G.İçi**	105,751	272	,389		
	Kasaba	53	2,04	,706	**Toplam**	106,551	275			
	Köy	61	2,02	,465						
	Total	276	2,07	,622						

Çizelge 182'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İngilizce dil bilme derecesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,686 p>,05*).

Çizelge 183. Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân	Şehir	120	1,32	,594	**G.Arası**	5,471	3	1,824	4,687	,003
	Şehrin banliyösü	42	1,67	,786	**G.İçi**	105,819	272	,389		
	Kasaba	53	1,47	,639	**Toplam**	111,290	275			
	Köy	61	1,25	,537						
	Total	276	1,38	,636						

Çizelge 183'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (*F=4,687; p<,05*). Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizlere geçilmiştir. Hangi post-hoc tekniğin kullanılacağına karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenmiş, varyansların homojen olmadığı saptanmıştır (*L=7,566; p<,001*). Bu nedenle Tamhane's T2 testi tercih edilmiş ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 184. Kendi Kültürel Geleneklerinde Eğitim Almak İçin Yeterli İmkân Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tamhane's T2 Testi Sonuçları

Gruplar (i)	**Gruplar (j)**	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	*p*
Şehir	Şehrin Banliyösü	-,350	,133	,063
	Kasaba	-,155	,103	,584
	Köy	,071	,088	,962
Şehrin Banliyösü	Şehir	,350	,133	,063
	Kasaba	,195	,150	,731
	Köy	,421	,139	,021

Kasaba	Şehir	,155	,103	,584
	Şehrin Banliyösü	-,195	,150	,731
	Köy	,226	,111	,243
Köy	Şehir	-,071	,088	,962
	Şehrin Banliyösü	-,421	,139	,021
	Kasaba	-,226	,111	,243

Çizelge 184'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin kendi kültürel geleneklerinde eğitim almak için yeterli imkân puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Tamhane's T2 testi sonucunda söz konusu farklılığın, köy grubu ile şehrin banliyösü grubu arasında şehrin banliyösü grubu lehine p<,05 düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki söz konusu farklılık anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 185. Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma	Şehir	120	1,58	,513	**G.Arası**	3,575	3	1,192	4,816	,003
	Şehrin banliyösü	42	1,50	,506	**G.İçi**	67,295	272	,247		
	Kasaba	53	1,47	,504	**Toplam**	70,870	275			
	Köy	61	1,28	,452						
	Total	276	1,48	,508						

Çizelge 185'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (*F=4,816; p<,05*). Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizlere geçilmiştir. Hangi

post-hoc tekniğin kullanılacağına karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenmiş, varyansların homojen olmadığı saptanmıştır (*L=10,137; p<,001*). Bu nedenle Tamhane's T2 testi tercih edilmiş ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 186. Ana Dilini Kullanırken Şahsi Kısıtlama ile Karşılaşma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tamhane's T2 Testi Sonuçları

Gruplar (i)	**Gruplar (j)**	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	*p*
Şehir	Şehrin Banliyösü	,075	,091	,959
	Kasaba	,103	,084	,774
	Köy	,296	,074	,001
Şehrin Banliyösü	Şehir	-,075	,091	,959
	Kasaba	,028	,104	1,000
	Köy	,221	,097	,143
Kasaba	Şehir	-,103	,084	,774
	Şehrin Banliyösü	-,028	,104	1,000
	Köy	,193	,090	,191
Köy	Şehir	-,296	,074	,001
	Şehrin Banliyösü	-,221	,097	,143
	Kasaba	-,193	,090	,191

Çizelge 186'da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin ana dilini kullanırken şahsi kısıtlamalarla karşılaşma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Tamhane's T2 testi sonucunda söz konusu farklılığın, köy grubu ile şehir grubu arasında şehir grubu lehine p<,01 düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki söz konusu farklılık anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 187. Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınmasının Önem Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınmasının Önem	Şehir	120	1,86	1,211	**G.Arası**	10,560	3	3,520	2,532	,057
	Şehrin banliyösü	42	1,86	1,280	**G.İçi**	378,176	272	1,390		
	Kasaba	53	1,81	1,272	**Toplam**	388,736	275			
	Köy	61	1,38	,934						
	Total	276	1,74	1,189						

Çizelge 187'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Milli Meclisin Kırım Tatar Halkının Resmi Temsilcisi Olarak Devlet Tarafından Tanınmasının Önem puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=2,532; p>,05*).

Çizelge 188. Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Şehir	120	2,61	1,536	**G.Arası**	3,871	3	1,290	,529	,663
	Şehrin banliyösü	42	2,90	1,574	**G.İçi**	664,085	272	2,441		
	Kasaba	53	2,85	1,610	**Toplam**	667,957	275			
	Köy	61	2,69	1,566						
	Total	276	2,72	1,559						

Çizelge 188'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi

(ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,529; p>,05*).

Çizelge 189. Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki	Şehir	120	2,15	1,364	**G.Arası**	14,656	3	4,885	2,311	,077
	Şehrin banliyösü	42	2,81	1,596	**G.İçi**	574,981	272	2,114		
	Kasaba	53	2,36	1,520	**Toplam**	589,638	275			
	Köy	61	2,18	1,466						
	Total	276	2,30	1,464						

Çizelge 189'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukraynalılar-Kırım Tatarları Arasındaki İlişki puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=2,311; p>,05*).

Çizelge 190. Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki	Şehir	120	2,22	1,551	**G.Arası**	2,434	3	,811	,312	,816
	Şehrin banliyösü	42	2,45	1,699	**G.İçi**	706,302	272	2,597		
	Kasaba	53	2,30	1,716	**Toplam**	708,736	275			
	Köy	61	2,16	1,572						
	Total	276	2,26	1,605						

Çizelge 190'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Ukraynalılar Arasındaki İlişki puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir

farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,312; p>,05*).

Çizelge 191. Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ruslar-Diğer Gruplar Arasındaki İlişki	Şehir	120	2,48	1,720	**G.Arası**	2,115	3	,705	,233	,873
	Şehrin banliyösü	42	2,26	1,726	**G.İçi**	821,403	272	3,020		
	Kasaba	53	2,32	1,752	**Toplam**	823,518	275			
	Köy	61	2,34	1,769						
	Total	276	2,39	1,730						

Çizelge 191'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ruslar-Diğer gruplar Arasındaki İlişki puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,233; p>,05*).

Çizelge 192. Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon	Şehir	120	1,58	,836	**G.Arası**	1,318	3	,439	,561	,641
	Şehrin banliyösü	42	1,76	,932	**G.İçi**	212,983	272	,783		
	Kasaba	53	1,72	,885	**Toplam**	214,301	275			
	Köy	61	1,67	,944						
	Total	276	1,66	,883						

Çizelge 192'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım'da Kırım Tatar Dili ve Kültürü Üzerinde Asimilasyon puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,561; p>,05*).

Çizelge 193. Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum	Şehir	120	3,14	1,040	**G.Arası**	5,741	3	1,914	1,902	,130
	Şehrin banliyösü	42	3,21	,925	**G.İçi**	273,693	272	1,006		
	Kasaba	53	3,02	1,083	**Toplam**	279,435	275			
	Köy	61	3,44	,904						
	Total	276	3,20	1,008						

Çizelge 193'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Etnik Gruplar Arasındaki Evliliklere Yönelik Tutum puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,902; p>,05*).

Çizelge 194. Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesinin Gerekliliği Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesinin Gerekliliği	Şehir	120	1,88	1,168	**G.Arası**	,529	3	,176	,138	,937
	Şehrin banliyösü	42	1,86	1,117	**G.İçi**	348,456	272	1,281		
	Kasaba	53	1,79	1,063	**Toplam**	348,986	275			
	Köy	61	1,79	1,127						
	Total	276	1,84	1,127						

Çizelge 194'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarca Eski Yerleşim Adlarının Tekrar Kabul Edilmesinin Gerekliliği puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,138; p>,05*).

Çizelge 195. Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi	Şehir	120	1,60	1,080	**G.Arası**	8,552	3	2,851	3,502	,016
	Şehrin banliyösü	42	1,48	,917	**G.İçi**	221,401	272	,814		
	Kasaba	53	1,38	,814	**Toplam**	229,953	275			
	Köy	61	1,15	,477						
	Total	276	1,44	,914						

Çizelge 195'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (*F=,3502; p<,05*). Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizlere geçilmiştir. Hangi post-hoc tekniğin kullanılacağına karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenmiş, varyansların homojen olmadığı saptanmıştır (*L=14,729; p<,001*). Bu nedenle Tamhane's T2 testi tercih edilmiş ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 196. Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tamhane's T2 Testi Sonuçları

Gruplar (i)	**Gruplar (j)**	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	*p*
Şehir	Şehrin Banliyösü	,124	,172	,979
	Kasaba	,223	,149	,589
	Köy	,452	,116	,001
Şehrin Banliyösü	Şehir	-,124	,172	,979
	Kasaba	,099	,180	,995
	Köy	,329	,154	,204
Kasaba	Şehir	-,223	,149	,589
	Şehrin Banliyösü	-,099	,180	,995
	Köy	,230	,127	,374
Köy	Şehir	-,452	,116	,001
	Şehrin Banliyösü	-,329	,154	,204
	Kasaba	-,230	,127	,374

Çizelge 196'da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarına Yerli Halk Statüsü Verilmesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Tamhane's T2 testi sonucunda söz konusu farklılığın, köy grubu ile şehir grubu arasında şehir grubu lehine p<,01 düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki söz konusu farklılık anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

Çizelge 197. Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum	Şehir	120	2,26	,667	**G.Arası**	1,361	3	,454	1,075	,360
	Şehrin banliyösü	42	2,07	,640	**G.İçi**	114,841	272	,422		
	Kasaba	53	2,19	,709	**Toplam**	116,203	275			
	Köy	61	2,13	,562						
	Total	276	2,19	,650						

Çizelge 197'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarlarının Haklarının Verilmesinde Kırım Hükümeti ve Ukrayna Hükümetinin Tutum puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,075; p>,05*).

Çizelge 198. Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme	Şehir	120	3,28	1,245	**G.Arası**	1,499	3	,500	,329	,805
	Şehrin banliyösü	42	3,31	1,179	**G.İçi**	413,411	272	1,520		
	Kasaba	53	3,43	1,308	**Toplam**	414,909	275			
	Köy	61	3,44	1,177						
	Total	276	3,35	1,228						

Çizelge 198'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kendini Ukrayna Halkının Üyesi Olarak Görme puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi

(ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,329; p>,05*).

Çizelge 199. Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme	Şehir	120	2,74	1,350	**G.Arası**	3,531	3	1,177	,662	,576
	Şehrin banliyösü	42	2,71	1,436	**G.İçi**	483,465	272	1,777		
	Kasaba	53	2,72	1,321	**Toplam**	486,996	275			
	Köy	61	2,46	1,233						
	Total	276	2,67	1,331						

Çizelge 199'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'yı Anavatanı Olarak Görme puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,662; p>,05*).

Çizelge 200. Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma	Şehir	120	2,38	,954	**G.Arası**	1,542	3	,514	,478	,698
	Şehrin banliyösü	42	2,26	1,083	**G.İçi**	292,411	272	1,075		
	Kasaba	53	2,40	1,198	**Toplam**	293,953	275			
	Köy	61	2,51	1,010						
	Total	276	2,39	1,034						

Çizelge 200'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Dini İnançlarını Yerine Getirmede Engelleme veya Ayrımcılıkla Karşılaşma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,478; p>,05*).

Çizelge 201. İsmail Gaspıralı'yı Tanıma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
İsmail Gaspıralı'yı Tanıma	Şehir	120	1,48	,809	**G.Arası**	,442	3	,147	,264	,851
	Şehrin banliyösü	42	1,45	,772	**G.İçi**	151,742	272	,558		
	Kasaba	53	1,38	,627	**Toplam**	152,185	275			
	Köy	61	1,43	,694						
	Total	276	1,45	,744						

Çizelge 201'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin İsmail Gaspıralı'yı Tanıma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,264; p>,05*).

Çizelge 202. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Etki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Etkisi	Şehir	120	3,74	1,761	**G.Arası**	1,587	3	,529	,169	,917
	Şehrin banliyösü	42	3,57	1,863	**G.İçi**	850,105	272	3,125		
	Kasaba	53	3,75	1,675	**Toplam**	851,692	275			
	Köy	61	3,82	1,794						
	Total	276	3,74	1,760						

Çizelge 202'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde İsmail Gaspıralı'nın Etkisi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,169; p>,05*).

Çizelge 203. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi'nin Etki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi'nin Etkisi	Şehir	120	2,55	1,748	**G.Arası**	7,567	3	2,522	,831	,478
	Şehrin banliyösü	42	2,71	1,878	**G.İçi**	825,303	272	3,034		
	Kasaba	53	2,19	1,582	**Toplam**	832,870	275			
	Köy	61	2,43	1,765						
	Total	276	2,48	1,740						

Çizelge 203'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Abdürreşit Mehdi'nin Etkisi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,831; p>,05*).

Çizelge 204. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Etki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Etkisi	Şehir	120	3,77	1,767	**G.Arası**	7,200	3	2,400	,742	,528
	Şehrin banliyösü	42	3,69	1,760	**G.İçi**	880,133	272	3,236		
	Kasaba	53	3,34	1,829	**Toplam**	887,333	275			
	Köy	61	3,74	1,861						
	Total	276	3,67	1,796						

Çizelge 204'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Numan Çelebi Cihan'ın Etkisi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,742; p>,05*).

Çizelge 205. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Etki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Etkisi	Şehir	120	2,59	1,756	**G.Arası**	21,463	3	7,154	2,364	,071
	Şehrin banliyösü	42	3,10	1,859	**G.İçi**	823,175	272	3,026		
	Kasaba	53	2,26	1,595	**Toplam**	844,638	275			
	Köy	61	2,28	1,743						
	Total	276	2,54	1,753						

Çizelge 205'te görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Veli İbrahim'in Etkisi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=2,364; p>,05*).

Çizelge 206. Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Etki Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri				ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Etkisi	Şehir	120	3,69	1,634	**G.Arası**	1,854	3	,618	,228	,877
	Şehrin banliyösü	42	3,88	1,626	**G.İçi**	735,664	272	2,705		
	Kasaba	53	3,79	1,621	**Toplam**	737,518	275			
	Köy	61	3,87	1,698						
	Total	276	3,78	1,638						

Çizelge 206'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Kırım Tatarları'nın Milli Mücadelesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Etkisi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=,228; p>,05*).

Çizelge 207. Ukrayna'nın Dış Politikası Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	***f*, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri**				**ANOVA Sonuçları**					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukrayna'nın Dış Politikası	Şehir	120	3,31	1,314	**G.Arası**	9,152	3	3,051	1,805	,147
	Şehrin banliyösü	42	3,45	1,310	**G.İçi**	459,833	272	1,691		
	Kasaba	53	3,72	1,292	**Toplam**	468,986	275			
	Köy	61	3,69	1,272						
	Total	276	3,49	1,306						

Çizelge 207'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna'nın Dış Politikası puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,805; p>,05*).

Çizelge 208. Ukrayna AB Üyeliği Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	***f*, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri**				**ANOVA Sonuçları**					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukrayna AB Üyeliği	Şehir	120	1,83	,813	**G.Arası**	4,297	3	1,432	2,158	,093
	Şehrin banliyösü	42	2,10	,821	**G.İçi**	180,526	272	,664		
	Kasaba	53	2,06	,864	**Toplam**	184,822	275			
	Köy	61	2,10	,768						
	Total	276	1,97	,820						

Çizelge 208'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna AB Üyeliği puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=2,158; p>,05*).

Çizelge 209. Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile Birleşmesi Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile Birleşmesi	Şehir	120	2,18	,565	**G.Arası**	2,237	3	,746	2,374	,071
	Şehrin banliyösü	42	2,17	,581	**G.İçi**	85,455	272	,314		
	Kasaba	53	2,42	,535	**Toplam**	87,692	275			
	Köy	61	2,23	,560						
	Total	276	2,24	,565						

Çizelge 209'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna Rusya ve Beyaz Rusya ile Birleşmesi puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=2,374; p>,05*).

Çizelge 210. Ukrayna NATO Üyeliği Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Ukrayna NATO Üyeliği	Şehir	120	2,13	,697	**G.Arası**	1,699	3	,566	1,080	,358
	Şehrin banliyösü	42	2,36	,759	**G.İçi**	142,601	272	,524		
	Kasaba	53	2,13	,761	**Toplam**	144,301	275			
	Köy	61	2,18	,719						
	Total	276	2,18	,724						

Çizelge 210'da görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Ukrayna NATO Üyeliği puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır (*F=1,080; p>,05*).

Çizelge 211. Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılıkla Karşılaşma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

f, $\bar{x}$ ve *ss* Değerleri					ANOVA Sonuçları					
Puan	**Grup**	*N*	$\bar{x}$	*ss*	**Var. K.**	*KT*	*Sd*	*KO*	*F*	*p*
Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılıkla	Şehir	120	2,33	1,015	**G.Arası**	9,047	3	3,016	3,354	,019
	Şehrin banliyösü	42	2,26	,912	**G.İçi**	244,529	272	,899		
	Kasaba	53	2,15	,907	**Toplam**	253,576	275			
	Köy	61	1,87	,866						
	Total	276	2,18	,960						

Çizelge 211'de görüleceği üzere örneklem grubunu oluşturan kişilerin Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılıkla karşılaşma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur(*F=3,354; p<,05*). Bu sonucun ardından farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizlere geçilmiştir. Hangi post-hoc tekniğin kullanılacağına karar vermek için öncelikle varyansların homojenliği denetlenmiş, varyansların homojen olduğu saptanmıştır (*L=1,415; p>,05*). Bu nedenle Sheffe Testi tercih edilmiş ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 212. Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılıkla Karşılaşma Puanlarının Yaşadığı Yer Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Sheffe Testi Sonuçları

Gruplar (i)	Gruplar (j)	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	p
Şehir	Şehrin Banliyösü	,071	,170	,981
	Kasaba	,182	,156	,715
	Köy	,464	,149	,023
Şehrin Banliyösü	Şehir	-,071	,170	,981
	Kasaba	,111	,196	,956
	Köy	,393	,190	,236
Kasaba	Şehir	-,182	,156	,715
	Şehrin Banliyösü	-,111	,196	,956
	Köy	,282	,178	,475
Köy	Şehir	-,464	,149	,023
	Şehrin Banliyösü	-,393	,190	,236
	Kasaba	-,282	,178	,475

Çizelge 212'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan kişilerin Eğitim veya İş Alanında Etnik Ayrımcılıkla Karşılaşma puanlarının yaşadığı yer değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Sheffe Testi sonucunda söz konusu farklılığın, köy grubu ile şehir grubu arasında şehir grubu lehine p<,01 düzeyinde gerçekleştiği saptanmıştır. Diğer grupların aritmetik ortalamaları arasındaki söz konusu farklılık anlamlı bulunmamıştır (*p>,05*).

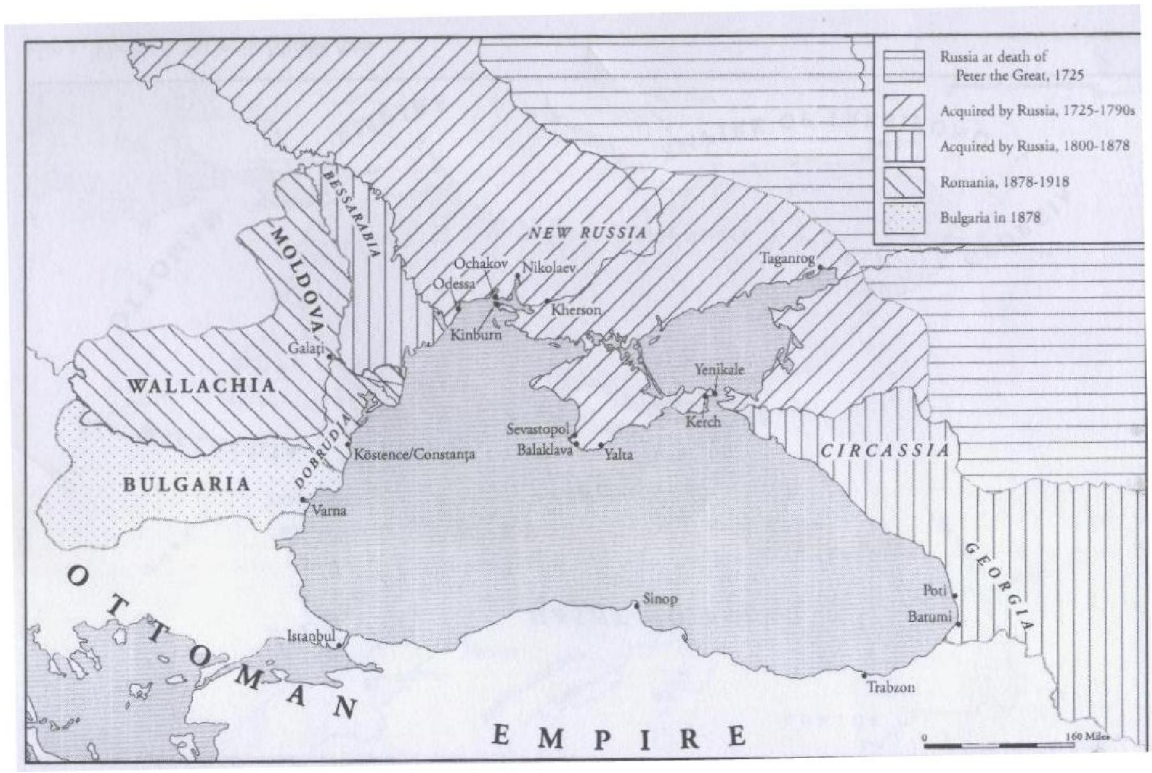
Harita 1: Ortaçağda Kırım ve Çevresi (Kaynak, Charles King, "The Black Sea, A History", Oxford University Pres, 2004)

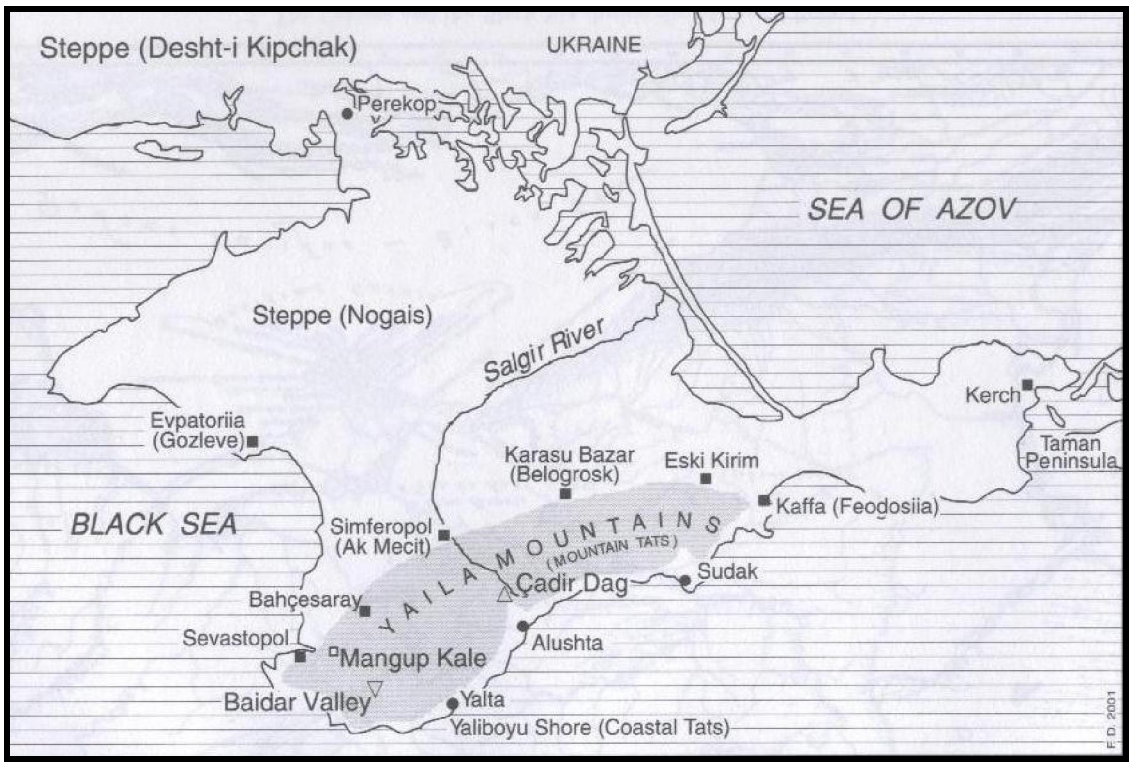
Harita 2: 15 ve 16 ncı Yüzyıllarda Moskovya Prensliği (Kaynak: Cambridge Rusya ve Sovyetler Birliği Ansiklopedisi, Cambridge, 1994; Plokhy Serhii, "The Origins of the Slavic Nations, Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus, Cambridge University Press, New York, 2006, s. xvi.

Harita 3: 17 nci Yüzyılda Kırım Hanlığı

Harita 4: 18 inci ve 19 uncu Yüzyıllarda Rusya'nın Genişlemesi (Kaynak, Charles King, "The Black Sea, A History", Oxford University Pres, 2004)

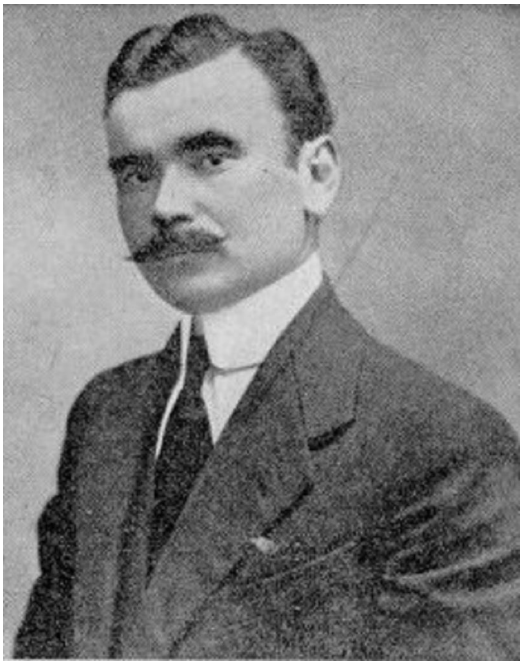
Harita 5: Kırım Yarımadasındaki Başlıca Yerleşimler (Kaynak, Brian Williams, "The Crimean Tatars, Brill, 2001, s.xxiv

Resim1 :İsmail Gaspıralı (1851-1914)

Resim 2: Abdürreşit Mehdi (1880-1912)

Resim 3: Numan Çelebi Cihan (1885-1918)

Resim 4 : Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (1943-)

Resim 5: Numan Çelebi Cihan (sağda) ve Cafer Seydahmet (Kırımer) (solda) Bahçesaray'daki tarihi Hansaray'da Gözyaşı Çeşmesi'nin önünde (1917) (Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916) Eserinden)

KAYNAKÇA

Abdulganiyev, Kurtmolla: "**Kırım Tatar Millî Hareketinin Kurumsal Gelişimi**", 12 Nisan 2002 tarihinde icra edilen "Kırım Tatar Milletini İnşa Etmek" konulu panelde sunulan bildiri.

Abrams, Philip: **"Historical Sociology"**, Ithaca: Cornell University Press, 1982.

Akçura, Yusuf: **"Yeni Türk Devletinin Öncüleri"**, Ankara,1981.

Akçura, Yusuf: **"Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi"**, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

Akpınar, Yavuz: **"İsmail Gaspıralı'ya Atfedilen Bir Eser: Türkistan Uleması"**, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt.2 Sayı.4, 26-36, 2005.

Akpınar, Yavuz (Neşre Hazırlayan): **"İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-II, Fikri Eserler**", İstanbul, 2008.

Aksakal, Hasan: **"Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetleri Politikası"**, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 21, s.23-30, Bahar 2009.

Alexeyeva, Ludmilla: **"Mustafa Jemiloglu, His Character and Convictions"** Makalesi, **"The Tatars of Crimea, Return to the Homeland"**,1998.

Allworth, Edward A.: **"The Tatars of Crimea Return to the Homeland"**, London, 1998.

Altan, Mübeyyin Batu: **"A Brief History of the Crimean Tatar National Movement"** Makalesi, (http://www.iccrimea.org/scholarly/national-movement.html), 2002.

Anderson, Benedict: **"Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması"**, Çeviren İskender Savaşır. Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Arıkan, Sabri(Hazırlayan): **"Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri I"**, İstanbul, 2006.

Arıkan, Sabri(Hazırlayan): **"Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri II"**, İstanbul, 2011.

Aust, Martin: **"Writing the Empire: Russia and the Soviet Union in Twentieth-Century Historiography"**, **European Review of History—Revue europe´enne d'Histoire**, Vol 10, No. 2, 2003.

Ayvazov, Hasan Sabri: **"Umum Lisan-ı Edeb Hakkında Fikrim"**, **Vatan Hadimi** Gazetesi (20 Mayıs 1906), Tuna, 2006.

Aydıngün, Ayşegül: **"Kırım Tatarlarının Ana Vatana Dönüşü ve Kültürel Canlanma Sürecinde Dil ve Eğitimi"**, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 107-122, 2004.

Aydıngün, Ayşegül ve İsmail: **"Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü Kimlik ve Kültürel Canlanma", Atatürk Yüksek Kurumu Yay**.303, Bilimsel Araştırma Dizisi:5, Ankara, 2004.

Aydıngün, İsmail, Aydıngün, Ayşe: **"Crimean Tatars Return to Home: Identity and Cultural Revival", Journal of Ethnic and Migration Studies**, 2007.

Arat, Reşit Rahmeti: **"Kazan Hanlığı"**, İ.A,VI. 5005-552.

Beissinger Mark R.: **"Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State"** University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Pres, 2004.

Bektöre, Şevki: **"Antlı Şehit"**, Kırım Yayınları, no.1., 1961.

Brzezinski, Zbigniew: **"Büyük Satranç Tahtası"**, Türkçesi Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.

Biletska, Yuliya: **"Factors Shaping Ethnic Identity among Crimean Tatars, Russians and Ukrainians in Crimea"**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009.

Birgerson, Susanne Michele: **"After the Breakup of a Multi-ethnic Empire, Russia, Successor States and Eurasian Security"**, Londra, 2002.

Bozkurt, Giray Saynur: **"Ukrayna Şartlarında Kırım Tatarlarının Kendilerini Siyasi Platformda Tanıtma Mücadeleleri"**, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Derleyen A. Yalçınkaya, İstanbul, 1998.

Bronevskiy, Martin: **"Kırım"**, Çev.Kemal Ortaylı, Ege Matbaası, Ankara, 1970.

Carr, E. H.: **"Tarih Nedir"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

Chamberlin, William Henry: **"Soviet Race and Nationality Policies", Russian Review**, Vol. 5, No. 1, 1945.

Chatterjee, Partha: **"Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası"**, Çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Cihan, Numan Çelebi: **"Ant Etkenmen" Kırım Mecmuası**, No.8, 1918.

Cohen, Ariel: **"Russian Imperialism Development and Crisis"**, Westport Connecticut, Londra, 1996.

Devlet, Nadir: **"İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)"**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:962, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1988.

Devlet, Nadir: **"Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi"**, IX, İstanbul, 1988.

Devlet, Nadir: **"Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917)"**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Elias, Norbert: **"The Retreat of Sociologists into the Présent", Theory, Culture and Society**, Volume 4:223, 1987.

Fisher, Alan: **"Kırım Tatarları"**, (Çev. Eşref B. Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Fitzroy, Dearborn: **Encyclopedia of the Minorities**, Chicago, 2002.

Gankeviç, Viktor Yuriyeviç: **"Küçük Molla"nın Düşünceleri (İsmail Gaspıralı'nın İmzası ve Bilinmeyen Bir Eseri Hakkında)** (Çev. Hacali Necefoğlu ve Yavuz Akpınar), **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı.39, 241-246, 2009.

Gaspıralı, İsmail: **"Rusya Müslümanları"** Makalesi, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-II, Fikri Eserler**, Neşre Hazırlayan Yavuz Akpınar, Ötüken, İstanbul, 2005.

Gaspıralı, İsmail: **"Rus-Doğu Anlaşması**" Makalesi, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-II, Fikri Eserler**, Neşre Hazırlayan Yavuz Akpınar, Ötüken, İstanbul, 2005.

Gaspıralı, İsmail: **"Lisan-ı Türkî Şiveleri"** Makalesi, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-III: Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları**, Neşre Hazırlayan Yavuz Akpınar, Ötüken, İstanbul, 2008.

Gaspıralı, Şefika: **"Şefika Gaspıralı'nın Edige Kırımal'ın Sorularına Yazılı Cevapları"**, Elyazması Emel Kırım Vakfı Arşivi (İstanbul).

Gellner, Ernest: **"Uluslar ve Ulusçuluk"**, Türkçeleştiren Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul, 2006.

Geertz, C.: **"The Interpretation of Cultures"**, New York: Basic Books, 1973.

Gibb, H.A.R.: **"The Travels of İbn Batuta**", Vol.2. Cambridge; Cambridge Univ. Press., 1962.

Goshulak , Glenn: **"Soviet and post-Soviet, Challenges to the Study of Nation and State Building"**, York University, SAGE Publications, 2003.

Gökalp, Ziya: **"Türkçülüğün Esasları"**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968.

Gökgöz, Saime Selenga: **"Yevfimiy Aleksandroviç Malov, İdil-Ural'da İslâm Karşıtı Rus Misyon Siyâseti"**, Köksav Yayınları, Ankara, 2007.

Gökgöz, Saime Selenga: **"Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 64-74, 2004.

Gökgöz, Saime Selenga: **"İsmail Gaspıralı'nın "Medeniyet" ve "Millet" Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt.2 Sayı.2, 19-33, 2005.

Gömeç, Saadettin: **"Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri", Avrasya Etüdleri** 35/2009-1 (61-72).

Hablemitoğlu, Necip: **"Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri"**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Hablemitoğlu, Necip: **"Gaspıralı İsmail"**, Birharf Yayınları, İstanbul, 2004.

Hablemitoğlu, Necip: **"Yüzbinlerin Sürgünü Kırım'da Türk Soykırımı"**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Hablemitoğlu, Necip: **"Sovyet Rusya'da Devlet Terörü"**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Hablemitoğlu, Şengül ve Necip: **"Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)"**, Ajans-Türk Matbaacılık San. A.Ş. Ankara, 1998.

Hammer, Joseph Von: **"Kırım Hanlığı Tarihi"**, Çev.Seyfi Say, İnsan Yayınları, 2013.

Hatif, O.Kemal: **"Gökbayrak Altında Millî Faaliyet"**, Yay.Haz.:Hakan Kırımlı, **Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Der. Gn.Mrk. Yay**.No.1, Ankara, 1998.

Hayit, Baymirza: **"Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi"**, Çev.Abdülkadir Sadak, Ankara, 1995.

Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat: **"İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali**", **History Studies**, Cilt.1, Sayı.1, 297-317, 2009.

Hobsbawm Eric J.: **"1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik"**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Hroch, Miroslav: **"Avrupada Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi"**, Çeviren Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Hunt, Lynn: **"Charles Tilly'nın Kolektif Eylemi**" Makalesi, **"Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, Skocpol Theda (editör)," (Orjinali **Vision and Method in Historical Sociology**, Cambridge University Pres, 1984) Bölüm 8. , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2011.

Ilic Melanie, Smith Jeremy (Editör): **"Soviet State and Society under Nikita Khrushchev"**, BASEES/Routledge, London and New York, 2009.

İnalcık, Halil: **"Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü, 1569" Belleten**, 12/46, 1948.

Kafalı, Sevgi: **"İsmail Beğ Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü", Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 337-338.

Kanlıdere, Ahmet: **"The Trends of Thought among the Tatars and Bashkirs: Religious Reformism and Secular Jadidism vs. Qadimism (1883-1910)"**, **OAKA**, Cilt:5, Sayı: 9, 48-63, 2010.

Karatay, Zafer: **"Kırım'ın Önemi ve Kırım Tatar Milli Hareketi"**, Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, Cilt:2, Sayı:16, 1997.

Karpat, Kemal H.: **"Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics"**, Madison-Wisconsin, 1985.

Karpat, Kemal H.: **"Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik"**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Kerimov, Tahir (Derleyen): **"Millet Cevherleri"**, Qırım Mühendislik ve Pedagogika Üniversiteti Qırımtatar Tili ve Edebiyatı İlmiy-Araştırma Merkezi "Elyazma Kitaplar" İlmiy-Araştırma Merkezi, 2012.

Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi, **Kırım Bülteni**, Ankara, Sayı 44, 2002.

Kırımal, Mustafa Edige: **"Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi", (Der Nationale Kampf Der Krimtürken)**, Verlag Lechte / Emsdetten (Westf.), 1952.

Kırımca, Seyit Ahmet: **"Symbols: The National Anthem and Patriotic Songs by Three Poets"** Makalesi, **"The Tatars of Crimea: Return to the Homeland: Studies and Documents** (Editör Edward Allworth), Duke University Pres, Durham and London, 1998.

Kırımer, Cafer Seydahmet: **"Nurlu Kabirler-Antlı Kurban-3", Emel**, No.3

Kırımer, Cafer Seydahmet: **"Gaspıralı İsmail Bey Dilde, Fikirde, İşte Birlik"**, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Kırımlı, Hakan: **"İsmail Bey Gaspıralı İçin"**, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Der.Gn.Mrk.Yay.No.9, Ankara, 2004.

Kırımlı, Hakan ve Vasilyev, Dmitriyeviç Dmitriy: **Eski Fotoğraflarda Bir Zamanlar Kırım**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları XXI.Dizi-Sa.9, 2006.

Kırımlı, Hakan: **"Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)"**, Ankara, 2010.

Kırımlı, Hakan: **"The "Young Tatar" Movement in the Crimea, 1905-1909"**, Vol. 34, No. 4, pp. 529-560, Oct. - Dec., 1993.

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil: **"Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi"**, (Çeviren Doç.Dr. Hakan Kırımlı), Ankara, 2004.

Kışlalı, Ahmet Taner: **"Siyaset Bilimi"**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008.

King, Charles: **"The Black Sea, A History"**, Oxford University Pres, 2004.

Kreindler, I.T.: **"Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of İl'minskii's System"**, Columbia U., Ph.D., 1969.

Kushner, David: **"Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)"**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009.

Lazzerini, Edward James: **"İsmail Bey Gasprinski and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914"**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington, 1973.

Lazzerini, Edward James: **"İsmail Bey Gasprinskiy (Gaspıralı): Modernizm Söylemi ve Ruslar"**, Çev. Dündar Akarca, **"İsmail Bey Gaspıralı İçin"** Kitabı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Der.Gn.Mrk.Yay.No.9, Ankara, 2004.

Lewin, Moshe: **"Sovyet Yüzyılı"**, Çeviren Akman Renan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Lieven, Dominic: **"The Russian Empire and the Soviet Union as Imperial Polities", Journal of Contemporary History**, Vol.30, No.4, 1995.

Magocsi, P.R.: **"A History of Ukraine"**, Toronto, 1996.

Mamutov, Abdülaziz: **"Hatıralar"**, elyazması, İsmail Otar'ın Özel Arşivi (İstanbul).

Millar, James R. (Baş Editör): **Encyclopedia of Russian History**, George Washington University, 2004.

Mills, C.W.: **"The Sociological Imagination"**, Oxford: Oxford University Pres, 1954

Mirsky Georgiy I.: **"On Ruins of Empire: Etnicity and Nationalism in the Former Soviet Union"**, Greenwood Pres, London, 1997.

Nezihî, Şehap: **"Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlumesi"**, İstanbul, 1910.

Odabaş, Habibullah: **"Muhterem Muallimlerimizden İbrahim Özenbaşlı'nın Yubileyi Munasebetiyle", Okuv İşleri** (Bahçesaray), nos. 4-5(12-13).

Özcan, Kemal: **"Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)"**, Tatav Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

Özdalga, Elisabeth: **"Tarihsel Sosyoloji"**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2011.

P. Bearman, Th.Bianquis; C.E. Bosworth; E. van Donzel; W.P. Heinrichs (Editörler): **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition, Brill, 2010.

Palmer, Alan: **"Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu"**, Çev.Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları. İstanbul, 1995.

Pohl J. Otto: **"Ethnic Cleansing in the U.S.S.R., 1937-1949"**, Greenwood Pres, Londra, 1999.

Pomerantsev, Peter: **"Putin's God Squad"** Makalesi, **Newsweek**, 10 Eylül 2012.

Raffass, Tania: **"The Soviet Union: Federation or Empire"**, Routledge, 2012.

Roger, Antoine: **"Milliyetçilik Kuramları, (Les Grandes Theories du Nationalisme)"**, (Çeviri Aziz Ufuk Kılıç), Versus Kitap, İstanbul, 2008.

Rogger Hans: **"Nationalism and the State: A Russian Dilemma", Comparative Studies in Society and History**, Vol. 4, No. 3., 1962.

Roy, Olivier: **"Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi"**, Metis Yayınları. İstanbul, 2009.

Razumkov, Centre: **"Political Processes in Crimea: The Phases of Development and Basic Trends"**, **National Security&Defence**, No.4, 3-39, 2001.

Sağır, Adem: **"Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-politiği: Sovyet Rusya Örneği", Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVİD), I/1, 2012, s.355-391.

Saray, Mehmet: **"Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)"**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:77, Ankara, 1987.

Saray, Mehmet: **"Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği"**, Ankara, 2008.

Sasse, Gwendolyn: **"The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict"**, Harward Ukrainian Research Institute, Cambridge, 2007.

Shevel, Oxana: **"Crimean Tatars and the Ukrainian State: the Challenge of Politics, the Use of Law, and the Meaning of Rhetoric", Krimski Studii** 1(7): 109-129 (http://www.iccrimea.org/scholarly/ oshevel.html)(2001)

Shils,E.: **"Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties", British Journal of Sociology**, 8(2), 1957.

Skocpol, Theda (Editör): **"Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler" (Orjinali Vision and Method in Historical Sociology"**, Cambridge University Pres, 1984) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Smith Anthony: **"Milli Kimlik"**, İletişim Yayınları, Çev.Bahadır Sina Şener, İstanbul, 1994.

Smith, Anthony: **"Nationalism and Modernism"**, London: Routledge, 1998.

Smith, Anthony: **"Ulusların Etnik Kökeni"**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Smith, Graham: **"The Nationalities Question in the Soviet Union"**, London and Newyork, Longman, 1996.

Suny, Ronald Grigor: **"The Revenge of the Past Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union"**, Stanford University Press, 1993.

Temizyürek, Fahri: **"Osmanlı Devleti Eğitim Sahasındaki Yenileşme Hareketlerinin Gaspıralı İsmail Beye Etkileri", Avrasya Etüdleri Dergisi**, Sayı 21, 2002.

Tilly, Charles: **"Historical Sociology"**, Current Perspectives in Social Theory, 1980.

Topsakal, İlyas: **"Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1852-1917)"**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009.

Tuna, Mustafa Özgür: **"Gaspıralı v. Il'minskii: Two Identity Projects for the Muslims of the Russian Empire", Nationalities Papers**, Vol. 30, No. 2,264-289, 2002.

Turan, Ömer ve Kyle T. Evered: **"Jadidism in South-eastern Europe: The Influence of Ismail Bey Gaspirali among Bulgarian Turks", Middle Eastern Studies**, Vol. 41, No. 4, 481 – 502, 2005.

Turgut, Ferdan: **"Tarihsel Sosyoloji"**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2011.

Turkay, Osman: **"The Tragedy of the Crimean Tatars"**, Index on Cencorship 3, No:1, 1971

Uehling, Greta Lynn: **"Beyond Memory The Crimean Tatars' Deportation and Return"**, Palgrave Macmillan Newyork, 2009.

Uzun, Turgay: **"İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditcilik ve İsmail Gaspıralı**" Makalesi, (www.ismailgaspiralı.org/yazilar/tuzun.htm, 06.09.2010)

Van Der Berghe P. L.: **"The Ethnie Phenomenon"**, United States: Praeger, 1987.

Weeks Theodore R.: **"Managing Empire: Tsarist Nationalities Policy"**, The Cambridge History of Russia, Vol.2, Imperial Russia, 1689-1917"

Williams, Brian G.: **"The Crimean Tatar Exile in Central Asia: a Case Study in Group Destruction and Survival", Central Asian Survey** 17, 1998.

Williams, Brian G.: **"The Crimean Tatars, The Diaspora Experience and the Forging of a Nation"**, Brill's inner Asian Library, 2001.

Williams Brian G.: **"Ethnogenesis of the Crimean Tatars"**, Cambridge University Pres, **Journal of the Royal Asiatic Society**, Third Series, Vol. 11, No. 3, pp. 329-348, Nov., 2001.

Williams Brian G.: **"The Sultan's Raiders, The Military Role of the Crimean Tatars in the Ottoman Empire"**, The Jamestown Foundation, Washington D.C., 2013.

Wimmer, Andreas: **"Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict, Shadows of Modernity"**; Cambridge, Cambridbe University Press, 2002.

Wimmer, Andreas: **"Waves of War Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World"**, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

Yakubovski, A.Y.: **"Altın Ordu ve Çöküşü"**, (Çev.H.Eren), 4.baskı, Ankara, 1992.

Yapıcı, Utku: **"Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik"**, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2011.

Yavuz, Hakan: **"The Patterns of Political Islamic Identity: Dynamics of National and Transnational Loyalities and Identities." Central Asian Survey**, 14 (3), 1995.

Yuzeyev, Aydar: **"Ceditçilik İdeolojisi: Tarihi ve Bugünü"** Makalesi, (Çeviren Rozaliya Garipova), **"İsmail Bey Gaspıralı İçin"**, 239-253 ss., 2004.

Zenkovsky, Serge: **"Rusya'da Pan-Türkizm ve İslamiyet"**, Cambridge, Mass., 1960.

RAPORLAR

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) **OSCE High Commissioner on National Minorities (HCNM) 2013 Raporu**.

MRG (Minority Rights Group International) **Minority Rights Group Report** 16. London

Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO) **Unrepresented Nations and Peoples Organization-UNPO- 2009 Raporu**.

United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. **Ukraine 2012 Human Rights Report**; Country Reports on Human Rights Practices for 2012;

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) **UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger**.

KANUN VE SÖZLEŞMELER

United Nations(UN). International Labour Organization (ILO) **International Labour Organization Indigenous and Tribal Peoples Convention 1989** (No. 169).

United Nations(UN) **United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples**, 2007

Ukraine	**Constitution of Ukraine**, http://www.president.gov.ua/en/content/constitution.html
Autonomous Republic in Crimea	**Constitution of Autonomous Republic in Crimea**. http://www.rada.crimea.ua/constitution/soder_constit.html

İNTERNET SİTELERİ

http://www.avdet.org.ua

http://www.iccrimea.org

http:// ww.ismailgaspirali.org

http://www.kirimdernegi.org.tr

http://www.qha.com.ua

http://www.qirimtatar.org

ÖZGEÇMİŞ

Ataalp Kadir PINARER

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum tarihi	: 13 Ocak 1964
Doğum yeri	: Erzurum
Medeni hali	: Evli

EĞİTİM

Doktora	2008 - 2014 İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek lisans	1996 – 1998 Deniz Harp Akademisi, 2004 Silahlı Kuvvetler Akademisi
Lisans	1982 – 1986 Deniz Harp Okulu
Lise	1978 – 1982 Deniz Lisesi

İŞ DENEYİMİ

1986 - 2007 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Bünyesinde Muhtelif Görevler

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce: İyi derecede

UZMANLIK ALANLARI

Askeri Strateji, Deniz Harekâtları

ARAŞTIRMA PROJELERİ & ARAŞTIRMA DENEYİMİ

Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi: Bilgi Harbi